

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Дніпропетровського
університету**

Науковий журнал

2017

№ 1

РЕДАКЦІЙНА РАДА

чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (*голова редакційної ради*); ст. наук. співроб., проф. В. І. Карплюк (заст. голови); д-р фіз.-мат. наук, проф. О. О. Кочубей; д-р хім. наук, проф. В. Ф. Варгалюк; чл.-кор. НАПН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. О. Г. Гоман; д-р філол. наук, проф. В. Д. Демченко; д-р техн. наук, проф. А. П. Дзюба; д-р пед. наук, проф. Л. І. Зеленська; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. В. П. Моторний; чл.-кор. НАПН України, д-р психол. наук, проф. Е. Л. Носенко; д-р біол. наук, проф. О. Є. Пахомов; д-р іст. наук, проф. С. І. Світленко; акад. Академії наук ВО України, д-р іст. наук, проф. С. В. Савчук; акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. В. В. Скалозуб; д-р філол. наук, проф. Т. С. Пристайко; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. А. П. Травлєєв; д-р техн. наук, проф. Ю. Д. Шептун; д-р філос. наук, проф. О. С. Токовенко; д-р екон. наук, проф. Н. І. Дучинська; д-р філол. наук, проф. І. С. Попова; Вiatr Єжи Йозеф ректор Європейської школи та управління, професор (Польща); д-р фіз.-мат. наук, проф. Ю. Мельников (США)

**Серія: ФІЛОСОФІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПОЛІТОЛОГІЯ**

Дніпропетровський
національний
університет
імені Олеся Гончара

**Вісник Дніпропетровського
університету.**

Серія

Філософія

Соціологія

Політологія

Свідоцтво про державну
реєстрацію (перереєстрацію)
друкованого засобу масової
інформації
Серія KB № 21265 – 11065P
від 27 лютого 2015 року

ISSN 2312 2714

Фахове видання з **політичних
наук**, затверджено наказом
МОН України
№ 1604 від 22 грудня 2016 р.

Розглянуто та затвер-
джено рішенням Вченої
ради Дніпропетровського
національного університету
імені Олеся Гончара
(протокол № 08 від 22.12.16)

Періодичність: 6 разів на рік

Редакційна колегія не завжди
поділяє думки авторів і не несе
відповідальність за фактичні по-
милки, яких вони припустилися

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
Пр. Гагаріна, 72, к. 716
м. Дніпропетровськ
49050
м.т. 066-574-87-17
e-mail: visnukDNU@i.ua

Редактор:

Токовенко О. С. - д-р філос. наук, проф.,
акад. Української академії політичних наук

Відповідальний секретар:

Вершина В. А. - к-т філос. наук., доц.

Редакційна колегія:

Вятр Єжи	д-р хабілітований, проф. (Польща)
Гугнін О. М.	д. філос.н., проф. (Польща)
Рамішвілі В. М.	д.філос.н., проф. (Грузія)
Шин Я.	д-р політології, проф. (США)
Кривошеїн В. В.	д.політ.н., доц.
Третяк О. А.	д.політ.н., доц.
Гнатенко П. І.	д.філос.н., проф.
Городяненко В. Г.	д.і.н., проф.
Іваненко В. В.	д.і.н., проф.
Пронякін В. І.	д.філос.н., проф.
Окороків В. Б.	д.філос.н., проф.
Наумкіна С. П.	д.пол.н., проф. (м. Одеса)
Хижняк Л. М.	д.соціол.н., проф. (м. Харків)
Горбатенко В. П.	д. пол.н., проф. (м. Київ)
Лисиця Н. М.	д.соціол.н., проф. (м. Харків)
Катаєв С. Л.	д.соціол.н., проф. (м. Київ)
Лобанова А. С.	д.соціол.н., проф. (м. Кривий Ріг)
Сергєєв В. С.	д.політ.н., доц.
Шевцов С. В.	д.філос.н., проф.
Осєтрова О. О.	д.філос.н., проф.
Тупиця О. Л.	д.пол.н., проф.
Павлова Т. С.	д.філос.н., проф.
Аляєв Г. Є.	д.філос.н., проф. (м. Полтава)
Кулик О. В.	д.філос.н., доц.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Вісник Дніпропетровського університету. Серія Філософія, Соціологія,
Політологія : збірник наукових праць. – 2017. – № 1 (35). – 192 с.

© Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара, 2017
© Автори статей

**Visnyk of Dnipropetrovsk
university.
Series
Philosophy
Sociology
Political sciences**

Certificate of state registration
(re-registration) of a print media
Series KV № 21265 - 11065R
dated February 27, 2015.

ISSN 2312 2714

Order № 1604 of 22 December
2016 by the Ministry of Education
and Science of Ukraine was
given the status of specialized
publication on **political sciences**.

Published by the decision of
Academic council of the Oles
Honchar Dnipropetrovsk national
university
(Protocol № 08 dated 22.12.16).

Frequency: 6 times a year

The editorial staff doesn't always
share the opinion of the authors
and is not responsible for the actual
mistakes they make.

EDITORIAL OFFICE
ADDRESS:
Gagarina st., 72, cab. 716
Dnepropetrovsk
49050
m.t. 066-574-87-17
e-mail: visnukDNU@i.ua

Editor:

Tokovenko O. S. - Dr., Full Prof., academician
of Ukrainian Academy of Political Sciences

Secretary:

Vershina V. A. – PhD in philosophical sciences,
Assoc. Prof.

Editorial Board:

Jerzy Wiatr	Full Prof., Dr. hab. (Poland)
Gugnin O. M.	Full Prof., Dr. (Poland)
Ramishvili V. M.	Full Prof., Dr. (Georgia)
Youngtae Shin	Full Prof., Dr. (USA)
Kryvoshein V. V.	Full Prof., Dr.
Tretiak O. A.	Assoc. Prof., Dr.
Gnatenko P. I.	Full Prof., Dr.
Gorodianenko V. G.	Full Prof., Dr.
Ivanenko V. V.	Full Prof., Dr.
Proniakin V. I.	Full Prof., Dr.
Okorokov V. B.	Full Prof., Dr.
Naumkina S. P.	Full Prof., Dr. (Odesa)
Hyzhniak L. M.	Full Prof., Dr. (Kharkiv)
Gorbatenko V. P.	Full Prof., Dr. (Kyiv)
Lycytsia N. M.	Full Prof., Dr. (Kharkiv)
Katayev S. L.	Full Prof., Dr. (Kyiv)
Lobanova A. S.	Full Prof., Dr. (Kryvyi Rih)
Sergeyev V. S.	Assoc. Prof., Dr.
Osetrova O. O.	Full Prof., Dr.
Tupitsa O. L.	Full Prof., Dr.
Pavlova T. S.	Full Prof., Dr.
Alyayev H.	Full Prof., Dr. (Poltava)
Kulyk O. V.	Assoc. Prof., Dr.

POLITICAL SCIENCES

Visnyk of Dnipropetrovsk university. Series Philosophy, Sociology, Political
sciences: Collected Works. – 2017. – № 1 (35). – 192 p.

© Oles Honchar Dnipropetrovsk National
University, 2017
© Authors

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 316.334.3:32

Клюєнко Е. О.,

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та політології
Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка
(Кропивницький, Україна), E-mail: eduard.kk@mail.ru

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ В УКРАЇНІ: НОВІТНІ РИСИ ТА СТРИТ-АРТ ФОРМИ

***Анотація.** Здійснено аналіз сучасних трендів політичної участі в Україні. На основі аналізу теорій постіндустріалізму та постмодернізму визначено і проаналізовано новітні загальні та специфічні риси політичної участі. Виокремлені головні форми політичної стріт-арт участі в українському суспільстві: перформанс, флешпротестмоб та політичні графіті.*

***Ключові слова:** політична участь, політична стріт-арт участь, політичний протест*

Проблема. Небезпеки зростання політичної участі.

Помітною рисою сучасного українського суспільства стала «гіперактивізація» політичної участі у різних формах, що створює часто надмірний тиск на структури влади та соціальні інститути. Ця «надмірність» політичної участі породжує відомі науці проблеми, що є предметом дискусії в соціології політики ще від 1960-х років. З одного боку, посилення політичної активності сприяє розвитку структур громадянського суспільства, формуванню добре організованого демократичного співтовариства, а з іншого – це створює бар'єри, які гальмують діяльність структур влади («сильне суспільство – слабка держава»). На думку низки дослідників (Д. Мігдела, С. Гантінгтона та ін.), у новоутворених і поки не зміцнілих економічно державах головна колізія розгортається з приводу ефективності влади за умов активізації контролю з боку громадянського суспільства, вимоги якого аж ніяк не збігаються із бажаннями та цілями представників влади. У нових державах масова політична мобілізація своїм тиском може суттєво знижувати стабільність, а також оперативність і ефективність функціонування адміністративних інститутів [1, с. 397–398]. Інакше кажучи, «надлишкова» політична участь може призвести до наростання адміністративно-управлінського хаосу у суспільстві з одночасним підвищенням рівня анархізації свідомості та поведінки людей.

Актуальність. У сучасній Україні подібна суперечливість становища структур влади змушує і політиків, і вчених звертатися до пошуку засобів балансування між громадським тиском на владу, що передбачає посилення обмежень, та швидким ефектом владних рішень, які передбачають максимальну свободу влади від тиску задля вибору засобів для дій. Наразі способи балансування між тиском на владу та свободою владних дій українськими політиками явно не знайдені.

Крім того, у вітчизняних соціальних і політичних науках поки бракує всебічного теоретико-методологічного аналізу швидких змін такого важливого показника стану суспільства, як політична участь. Тому **метою** пропонованої розвідки стала спроба виділити важливі аспекти новітніх змін політичної участі, виокремити її головні риси та форми.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз сучасних рис і форм політичної участі здійснюється в західних соціальних та політичних науках з 1970-х років. Саме в ті часи в західноєвропейських суспільствах відбувалися зміни, зокрема в політичній участі, які ми сьогодні спостерігаємо в українському суспільстві. Контури змін та прогнозування тенденцій, в тому числі і політичної участі, проаналізовано в межах теорій постіндустріального суспільства та соціології постмодернізму. Значна

частина прогнозів розвитку політичної участі виявилась достатньо адекватною не дивлячись як на методологічні помилки низки дослідників, так і на відсутність достатньої кількості емпіричних підтверджень частини гіпотез. Разом із тим, треба враховувати той факт, що українське суспільство – не західноєвропейське, а пострадянське.

У більшості теорій постіндустріалізму міститься **«оптимістичний»** соціальний прогноз тенденцій розвитку політичної участі (Д. Бел, Е. Тофлер, Й. Масуда, Д. Нейсбіт, Д. Лайон), а в більшості постмодерністських концепцій – **«скептичний»** (М. Фуко, Ж. Бодрійар, П. Бурд'є) [2, с. 97–146; 3].

Представникам теорій постіндустріалізму вдалося достатньо адекватно проаналізувати і спрогнозувати вплив електронних телекомунікаційних технологій на розвиток політичної участі (її віртуалізації, інтернетизації) та передбачити розширення сфери участі (партисипації). Також, були виділені головні ризики електронних технологій у посиленні соціального контролю над громадянами. Разом із тим, не спостерігаємо прогнозованої теоретиками «радикальної демократизації» у XXI ст. через заміну представницької демократії на учасницьку (партисипаторну), виникнення безкласового, «горизонтального», неієрархізованого суспільства.

Представникам постмодерністських концепцій вдалося 40 років тому звернути увагу на приховані тенденції розвитку «темної сторони» політичної участі: ролі маніпуляцій з «дисциплінування та нормалізації маси» (М. Фуко). Прогнозувалося, що політична сфера стане спектаклем, симуляцією. У XXI ст. можна бачити, що політика і справді перетворюється на комбінацію шоу-бізнеса і адміністративного управління. Політична участь значною мірою віртуалізувалася, існує у віртуальному телекомунікаційному просторі [4, с. 102–118] З іншого боку, недостатньою мірою емпірично проявилися деякі прогнози постмодерністів про тотальне зникнення політики в постмодерному суспільстві, зокрема і теза про те, що політична участь ніяк не впливатиме на соціальні зміни у майбутньому.

Основна частина.

1. Головні загальні та специфічні риси політичної участі в Україні.

З початком масових протестів восени 2004 року («Помаранчева революція») у політичній участі в Україні почали проявлятися існуючі в західних суспільствах новітні тенденції, які доповнилися і яскраво виявилися під час і після масових акцій протесту восени 2013 року («Євромайдан»). Новітні риси політичної участі в українському суспільстві можна загалом розділити на два типи: загально-типові, що є характерними для постмодерної доби політичної участі і специфічні для конкретної соціально-політичної ситуації в сучасній Україні.

Новітні загально-типові риси політичної участі:

1. **«Видовищність»** політичної участі: «карнавалізація», використання елементів шоу, стрит-арту в політичних акціях.

2. **«Комерціалізація»** політичної участі: формування попиту («портфелю замовлень») та пропозиції («політпроектів участі») на політичному ринку для організації акцій політичної участі у різних формах.

3. **«Професіоналізація»** політичної участі: оформлення категорій осіб з квазі-професіями: «активіст», «учасник мітингу», «тітушка», та ін., які позиціонуються і рутинізуються як «така сама робота як і інші, на яку регулярно ходять».

4. **«Технологізація»** політичної участі: використання експертних знань, політтехнологій та PR для організації і здійснення акцій політичної участі.

5. **«Інтернетизація»** політичної участі: інтернет-мережі стали як майданчиком віртуальної участі у політиці (on-line участь), так і засобом мобілізації учасників для «вуличних» акцій (offline участь).

Новітні специфічні риси політичної участі:

1. **«Силівізація»** політичної участі: утворення значної кількості груп політичного тиску, застосування насилля або погроз фізичного примусу.

2. **«Мілітаризація»** політичної участі: включення військових та їхніх організацій і бойових підрозділів у політичні акції.

3. **«Маргіналізація»** політичної участі: залучення в політику «декласованих» категорій громадян в умовах суттєвого зниження рівня життя і зростання бідності (кримінальних елементів, безробітних, мігрантів, ветеранів АТО, осіб без соціально-професійного статусу).

4. **«Волонтеризація»** політичної участі: включення у політику волонтерських рухів, що зайняті підтримкою армії.

2. Видовище: набуття політичною участю в сучасній Україні ознак комерційного і професійного стріт-арту.

Для класичного індустріального суспільства XIX – сер. XX ст. характерною є достатньо явна диференціація і відносна відокремленість сфери політики та мистецтва. Політична участь не «розмивається» у мистецтві. Можна було спостерігати окремих митців, або нові течії у мистецтві, що маніфестують свою політичну позицію. Всі інші соціальні групи, як, наприклад, робітники, виражали, приміром, протест у традиційних (не мистецьких) формах. У Європі сер. XIX ст. традиційний страйк, або демонстрація чи підписання петицій не комбінувалися з мистецькими елементами, не виглядали як розважальне шоу. Тим більше не існувало «професійних протестувальників», на кшталт, сучасних арт-груп типу Фемен.

В США та Західній Європі справжня конвергенція політичної участі з мистецькими елементами та формами розпочалася у 1960-х роках, в межах появи так званого феномену контркультури, зокрема, політичне вуличне графіті, інсценування та рок-музика стали мистецькими елементами руху хіпі та нових лівих, насамперед, проти війни у В'єтнамі. Одним із перших резонансних та епатажних політичних шоу було інсценування висунення в 1967 році від ліворадикальної молодіжної партії YIP на посаду Президента США поросся на прізвище Пігасіус (Свинтус). На мітингу, присвяченому висуненню 66-ти кілограмового поросся кандидатом у президенти, воно було заарештоване поліцією разом з активістами, адже в ті часи поліція кваліфікувала подібні дії як порушення громадського порядку, а не як політичний стріт-арт [5]. Загалом, вже у 1970-х роках теоретики соціології постмодернізму характеризували зміни у майбутній політиці постсучасних суспільств в термінах «відеогра», «інсценізація», «театр», «видовище» і т. п. На той момент, наприклад, у американському чи французькому суспільстві було вже достатньо ознак для такого прогнозу. Причинами трансформації політики у «карнавал», вуличне видовище стала необхідність долучити «мовчазну більшість» до політичної сфери, яка занепадає, привернути увагу яскравими розважально-мистецькими формами задля стимуляції політичної участі [6, с. 83–123]. З іншого боку, соціальні протести у класичних формах індустріального капіталістичного суспільства в умовах його «постмодернізації» поступово втрачають свою ефективність і резонансність.

На початку XXI ст. подібні тенденції активно розвиваються і в сучасному українському суспільстві. Можна бачити, що активно відбувається процес розвитку політичної участі у вуличних мистецьких формах. Зокрема масштабні масові протести, що дістали назву «Помаранчевої революції» (2004), «Євромайдану» (2013) та події, пов'язані із ними – це вже не традиційна участь у політиці, а злиття політики і художнього простору, «де акумулювалися безліч жанрів (фотографії, графіті, політичні плакати, інсталяції, скульптури, карикатури тощо)» [7, с. 405].

Політична участь, таким чином, втрачає традиційне суто політичне вираження і набуває, як, наприклад, спорт, характеристик шоу. Це, в свою чергу, потребує «сценарію та режисури інсценізації», тобто політичну технологію з використанням мистецьких форм масової поп-культури. В межах процесу раціоналізації політики (М. Вебер), новітня політична участь раціоналізується: набуває

організовано-прорахованого характеру (прораховується ефективність акцій участі, прогнозується кінцевий результат, визначається «інвестиційна окупність» акції тощо). Таким чином, значний сегмент політичної участі набуває проектно-конструкторського характеру з метою надати необхідний напрямок розвитку політичних подій. Акції «вуличної» політичної участі поступово перетворюються на замовні проекти, що додає політичній участі ще й ринкових рис (П. Бурд'є).

Цілком справедливо було б вважати значну частину «вуличних» форм політичної участі в українському суспільстві акціями-проектами на замовлення або ж з підтримкою (фінансуванням). Зайвим підтвердженням цього є міцне входження в політичний лексикон термінів «проплачений» і «проект» для характеристики політичної участі. На політичному ринку з'явилася нова, поки що маргінальна група (квазі-професійна) з відповідними «кваліфікаціями» («активіст», «учасник мітингу», та ін.), які позиціонуються і рутинізуються як «така сама робота як і інші, на яку треба регулярно ходити».

Загалом, логіка розвитку акцій політичної участі починає нагадувати логіку мистецьких акцій – логіку видовища, «карнавалу». Таким чином, останніми роками і в українському суспільстві політичне вуличне видовище стає одним із новітніх способів модифікації традиційних форм політичної участі. В літературі цей різновид участі у політиці вивчається, також, як політична стріт-арт участь.

Аналіз витоків феномену вуличного видовища, або політичної стріт-арт участі представлено в окремих положеннях теорій політичної комунікації.

Зокрема, П. Бурд'є звертається до дослідження політичних сюжетів і театральних політичних постановок. Він виступає за активну роль громадянина в політичному процесі, за те, що необхідно аналізувати і розвінчувати політику, не залишаючи область виробництва політичного продукту на одних лише політиках, щоб уникнути символічного, та й прямого маніпулювання, нав'язування певних домінуючих політичних догм, створених на догоду правлячій верхівки [8, с. 242–252].

На переконання Ю. Габермаса, сфера комунікацій і прийняття рішень, яка утвердилася в суспільстві, так усе спотворює, що переважній частині населення майже нічого не відомо стосовно реального поділу влади, контролю та політичних рішень. Наявні політичні комунікації «хибні», вони дають можливість діяти «повз голову» публіки: «демократичні» структури, діставши від громадськості легітимність на репрезентацію її інтересів, починають діяти, виходячи із власних цілей, уникають контролю публіки, деформуючи комунікацію шляхом спотворення, маніпулювання й приховування інформації. Це доволі часто вможливило подання громадськості важливих політичних рішень як доконаний факт, що відбувся без її участі, проте від її імені й за її волею [9].

Для подібної деформації комунікацій, спотворення, маніпулювання й приховування інформації в постмодерній політиці використовуються елементи так званої «практичної науки» – паблік рілейшенз (PR), де разом із поняттями «політичний театр» і «процес театралізації політики» вживається і поняття «політичного видовища», яке і використовується в контексті PR. Наголошується на тому, що кожен прояв політики має колективне начало, що це завжди масове явище (аналогія з театральним дійством). Тобто, передбачається взаємодія «сцени з публікою», а також заздалегідь відрепетована комунікація, що враховує активну участь публіки (глядачів). Фактично мова йде про античну формулу «Хліба і видовищ», адже і сучасна політика включає в себе вже не стільки аналітичну складову, скільки емоційно-видовищну [10, с. 174–180].

Політичне видовище естетизує політику задля завоювання уваги «мовчазної більшості», аби «вразити глядача» і залучити до політичної акції. Маніпулятивна політтехнологічна роль політичного видовища полягає у тому, що він непомітно для громадян змушує їх здійснювати політичну дію (вибір) під впливом емоційного

враження, а не на основі раціонального розмірковування, тому видовище апелює саме до ірраціональних складових свідомості.

Таким чином, за допомоги політичного видовища здійснюється «перестрибування політмеседжів» через раціонально-політичну складову свідомості громадян прямо на рівень ірраціонально-емоційної складової («минути розум, прямо до серця»).

Видовище створює необхідний емоційний (а не політичний) стан глядача-учасника та емоційне (а не політичне) залучення саме до політичної дії. Тому, подібний ефект є короткотривалим і діє на рівні емоцій, а не на рівні стійких політичних установок.

Таким чином, політичне видовище має всі ознаки постмодерної «розважальної» політики: короткотривалість («відеокліповість»), провокативність, епатажність, ігровий аспект, театралізованість. Отже, вулична політика театралізується, приймає форми ігрових розважальних шоу, породжуючи власне політичну стріт-арт участь.

3. Політична стріт-арт участь: головні форми. Огляд літератури по проблемі політичної стріт-арт участі дозволить переконатися, що існує значна неоднотайність у підходах до типологізації політичних вуличних видовищ. Наприклад, в літературі термін «політичний перформанс» типологізується по-різному. Частина дослідників вважають це явище одним із типів політичного стріт-арту – вуличного, урбаністичного протесту (чи підтримки) з використанням елементів мистецтва [11; 12]. Однак деякі автори не включають його до стріт-арту і чомусь виділяють як окрему форму візуалізації постмодерної політичної дії [7; 13]. В українській політичній практиці частіше здійснюються політичні перформанси, флешпротестмоби та політичні графіті. Дещо рідше – політичні інсталяції, відео-проекції та політичні хепенінги.

1. Політичний перформанс. Сам термін «перформанс» застосовується у різних значеннях, які принципово не відрізняються за своєю сутністю: «вистава», «спектакль», «видовище», «гра», «інсценізація», «вулична театралізація», «виконання», «виступ» та інші [7; 13; 14]. Таким чином, мова йде про театралізоване видовище політичного характеру, що здійснюється демонстративно і «на публіку», з метою вразити і захопити публіку емоційно, аби викликати у неї позитивне ставлення, схилити на свій бік, завоювати симпатії. Не реалістичність, а яскравість та виразність є метою політичного перформансу, адже саме театралізація, характер шоу стають зараз головною запорукою уваги як ЗМІ так і публіки. Прикладами яскравих політичних перформансів-протестів є акції жіночого руху «Femen».

2. Флешпротестмоб. Флешмоб (від англ. flash – мить, спалах, і mob – натовп) – це організована через соціальні мережі чи стільниковий зв'язок масова акція у громадському місці. Флешпротестмоб – це неочікувана владою чи соціальними інституціями поява групи людей в одному місці, які заздалегідь домовились використовуючи згадані вище засоби масової комунікації аби втілити заплановану протестну акцію. Існує дискусія чи є флешпротестмоб однією з форм політичної участі. З одного боку є позиція, що флешмоб загалом є «pointless act» – «дія, що немає сенсу», в тому числі і політичного. З іншого боку, наприклад, в 2003 році у Нью Йорку поліція завадила проведенню першого флешмобу, вбачаючи в ньому явно не «pointless act». Соціолог Г. Рейнольд прогнозував розвиток флешмобових протестів на основі використання новітніх технологій (інтернет, мобільний телефон) для мобілізації мас у книзі «Розумний натовп: наступна соціальна революція». Флешмоб виник як аполітична акція, але дуже швидко у ньому проявився значний політичний потенціал. Так, першим прикладом успішної дії «розумного натовпу» Г. Рейнольд вважає падіння режиму президента Філіппін Дж. Естради у січні 2001-го року, коли впродовж 4-х днів на столичному бульварі Епіфанію де Лос-Сантос зібралися понад 4 млн. осіб в чорному одязі, які отримували

мали відповідне текстове повідомлення на стільникові телефони [15, с. 225–228]. Перші українські флешпротестмоби відбулися у 2008-му році.

3. **Протестні графіті** (від. італ. *graffare* – шкрябати). Розпис, найчастіше фарбою, спреєм, громадських чи приватних, візуальних для публіки, будівель, огорож, вагонів, підвалів тощо. Графіті розповсюджується в 1960-х рр., в США як «маркування» в свій спосіб етнічних криміналізованих субкультур, в першу чергу, афроамериканської. В ХХІ ст. графіті є не лише способом маніфестування позиції, а й естетичною формою протесту. Графіті бувають трьох видів складності: 1). *tag* (від англ. – мітка) – найпростіше шрифтове графіті, підписи-автографи з декількох незвичайно переплетених букв. Завдання – помітити тегом більше гарно видимих важкодоступних місць; 2). *Wild Style* (від англ. – дикій стиль) – складніший різновид, що передбачає дивне переплетіння букв, які вже не читаються, а виглядають емблемою, знаком. Проміжним ланцюжком між шрифтовим і сюжетним графіті є трафарет (*Stencil art*) – трафарети відрізняються лаконічністю форми (плакатний тип) та швидкістю нанесення спреями; 3). *Masterpiece* (від англ. – робота майстра) – сюжетне графіті, найскладніший його різновид. Політичні графіті з'явилися перед розпадом Радянського Союзу наприкінці 1980-х – поч.1990-х рр. («СССР – да», «СССР – нет», «Украина – вперёд»). В Україні на поч. ХХІ ст. розвивалося протестне графіті, пов'язане як з внутрішньополітичними подіями Помаранчевої революції («Ющенко так!») так і з зовнішньополітичними подіями (війна в Іраку), зокрема протестні антивоєнні графіті («Буш лох», «Христос Акбар») [16].

Висновки.

1. Після політичних подій 2013–2014 рр. в українському суспільстві загострилася проблема «надлишкової» політичної участі. «Постреволюційна» масова політична мобілізація своїм тиском суттєво знижує стабільність, а також оперативність і ефективність функціонування адміністративних інститутів та загрожує їх адміністративно-управлінською безпорадністю.

2. Огляд соціологічних прогнозів 1970–80-х рр. стосовно розвитку головних параметрів політичної участі, не дивлячись на деяку суперечливість, свідчить, що в цілому соціологи достатньо точно описали майбутнє політичної участі, що сьогодні ми сприймаємо вже як доконану реальність.

3. Прогнозовані науковцями 40–45 років тому риси політичної участі тепер помітно проявилися вже і в українському соціумі, як загально-типові для доби Постмодерну або постіндустріалізму: видовищність, комерціалізація, професіоналізація, технологізація та інтернетизація. Разом із тим, політична участь в Україні має і специфічні риси, що виникли внаслідок розвитку соціо-економічної та військово-політичної ситуації: силовізація, мілітаризація, маргіналізація та волонтеризація.

4. На початку ХХІ ст. в Україні логіка розвитку акцій політичної участі починає нагадувати логіку мистецьких акцій – логіку видовища, «карнавалу». Таким чином, останніми роками і в українському суспільстві політичне вуличне видовище стає одним із новітніх способів модифікації традиційних форм політичної участі. В літературі цей різновид участі у політиці вивчається, також, як політична стріт-арт участь.

5. Значний сегмент політичної участі набуває проектно-конструкторського характеру з метою надати необхідний напрям розвитку політичних подій. Акції політичної участі поступово перетворюються на замовні проекти політичного стріт-арту, що додає політичній участі ще й ринкових рис.

6. Маніпулятивна політтехнологічна роль політичного стріт-арту полягає у тому, що він непомітно для громадян змушує їх здійснювати політичну дію (вибір) під впливом емоційного враження, а не на основі раціонального розмірковування, тому політичний стріт-арт апелює саме до ірраціональних складових свідомості.

7. Політичний стріт-арт має всі ознаки постмодерної «розважальної» політики: короткотривалість («відеокліповість»), провокативність, епатажність, ігровий аспект, театралізованість.

8. В літературі існує неоднотайність у підходах до типологізації політичних вуличних видовищ. В українській політичній практиці частіше здійснюються політичні перформанси, флешпротестмоби та політичні графіті. Дещо рідше – політичні інсталяції, відео-проекції та політичні хепенінги.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Migdal J. S. Strong States, Weak States: Power and Accommodation // Understanding Political Development. – Boston, 1987. – P. 391–434.
2. Иноземцев В. Л. За пределами экономического общества: Научное издание. – М.: «Academia» – Наука, 1998. – 640 с.
3. Клюєнко Е. Політична участь: теорія, методологія та вимірювання із застосуванням методу шкалограмування за Гутманом // Соціологія теорія, методи, маркетинг, 2005, № 4, С. 46–72.
4. Иванов Д. В. Глэм-капитализм. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2008. – 176 с.
5. Рубин Дж. Действуй! Сценарии революции. – М.: Гилея, 2008. – 233 с.
6. Бодрияр Ж. Божиста лівиця. Хроніка 1977–1984 років / Пер. з фр. – Львів: Кальварія. – 2007. – 128 с.
7. Хома Н. Візуалізація як характеристика постмодерної політичної дії // Гілея. Політичні науки. Збірник наукових праць, 2014, № 89, С. 405–408.
8. Бурдые П. Социология политики / Пер. с фр. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.
9. Хабермас Ю. Теория коммуникативного действия // Вестник Московского университета, 1993, №4, С. 43–63.
10. Почепцов Г. Паблик рилейшнз для профессионалов. – К.: «Ваклер», 2005. – 624 с.
11. Чистякова М. Г. Измени пространство – измени жизнь: социально-антропологические контексты стрит-арта // Вестник Тюменского государственного университета. Социально-экономические и правовые исследования, 2013, №10, С. 168–173.
12. Чистякова М. Г. Стрит-арт в контексте вызовов современности // Известия Алтайского государственного университета, 2011, №2, С. 210–213.
13. Гришин О. Е., Спасская Г. С. Политический перформанс как актуальная технология политической деятельности, – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/politicheskiy-performans-kak-aktualnaya-tehnologiya-politicheskoy-deyatelnosti.pdf>. (Дата обращения 12.05.2017)
14. Shepard B. Queer Political Performance and Protest. – N.Y: Routledge, Taylor & Francis Group, 2011. – 320 p.
15. Рейнгольд Г. Умная толпа: новая социальная революция / Пер. с англ. А. Гарькавого. – М.: ФАИР ПРЕСС, 2006. – 416 с.
16. Головаха И. Социальное значение асоциальных граффити (Бытование и функции современных киевских граффити) // Социология: теория, методы, маркетинг, 2004, № 2, С. 64–77

REFERENCES:

1. Migdal J. S. Strong States, Weak States: Power and Accommodation // Understanding Political Development. – Boston, 1987. – P. 391–434.
2. Inozemtsev V. L. Za predelami ekonomicheskogo obshchestva: Nauchnoe izdanie [Outside economic society: Scientific publication]. – М.: «Academia» – Nauka, 1998. – 640 s.
3. Kliuienko E. Politychna uchast: teoriia, metodolohiia ta vymiriuvannia iz zastosuvanniam metodu shkalohramuvannia za Hutmanom [Political participation: theory, methodology and measurement using the method of calogrenant for Guttman] // Sotsiolohiia teoriia, metody, marketynh, 2005, № 4, S. 46–72.
4. Ivanov D. V. Glem-kapitalizm [Glam-capitalism]. – SPb.: Peterburgskoe Vostokovedenie, 2008. – 176 s.
5. Rubin Dzh. Deystvuy! Stsenarii revolyutsii [Go for it! Scenarios of the revolution]. – М.: Gileya, 2008. – 233 s.
6. Bodriiar Zh. Bozhysta livytsia. Khronika 1977–1984 rokiv [The divine city. Chronicle of the years 1977-1984]. – Lviv: Kalvariia. – 2007. – 128 s.
7. Khoma N. Vizualizatsiia yak kharakterystyka postmodernoi politychnoi dii

[Visualization as characteristics of the era of political action] // Hileia. Politychni nauky. Zbirnyk naukovykh prats, 2014, № 89, S. 405–408.

8. Burd'e P. Sotsiologiya politiki [Sociology of politics]. – M.: Socio-Logos, 1993. – 336 s.

9. Khabermas Yu. Teoriya kommunikativnogo deystviya [Theory of communicative action] // Vestnik Moskovskogo universiteta, 1993, №4, S. 43–63.

10. Pocheptsov G. Pablik rileyshnz dlya professionalov [Public relations professionals]. – K.: «Vakler», 2005. – 624 s.

11. Chistyakova M. G. Izmeni prostranstvo – izmeni zhizn': sotsial'no-antropologicheskie konteksty strit-art [Change your space – change your life: a socio-anthropological contexts of street art] // Vesnik Tyumenskogo gosudarstvennogo universiteta. Sotsial'no-ekonomicheskie i pravovye issledovaniya, 2013, №10, S. 168–173.

12. Chistyakova M. G. Strit-art v kontekste vyzovov sovremennosti [Street art in the context of contemporary challenges] // Izvestiya Altayskogo gosudarstvennogo universiteta, 2011, №2, S. 210–213.

13. Grishin O. E., Spasskaya G. S. Politicheskiy performans kak aktual'naya tekhnologiya politicheskoy deyatel'nosti [Political performance as current technology political activities], – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/politicheskiy-performans-kak-aktualnaya-tehnologiya-politicheskoy-deyatelnosti.pdf>. (Accessed 12.05.2017)

14. Shepard B. Queer Political Performance and Protest. – N.Y: Routlege, Taylor & Francis Group, 2011. – 320 p.

15. Reyngol'd G. Umnaya tolpa: novaya sotsial'naya revolyutsiya [Smart crowd: new social revolution]. – M.: FAIR PRESS, 2006. – 416 s.

16. Golovakha I. Sotsial'noe znachenie asotsial'nykh graffiti (Bytovanie i funktsii sovremennykh kievskikh graffiti) [The social significance of antisocial graffiti (the Existence and functions of modern Kyiv graffiti)] // Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing, 2004, № 2, S. 64–77

Клюенко Э. О., кандидат социологических наук, доцент кафедры философии и политологии Кировоградского государственного педагогического университета им. В. Винниченко (Кропивницкий, Украина), E-mail: eduard.kk@mail.ru

Политическое участие в Украине: новейшие черты и стрит-арт формы.

Аннотация. В статье сделан анализ современных тенденций политического участия в Украине. На основе анализа теорий постиндустриализма и постмодернизма определены и проанализированы общие и специфические черты политического участия. Выделены главные формы политического стрит-арт участия в украинском обществе: политический перформанс, флэшпротестмоб, политические граффити.

Ключевые слова: политическое участие, политическое стрит-арт участие, политический протест.

Kluienko E., PhD in sociological sciences, associate professor of the Department of philosophy and political science, Kirovograd state pedagogical University named V. Vynnychenko (Kropivnicki, Ukraine), E-mail: eduard.kk@mail.ru

Political participation in Ukraine: the newest features and street-art forms.

Abstract. The article analyzes modern trends of political participation in Ukraine. The study defines and analyzes the neoteric general and specific features of political participation. The author distinguishes and scrutinizes main forms of political street-art participation in ukrainian society: political performans, flashprotestmob, political graffiti.

Key words: political participation, political street-art participation, political protest.

Ляшенко Т. М.,

доктор політичних наук,
провідний науковий співробітник відділу теоретичних та
прикладних проблем політології
Інституту політичних та етнонаціональних відносин
ім. І. Ф. Кураса НАН України
(Київ, Україна), E-mail: visnukdnu@i.ua

РОЗВИТОК ПРОФСПІЛОК УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Анотація. Досліджується стан сучасного профспілкового руху в Україні на прикладі двох найбільших профспілкових організацій країни. Проаналізовано причини низької довіри до цього інституту, такі як: надмірна заполітизованість, корупція та тіньова економіка.

Розглядається загальний стан профспілкових організацій у країнах Заходу та на пострадянському просторі.

Ключові слова: профспілки, Федерація профспілок України, Конфедерація вільних профспілок України, наймані працівники, політичні партії, корупція, масові протести, тіньова економіка.

Метою цієї статті є визначення особливостей профспілок як складової політичної системи українського суспільства, ролі професійних організацій у сфері представництва інтересів найманих працівників.

Для досягнення мети визначено такі завдання:

- встановити основні функції профспілок у політичній системі сучасного суспільства;
- проаналізувати вплив політичних партій України та державних структур на діяльність профспілок;
- визначити комунікаційні засоби впливу профспілок на масову політичну свідомість електорату.

Серед сучасних вітчизняних робіт, що розглядають теоретико-методологічні та практичні аспекти функціонування профспілок політичного інституту, виділяються дослідження В. Цвиха, М. Обушного, А. Сіленко, Г. Щедрової, О. Тупиці тощо.

Сучасний профспілковий рух в Україні було започатковано у жовтні 1990 р., коли на I з'їзді профспілок було утворено Федерацію профспілок України, яка стала правонаступницею Української республіканської ради профспілок. Декларацію про заснування Федерації підписали 25 республіканських галузевих профспілок та 24 регіональних профоб'єднань.

Федерація профспілок України (ФПУ), яка наразі домінує на просторі організованої робочої сили, спираючись на свій радянський досвід, підтримує тісні зв'язки з роботодавцями. Це створює серйозні труднощі для організації та діяльності незалежних профспілок. Наприклад, у 2009 р. ФПУ намагалася провести закон, хоча і безуспішно, який би серйозно обмежив повноваження Конфедерації вільних профспілок України – найбільшої незалежної організації працівників, що представляють сферу медицини, освіти, видобування корисних копалин, транспорту тощо.

КВПУ була створена 23 грудня 1998 р. 3 листопада 2003 р. – член Міжнародної конфедерації профспілок. 26 квітня 2012 р. Національна служба посередництва і примирення своїм рішенням №015/12-00-П визнала Конфедерацію вільних профспілок України репрезентативною. Проте, незважаючи на найбільшу динаміку зростання кількості членів, ця організація все ще є відносно невеликою.

Профспілки як політичний інститут сучасного суспільства уособлюють в собі риси основних політичних інститутів: партій, громадських організацій і груп

інтересів. «Модель політичного статусу профспілок ґрунтується на впливі двох груп чинників: це загальний стан політичної системи українського суспільства, який все ще має перехідний характер, а також сукупність вимог до політичного статусу профспілок у демократичному суспільстві. Стан внутрішньополітичної системи обумовлює нестійкість основних параметрів моделі оптимального політичного статусу, плинність та динамізм відносин між основними політичними акторами» [1, с. 262].

Тобто, профспілки розуміються як громадська організація, покликана захищати права та інтереси найманих працівників, використовуючи всі форми та методи діяльності, включаючи і політичну функцію.

У більшості країн Західної Європи профспілки підтримують контакти з соціал-демократичними та соціалістичними партіями, і внаслідок перемоги останніх на виборах вдається закріпити в законодавстві багато важливих соціальних надбань. Тож, лобіювання інтересів своїх членів в органах державної влади є звичайною світовою практикою. Проте зв'язок профспілок з великим бізнесом завжди розцінюється як прояв корупції.

На сьогодні в Україні політичні уподобання стають на заваді реалізації природніх функцій профспілок. Політична заангажованість викликає сумніви щодо того, чиї саме інтереси обстоюють профспілки – найманих працівників чи представників великого бізнесу.

Найчисленніша профспілкова організація України, Федерація профспілок України (ФПУ), є прямим нащадком радянської монополістичної профспілки. Очільниками ФПУ фактично завжди були або члени Партії регіонів, або близькі до неї (В. Хара, О. Стоян). Теперішній голова ФПУ Григорій Осовий також неодноразово звинувачувався у лобіюванні великого бізнесу. Показовим є те, що висвітленням діяльності ФПУ, зокрема представленням сюжетів про хід інформаційних пікетів Федерації профспілок України біля Парламенту і Уряду в жовтні 2016 р. та інтерв'ю Голови ФПУ Григорія Осовго опікуються такі телеканали, як «ІНТЕР», NewsOne та «112-й».

Г. Осовий наголошує, що, на відміну від інших профспілок, Федерація тричі за історію незалежності України була в конфлікті з Кабінетом Міністрів, у тому числі і через періодичні підвищення ціни на газ. Але в цій ситуації відбувається фактичне прикриті лобіювання інтересів олігархів, яким вигідно тримати низькі ціни на газ для збільшення своїх прибутків.

Після розпаду Радянського Союзу профспілок України стала власником великої кількості майна. Так, в Україні залишилося 327 санаторіїв та профілакторіїв на суму 3,5-4 млрд дол. На сьогодні їх є 127 (на 200 мільйонів доларів) [2]. Така активна «фінансова діяльність» профспілок не сприяє зміцненню їхнього авторитету, а отже під час ухвалення найбільш резонансних законопроектів до їхнього слова практично не дослухаються, а профспілки, в свою чергу, не здатні створити їм конструктивний опір.

Найбільша та найвпливовіша незалежна профспілкова організація, що виникла на противагу офіційним профспілкам, це – Конфедерація вільних профспілок України. Проте і в її діях прослідковується конкретна політична складова. Голова КВПУ Михайло Волинець тричі обирався до Верховної Ради України від БЮТу.

Заступник голови фракції «Батьківщина» Сергій Соболев заявив, що Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» буде повністю підтримувати виступи профспілок, які плануються в регіонах протягом осені 2016 р. «Те, що зараз відбувається з профспілковим рухом, те, що зараз відбувається з аграрним рухом, далі що буде відбуватися, як тільки почнеться опалювальний сезон, з мільйонами наших громадян, які на собі відчують, що таке реформи без фактичних реформ – ось це все разом забезпечує той стан напруги, який зараз є», – пояснив Соболев [3]. Колега Соболева по фракції Сергій Євтушок також наголосив, що профспілкові

виступи будуть і далі проходити по всій країні. На його думку, уряд, незважаючи на невдоволення населення, і далі вживає заходів, які призведуть до масових протестів.

При цьому голова КВПУ М. Волинець стверджує що, протести профспілок поки не пов'язані з жодною політичною силою. Однак він зазначив, що люди доведені до відчаю і «хто покличе, за тим і підуть». Глава КВПУ також додав, що сьогодні в ряді регіонів спостерігається зростання протестних настроїв. Зокрема, за його словами, наростає невдоволення населення в прифронтовій зоні, де не працює жодне підприємство. Також є ознаки того, що люди готові протестувати і на Заході України, зокрема, на Волині люди хочуть перекрити всі прикордонні переходи з Польщею. М. Волинець також нагадав, що зусилля профспілок та організовані ними акції цілком здатні вплинути на дострокову зміну влади. «Давайте згадаємо 1993 рік, коли незалежні профспілки почали страйк, пікетування Верховної Ради і Адміністрації президента. Чим завершилося? Достроковими парламентськими і президентськими виборами. Кравчук тоді програв», – сказав голова Конфедерації вільних профспілок України [4].

Серед аналітиків існує переконання, що дії і ФПУ і КВПУ цілком корелюються з бажанням конкретних партій (в даному разі «Опозиційного блоку» та Блоку Юлії Тимошенко) оголосити в Україні дочасні парламентські, а потім і президентські вибори. Проте ставка цих партій на «тарифний», а фактично – профспілковий майдан не зіграє. По-перше, негативна реакція населення на підвищення тарифів буде гаситися субсидіями. У січні–червні 2016 року було призначено субсидії: для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг – 3093,7 тис. домогосподарств на суму 2479,1 млн грн; готівкою на відшкодування витрат для придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива – 348,5 тис. домогосподарств на суму 612,2 млн грн [5].

По-друге, виключно економічні вимоги ніколи не приводили в Україні до якихось глобальних наслідків. Як зазначив директор соціологічної служби Центру Разумкова Андрій Биченко, «Масові акції протесту проти підвищення тарифів будуть. Але якщо вони залишатимуться акціями проти тарифів або за підвищення зарплати, то єдиним їхнім результатом стане лише посилення нервозності у суспільстві» [6].

Наочно демонструють вплив профспілкових організацій на населення результати соціологічних опитувань, проведених Центром Разумкова в різні роки [7]:

Таблиця 1.
Динаміка довіри до профспілок 2006–2013 рр. та 2016 р.*

Рік	Зовсім не довіряю	Скоріше не довіряю	Скоріше довіряю	Повністю довіряю	Важко відповісти
2016	26,6	31,1	19,5	2,7	20,2
2013 березень	20,8	25,7	24,9	5,9	22,8
2012 вересень	23,6	22,3	25,4	5,9	22,9
2011 квітень	17,5	29,7	27,3	6,3	19,3
2009 березень	31,2	32	17,6	2,6	16,6
2009 жовтень	21,5	28,1	27,7	5,1	17,6
2008					
грудень	5,3	27,1	24	2,5	20,9
березень	14,3	29,4	26,9	5,8	23,5
2007 березень	23,3	29,5	20,2	4,4	22,6

2006 вересень	24,2	27,6	21,6	5,1	21,6
2005 жовтень	24,4	25	21,9	4,5	24,2

*Таблицю укладено за: Чи довіряєте Ви профспілкам? (динаміка, 2000–2013). – URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=84 ; Оцінка громадянами ситуації в країні, ставлення до суспільних інститутів, електоральні орієнтації Результати соціологічного дослідження. – URL: http://razumkov.org.ua/upload/1463122497_file.pdf

Середня частка тих, хто не визначився («Важко відповісти») становить 21,1 % громадян. Наприклад, у 2016 р. більший показник мала лише новостворена патрульна служба (23,2 %). Тобто, незважаючи на те, що майже кожен громадянин від початку трудової діяльності є членом профспілкової організації, а саме об'єднання робітників в Україні має понад півторастотрічну історію, українці мають доволі нечітке уявлення щодо органу, покликаного захищати їхні права.

Привертають увагу дані за 2008 та 2009 рр. Економічна криза в цей період негативно вплинула на стан соціально-трудових відносин у колективах підприємств, і кількість акцій соціального протесту суттєво зросла. Наприклад, 17 жовтня 2009 р. Федерація профспілок України провела в Києві Всеукраїнську акцію протесту проти бідності в Україні з нагоди Міжнародного дня боротьби з бідністю. Кількість учасників акції протесту – близько 3,5 тис. чоловік. Гасла мітингуючих: «Кожному – робоче місце!», «За роботу – гідну зарплату!», «Скажемо бідності – НІ!», «Ветеранам – гідну пенсію!»

Як видно з таблиці, відсоток повної довіри до профспілок в жовтні 2009 р. зріс вдвічі, порівняно з березнем того ж року (5,1 % проти 2,6 %). Тобто, громадяни звертають увагу на профспілки лише в разі проведення ними гучних масових акцій.

Ставлення громадян до професійних спілок формується не лише об'єктивними факторами, зумовленими загальносвітовими тенденціями, але і суто внутрішньоукраїнськими проблемами. Так, Центр Разумкова у 2013 році провів опитування «Якою мірою поширена корупція в кожній з наведених сфер?». Думки респондентів щодо профспілок розподілилися таким чином: усе охоплено корупцією – 18,7 %, корупція досить поширена – 26,5 %, трапляються окремі випадки корупції – 18,4 %, корупції практично немає – 9,7 %, важко відповісти – 26,8 % [8].

Інший важливий фактор – тінізація економіки. Державна служба статистики України останніми роками визначає обсяги тіньової економіки у середньому від 15 % до 18 % ВВП. На думку міністра економіки Олександра Данилюка рівень тіньової економіки в Україні становить близько 30%. Проте і ці дані значно відрізняються від даних науковців та міжнародних організацій. Директор економічних програм Центру Разумкова Василь Юрчишин зазначає: «Я думаю, що 30% – це такий рівень, до якого Україна, можливо, підійде, якщо у нас хоч якийсь час протримається більш-менш стабільна ситуація. Я думаю, що зараз офіційна тіньова економіка десь на рівні 50 на 50» [9]. Відповідно до досліджень Ю. Харазішвілі, проведених з використанням функцій сукупного попиту й пропозиції, рівень тінізації економіки України коливається у діапазоні від 30 % до 40 % ВВП. Відповідно до розрахунків австрійського економіста Ф. Шнайдера рівень тіньової економіки в Україні становить 52,8% від офіційного ВВП. Саме цей показник широко використовується у міжнародних порівняннях [10].

За оцінками Міжнародної організації праці (МОП), рівень тіньової зайнятості в Україні становить близько 9%. За даними Інституту економіки і прогнозування у 2012 р. частка працюючих в тіні становить 16,61% від усіх працюючих. За оцінками Конфедерації роботодавців України, «в тіні» працюють близько 5–7 млн українців. За січень–жовтень 2013 року співробітники Міністерства доходів і зборів України виявили понад 80 тис. найманих працівників, які працювали без

укладання трудових угод з працедавцями.

Разом з тим, специфікою тінізації ринку праці в Україні є наявність комбінованих форм оплати праці, які передбачають часткову виплату заробітної плати «у конвертах». За підрахунками профспілок, обсяг тіньової зарплати в Україні становить орієнтовано 200 млрд грн, а за оцінками податківців – 170 млрд грн щорічно [10].

Залучення найманих працівників у сферу тіньової економіки ускладнює захист їх соціально-економічних прав, унеможливує розв'язання соціальних проблем у майбутньому. До того ж, тіньова економіка призводить до такого явища як «легальне ухилення від сплати соціальних внесків» [10], що завдає шкоду як економіці України в цілому, так в подальшому і безпосередньо найманим працівникам. Детінізація економіки може позитивно вплинути на збільшення і зміцнення профспілкових рядів, а це, в свою чергу, дозволить профспілкам захищати трудові права більш широкого кола людей, поліпшити якість їх захисту, рівень їхніх соціальних гарантій.

На суто суб'єктивний фактор, що впливає на невисоку популярність профспілок серед українських громадян, вказує О. Тупиця: «Етноментальний вимір політичної ідентифікації українського населення також певним чином детермінує перспективи політичного впливу профспілок та підвищення їх статусу в політичній системі. Тяжіння українців до родинних кланових зв'язків та територіальної колективної ідентичності істотно стримує солідарність та підтримку профспілок з боку широких верств трудящих» [1, с. 266].

Тобто, наразі йдеться про сталу тенденцію до зменшення кількості первинних профспілкових організацій та профспілкового членства.

Ситуація зі скороченням чисельності профспілок характерна не лише для України. Відігравши чималу і визначальну роль у розвитку цивілізованого ринку робочої сили, профспілки в розвинених країнах світу в міру становлення соціальної економіки поступово втрачають свою визначну роль. Життя довело, що чим багатша країна, чим вищого рівня добробуту вона досягла, тим спокійніші в ній відносини на ринку праці, тим менш гострою стає боротьба праці й капіталу, не такими частими й коротшими страйки.

Так, за даними Організації економічного співробітництва та розвитку кількість членів профспілок від загальної кількості найманих працівників у різних країнах становить [11]:

Таблиця 2.
Показники кількості членів профспілок у різних країнах світу*

Країна	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Австрія	34,9	33,9	31,6	30,5	29,7	29,4	29,0	28,4	28,0	27,8	-
Велика Британія	29,0	28,6	28,2	28,1	27,3	27,3	26,6	25,8	26,0	25,8	25,1
Естонія	11,0	9,7	8,4	7,6	6,2	7,6	8,2	7,0	6,1	5,7	-
Н і м е ч - чина	22,2	21,7	20,7	19,9	19,1	18,9	18,6	18,5	18,3	18,1	-
Польща	19,0	18,1	16,3	15,6	15,1	14,6	14,6	13,6	12,7	-	-
С л о в а ч - чина	23,6	22,8	20,6	18,8	17,2	16,0	15,2	14,1	13,6	13,3	-
США	12,0	12,0	11,5	11,6	11,9	11,8	11,4	11,3	10,8	10,8	10,7
Угорщина	17,9	17,5	16,1	15,1	14,6	13,9	12,9	11,8	10,7	10,5	-
Франція	7,7	7,7	7,6	7,5	7,6	7,7	7,7	7,7	7,7	7,7	-
Чехія	21,0	19,7	18,7	17,9	17,4	17,2	16,6	15,8	14,3	12,7	-

Швеція	78,1	76,5	75,1	70,8	68,3	68,4	68,2	67,5	67,5	67,7	67,3
--------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

*Таблицю укладено за: Organisation for Economic Co-operation and Development. Trade Union Density. – URL: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=UN_DEN

Як видно з таблиці, майже всі представлені країни, незважаючи на тип трудових відносин у кожній, мають стійку тенденцію до зниження кількості членів профспілок. Навіть у Франції – країні з найбільш усталеними профспілковими традиціями – спостерігається фактичний спад активності. Причина такої кризи – в зміні традиційної структури економіки, що викликана динамічним розвитком галузі ІТ та переходом до нової постіндустріальної моделі розвитку. В таких умовах змінюється і статус працюючого персоналу, який вже не є традиційним. До речі, в деяких країнах, таких як Об’єднані Арабські Емірати і Саудівська Аравія, взагалі відсутні профспілкові організації.

Незважаючи на суттєві проблеми та важливі завдання, які стоять перед професійними спілками в Україні, на міжнародній арені вони мають досить презентабельний вигляд не лише кількісно, але і якісно.

У 2010 р. Freedom House опублікував доповідь «Ситуація з правами робітників у світі: свобода праці у недружньому оточенні», в якій було розроблено класифікацію країн у сфері дотримання прав найманих працівників, за якою держави визначались як «вільні», «переважно вільні», «частково вільні», «репресивні» та «дуже репресивні».

Відповідно до цієї класифікації, серед 12 пострадянських країн, не враховуючи країн Балтії, лише Україна отримала достатньо високий бал як «переважно вільна» країна, в той час, як інші визнано «репресивними» або «дуже репресивними» [12].

Таблиця 3.

Країни колишнього Радянського Союзу і Центральної та Східної Європи*

Дуже репресивні	Репресивні	Частково вільні	Переважно вільні	Вільні
Білорусь	Азербайджан	Албанія	Болгарія	Хорватія
Туркменістан	Казахстан	Вірменія	Литва	Чехія
Узбекистан	Таджикистан	Боснія і Герцеговина	Чорногорія	Естонія
		Грузія	Румунія	Угорщина
		Косово	Сербія	Латвія
		Киргизстан	Україна	Польща
		Македонія		Словаччина
		Молдова		Словенія
		Росія		

* Таблицю укладено за: The Global State of Workers’ Rights: Free Labor In a Hostile World. – URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/The%20Global%20State%20of%20Workers%20Rights.pdf.

У цілому, з 14 країн світу, які за критерієм дотримання прав працівників визнано «дуже репресивними», три пострадянські держави – Білорусь, Туркменістан та Узбекистан; чотири азійські – Бірма, Лаос, Північна Корея, В’єтнам; три близькосхідних – Лівія, Саудівська Аравія і Сирія; три країни Магрибу – Екваторіальна Гвінея, Еритрея і Судан; і одна країна західної півкулі – Куба. До «репресивних» держав віднесено Китай, Єгипет, Іран, Таджикистан, Казахстан, Азербайджан, Сінгапур, Венесуелу та Зімбабве. За регіональною ознакою найгірший результат у країн Близького Сходу, також погані показники в Азії в

цілому. На противагу їм, серед країн європейського континенту, які не входили до соціалістичного блоку, тільки одна держава – Туреччина не змогла потрапити до переліку «вільних».

Таким чином, на тлі світового процесу рецесії профспілкового руху українські організації, які ще остаточно не відійшли від свого радянського минулого, мають подвійне завдання. Не лише утримати існуючі позиції, але й вперше стати справжніми представниками і захисниками найманих працівників.

До того ж, в Україні з'являються перші паростки незалежних профспілкових рухів, які не мають негативного радянського досвіду. Ці новітні профспілкові рухи обирають інші цілі та інші способи впливу. До таких, насамперед, належать галузеві та студентські профспілки.

Але поки що ці новостворені рухи є нечисленними, а старі профспілки залишають Україну на узбіччі справжнього робітничого руху. Лише коли профспілки позбавляться політичної та фінансової залежності і почнуть по-справжньому опікуватися проблемами найманих працівників, вони зможуть на рівних виступати поряд з європейським профспілковим рухом, а не лише обмінюватися досвідом з аналогічними застарілими організаціями пострадянського простору.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Тупиця О. Л. Профспілки в політичній системі сучасного суспільства: виміри функціонування : монографія – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2008. – 352 с.
2. Профспілки і профспілкові олігархи, – URL: <http://www.unian.ua/politics/403936-profspilki-i-profspilkovi-oligarhi.html> (Дата звернення 29.04.2017)
3. Сергій Соболев: страйк профспілок – реакція на руйнівну політику влади, – URL: <http://nk.org.ua/politika/sergiy-sobolev-strayk-profspilok-reaktsiya-na-ruynivnu-politiku-vladi-video-73531> (Дата звернення 29.04.2017)
4. Детінізація української економіки вимагає прозорих і зрозумілих правил гри, – URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=6203 (Дата звернення 29.04.2017)
5. Державна служба зайнятості, – URL: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=30543 (Дата звернення 29.04.2017)
6. Протести виключно з економічних причин в Україні ніколи не були успішними // Дзеркало тижня, 2016, 19 липня.
7. Чи довіряєте Ви профспілкам? (динаміка, 2000–2013), – URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=84; Оцінка громадянами ситуації в країні, ставлення до суспільних інститутів, електоральні орієнтації. Результати соціологічного дослідження: – URL: http://razumkov.org.ua/upload/1463122497_file.pdf (Дата звернення 29.04.2017)
8. Якою мірою поширена корупція в кожній з наведених сфер? – URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=903 (Дата звернення 29.04.2017)
9. Детінізація української економіки вимагає прозорих і зрозумілих правил гри, – URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=6203 (Дата звернення 29.04.2017)
10. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання, – URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf (Дата звернення 29.04.2017)
11. Organisation for Economic Co-operation and Development. Trade Union Density – URL: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=UN_DEN (Accessed 29.04.2017)
12. The Global State of Workers' Rights: Free Labor In a Hostile World – URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/The%20Global%20State%20of%20Workers%20Rights.pdf (Accessed 29.04.2017)

REFERENCES:

1. Tupytsia O. L. Profspilky v politychnii systemi suchasnoho suspilstva: vymiry funktsionuvannia : monohrafiia [Trade Unions in the political system of modern society: measuring functioning : a monograph] – D.: Vyd-vo Dnipropetr. nats. un-tu, 2008. – 352 s.
2. Profspilky i profspilkovi oliharkhy [Trade unions and trade Union of the oligarchs], – URL: <http://www.unian.ua/politics/403936-profspilki-i-profspilkovi-oligarhi.html> (Accessed 29.04.2017)
3. Serhii Sobolev: straik profspilok – reaktsiia na ruynivnu polityku vlady [Sergey Sobolev: strike of the trade unions – a reaction to the destructive policies of the government], – URL: <http://nk.org.ua/politika/sergiy-sobolev-strayk-profspilok-reaktsiya-na-ruynivnu-politiku-vladi-video-73531> (Accessed 29.04.2017)

4. Detinizatsiia ukrainskoi ekonomiky vymahaie prozorykh i zrozumilykh pravyl hry [Unshadowing of the Ukrainian economy requires transparent and clear rules of the game], – URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=6203 (Accessed 29.04.2017)
5. Derzhavna sluzhba zainiatsosti [The state employment service], – URL: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=30543 (Accessed 29.04.2017)
6. Protesty vykliuchno z ekonomichnykh prychny v Ukraini nikoly ne byly uspishnymy [Protests based on purely economic reasons in Ukraine never was successful] // Dzerkalo tyzhnia, 2016, 19 lypnia.
7. Chy doviriayete Vy profspilkam? (dynamika, 2000–2013) [Do You trust the unions? (dynamics 2000–2013)], – URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=84; Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini, stavlennia do suspilnykh instytutiv, elektoralni orientatsii. Rezultaty sotsiologichnoho doslidzhennia [Evaluation of citizens of the situation in the country, the attitude towards public institutes, electoral orientation. The results of the survey], – URL: http://razumkov.org.ua/upload/1463122497_file.pdf (Accessed 29.04.2017)
8. Yakoiu miroiu poshyrena koruptsiia v kozhnii z navedenykh sfer? [The extent to which corruption is rife in each of these areas?] – URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=903 (Accessed 29.04.2017)
9. Detinizatsiia ukrainskoi ekonomiky vymahaie prozorykh i zrozumilykh pravyl hry [Unshadowing of the Ukrainian economy requires transparent and clear rules of the game], – URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=6203 (Accessed 29.04.2017)
10. Tinova ekonomika v Ukraini: prychny ta shliakhy podolannia [The shadow economy in Ukraine: causes and cures], – URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf (Accessed 29.04.2017)
11. Organisation for Economic Co-operation and Development. Trade Union Density – URL: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=UN_DEN (Accessed 29.04.2017)
12. The Global State of Workers' Rights: Free Labor In a Hostile World – URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/The%20Global%20State%20of%20Workers%20Rights.pdf (Accessed 29.04.2017)

Ляшенко Т. М., доктор политических наук, ведущий научный сотрудник отдела теоретических и прикладных проблем политологии Института политических и этнонациональных отношений им. И. Ф. Кураса НАН Украины (Киев, Украина), E-mail: visnukdnu@i.ua

Развитие профсоюзов Украины на современном этапе.

Аннотация. *Исследуется состояние современного профсоюзного движения в Украине на примере двух крупнейших профсоюзных организаций страны. Проанализированы причины низкого доверия к этому институту, такие как: чрезмерная заполитизированность, коррупция и теневая экономика.*

Рассматривается общее состояние профсоюзных организаций в странах Запада и на постсоветском пространстве.

Ключевые слова: профсоюзы, Федерация профсоюзов Украины, Конфедерация свободных профсоюзов Украины, наемные работники, политические партии, коррупция, массовые протесты, теневая экономика.

Liashenko T., doctor of political Sciences, leading researcher of the Department of theoretical and applied problems of political science, I. F. Kuras Institute of political and ethnic relations of the NAS of Ukraine (Kiev, Ukraine), E-mail: visnukdnu@i.ua

The current development of trade unions in Ukraine.

Abstract. *The article is aimed at defining peculiarities of trade unions as an element of political system of Ukraine as well as the role of professional organizations in representing interests of employees.*

The tasks to achieve the mentioned goals are as follows:

- to define trade unions' principal functions in the modern political system;
- to analyze influence of Ukrainian political parties and state bodies over trade unions' activities;
- to define communication instruments of impact making by trade unions on electorate's collective political consciousness.

Only when trade unions can get rid of their political and financial dependence and start taking

care of employees' problems, they will be able not to just keep "sharing experience" with old-style organizations in post-Soviet area, but act equally to the European trade union movement.

Keywords: *trade unions, the Federation of Trade Unions of Ukraine, the Confederation of Free Trade Unions of Ukraine, political parties, corruption, collective protests, shadow economy.*

УДК [502.171:620.9]:332.146

Назаренко А. А.,

студентка кафедри міжнародних відносин,
Дніпропетровський національний
університет ім. Олеся Гончара

(Україна, Дніпро), E-mail: albina.nazarenko@ukr.net

Микитчук Н. М.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин,

Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара
(Україна, Дніпро), E-mail: mykynat@ukr.net

ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ФАКТОР У ВІДНОСИНАХ ТУРКМЕНИСТАНУ ТА КНР

Анотація. *Досліджено актуальні питання співробітництва КНР та Туркменістану. Проаналізовано енергетичний аспект у відносинах двох країн у процесі тісної економічної співпраці в Центральній Азії, досліджено суперечливі моменти їхньої кооперації. В статті важливе місце відведено аналізу природи економічних та геополітичних інтересів двох держав. Встановлено провідні напрями співробітництва КНР та Туркменістану в рамках енергетичної сфери.*

Ключові слова: *КНР, Туркменістан, Центральна Азія, газ, нафта, енергетичне співробітництво.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема енергетичного співробітництва КНР з країнами Центральної Азії, зокрема – Туркменістаном, розробляється багатьма закордонними дослідниками. Найбільша активізація наукового інтересу до неї відбулась на початку ХХІ ст. Теоретичну основу даного дослідження забезпечило критичне осмислення праць вчених, які займаються вивченням КНР, Туркменістану, історією туркмено-китайської взаємодії, розвитку політичних та економічних, зокрема енергетичних відносин КНР та Туркменістану. Вагомий внесок у розбудову та аналіз досліджень відносин Туркменістану з Китаєм внесли такі вчені як Р. Ізімов, В. Панфілова, К. Сирсєжкін, М. Тюльпаков, R. McKinley, K. S. Stegen

Мета статті – проаналізувати економічні та геополітичні інтереси КНР та Туркменістану в рамках енергетичного співробітництва і виявити ступінь впливу цих відносин на регіональну систему.

Виклад змісту дослідження. Є актуальним проведення аналізу потенціалу енергетичної взаємодії Китаю і Туркменістану як безпосередньо для цих країн, так і для регіонального ринку енергоресурсів. Наразі КНР в центрально-азіатському векторі зовнішньої політики крім очевидних геополітичних мотивів керується необхідністю пошуку джерел енергетичних ресурсів. Це обумовлено великими темпами економічного зростання Китаю. Як справедливо зазначає Р. Медведєв, «Китаю в останні 10 років стало не вистачати власної нафти. Китай припинив експорт нафти і став у все більших кількостях її імпортувати», це ж стосується і природного газу. Туркменістан, володіючи 2% світових запасів природного газу [1], постає найбільш підходящим партнером для Китаю [9, с. 43].

З усіх областей співробітництва КНР і Туркменістану найбільше виділяється газова сфера взаємовідносин. Це проявляється в динаміці подій в двосторонніх відносинах. За останні роки відбулося ряд зустрічей високого рівня між представ-

никами Ашхабада і Пекіна, які були присвячені темі газового співробітництва. Основою цієї співпраці є газопровід «Туркменістан – Узбекистан – Казахстан – Китай».

Інтерес Китаю до Туркменістану активізувався ще 1992 р., коли CNPC і Mitsubishi запропонували експортувати туркменський газ до Китаю. Однак, першу угоду щодо експорту газу було підписано п'ятнадцять років по тому, в 2007 році, коли Ашхабад і Пекін домовилися побудувати 1833 км газопроводу Центральна Азія-КНР, що з'єднує Сінцзян з Туркменістаном і проходить транзитом до Казахстану та Узбекистану. Частина трубопроводу по території Туркменістану була побудована за рахунок китайського фінансування і управляється за допомогою спільних підприємств між CNPC і державними компаніями Туркменістану. У 2009 році Китай почав отримувати туркменський газ і до 2012 року цей обсяг становив 21,3 млрд м³/рік, що еквівалентно 51% від загального обсягу експорту туркменського газу. Цей обсяг складає близько половини від загального обсягу імпорту газу в Китаї.

У 2008 році CNPC і Туркменгаз підписали угоду про збільшення обсягів туркменського газу до 40 млрд куб м/рік до 2015 року. Крім експорту туркменського газу, Китай також став активним інвестором в розробці родовищ газу. У 2009 році Китай надав кредит в розмірі 4 млрд дол. на першому етапі розробки газового родовища «Південний Іолотань», яке є другим найбільшим в світі газовим родовищем з доведеними запасами 7 трлн куб м, а в 2011 році Китай додав доларовий кредит в 4,1 млрд дол. У вересні 2013 року Китай і Туркменістан вирішили значно розширити газопровід Центральна Азія-Китай до 65 млрд куб м/рік до 2020 р. Ще до підписання цієї угоди, Китай став провідним торговим партнером Туркменістану в 2012 році з показниками двостороннього товарообігу в 10 млрд дол. [3].

Сьогодні газ з Туркменістану в КНР транспортується за трьома гілками, що дало можливість довести його обсяг до 40 млрд м³/рік; в 2016 році планувалось відкриття четвертої гілки, що дозволить збільшити обсяг до 65 млрд м³/рік. Рішення про відкриття четвертої гілки, що буде проходити через території Таджикистану та Киргизстану, зафіксовано в травні 2014 р., коли відбувся візит Г. Бердимухамедова в Пекін. В рамках цього візиту голова Китаю С. Цзіньпін так прокоментував результати зустрічі: «У цьому контексті наголошувалося на націленості двох країн нарощувати стратегічне співробітництво на даному напрямку, на прискорення будівництва четвертої нитки газопроводу Туркменістан-Китай, а також на розширення взаємодії в області газо- і нафтопереробки, ефективне складання зусиль з метою забезпечення безпеки трубопроводної інфраструктури та відповідних об'єктів» [11].

Китай на реалізацію цих енергетичних проектів витратив 10 млрд дол., них 8 млрд дол. надав у формі кредиту Туркменістану. Ще 2 млрд дол. Пекіну доведеться витратити на прокладку 225-кілометрового трубопроводу по території Ошської області Киргизстану. Остаточний маршрут газопроводу по території республік і графік його будівництва будуть визначені техніко-економічним обґрунтуванням проекту. До 2020 року має бути завершено будівництво всіх чотирьох ниток газопроводу та комплексуючих об'єктів в Китаї, річна поставка природного газу з Центральної Азії до Китаю досягне 80 млрд куб. м і становитиме понад 40% загального обсягу імпорту цього виду енергоносія в країні. Термін експлуатації – 35 років [7].

З геополітичної точки зору проект для Китаю є досить вигідним. Просуваючи проект газопроводу Туркменістан-Китай через території Таджикистану і Киргизстану, Китай реалізує свою довгострокову стратегію, де країнам Центральної Азії відводиться подвійна роль: стратегічного тилу і джерела ресурсів.

З початку експлуатації по трубопроводу «Туркменістан-Узбекистан-

Казахстан-Китай» і станом на 30 листопада 2016 року в Піднебесну поставлено з Туркменістану 152,9 млрд куб. м природного газу. Про це заявив гендиректор Китайської національної нафтогазової корпорації CNPC Ден Мінмін на міжнародній нафтогазовій конференції «Нафта і газ Туркменістану 2016», проведеної в Ашхабаді.

Із загального обсягу поставленого газу 100,5 мільярда кубометрів поставив Держконцерн «Туркменгаз», а 52,4 мільярда кубометрів відправлено з договірної території «Багтиярлик», на якій видобуток газу веде китайська CNPC на умовах СРП.

Сучасні експортні можливості Республіки Туркменістан обмежені 65 млрд м³/г. При цьому енергетична стратегія КНР передбачає споживання в 2020 р близько 200 млрд м³/рік, що при власному видобутку в 120 млрд м³/рік вимагає 80 млрд м³/рік імпорту. Ґрунтуючись на тенденціях розробки газових родовищ Туркменістану, можна сказати, що Ашхабад в змозі самостійно забезпечити Пекін такою кількістю газу, особливо з огляду на нещодавно відкриті родовища («Галкиниш») і ті, залишилися ще з радянських часів («Південний Іюлотань»). Саме на це спрямовані китайські інвестиції в енергетичну галузь країни, і цим обґрунтована зацікавленість в удосконаленні газопроводів.

Потреба Туркменістану в КНР як в економічному партнері очевидна: жодна інша країна не здатна в такому обсязі прийняти експорт досить дорогого туркменського газу, при цьому брати на себе всі витрати по транзиту і будівництву інфраструктури. Економіка КНР вже більше двадцяти років демонструє високі темпи зростання і потреби в енергоресурсах. Інші напрямки диверсифікації туркменського газу (наприклад, ЄС і Південна Азія) не можуть конкурувати з КНР [9, с. 45].

Китай прагне отримати максимальну кількість вуглеводнів за найнижчою ціною, намагаючись зберегти виробничі витрати на низькому рівні. У зв'язку з цим, ННКОМ Китаю отримують великі вигоди від щедрої кредитної політики і підтримки китайського уряду в Туркменістані. Китай використовував схему, відому як програма «кредит-в обмін на-газ» в якості важеля для більш низьких цін. Це стратегія торгів кредитами з щедрими відсотковими ставками за газ за зниженими цінами. Це дало Китаю перевагу в переговорах про ціни з урядом Туркменістану. Хоча, окремі аналітики стверджують, що «є деякі повідомлення про те, що Китай не тільки не хоче платити більше, ніж 200 дол. за 1000 кубометрів, а також наполягає на компенсації кредитів в якості форми оплати» [2].

Розширення співпраці з туркменською елітою і низькі ціни означають, що Туркменістан може грати ключову роль в реалізації китайської енергетичної безпеки. Можна зробити висновки, що Китай може використовувати свої умови погашення кредиту і кредитного забезпечення як важіль впливу на туркменських політиків. Подібний контроль і вплив на туркменську еліту «ні Росії, ні Ірану, не кажучи вже про ЄС, не вдалося зробити», пише Славомір Горак в статті «Turkmenistan's Shifting Energy Geopolitics in 2009–2011».

Незважаючи на втрату можливої автономії через ці кредити, режим в Туркменістані вважає їх кращими за західні кредити, тому що вони не «приходять з будь-якими політичними вимогами, що стосуються управління і прав людини» [2]. Ці кредити, однак, мають певні наслідки. Окрім захисту виробничого сектора Китаю від мінливих ринків енергоносіїв ці кредити часто передбачають використання китайських товарів і послуг, таких як будівельна техніка і цивільне будівництво. Це означає, що туркменські фахівці не можуть конкурувати за місця на цих великих проектах, і CNPC має впевненість в тому, що він отримає частину грошей назад, що були прописані кредитними угодами. Без сумніву, ці привабливі кредити, пропоновані в Туркменістані виявилися двосічним мечем [2].

Крім очевидної потреби Китаю в імпорті природного газу його участь в

проекті газопроводу «Туркменістан - Узбекистан - Казахстан - Китай» забезпечує Пекін можливістю реалізації політичних амбіцій на пострадянському просторі. Відкриття в 2011 р. родовища «Галкиниш» і поглиблення співпраці Туркменістану та Китаю спровокували відповідну реакцію США, які почали лобіювати проект ТАПІ (з'єднує Туркменістан, Афганістан, Пакистан і Індію), який міг би дозволити використовувати «Галкиниш» на вигідних для США умовах. Однак навіть сторонньому спостерігачеві зрозуміло, що на геополітичній арені ЦА сьогодні верх бере Китай: проект ТАПІ, судячи з усього, згорнуть на невизначений термін. Поки США і Росія продовжують вибудовувати двосторонні відносини з Туркменістаном і іншими країнами ЦА, Китай з кожним роком інтенсифікує розвиток енергетичної інфраструктури регіону, забезпечуючи себе економічними гарантіями, на основі яких будується зміцнення його політичного і культурного впливу в регіоні [9, с. 46].

Що стосується суб'єктивних чинників, що гальмують проект ТАПІ, то це, безумовно, позиції провідних регіональних гравців стосовно нього. Як відомо, Іран все ще не полишає надії побудувати альтернативну лінію з транспортування власного газу в Пакистан. Цей проект має певну привабливість в очах Китаю. Будівництво газопроводу Іран-Пакистан, який отримав назву «Світ», відкрило б Китаю можливість налагодити ще один стабільний канал доставки вуглеводнів на свою територію наземним шляхом. А при розгляді проекту ТАПІ Пекін, перш за все, виходить зі своїх планів по імпорту туркменського газу. Як зазначалося, у зв'язку зі стартом будівництва четвертої нитки газопроводу Туркменістан-Китай його пропускну здатність планується значно збільшити. В цьому контексті, новий проект і відповідно новий напрямок експорту туркменського газу може істотно вплинути в майбутньому на заповнюваність трубопроводу, на обговорення цін на блакитне паливо.

Китай всіляко прагне утримати домінуюче становище в списку імпортерів туркменського газу. Та й в цілому проект ТАПІ ніяк не вписується в загальну зовнішньоекономічну стратегію Китаю в Євразії. Зокрема, оцінюючи запуск ТАПІ, китайські експерти відкрито написали, що головним бенефіціаром проекту є США [6]. Саме Вашингтон більше зацікавлений в ТАПІ, оскільки через реалізацію даної ініціативи США отримують відразу кілька козирів. З одного боку, запуск ТАПІ ускладнює реалізацію проекту трубопроводу Іран-Пакистан, тим самим Вашингтон блокує можливості диверсифікації експорту іранського газу. Крім цього, були плани по підключенню до газопроводу Іран-Пакистан ще й Китаю. Виходячи з цього, США і проект ТАПІ б'є і по інтересам Пекіна. З іншого боку, ТАПІ об'єктивно створює конкуренцію проекту Китаю, і його планам нарощувати обсяги імпорту туркменської нафти. Як пишуть китайські аналітики, використовуючи свої зв'язки в Талібані і афганській армії, США здатні в майбутньому впливати на поставки з території Афганістану, тим самим США матимуть важелі тиску на Пакистан і Індію.

Водночас головний постачальник і джерело енергоносіїв для обох проектів Туркменістан цілком виправдано побоюється зростаючої залежності від Китаю. У разі якщо Піднебесна стане єдиним покупцем туркменського газу, то це може поставити Ашхабад в ситуацію, коли Пекін відкрито диктуватиме йому умови і ціни на туркменський газ [10].

Виходячи з цього, цілком обґрунтовано прагнення туркменських властей якимось балансувати участь регіональних держав у своєму енергетичному секторі. В даний час туркменська сторона вже почала будівництво туркменської ділянки ТАПІ протяжністю 214 кілометрів до туркмено-афганського кордону.

Таблиця 1.

Проекти в нафтогазовій галузі Туркменістану за участі китайських компаній

Інвестор	Рік	Проект	Капітальні вклади	Вид діяльності	СП
«Sinopec»	Лютий 2007	Буріння свердловин з проектною глибиною 3,1 км на родовищі Яшилдепі	42,3 млн дол.		З НГХ «Туркмен-нафта»
CNPC	Травень 2007	Буріння протягом 12 років 12 розвідувальних свердловин на родовищі Південний Іолтань	1,5 млрд дол.	Розвідка	З НГХ «Туркмен-нафта»
«CNPC International»	Липень 2007	Розробка і експлуатація родовищ Багтиярлик в Самандепі, а також прилеглих до них територій, будівництво інфраструктури		Розвідка і розробка	«CNPC International» (Turkmenistan)
«CNPC International»	Липень 2007	Будівництво і експлуатація газопроводу Туркменістан-Китай	395 млн дол.		«CNPC International» (Turkmenistan)
Ексім-банк КНР	Листопад 2007	Реконструкція ПО «Мариазот»	Кредит на 20 років під 3 % річних в 239 млн 358 тис дол.	Виробництво	
Ексім-банк КНР	Листопад 2007	Будівництво скляного комбінату	Кредит на 20 років під 3 % річних в 60 млн 642 тис дол.		
CNPC/ CPTDC	Грудень 2009	Промислове освоєння родовищ Південний Іолтань	3,13 млрд дол.	Розвідка і розробка	

«Petro-china» / Банк розвитку Китаю	Квітень 2011	Промислове освоєння родовищ Південний Іолтань	4,1 млрд дол.	Розвідка і розробка	
--	-----------------	---	------------------	------------------------	--

Джерело: Сыроежкин К. Присутствие Китая в энергетическом секторе Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ, №1, Том 15, 2012, С. 23–46, – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/prisutstvie-kitaya-v-energeticheskom-sektore-tsentralnoy-azii>

На VIII Міжнародному газовому конгресі в Туркменістані, що завершився 25 травня 2017 року, було відзначено можливості нарощування потужностей транснаціонального МГП (Міжнародного газопроводу) Туркменістан-Китай, назвавши його «Великим шовковим газовим шляхом», Туркменгаз вже відправив в «Великий Шовковий газовий шлях» з моменту його запуску більш 110 млрд м3 природного газу, а CNPC – близько 60 м3. Загальна сума капітальних вкладень в даний проект, в рамках якого були виконані сейсмічні дослідження території, пробурено 115 тестових і експлуатаційних свердловин, побудована необхідна виробнича, логістична та соціальна інфраструктура, до кінця 2017 р. складе майже 7 млрд. дол. США. Потужність побудованих тут газопереробних заводів становить 13 млрд м3 / рік газу.

Крім цього в 2017 р. планується виконати комплекс дослідницьких робіт, сейсмічних досліджень, аерозйомку для визначення оптимального маршруту ТАПІ і місць розміщення газокompresорних станцій, і для оцінки впливу на навколишнє середовище. Передбачається підготувати FEED проект для афганського і пакистанського ділянок МГП і необхідну документацію для проведення міжнародних тендерів (на закупівлю обладнання, труб та ін). Найбільш важливе завдання 2017 р. – прийняти остаточне інвестиційне рішення по проекту ТАПІ. Гендиректор «CNPC International Turkmenistan» Д. Мін'ямін повідомив про 100% успіху співпраці китайських і туркменських друзів [4].

Висновки. Заходи, що вживаються Ашхабадом останнім часом, направлені на те, щоб розширити список енергетичних партнерів, ще не принесли очікуваних результатів. У цій ситуації об'єктивним є подальше поглиблення китайсько-туркменських зв'язків у сировинних і несировинних секторах економіки, а також нових угод у військовій і культурно-гуманітарній сферах. Туркменська влада розуміє, що Китай є найбільш надійним економічним партнером, від потреб і закуповуваних ним енергоносіїв залежить економічний розвиток республіки.

Політична система Туркменістану і політика нейтралітету виявляється «до душі» Китаю. Як наслідок китайсько-туркменські відносини мають міцну основу у вигляді підтримки на найвищому політичному рівні. Подальше поглиблення двосторонніх зв'язків обумовлюється здійсненням кількох великих спільних проектів. Безумовно, стрижнем китайсько-туркменського співробітництва на довгі роки будуть «газові зв'язки». Китай сьогодні вже став головним імпортером туркменського газу.

Китай створює в Центральній Азії свою інфраструктуру не для того, щоб країни регіону мали вихід до моря, але щоб економічно прив'язати їх до себе. Таким чином КНР вирішує свої геополітичні інтереси. Вуглеводневі ресурси країн Центральної Азії може принести як короткострокові, так і довгострокові вигоди для КНР.

Як би там не було, Туркменістан залишається одним з найбільш важливих пріоритетів в центральноазійській стратегії Китаю. У відповідність з новою зовнішньоекономічною ініціативою Пекіна «Один пояс-один шлях» Туркменістан є ключовим джерелом вуглеводнів на довгострокову перспективу, а також є для Пекіна важливим транспортно-транзитним вузлом, через який Китай хотів би ви-

ходити на ринки Перської затоки.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. BP Statistical Review of World Energy 2015 // BP: Energy economics. London, 2014. – URL: <http://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf> (Accessed 29.04.2017)
2. McKinley Ryan. Market capture: China's energy relationship with Turkmenistan // *EnerproJournal*, Issue 2, Volume 3, 2014–2015. – URL: <https://enerprojournal.com/2014/10/31/market-capture-chinas-energy-relationship-with-turkmenistan/> (Accessed 29.04.2017)
3. Stegen Karen Smith. Understanding China's global energy strategy // *International Journal of Emerging Markets*, Vol. 10, Issue: 2, P. 194–208. – URL: http://www.jacobs-university.de/sites/default/files/downloads/understanding_chinas_global_energy_strategy_smith_stegen_2015.pdf (Accessed 29.04.2017)
4. В Туркменистане завершился 8-й Международный газовый конгресс, – URL: <http://neftegaz.ru/news/view/161381-V-Turkmenistane-zavershilsya-8-y-Mezhdunarodnyj-gazovyy-kongress.-Temy-kak-i-1-god-nazad> (Дата обращения 29.04.2017)
5. Из Туркменистана в Китай поставлено 152,9 миллиарда кубометров газа с начала эксплуатации Центрально-азиатского трубопровода, – URL: <http://oilgas.gov.tm/blog/634/iz-turkmenistana-v-kitay-postavleno-1529-milliarda-kubometrov-gaza-s-nachala-ekspluatatsii-centralnoaziatskogo-truboprovoda> (Дата обращения 29.04.2017)
6. Изимов Руслан: Китай и Туркменистан: региональное измерение, – URL: <http://cabar.asia/ru/ruslan-izimov-kitaj-i-turkmenistan-regionalnoe-izmerenie/> (Дата обращения 29.04.2017)
7. Панфилова В. Пекин взял Центральную Азию в газовое кольцо // *Независимая газета*, №14.03, 2014, – URL: http://www.ng.ru/cis/2014-03-14/1_asia.html (Дата обращения 29.04.2017)
8. Сыроежкин К. Присутствие Китая в энергетическом секторе Центральной Азии // *Центральная Азия и Кавказ*, №1, Том 15, 2012, С. 23–46
9. Тюльпаков М. В. Энергетическое сотрудничество Туркменистана и Китайской Народной Республики: современное состояние и перспективы развития // *Вестник Поволжского института управления*, №3 (48), 2015, С. 43–47. – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/energeticheskoe-sotrudnichestvo-turkmenistana-i-kitayskoj-narodnoy-respubliki-sovremennoe-sostoyanie-i-perspektivy-razvitiya> (Дата обращения 29.04.2017)
10. УТАПИческая идея. Заработает ли газопровод Туркменистан-Афганистан-Пакистан-Иран через два месяца? – URL: <http://stanradar.com/news/full/15213-utapicheskaja-ideja-zarabotaet-li-gazoprovod-turkmenistan-afganistan-pakistan-iran-cherez-dva-mesjatsa.html> (Дата обращения 29.04.2017)
11. Цзиньпин С. Туркменистан и КНР являются крупнейшими партнерами в газовой сфере, – URL: <http://neftegaz.ru/news/view/123874> (Дата обращения 29.04.2017)

REFERENCES

1. BP Statistical Review of World Energy 2015 // BP: Energy economics. London, 2014. – URL: <http://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf> (Accessed 29.04.2017)
2. McKinley Ryan. Market capture: China's energy relationship with Turkmenistan // *EnerproJournal*, Issue 2, Volume 3, 2014–2015. – URL: <https://enerprojournal.com/2014/10/31/market-capture-chinas-energy-relationship-with-turkmenistan/> (Accessed 29.04.2017)
3. Stegen Karen Smith. Understanding China's global energy strategy // *International Journal of Emerging Markets*, Vol. 10, Issue: 2, P. 194–208. – URL: http://www.jacobs-university.de/sites/default/files/downloads/understanding_chinas_global_energy_strategy_smith_stegen_2015.pdf (Accessed 29.04.2017)
4. V Turkmenistane zavershilsya 8-y Mezhdunarodnyj gazovyy kongress [In Turkmenistan ended at the 8th international Congress of gas], – URL: <http://neftegaz.ru/news/view/161381-V-Turkmenistane-zavershilsya-8-y-Mezhdunarodnyj-gazovyy-kongress.-Temy-kak-i-1-god-nazad> (Accessed 29.04.2017)
5. Iz Turkmenistana v Kitay postavleno 152,9 milliarda kubometrov gaza s nachala ekspluatatsii Tsentral'no-aziatskogo truboprovoda [From Turkmenistan to China, set 152,9 billion cubic meters of gas since the beginning of operation of the Central Asian pipeline], – URL: <http://oilgas.gov.tm/blog/634/iz-turkmenistana-v-kitay-postavleno-1529-milliarda-kubometrov-gaza-s-nachala-ekspluatatsii-centralnoaziatskogo-truboprovoda> (Accessed 29.04.2017)

6. Izimov R. Kitay i Turkmenistan: regional'noe izmerenie [China and Turkmenistan: regional dimension], – URL: <http://cabar.asia/ru/ruslan-izimov-kitaj-i-turkmenistan-regionalnoe-izmerenie/> (Accessed 29.04.2017)
7. Panfilova V. Pekin vzyal Tsentral'nyu Aziyu v gazovoe kol'tso [Beijing took Central Asia gas ring] // Nezavisimaya gazeta, №14.03, 2014, – URL: http://www.ng.ru/cis/2014-03-14/1_asia.html (Accessed 29.04.2017)
8. Syroezhkin K. Prisutstvie Kitaya v energeticheskom sektore Tsentral'noy Azii [The Presence of China in the energy sector of Central Asia] // Tsentral'naya Aziya i Kavkaz, №1, Tom 15, 2012, S. 23–46
9. Tyul'pakov M. V. Energeticheskoe sotrudnichestvo Turkmenistana i Kitayskoy Narodnoy Respubliki: sovremennoe sostoyanie i perspektivy razvitiya [Energy cooperation of Turkmenistan and the people's Republic of China: current status and prospects of development] // Vestnik Povolzhskogo instituta upravleniya, №3 (48), 2015, S. 43–47. – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/energeticheskoe-sotrudnichestvo-turkmenistana-i-kitayskoy-narodnoy-respubliki-sovremennoe-sostoyanie-i-perspektivy-razvitiya> (Accessed 29.04.2017)
10. UTAPicheskaya ideya. Zarabotaet li gazoprovod Turkmenistan-Afganistan-Pakistan-Iran cherez dva mesyatsa? [The Idea Utopicheskoe. Running if the gas pipeline Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-Iran in t] – URL: <http://stanradar.com/news/full/15213-utapicheskaja-ideja-zarabotaet-li-gazoprovod-turkmenistan-afganistan-pakistan-iran-cherez-dva-mesyatsa.html> (Accessed 29.04.2017)
11. Tszin'pin S. Turkmenistan i KNR yavlyayutsya krupneyshimi partnerami v gazovoy sfere [Turkmenistan and China are the largest partners in gas sphere], – URL: <http://neftegaz.ru/news/view/123874> (Accessed 29.04.2017)

Назаренко А. А., студентка кафедры международных отношений, Днепропетровский национальный университет им. Олеса Гончара (Украина, Днепр), E-mail: albina.nazarenko@ukr.net

Микитчук Н. М., кандидат исторических наук, доцент кафедры международных отношений, Днепропетровский национальный университет им. Олеса Гончара (Украина, Днепр), E-mail: mykynat@ukr.net

Энергетический фактор в отношениях Туркменистана и КНР.

Аннотации. Исследованы актуальные вопросы сотрудничества КНР и Туркменистана. Проанализированы энергетический аспект в отношениях двух стран в процессе тесного экономического сотрудничества в Центральной Азии, исследованы спорные моменты их кооперации. В статье важное место было отведено анализу природы экономических и геополитических интересов двух государств. Также было установлено ведущие направления сотрудничества КНР и Туркменистана в рамках энергетической сферы. Цель статьи - проанализировать экономические и геополитические интересы двух государств в рамках энергетического сотрудничества и выявить степень влияния этих отношений на региональную систему.

Ключевые слова: КНР, Туркменистан, Центральная Азия, газ, нефть, энергетическое сотрудничество.

Nazarenko A. A., student of the Department of International Relations, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (Ukraine, Dnipro), E-mail: albina.nazarenko@ukr.net

Mykytchuk N. M., PhD in Historical Sciences, assistant professor of the Department of International Relations, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (Ukraine, Dnipro), E-mail: mykynat@ukr.net

Energetic factor in relations of Turkmenistan and China.

Abstract. Current issues of cooperation of China and Turkmenistan are analyzed. The article contains analysis of the energy aspects between the two countries in the process of closer economic cooperation in Central Asia, contradictions of their cooperation are explored. In the article analysis of the nature of economic and geopolitical interests of the two countries has the most important place. The major areas of cooperation of China and Turkmenistan within the energy sector are clarified. Purpose of the article – to analyze the economic and geopolitical interests of the two countries within the framework of energy cooperation and to identify the degree of these relations' influence on the regional system.

Keywords: China, Turkmenistan, Central Asia, natural gas, oil and energy cooperation.

Негіна В. Р.,студентка кафедри міжнародних відносин,
Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара
(Дніпро, Україна), E-mail: visnukdnu@i.ua**Микитчук Н. М.,**кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин,
Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара
(Дніпро, Україна), E-mail: visnukdnu@i.ua

ОСОБЛИВОСТІ ІЗРАЇЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІДНОСИН НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

***Анотація.** Розкрито причини «потепління» ізраїльсько-турецьких відносин у 2016–2017 роках; охарактеризовано відносини між країнами на сучасному етапі; проаналізовано вплив ізраїльсько-турецьких відносин на регіональну систему; визначено чинники, які посилюють процес примирення та перешкоди для процесу примирення між Ізраїлем та Туреччиною; окреслено перспективи відносин між країнами.*

***Ключові слова:** Ізраїль, Туреччина, двосторонні відносини, чинники впливу, перспективи.*

Постановка проблеми. Ізраїль і Туреччина є впливовими регіональними гравцями, відносини між якими впливають на загальну структуру регіональної політики, безпеки, економіки. У 2016 році було відновлено дипломатичні відносини між Ізраїлем і Туреччиною після шестирічного заморожування, викликаного в результаті інциденту з флотилією «Маві Мармара» у 2010 році. Тоді дев'ять чоловік (вісім з них громадяни Туреччини) були вбиті в результаті зіткнення з ізраїльськими солдатами, які намагалися перешкодити так званій «мирній флотилії» порушити ізраїльську військово-морську блокаду в секторі Газа. Важливо розуміти причини та наслідки потепління ізраїльсько-турецьких відносин власне для цих країн та для регіонального розвитку в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі ізраїльсько-турецьких відносин науковці приділяють значну увагу. Загострення чи потепління у двосторонніх відносинах одразу знаходить відображення у публіцистичних статтях та аналізується у наукових працях. Іноземні дослідники приділяють у новітніх роботах основну увагу відновленню дипломатичних зв'язків двох країн розвитку усіх напрямків співробітництва [7; 8]. Серед українських аналітиків слід назвати статті В. Каспарука [2] та В. Кравченка [3; 4], які аналізують відносини Ізраїлю та Туреччини в контексті регіональної системи міжнародних відносин.

Метою дослідження є визначення особливостей потепління ізраїльсько-турецьких відносин у 2016–2017 роках. **Цілі дослідження:** розкрити причини «потепління» ізраїльсько-турецьких відносин у 2016 році, охарактеризувати відносини між країнами у 2016–2017 роках, проаналізувати вплив ізраїльсько-турецьких відносин на регіональну систему, визначити перспективи відносин між країнами.

Основні положення. Дві регіональні держави – Ізраїль та Туреччину – певним чином зближує критика з боку міжнародного співтовариства щодо порушення прав людини. Ізраїлю довелося «боротися з наслідками голодування палестинських ув'язнених», які потребують поліпшення умов у в'язниці, в той час як Туреччину звинувачують в зростаючому авторитаризмі після схвалення парламентом ряду конституційних поправок, які надали Реджепу Ердогану нові повноваження [8].

Зв'язки з Ізраїлем ініціювалися, перш за все, турецькими військовими, а не цивільним керівництвом зі стратегічних міркувань. З огляду на ісламістські настрої в Туреччині, значна частина населення Туреччини завжди буде мати вирішальне значення для турецько-ізраїльських відносин. Значні антиарабські почуття серед

турецького істеблішменту також допомагають підтримувати зв'язок з Ізраїлем. Що стосується близькосхідного мирного процесу, то Туреччина хотіла б бачити ізраїльсько-палестинську мирну угоду, яка зміцнила б легітимність зв'язків з Ізраїлем серед все ще значного пропалестинського сегменту населення.

Після тривалої перерви було призначено нового посла Ізраїлю до Туреччини. 5 грудня 2016 року новопризначений посол Ізраїлю вручив вірчі грамоти президенту Туреччини Реджепу Тайіпу Ердогану. Посол Ейтан Наех є першим послом Ізраїлю в Анкарі після операції по захопленню турецького судна «Маві Мармара» в 2010 році. Реджеп Ердоган особисто супроводжував посла, його дружину, його дітей і його оточення в фойє прийому, де проходила офіційна церемонія. Церемонія включала почесну варту турецьких солдатів і виконання національного гімну Ізраїлю «Хатіква». Ця подія стала кульмінацією багаторічних інтенсивних переговорів щодо нормалізації дипломатичних відносин між двома колишніми союзними регіональними державами. Кемаль Окем, нещодавно призначений посол Туреччини в Ізраїлі, був прийнятий в Єрусалимі з рівним теплом від президента Реувена Рівліна, якому він вручив вірчі грамоти. Президент Реуєн Рівлін підтримував примирення з Туреччиною.

Показово, що 27 червня 2016 року, ізраїльське і турецьке телебачення показували трансляцію декларації про угоду примирення між урядами двох країн. Оскільки ця нормалізація була обумовлена взаємними інтересами, сторони оголосили угоду з різних місць. Зокрема, прем'єр-міністр Ізраїлю Біньямін Нетаньяху в Римі, де він зустрічався з державним секретарем США Джоном Керрі.

Прем'єр-міністр Туреччини Біналі Йилдирим заявив, що згідно з досягнутими домовленостями між країнами, Ізраїль виплатить компенсацію Туреччині 20 млн. доларів. Також Тель-Авів дозволить Анкарі відправляти допомогу в сектор Газа і виконувати інфраструктурні проекти на палестинській території [1].

Протягом багатьох років турецькі ЗМІ часто посилаються на Ізраїль, використовуючи класичні антисемітські стереотипи. Через евфемізми, такі як «єврейське лобі» і «сіонізм», Ізраїль часто представляється як джерело зла - від невдалої спроби державного перевороту до терористичних атак, скоєних Ісламською державою і Робочою партією Курдистану. Після операції по захопленню турецького судна «Маві Мармара», під час турецьких виборчих кампаній в парламенті місцева влада і президент Реджеп Ердоган використовували жорсткі антиізраїльські заяви. Антиізраїльська риторика була підтримана турецькими ЗМІ, а потім цитувалася ізраїльськими ЗМІ [8].

Штурм гуманітарного конвою значно ускладнив відносини Ізраїлю та Туреччини (були відкликані послы). У серпні 2010 року навіть було створено Комісією ООН з розслідування цього інциденту. У вересні 2011 року вона визнала законність блокади сектора Газа і дійшла висновку, що учасники «Флотилії», що намагалися прорвати її, «діяли необачно», а силові дії Ізраїлю було визнано «надмірними та необґрунтованими». У березні 2013 року тодішній прем'єр-міністр Ізраїлю Біньямін Нетаньяху висловив Анкарі офіційні вибачення за загибель громадян Туреччини під час штурму «Флотилії свободи» і повідомив про рішення Ізраїлю виплатити компенсації членам сімей загиблих [1].

Після нормалізації дипломатичних відносин офіційний тон відносно Ізраїлю різко змінився, хоча Ізраїль як і раніше звинувачувався в проблемах Туреччини. Наприклад, 20 грудня 2016 року в проурядовій газеті «Новий світанок» журналіст Тамер Коркмаз писав: «Робоча партія Курдистану точно така ж терористична організація, як рух Фетхуллаха Гюлената ІДІЛ. Її завдання - виконувати цілі Союзу хрестоносців-сіоністів» [7].

У своїх повідомленнях ізраїльські дипломати, що працюють в Туреччині, неодноразово висловлювали своє розчарування турецькими ЗМІ і турецькими аналітиками міністерству закордонних справ Ізраїлю. Жорстка риторика щодо

Ізраїлю посилилася в телевізійному епізоді на турецькому урядовому каналі TRT 1, що зображає вигадану спробу вбити ізраїльського консула в Туреччині. Однак ні ізраїльське міністерство закордонних справ, ні ізраїльські ЗМІ не відреагували на тривалі антисемітські заяви. Слід згадати випадок у 2009 році, коли популярні турецькі телевізійні серіали зображували ізраїльських солдатів в якості дітовбивців. У той час міністерство закордонних справ Ізраїлю викликало посла Туреччини Огуз Челіккола для дачі пояснень з цього приводу. Зустріч принесла ще більший розбрат між Туреччиною та Ізраїлем, в результаті це призвело до дипломатичного скандалу [9].

Після нормалізації відносин між державами основні події в Туреччині отримують освітлення в ізраїльських ЗМІ, але незначні події втратили привабливість, яку мали в період дипломатичної кризи. Паралельно, турецькі ЗМІ менше стурбовані подіями, пов'язаними з триваючою ізраїльською окупацією палестинських земель, але продовжують піднімати тему сіонізму і світового єврейства.

Інтереси країн в регіоні стимулюють до встановлення паритетних відносин. Початковим стимулом встановлення тісних зв'язків Ізраїлю та Туреччини було посилення стримування проти Сирії, яка межує як з Туреччиною, так і з Ізраїлем, а також тривале існування підтримки антитурецького курдського сепаратистського руху, Робочої партії Курдистану та інших антитурецьких терористичних груп.

Показовим є ставлення двох країн до регіональних проблем. Так, Туреччина виступає за інтегрований Ірак і сильний центральний уряд. Для Ізраїлю вигідний слабкий, розділений, навіть зруйнований Ірак. Анкара побоюється появи курдської держави, яку в минулому заохочував Ізраїль.

Не співпадають позиції країн і у сприйнятті Ірану. Зокрема, Ізраїль розглядає Іран як реальну загрозу. Туреччина, незважаючи на ідеологічні розбіжності і часто напружені відносини з Тегераном, не робить цього.

Загальні інтереси на Кавказі. Ще одна область, яка представляє загальний інтерес, – це підтримка Азербайджану в його прикордонному конфлікті з Вірменією, який відновився в квітні 2016 року. І Ізраїль, і Туреччина підтримують Азербайджан, який є важливим джерелом сирої нафти для Ізраїлю.

Сирія і антитерористичне співробітництво. Конфлікт в Сирії може стати джерелом співпраці або напруженості між Ізраїлем і Туреччиною. В даний час Туреччина бере активну участь в боротьбі з ІДІЛ. Це створює додатковий імпульс для Туреччини, щоб відновити зв'язки з Ізраїлем, що могло б полегшити розвідку й інше співробітництво проти загрози терору. Проте, Туреччина співпрацювала з Росією і Іраном щодо угоди про припинення вогню для Сирії. До недавнього часу Туреччина вимагала зняття Башара Асада і була в напрузі з Іраном щодо майбутнього Сирії, але процес, очолюваний Росією, може залишити Іран і його Хезболла зі значною присутністю в країні. Це джерело зростаючої заклопотаності в Ізраїлі. Крім того, головним пріоритетом Туреччини є утримання курдських бійців від своїх кордонів, в той час як ізраїльтяни інстинктивно співчують прагненням курдів, як неарабської меншини, що шукає незалежності в регіоні.

Які ж чинники, які посилюють процес примирення? З точки зору стратегічних інтересів Туреччина, очолювана Реджепом Ердоганом, ніколи не матиме ідеальних відносин з Ізраїлем, але відновлення відносин стало перемогою реальної політики над ідеологічними відмінностями. Примирення подолало свої перешкоди, визнавши по обидва боки, що інший є дуже значним гравцем в дуже складному і нестабільному регіоні, і що відсутність повних дипломатичних відносин зменшувала рамки для кожної зі сторін для просування своєї політики. Туреччина прагнула зменшити кількість проблем. Ердоган бачив одночасний крах зовнішньої політики і внутрішньої стабільності. За останнє десятиліття стратегія Туреччини «нульові проблеми з сусідами» була запущена, країна зіткнулася з суперечками

майже на кожному зовнішньому фронті, а також з курдським і ісламістським терором в країні, і небезпечними розколами в турецькому суспільстві.

Економічний вимір двосторонніх відносин. Після підписання двосторонньої угоди про вільну торгівлю 1997 року, вже у 1999 році Ізраїль став провідним експортним ринком Туреччини на Близькому Сході. Ізраїль також розглядає велику покупку прісної води з Туреччини.

Потенційною є співпраця в сфері енергетики. Відновлення переговорів щодо передачі газу є частиною угоди по примиренню. 13 жовтня 2016 року в Стамбулі відбулася зустріч міністра національної інфраструктури, енергетики та водних ресурсів Ізраїлю Юваль Штайніца, близького до Нетаньяху, і його турецького колеги Берат Албайрака для обговорення двостороннього газопроводу. Туреччина прагне диверсифікувати імпорту газу. Країна, володіючи деякими вітчизняними джерелами, залежна від Росії більше 50 відсотків своїх потреб. Ізраїль має значний потенціал в якості надійного джерела.

Для Ізраїлю, що шукає експортні ринки, включаючи трубопроводи в Європу, дешевше експортувати газ до Туреччини, ніж закласти трубопровід на Кіпр і Грецію, які також обговорюють енергетичну співпрацю з Ізраїлем. Навіть протягом шестирічної перерви у відносинах обсяг двосторонньої торгівлі фактично збільшився з 3,1 млрд. дол. в 2010 році до 5,8 млрд. дол. в 2014 році. Водночас, війна в Сирії підняла значення Ізраїлю як транзитного варіанту для торгівлі з Європи і Туреччини в Йорданію і Перську затоку. Якщо економічне співробітництво пов'язувало Ізраїль і Туреччину навіть в найгірші моменти дипломатичних відносин, то вони, ймовірно, будуть ще більш укріплені, коли дипломатичні відносини будуть повністю відновлені. [6]

Які ж перешкоди для процесу примирення між Ізраїлем і Туреччиною?

1. Непередбачуваність Реджепа Ердогана. До його обрання як лідера ісламської Партії справедливості та розвитку (ПСР) в 2003 році Ізраїль і Туреччина були близькими партнерами, як прозахідні американські союзники, що розділяють багато стратегічних проблем і прагнень. Особливо сильні були зв'язки між Ізраїлем і домінуючим військовим істеблішментом в Туреччині. Все це змінилося з приходом Реджепа Ердогана до влади. Його світогляд включає в себе сильні ісламістські, антизахідні і антисіоністські напрямки, і він живить великі амбіції, щоб відновити статус Туреччини як лідера ісламського світу. Це призвело до популістських антисіоністських та антисемітських висловлювань. Після невдалого перевороту проти нього в липні 2016 року Реджеп Ердоган очистив опозицію і консолідовану владу. Вплив військових різко скоротився.

Відомі його особисті зіткнення з ізраїльськими лідерами. Публічна незгода Ердогана з Шимоном Пересом на Всесвітньому економічному форумі 2009 року в Давосі після спалаху насильства між Ізраїлем і ХАМАСом в Газі ознаменувала значний спад у відносинах. Туреччина не висловила співчуття Ізраїлю після смерті Переса в вересні 2016 року. Після спроби державного перевороту в Туреччині, коли представник МЗС Ізраїлю Еммануель Нахшона сказав, що «Ізраїль поважає демократичний процес в Туреччині і сподівається на продовження процесу примирення між Туреччиною і Ізраїлем», Реджеп Ердоган, як повідомлялося, був роздратований, що Ізраїль не засудив його прямо. Ця напруженість не сприяє розвитку політичних відносин, які будуть перебувати під постійною загрозою погіршення [4].

Більш того, внутрішні проблеми Туреччини під керівництвом Реджепа Ердогана можуть також вплинути на його дипломатію. З часу спроби державного перевороту його адміністрація здійснила більш масштабне придушення проти внутрішніх противників, що було широко розкритиковане на Заході як ознака зростаючої нетерпимості, самодержавства і репресій. Влада Ердогана буде ще більш укріплена, якщо йому вдасться просувати конституційні реформи, перетворюючи Туреччину

на президентську республіку, дозволяючи Ердогану бути главою держави, главою уряду і главою правлячої партії, і потенційно дозволить йому залишитися при владі ще на два терміни до 2029 року. У січні 2017 року парламент Туреччини затвердив нову конституцію в 18 статей для створення виконавчого президентства, референдум по якій відбувся 16 квітня [7].

2. Фактор Дональда Трампа, в той час як попередній президент США Барак Обама зіграв особисту роль в спробі відновити відносини між двома важливими союзниками США, адміністрація Дональда Трампа може ускладнити відносини Ізраїлю з Туреччиною. У період холодної війни між Сполученими Штатами та Ізраїлем і Туреччиною існували трикутні стосунки, два ключових неарабських військових союзника США на периферії Близького Сходу. У США були значні стратегічні інтереси у відносинах з обома країнами, і глибокі інтереси в цих двох відносинах. США в даний час проводять операції проти ІДІЛ в Сирії і Іраку з авіабази Інджірлік в Туреччині, і Держдепартамент США прогнозує виділення приблизно 4 млрд. дол. на допомогу Туреччині в 2017 році [9].

Однак США стурбовані все більш авторитарною орієнтацією президента Туреччини, в той час як Реджеп Ердоган стурбований наданням США допомоги курдами в Сирії і невиконанням вимоги екстрадувати ісламського лідера Фетулу Гюлена, якого Реджеп Ердоган вважає відповідальним за спробу державного перевороту проти нього. Жодне з цих питань не було вирішене, коли держсекретар США Рекс Тіллерсон відвідав Туреччину 30 березня 2017 року, незважаючи на те, що він підкреслив важливість Туреччини як стратегічного союзника США. У той час як Трамп підкреслив свою прихильність знищення ІДІЛ, проти якої Туреччина бореться в Сирії, сильна напруга антиісламського популізму в адміністрації Трампа стане постійним потенційним джерелом непорозумінь. Тим часом Трамп намагався відрізнити себе від Обами з набагато більш теплим тоном по відношенню до нинішнього ізраїльського уряду. Така орієнтація і конкретні потенційні стратегії Трампа, такі як переміщення посольства США в Єрусалим, можуть стати додатковими джерелами напруженості між Ізраїлем і Туреччиною [5].

В останні роки інтерес американського єврейського істеблішменту до Туреччини зріс, і американські та ізраїльські єврейські групи здійснюють офіційні візити до Туреччини, де вони часто зустрічаються зі старшими посадовими особами. Однак сумнівно, що це найближчим часом призведе до значно більшої підтримки Туреччини в Конгресі, особливо у відношенні продажу зброї. Згодом відносини Туреччини з Ізраїлем, якщо вони виявляться міцними, швидше за все, створять позитивні асоціації для Туреччини в свідомості проамериканських конгресменів і офіційних осіб виконавчої влади.

3. ХАМАС, Газа і Єгипет. Палестинське питання є фактором, який скоріше за все посилить глибоку антипатію Реджепа Ердогана щодо Ізраїлю. Ердоган позиціонував Туреччину як ключового політичного і фінансового прихильника ХАМАС, дозволяючи ХАМАСу діяти на турецькій землі, вимагаючи припинити військово-морську блокаду сектора Газа в Ізраїлі, регулярно зустрічаючись з лідером ХАМАСу Халедом Машалем і прагнучи відігравати провідну роль в реабілітації сектора Газа. Угода дозволяє Туреччині відігравати важливу роль в секторі Газа, зокрема у вирішенні проблем, пов'язаних з кризами, з постачанням води та електрики. Нещодавно це було проілюстровано тим, що Туреччина обіцяє відправити паливо для пом'якшення гострої енергетичної кризи в Газі і відправки офіційних осіб через Ізраїль в Газу для надання допомоги [2].

Однак відновлення бойових дій між Ізраїлем і ХАМАСом перевірятиме стійкість угоди і нестабільну ситуацію в Газі. Так, у випадку військової ескалації в секторі Газа в 2008-2009 роки «Литий свинець» Ердоган голосно засудив Ізраїль, звинувативши його в «етнічних чистках» і назвавши Ізраїль «терористичною

державою» в 2012 році. У інтерв'ю ізраїльським ЗМІ 21 листопада 2016 році він відповів: «Я не згоден з тим, що зробив Гітлер, і я також не згоден з тим, що зробив Ізраїль в Газі», – це зауваження, яке викликало різку реакцію в Ізраїлі [8].

Однією з ключових особливостей угоди по примиренню між Ізраїлем і Туреччиною було прохання Ізраїлю про те, щоб Туреччина припинила діяльність ХАМАСу в Туреччині. Проте, Ізраїль вважає, що ХАМАС продовжує діяти там, і що спроби організувати тероризм на Західному березі спрямовані з Туреччини. Тим часом Ізраїль також чутливий до стурбованості єгипетського режиму, який в 2013 році порушив відносини з Туреччиною у відповідь на підтримку останнього для «Братів-мусульман». Єгипет виступає проти розширення прав і можливостей ХАМАСа. В кінцевому рахунку, хороші відносини з Єгиптом важливіші для Ізраїлю, ніж хороші відносини з Туреччиною [2].

Відновлення зв'язків має потенціал для створення позитивної осі співробітництва в стримуванні наслідків сирийського конфлікту, включаючи протидію загрозі з боку ІДІЛ і аналогічних груп, а також новий канал підтримки гуманітарних зусиль в секторі Газа. Крім того, це могло б підготувати ґрунт для майбутнього енергетичного співробітництва, яке в довгостроковій перспективі послужило б підставою для відносин між Ізраїлем і Туреччиною і могло б зробити ізраїльський газ доступним для європейських ринків. У той же час готовність Ердогана до примирення слід інтерпретувати як прагматичний крок, а не сигналізувати про більш глибоку зміну його світогляду.

Висновки. Таким чином, ізраїльсько-турецькі відносини на сучасному етапі можна охарактеризувати як «потепління». Між країнами відбулося відновлення дипломатичних зв'язків, пом'якшилася риторика офіційних заяв та висловлювань вищих посадових осіб обох держав, зблизилися зовнішньополітичні позиції щодо певних проблем в регіоні, активізується економічне співробітництво, особливо в енергетичній та транспортній сферах.

Важко спрогнозувати перспективи двосторонніх відносин. Однак, очевидно, що військові і економічні аспекти ізраїльсько-турецького співробітництва, ймовірно, залишаться динамічними. Жодна зі сторін не буде захищати іншу з питань, які ізолюють її від міжнародної спільноти. Ізраїль не буде захищати курдську політику Туреччини. З іншого боку, Туреччина не буде захищати політику поселень Ізраїлю або інші суперечливі аспекти ізраїльської політики щодо палестинців. Обидві сторони, як правило, не критикують одна одну з цих питань, або, коли вони це роблять, вони не отримують занадто широкого розголосу.

В окремих сферах ізраїльсько-турецькі відносини залишаються делікатними. Зокрема рівень відносин Ізраїль – Туреччина буде протестовано, якщо виникне новий раунд конфлікту між Ізраїлем і Палестиною. Ще одним джерелом глибокої невизначеності є швидка зміна і непередбачувана для регіону роль адміністрації Дональда Трампа в США (наприклад, за підтримка США курдських бійців у війні проти ІДІЛ). Відносини Ізраїлю і Туреччини є одними з ключових у регіоні і в їхньому динамічному розвитку зацікавлені обидві країни.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Ізраїль і Туреччина відновили відносини після шестирічної кризи, – URL: https://dt.ua/WORLD/izrayil-i-turechchina-vidnovili-vidnosini-pislya-shestirichnoyi-krizi-212264_.html (Дата звернення 3.05.2017)
2. Каспарук В. Чи існують нові підходи до врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту?, – URL: https://gazeta.dt.ua/international/chi-isnuyut-novi-pidhodi-do-vregulyuvannya-palestino-izrayilskogo-konfliktu-_.html (Дата звернення 3.05.2017)
3. Кравченко В. Міст, який руйнують Анкара і Брюссель, – URL: https://gazeta.dt.ua/international/mist-yakiy-ruynuyut-ankara-i-bryussel-_.html (Дата звернення 3.05.2017)
4. Кравченко В. Ісламський султанат епохи Ердогана, – URL: https://gazeta.dt.ua/international/islamskiy-sultanat-epohi-erdogana-_.html (Дата звернення 3.05.2017)
5. Хара О. Дональд Трамп і нова «стара» стратегія на Близькому Сході, – URL: https://gazeta.dt.ua/international/donald-tramp-i-nova-stara-strategiya-na-blizkomu-shodi-243693_.html

html (Дата звернення 3.05.2017)

6. BICOM Briefing. Israel-Turkey reconciliation: a progress report, – URL: <http://www.bicom.org.uk/analysis/bicom-briefing-israel-turkey-relations/> (Accessed 3.05.2017)

7. Lindenstrauss Gallia. Turkey after the Referendum: The Ongoing Challenges, – URL: http://www.inss.org.il/publication/turkey-referendum-ongoing-challenges/?offset=0&posts=undefined&outher=undefined&from_date=undefined&to_date=undefined (Accessed 3.05.2017)

8. Nir Arad. Current Israel-Turkey relations as expressed by the media, – URL: <http://dayan.org/content/current-israel-turkey-relations-expressed-media> (Accessed 3.05.2017)

9. Turkey's president raises tensions with criticism of Israel, – URL: <https://www.theguardian.com/world/2017/may/09/turkeys-president-raises-tensions-with-criticism-of-israel> (Accessed 3.05.2017)

REFERENCES:

1. Izrail i Turechchyna vidnovyly vidnosyny pislia shestyrichnoi kryzy [Israel and Turkey had resumed relations after six years of crisis], – URL: https://dt.ua/WORLD/izrayil-i-turechchina-vidnovili-vidnosini-pislya-shestirichnoyi-kryzi-212264_.html (Accessed 3.05.2017)

2. Kasparuk V. Chy isnuut novi pidkhody do vrehuliuvannia palestyno-izrayilskoho konfliktu? [Are there new approaches to the settlement of the Palestinian-Israeli conflict?], – URL: https://gazeta.dt.ua/international/chi-isnuyut-novi-pidhodi-do-vregulyuvannya-palestino-izrayilskogo-konfliktu-_.html (Accessed 3.05.2017)

3. Kravchenko V. Mist, yakyi ruiniuut Ankara i Briussel [The bridge, which destroy Ankara and Brussels] – URL: https://gazeta.dt.ua/international/mist-yakiy-ruynuyut-ankara-i-bryussel-_.html (Accessed 3.05.2017)

4. Kravchenko V. Islamskyi sultanat epokhy Erdohana [Islamic Sultanate is the era of Erdogan], – URL: https://gazeta.dt.ua/international/islamskiy-sultanat-epohi-erdogana-_.html (Accessed 3.05.2017)

5. Khara O. Donald Tramp i nova «stara» stratehiia na Blyzkomu Skhodi [Donald trump and new «old» strategy in the middle East], – URL: https://gazeta.dt.ua/international/donald-tramp-i-nova-stara-strategiya-na-blizkomu-shodi-243693_.html (Accessed 3.05.2017)

6. BICOM Briefing. Israel-Turkey reconciliation: a progress report, – URL: <http://www.bicom.org.uk/analysis/bicom-briefing-israel-turkey-relations/> (Accessed 3.05.2017)

7. Lindenstrauss Gallia. Turkey after the Referendum: The Ongoing Challenges, – URL: http://www.inss.org.il/publication/turkey-referendum-ongoing-challenges/?offset=0&posts=undefined&outher=undefined&from_date=undefined&to_date=undefined (Accessed 3.05.2017)

8. Nir Arad. Current Israel-Turkey relations as expressed by the media, – URL: <http://dayan.org/content/current-israel-turkey-relations-expressed-media> (Accessed 3.05.2017)

9. Turkey's president raises tensions with criticism of Israel, – URL: <https://www.theguardian.com/world/2017/may/09/turkeys-president-raises-tensions-with-criticism-of-israel> (Accessed 3.05.2017)

Негина В. Р., студентка кафедры международных отношений, Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара (Днепро, Украина), E-mail: visnukdnu@i.ua

Микитчук Н. М., кандидат исторических наук, доцент кафедры международных отношений, Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара (Днепро, Украина), E-mail: visnukdnu@i.ua

Особенности израильско-турецких отношений на современном этапе.

Аннотация. Раскрыты причины «потепления» израильско-турецких отношений в 2016–2017 годах; охарактеризованы отношения между странами на современном этапе; проанализировано влияние израильско-турецких отношений на региональную систему международных отношений; определены факторы, которые усиливают процесс примирения и препятствия для процесса примирения между Израилем и Турцией; очерчены перспективы отношений между странами.

Ключевые слова: Израиль, Турция, двусторонние отношения, факторы влияния, перспективы.

Niechina V., student of the Department of international relations, Oles Gonchar Dnipropetrovsk national University (Dnipro, Ukraine), E-mail: visnukdnu@i.ua

Mykytchuk N., PhD in historical Sciences, associate professor of the Department of international relations, Oles Gonchar Dnipropetrovsk national University (Dnipro, Ukraine),

E-mail: visnukdnu@i.ua

Features of the Israeli-Turkish relations at the present stage.

Abstract. *The causes «warming» Israeli-Turkish relations in 2016-2017 years; characterized relations between the two countries at this stage; the influence of the Israeli-Turkish relations at the regional system; Factors that enhance the reconciliation process and the obstacles to reconciliation between Israel and Turkey; Prospects of relations between the countries.*

Proved that between the restoration of diplomatic relations, the rhetoric relented official statements and statements of senior officials of both countries closer foreign policy positions on certain issues in the region, active economic cooperation, especially in energy and transport sectors. It was determined that the relationship of Israel and Turkey are among the key in the region and the dynamic development in their interest both cranes. Argued that Israeli-Turkish relations at this stage can be described as «warming».

It is shown that restoring relations has the potential to create positive axis of cooperation in curbing effects of the Syrian conflict, including countering the threat posed by IDIL and similar groups as well as a new channel support humanitarian efforts in Gaza. In addition, it could pave the way for future energy cooperation, which in the long run would be a basis for relations between Israel and Turkey and Israel could make available gas for European markets.

Keywords: *Israel, Turkey, bilateral relations, factors of impact, prospects.*

УДК 323.2

Ніколайчук К. А.,

аспірантка кафедри політології

Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара
(Дніпро, Україна), E-mail: nikolaychuk.K@gmail.com**ЖІНОЧІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ**

Анотація. *Аналізуються особливості становлення та діяльності жіночих організацій в сучасній Україні. Процес їхньої появи наприкінці 1980-х рр. пов'язується із суспільно-політичними змінами в суспільстві. Автор визначає основні напрямки роботи жіночих об'єднань, їх чисельність та географію поширення, найвпливовіші організації у цьому секторі. Особлива увагу приділяється висвітленню формування та еволюції взаємовідносин українських жіночих організацій та влади.*

Ключові слова: *жіночі організації, громадянське суспільство, соціальні проблеми, політичні мережі, політичне представництво, патерналізм.*

Революція Гідності позитивно вплинула на суспільно-політичну і публічну активність в Україні. За останні три роки кількість громадських організацій збільшилась на третину. Станом на початок 2017 р. у країні зареєстровано понад 20 тис. різноманітних громадських організацій. Їх діяльність зміцнює демократичний режим, сприяє вирішенню гострих соціальних проблем та підвищенню ефективності державної політики. Одними із найбільш активних у громадському секторі є жіночі організації, які займаються широким колом соціальних проблем, а також представляють інтереси українського жіноцтва в політичній сфері. У зв'язку з цим актуальним є дослідження особливостей їх діяльності та впливу на політичні процеси.

Серед дослідників, які займаються цією проблематикою, можна виділити Андрусяк І., Бінецьку О., Георгізову І., Карнаух А., Романишин Л., Смоляр Л. та ін. Так, зокрема українські дослідниці О. Бінецька та І. Георгізова висвітлюють розвиток жіночих організацій в незалежній Україні в контексті процесів державотворення. Л. Смоляр розглядає жіночий рух як стабілізуючий чинник демократичної трансформації. І. Карнаух і З. Левінська подають різні підходи до типології жіночих організацій. Л. Романишин аналізує особливості діяльності українських жіночих організацій, приділяючи особливу увагу їхнім міжнародним зв'язкам. І. Андрусяк вивчає правозахисну діяльність жіночих організацій у контексті досягнення

гендерної рівності в суспільстві.

Метою статті є аналіз особливостей діяльності жіночих організацій в контексті їхньої участі в суспільно-політичному житті сучасної України. До завдань, вирішення яких веде до реалізації поставленої мети, ми відносимо:

- З'ясування національної специфіки жіночого руху в Україні;
- Визначення особливостей взаємовідносин держави та жіночих організацій у вітчизняних умовах.

Жіночі громадські організації (ЖГО) – добровільні об'єднання, форма самоорганізації жінок з метою захисту своїх прав та інтересів, а також вирішення соціальних проблем, які прямо чи опосередковано стосуються становища жінки у суспільстві.

Проголошення у 1991 р. Україною незалежності ознаменувало якісно новий етап у розбудові жіночого руху в країні. Фактично, він починався з нуля, оскільки у радянський період не існувало дієвих жіночих громадських організацій, а проблеми жінок не виділялися владою в окрему групу. Значною мірою він був запущений загальною демократизацією суспільного життя у період «Перебудови». Виникаючі наприкінці 1980-на початку 1990-х рр. перші жіночі організації, хоч і намагалися ідейно пов'язати із себе із різними подібними структурами, що діяли в Україні у дореволюційні часи або у Західній Україні у міжвоєнний період, не мали під собою інституційної спадщини та суспільної підтримки. Дуже часто на початковому етапі у чиновників не було розуміння, навіщо ці організації потрібні і як з ними взаємодіяти. Тому інституціоналізація жіночого руху в Україні нагадувала шлях спроб і помилок, напрацювання традицій та культури своєї діяльності [3, с. 146]. Цей процес тривав до початку 2000-х рр., коли кількість організацій стабілізувалась, окреслилась група найбільш активних учасників та основні напрямки діяльності у цьому сегменті громадянського суспільства.

Попри деклароване надання жінкам рівних із чоловіками прав і можливостей, в реальності в українському суспільстві продовжує відтворюватися прихована гендерна нерівність. Жінки мають набагато менше можливостей для кар'єрного просування в економічній та політичній сферах. На ринку праці жінкам відводиться робота, що вимагає переважно низької або середньої кваліфікації, а на керівних посадах у державному управлінні, правоохоронних структурах, бізнесі, науці домінують чоловіки.

Розвиток жіночого руху в Україні на сучасному етапі, з одного боку, йде у руслі загальносвітових тенденцій, а з іншого – має свою національну специфіку, зумовлену надбаннями попереднього періоду, наявним станом суспільних інститутів, а також логікою політичного розвитку країни. При цьому можна відзначити деякі особливості у становленні та діяльності українських ЖГО.

Основні напрямки діяльності. З моменту виникнення перших жіночих громадських організацій у середині XIX ст. на Заході вони позиціонували свою головну місію як досягнення гендерної рівності [1, с. 49]. На практиці це відобразилося у формуванні у ЖГО чотирьох основних функцій: правозахисна діяльність, соціальна допомога, гендерне просвітництво і політичне представництво інтересів жінок. У вітчизняних реаліях ця матриця завдань отримала дещо спрощений, урізаний варіант. У той час як на Заході їхньою базовою функцією є правовий захист, українські жіночі організації переважно концентруються на наданні соціальної допомоги та культурно-освітній діяльності. Така ситуація зумовлена інституційною спадщиною попереднього етапу суспільного розвитку. Від радянського періоду Україна успадкувала доволі розвинуте соціальне законодавство, яке вже містило і захищало основні соціальні та політичні права жінок. Тому громадські організації на фоні соціально-економічної кризи в країні протягом 1990-х рр. переключилися на більш актуальні завдання. У полі їхньої уваги також знаходяться проблеми сімейної та молодіжної політики, материнства, охорони здоров'я, розвитку куль-

тури, освіти, захист прав дітей. Як наслідок, майже половина діючих організацій надають соціальні послуги: допомога жінкам, які стали жертвами домашнього насилля або опинилися в складній життєвій ситуації, малозабезпеченим сім'ям, дітям-сиротам, дітям переселенців та учасників АТО, інвалідам, літнім людям. Ще третина займається просвітницькою та благодійною діяльністю.

Водночас, функція політичного представництва є слабо вираженою і проявляється лише під час виборів. В Україні політичні сили дуже часто використовують жіночі організації як допоміжні громадські платформи під час передвиборчих кампаній. Всі впливові партії мають лояльні жіночі об'єднання, однак практично не використовують їх потенціал у своїй роботі. У цьому контексті яскравим показником є незмінно низький відсоток жінок у парламенті. У 8-му скликанні Верховної Ради, обраному восени 2014 р. на позачергових виборах, жіноче представництво склало 11,1%. Раніше воно було ще меншим: у 7-му скликанні – 9,7%, 6-му – 7,6% [9]. При цьому закон «Про політичні партії в Україні» вимагає, щоб представництво жінок у списках загальнонаціональних партій на виборах було не менше 30%. ЖГО, які мали б сприяти просуванню жінок у владні структури, займають пасивну позицію у цьому питанні.

Кількість та географія. Сьогодні в Україні зареєстровано майже 260 жіночих громадських організацій, однак значна їх частина існує лише на папері і не проводить активної роботи. За підрахунками експертів, на всеукраїнському рівні активно діють 20-30 організацій, діяльність ще 30-40 має регіональний характер [2, с. 12]. Найактивніші з них виникли ще в 1990-х рр. і за цей час отримали суспільне визнання. Також слід відзначити сильний вплив територіального чинника на формування мережі жіночих організацій. Їхня активність обмежується переважно великими містами й індустріальними центрами, де є ресурси та можливості для їхньої діяльності. Майже чверть всіх ЖГО зосереджена в Києві та Київській області. Понад 2/3 зареєстровані у Києві, Львові, Харкові, Дніпрі та Одесі. У той же час у Центральній та Західній Україні, за виключенням Львова, жіночий рух є дуже слабким і розпорошеним, а його діяльність обмежується всеукраїнськими акціями в обласних центрах.

Загалом усю сукупність жіночих громадських організацій в Україні можна структурувати на такі групи:

- 1) Традиційні організації, що захищають права жінок та здійснюють культурно-просвітницьку роботу;
- 2) Соціально-орієнтовані жіночі організації, що займаються проблемами в окремих галузях (медицині, освіті, армії та ін.);
- 3) Професійні жіночі організації (ділових жінок, жінок-поліцейських, жінок творчих професій та ін.);
- 4) Феміністичні організації, що виступають з критикою чоловічого домінування в суспільстві;
- 5) Політичні жіночі об'єднання (суспільно-політичні рухи, партії).

Незважаючи на свою невелику чисельність, жіночі організації змогли ствердитися у якості надійних агентів громадянського суспільства в Україні, сформувати мережу контактів з міжнародними партнерами, державними органами, бізнесом та волонтерами. Протягом 2000-х рр. також окреслились основні державні структури, з якими співпрацюють жіночі організації. Вже традиційно ЖГО тяжіють до Міністерства соціальної політики, Міністерства молоді та спорту, Міністерства культури, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства охорони здоров'я. Фактично, вони стали важливою частиною політичних мереж навколо цих відомств.

За останні 15 років сформувалася група провідних жіночих громадських організацій, які мають реальну можливість впливати на рішення державних органів, реалізують великі соціальні проекти, отримують фінансову підтримку міжнародних організацій та західних посольств. Розглянемо основні з них.

Однією із найбільш впливових організацій у цій групі став міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна», створений у 1997 р. Він займається протидією торгівлі людьми, насильству в сім'ї, захистом прав дітей та гендерним просвітництвом. Організація активно приймає участь у різноманітних проєктах у цих напрямках, що проводиться ЄС та неурядовими інституціями у країнах Центрально-Східної Європи. З початку 2000-х рр. проєкти центру стали отримувати фінансову підтримку представництва ЄС, західних посольств та фондів, агентства США з міжнародного розвитку.

Завдяки своїй активності та західній підтримці центр дуже швидко став частиною громадських мереж владних структур, що посилювало його спроможність лобювати свої проєкти. «Ла Страда-Україна» є членом Координаційної ради по запобіганню торгівлі жінками при Уповноваженому ВР з прав людини (з 1998 р.), Експертної робочої групи при Міжвідомчій координаційній раді по запобіганню торгівлі людьми (з 2003 р.), Громадської ради при МВС з питань забезпечення прав людини (з 2005 р.), Експертної групи з питань протидії насильству в сім'ї (з 2011 р.) [10, с. 7]. Також фахівці центру проводять дослідження гострих соціальних проблем та відповідного законодавства на замовлення державних відомств та міжнародних організацій.

Іншою впливовою організацією став «Союз Українок». У міжвоєнний період ця громадська організація була однією з наймасовіших жіночих об'єднань в Галичині. З приходом на Західну Україну радянської влади воно було заборонено. Наприкінці 1980-х рр. група активістів у Львові оголосила про намір відродити «Союз Українок». У 1988 р. він відновив свою діяльність у західних областях, а після проголошення Україною незалежності поширив її на всю територію країни.

Організація проводить активну культурно-просвітницьку роботу, спрямовану на пропагування сімейних цінностей і традицій українського народу, відзначення національних свят. За її ініціативи з 1989 р. в Україні відзначається «День матері» [8, с. 347]. Також вона опікує інтернати, заклади для літніх людей та інвалідів, надає соціальну допомогу. У своїй діяльності «Союз» користується підтримкою української діаспори в США, Канаді, Європі.

У 1991 р. на з'їзді активістів у Києві була утворена громадська організація «Жіноча громада». Як і «Союз Українок», це об'єднання позиціонує себе як традиційну жіночу організацію, що займається соціальною і просвітницькою діяльністю. Головними напрямками її діяльності є боротьба проти всіх форм дискримінації жінок та підвищення гендерної культури.

Слід відзначити Всеукраїнське жіноче товариство ім. О. Теліги, створене у 1993 р. У статуті організації зазначено, що її метою є «досягнення жінками рівних із чоловіками прав, а також сприяння утвердженню української державності» [4, с. 81]. Вона займається проблемами культурологічного характеру: відродженням історичних пам'яток та традицій, видавництвом української літератури, пропагуванням сімейного способу життя. У подібному руслі працюють «Спілка Жінок України» та «Матері і сестри – молоді України».

Однією з найвпливовіших у сфері громадського контролю Міністерства оборони стала «Організація солдатських матерів України». Вона займається широким колом питань, пов'язаних із проходженням юнаками служби в армії: поліпшенням умов у військових частинах, харчуванням військовослужбовців, захистом їх прав, психологічною підтримкою.

Серед жіночих об'єднань політичного спрямування останніми роками привертає увагу суспільний рух «FEMEN», створений у 2008 р. Його активістки відзначаються агресивною поведінкою та акціями прямої дії. Дуже ефектним інструментом привертання уваги стало оголення дівчатами грудей. Рух проводить вуличні акції та пікети з метою висловити свою незгоду з рішеннями владних структур чи діями чиновників.

В Україні також представлені і діють численні жіночі організації етнонаціональних меншин, зокрема «Румунські пані», єврейське товариство «Милосердя», «Асоціація болгарок України» та ін.

Характер відносин із владою. Якщо у Західній Європі та США жіночі організації по відношенню до урядів виступають як група тиску, що намагається впливати на формування порядку денного публічної політики, актуалізуючи ті чи інші соціальні проблеми, то в Україні спостерігається інша картина. Пострадянська політична культура, слабка ресурсна база та велика залежність від політичних рішень у розв'язанні соціальних проблем призвели до того, що між державою та ЖГО встановилися відносини патерналізму. З одного боку, чиновники та політичні адміністратори, формуючи державну політику у відповідних галузях, зацікавлені у посиленні легітимності своїх рішень, а тому залучають представників громадськості до процесу їхнього вироблення та ухвалення. З іншого боку, дуже часто жіночі організації звертаються до центральної та місцевої влади за підтримкою у реалізації своїх соціальних та культурних проектів.

Патерналізм у їхніх відносинах проявляється перш за все у тому, що саме державна влада визначає порядок денний публічної політики, ініціює фінансову підтримку лояльних до себе ЖГО та кооптує їхніх представників до різноманітних дорадчих органів. Через такі механізми державні органи структурують і створюють навколо себе сприятливе громадське середовище. Напрацьовані проекти та рішення подаються як продукт державно-громадського партнерства, хоча в реальності загальна ідеологія та курс політики заздалегідь визначається державною бюрократією. З цього можна зробити висновок, що на відміну від Заходу, в Україні жіночі організації не конкурують з владою у пропонуванні шляхів вирішення соціальних проблем, а підлаштовуються під політичну кон'юнктуру та потреби. У деяких випадках вони взагалі виявляються інтегрованими у владний апарат, легітимізуючи його рішення.

Зважаючи на таку специфіку взаємовідносин, переважна більшість жіночих організацій уникає критики влади, намагаючись не вступати з нею в конфлікти [5, с. 72]. Така конформістська поведінка в цілому знижує політичний потенціал ЖГО, оскільки в очах політиків та чиновників вони дуже часто виглядають не як партнери, а як слухняні виконавці.

Влада з моменту появи перших жіночих організацій в незалежній Україні почала цікавитися ними, зважаючи на можливість використання їх як електорального ресурсу. Найбільш системно це робила адміністрація Л. Кучми, починаючи з кінця 1990-х рр. При Президентові була створена жіноча рада з числа представників громадських організацій, яка мала напрацьовувати і пропонувати рішення у галузі соціальної політики. Періодична участь глави держави у її роботі створювала картину турботи влади про жіночі проблеми.

Іншим результатом такої співпраці стала політизація жіночого руху. На парламентських виборах 1998 і 2002 р. декілька великих ЖГО активно агітували за провладну СДПУ(о), увійшли до її партійного списку. Також у 2001 р. з числа лояльних до влади жіночих об'єднань виникла політична партія «Жінки за майбутнє». На виборах У Верховну Раду у 2002 р. вона зайняла 8-ме місце, отримавши 2,1%. На президентських виборах 2004 р. партія підтримувала діючого прем'єр-міністра Віктора Януковича. У 2006 р. «Жінки за майбутнє» брала участь у передвиборчій кампанії у складі блоку «Не так», який не потрапив у парламент.

У подальшому в жіночому русі стався політичний розкол: значна частина громадських організацій переорієнтувалися на співпрацю з БЮТ та Соціалістичною партією. Оскільки ЖГО традиційно тяжіють до соціальної проблематики, то їх природним політичним союзником є ліві та лівоцентристські сили. СДПУ (о), ПР, БЮТ, СПУ протягом 2000-х рр. знаходилися на лівому фланзі ідеологічного спектру, а тому їхні передвиборчі програми були близькі до позицій жіночих організацій.

Прихід до влади у 2010 р. Президента Віктора Януковича не змінив ситуації,

оскільки нова владна команда не відновила системної роботи з жіночим рухом, віддаючи перевагу співпраці з профспілками, релігійними та етнонаціональними організаціями. Повалення режиму Януковича у лютому 2014 р. революцією Гідності справило подвійний вплив на діяльність жіночих об'єднань. З одного боку, вони повністю звільнилися від адміністративного тиску влади. Провідні ЖГО скористалися збільшенням міжнародної допомоги Україні для здійснення реформ, відновили свої позиції у політичних мережах навколо Мінсоцполітики, МВС, Мінмолоді, Мінкульту. З іншого боку, в умовах війни на Донбасі та соціально-економічної кризи проблеми жіночого руху опинилися на периферії політичних дискусій та суспільної уваги. До того ж, після революції більшість лівих політичних сил, що відігравали роль традиційних союзників ЖГО, були дискредитовані своєю проросійською позицією. Лівоцентристська «Батьківщина» Ю. Тимошенко, що представляла демократичний табір, отримала лише 5,6% і найменшу фракцію у парламенті.

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок, що жіночий рух в Україні за останні два десятиріччя отримав суспільне визнання та зміцнився. Водночас, маючи великий соціально-політичний потенціал для боротьби за свої інтереси та просування жінок у владні структури, ЖГО не використовують його у повній мірі. Головними обмежуючими чинниками при цьому виступають патерналістські відносини із владою та їхня слабка активність у політичній сфері.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Андрусак І. П. Співвідношення гендерної рівності та жіночих прав // Бюлетень Міністерства юстиції України, 2014, №1, С. 48-54.
2. Бінецька О. В. Суспільно-політичне життя українського жіноцтва доби незалежності // Чорноморський літопис, 2012, Вип.6, С. 10-13.
3. Георгізова І. Л. Створення жіночих громадських структур в період розбудови української державності (1991–2008) // Гуржіївські історичні читання, 2012, Вип. 5, С. 146–148.
4. Дашковська О. Значення принципу гендерної рівності в механізмі забезпечення прав і свобод людини і громадянина // Вісник Академії правових наук України, 2009, №1, С. 78-86.
5. Карнаух А. А., Левінська З. С. Різноманітність підходів до типології жіночих рухів // Вісник НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін, 2015, Вип. 17, С. 70–76.
6. Лясота А. Є. Неурядові громадські організації як інститут громадянського суспільства в Україні // Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія: Політологія, 2014, Т. 22, Вип. 24, С. 93–99.
7. Романишин Л. Міжнародна діяльність українських жіночих організацій (XX – початок XXI ст.) // Україна – Європа – Світ: збірник наукових праць. – С. 345–350.
8. Романишин Л. Український жіночий рух в контексті національного відродження наприкінці XX – на початку XXI ст. // Україна – Європа – Світ: збірник наукових праць. – С. 345–351.
9. Смоляр Л. Жіночий рух України як чинник гендерної рівноваги та гендерної демократії в українському соціумі, – URL: www.vlada.kiev.ua/women/zhruk.htm (Дата звернення 12.05.2017)
10. Чеховська І. В. Вплив громадських організацій на формування та реалізацію державної сімейної політики в Україні // Науковий вісник університету ДПС України. Серія: економіка, право, 2013, №2 (61), С. 4–14.

REFERENCES:

1. Andrusiak I. P. Spivvidnoshennia hendernoi rивnosti ta zhinochykh prav [The Ratio of gender equality and women's rights] // Biuletен Ministerstva yustytysii Ukrainy, 2014, № 1, S. 48–54.
2. Binetska O. V. Suspilno-politychne zhyttia ukrainskoho zhinotstva doby nezalezhnosti [The Social and political life of Ukrainian women in the era of independence] // Chornomorskyi litopys, 2012, Vyp.6, S. 10–13.
3. Heorhizova I. L. Stvorennia zhinochykh hromadskykh struktur v period rozbudovy ukrainskoi derzhavnosti (1991–2008) [Women's social structures during the formation of the Ukrainian state (1991–2008)] // Hurzhiivski istorychni chytannia, 2012, Vyp. 5, S. 146–148.

4. Dashkovska O. Znachennia pryntsyphu hendernoi rovnosti v mekhanizmi zabezpechennia prav i svobod liudyny i hromadianyna [The importance of the principle of gender equality in the mechanism for ensuring the rights and freedoms of man and citizen] // Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, 2009, № 1, S. 78–86.

5. Karnaukh A. A., Levinska Z. S. Riznomanitnist pidkhodiv do typolohii zhinochykh rukhiv [Diversity of approaches to the typology of women's movements] // Visnyk NPU im. M. P. Drahomanova. Seriya 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin, 2015, Vyp. 17, S. 70–76.

6. Liasota A. Ye. Neuriadovi hromadski orhanizatsii yak instytut hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Non-governmental organizations as the Institute of civil society in Ukraine] // Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Politolohiia, 2014, T. 22, Vyp. 24, S. 93–99.

7. Romanyshyn L. Mizhnarodna diialnist ukrainskykh zhinochykh orhanizatsii (KhKh – pochatok XXI st.) [International activity of Ukrainian women's organizations (XX – beginning of XXI centuries)] // Ukraina – Yevropa – Svit: zbirnyk naukovykh prats. – S. 345–350.

8. Romanyshyn L. Ukrainskyi zhinochyi rukh v konteksti natsionalnoho vidrozhennia naprykintsi XX – na pochatku XXI st. [Ukrainian women's movement in the context of the national revival in the late twentieth – early twenty-first century] // Ukraina – Yevropa – Svit: zbirnyk naukovykh prats. – S. 345–351.

9. Smoliar L. Zhinochyi rukh Ukrainy yak chynnyk hendernoi rinvovahy ta hendernoi demokratii v ukrainskomu sotsiumi [The Women's movement of Ukraine as a factor of gender balance and gender democracy in the Ukrainian society], – URL: www.vlada.kiev.ua/women/zhruk.htm (Accessed 12.05.2017)

10. Chekhovska I. V. Vplyv hromadskykh orhanizatsii na formuvannia ta realizatsiiu derzhavnoi simeinoi polityky v Ukraini [The Influence of NGOs on the formation and implementation of state family policy in Ukraine] // Naukovyi visnyk universytetu DPS Ukrainy. Seriya: ekonomika, pravo, 2013, № 2 (61), S. 4–14.

Николайчук К. А., аспирантка кафедры политологии Днепропетровского национального университета им. О. Гончара (Днепр, Украина), E-mail: nikolaychuk.K@gmail.com

Женские общественные организации в общественно-политической жизни современной Украины.

Аннотация. *Анализируются особенности становления и деятельности женских организаций в современной Украине. Процесс их появления в конце 1980-х гг. связывается с общественно-политическими изменениями в обществе. Автор определяет основные направления работы женских объединений, их численность и географию распространения, самые влиятельные организации в этом секторе. Особое внимание уделяется анализу формирования и эволюции взаимоотношений украинских женских организаций и власти.*

Ключевые слова: *женские организации, гражданское общество, социальные проблемы, политические сети, политическое представительство, патернализм.*

Nikolaychuk K., postgraduate student, Department of political science O. Gonchar Dnipropetrovsk national University (Dnipro, Ukraine), E-mail: nikolaychuk.K@gmail.com

Women's public organizations in the public and political life of modern Ukraine.

Abstract. *The article considers features of formation and activities of women's organizations in modern Ukraine. The process of their emergence connects with general democratization of social life in the USSR in the late 1980s. In this period women's organization didn't have the institutional legacy and social support. Therefore, the institutionalization of women's movement in Ukraine was like a path of trials and errors, forming of own traditions and culture. This process lasted until the early 2000s, when the number of organizations stabilized.*

Weak resource base and a high dependency on political solutions to solving social problems has led to relations of paternalism between the state and WPOs. The authorities set the agenda of public policy, give financial support of loyal WPOs and coopt their representatives in the various consultative bodies. Therefore, in Ukraine women's organizations do not compete with the authorities to offer solutions to social problems, and adapt to the political situation and needs.

Keywords: *women's organizations, civil society, social problems, political networks, political representation, paternalism.*

Саган О. В.,

аспірантка Національного інституту стратегічних
досліджень при Президентові України
(Київ, Україна), E-mail: olia.sagan@yandex.ua

ІСПАНІЯ У ПРОТИДІЇ ЕКСТРЕМІЗМУ І ТЕРОРИЗМУ В ПЕРІОД НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Анотація. У статті аналізуються національні особливості проявів терористичної загрози в Іспанії, її підґрунтя та політика протидії екстремізму і тероризму іспанського уряду в умовах поширення світового терористичного інтернаціоналу.

Ключові слова: тероризм, громадянська війна, радикальні організації, національний розкол, конфлікт, національно-визвольні рухи, терористичні організації, державна безпека, політика протидії екстремізму і тероризму.

Постановка проблеми. Феномен політичного тероризму є добре відомим багатьом західним державам ще задовго до трагічних подій, які сталися 11 вересня 2001 року в США. У міжнародному житті небезпека цього явища полягає у тому, що своїм корінням воно походить з історичних, ідейно-політичних і світоглядних реакцій певної частки суспільства на сьогодення і перспективи своєї країни, яка свої погляди і наміри реалізує через відкриту боротьбу з центральною владою у вкрай небезпечний спосіб. З різних причин країнознавчі характеристики цього явища мають свої особливості і відтінки, проте їх об'єднує одне – це прагнення з боку певних політичних сил дестабілізувати політичну систему країни й у такий спосіб послати меседж владі щодо необхідності поступок у надто чутливих питаннях національного розвитку.

Світові події останнього десятиліття лише загострили терористичну тематику і підтвердили негативні прогнози у цій сфері міжнародної політики. Сьогодні терористичний рух і екстремізм стають ресурсом політики сил як в середині країни, так і сил зовнішніх, для яких цей ресурс вже давно став інструментом стратегії «непрямих дій», завдяки якому вони втручаються у внутрішні справи суверенних країн. Свідченням цього є уроки і наслідки арабської весни, внаслідок якої фактично дестабілізовано весь Близькосхідний регіон, події у Південно-Східних районах України, невщухаюче протистояння з терористичними угрупованнями в країнах Європи, Близького і Середнього Сходу.

Гостроту проблеми, яка набуває міжнародного масштабу можна відчутти з окремих аналітичних матеріалів спецслужб США, Російської Федерації та таких країн ЄС як Франція, Велика Британія, Німеччина, Данія тощо, які періодично попадають у ЗМІ. Не оминула проблема тероризму й екстремізму і таку благополучну країну Європи як Іспанію, яка у період своєї новітньої історії, а саме з часу повернення до влади короля Х. Карлоса після падіння режиму генерала Франко знову опинилася у стані громадянського протистояння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У новітній історії Іспанії теми громадянського миру і боротьби з тероризмом є найбільш співзвучними. Ця країна має глибокий досвід тривалої боротьби з різними типами тероризму (від анархо-тероризму, ліворадикального та етнічного до міжнародного) і екстремізму, яка фактично триває протягом більш ніж століття. Її гострота нагадує знайому хвилю синусоїди де підйоми змінюються спадами, а спади знову переходять у підйоми. Картинку терористичних вилиць засвідчили 1890 рік, 1904–1909 роки, 1914–1918 роки, 1970–1980 роки, та 2004 рік [1]. Історію й аспекти громадянського протистояння у такий спосіб в іспанському суспільстві описують М. П. Требин, А. Сентябрев, А. В. Шубин, А. И. Ландабасо Ангуло та А. М. Коновалов, И. Полонский, С. Хенкин [2; 3; 4; 5; 6; 7] та інші дослідники.

Головну причину привнесення тероризму й екстремізму як способу вирішення соціальних проблем в іспанське суспільство ці дослідники пов'язали з крайнім зубожінням більшості населення країни на початку XX століття, слабкістю іспанського капіталізму, що привело до вражаючої нерівномірності у розвитку між окремими районами країни та залежністю монархічної влади від національного капіталу. За таких умов лейтмотив боротьби за краще життя народу віддзеркалив ідеї справедливості і свободи як одвічно недосяжних бажань, але разом з тим омріяних орієнтирів людського буття. Інструментом втілення цих ідей у практику досягнення соціальної справедливості стали різноманітні організації анархо-синдикалістського спрямування наприкінці XIX століття, які в силу соціально-економічних причин національного розвитку країни й очолили революційний рух. На додаток соціально-економічне напруження в країні було посилено національно-етнічними особливостями окремих районів країни та зовнішнім чинником щодо формування національної ідентичності Іспанії. Наприклад, у феномені «країни басків» присутній вплив різноманітних іноземних резидентів-революціонерів та груп, які протягом всієї іспанської історії привносили у протистояння басків з центральною владою елементи радикалізму й непримиримості. З огляду на реалії іспанського сьогодення можна сказати, що багато в чому ці відгуки революційної хвилі минулого зберігають свою вагу і досі та слугують джерелом живлення іспанського сепаратизму і радикалізму у майбутньому.

Виходячи з вищезазначеного, **метою** статті є фрагментація феномену сучасного світового тероризму у його країнознавчих межах окремої країни, якою є Іспанія, аналіз особливостей цього явища в історії країни та розкриття заходів уряду країни щодо нейтралізації діяльності терористичних організацій на підставі вже набутого історичного досвіду.

Матеріали й методи. Основу аналізу склали праці, які розкривають заявлений предмет дослідження, яким виступає терористичний рух в Іспанії. Проте такий загальний посил потребує більш уважного погляду й уточнення. Адже йдеться про явище національно-особливого характеру, де взаємодіють різноманітні соціальні групи й гравці, які переслідують відмінні цілі. На додаток факторний чинник національного політичного й духовно-культурного простору неабияк впливає на соціальні реакції цих груп. Отже змістовне розкриття політичної поведінки дієвих груп стає можливим завдяки системному підходові де окремі елементи соціуму, що її утворюють або взаємодіють, або відштовхують один одного. Оскільки йдеться про такі складні явища як тероризм і екстремізм то основними методами дослідження, які використані при підготовці статті є історичний, системний, структурно-функціональний.

Результати дослідження. У картині протистояння влади і терористичного руху в новітній історії Іспанії особливе місце посідає іспанський анархо-тероризм. За експертними оцінками анархо-тероризм є праформою того різновиду терору, від якого страждала Іспанія протягом другої половини XX століття і мабуть страждатиме і надалі. Оскільки нас цікавить більш сучасний період цього протистояння, то основні історичні віхи його становлення ми визначимо більш фрагментарно. При цьому зауважимо, що йдеться про першу хвилю тероризму, який охопив Іспанію в останнє десятиріччя XIX сторіччя, і який багато в чому сформував тактику боротьби з сучасною центральною владою в Іспанії, яка вважається скоріш асоціальним явищем в житті суспільства, що не спроможна сформувати іспанській шлях в силу особливостей національно-культурного і політичного розвитку. На думку експертної спільноти загальні риси і характеристики цього анархо-тероризму у багатьох випадках співпадають з тими, які мають сучасні терористичні акції в країні [3]. Отже початок поширення ідей анархізму в Іспанії пов'язано з італійцем на прізвище Фанеллі, який був прибічником поглядів відомого російського революціонера анархіста Бакуніна,

і який вважався його емісаром в країнах західної Європи. Саме його приїзд в Барселону та Мадрид у 1868 році став початком народження анархо-тероризму. Через п'ять років організація бакуністів в Іспанії вже нараховувала більш ніж 60 тисяч членів, об'єднаних у 270 місцевих федерацій. Іспанія стала країною, яка мала найбільш потужний у Європі анархічний рух з багаторічними традиціями та місцем, де анархо-тероризм отримав найбільш широкого поширення [8].

Незважаючи на те, що ідеї анархістського вчення виникли за межами Іспанії його суть відповідала настроям робітників та селян Іспанії, які в 60-х – 70-х роках XIX століття складали найбільш знедолену і переважну частину населення. Збереження пережитків феодалізму та повільний і нерівномірний розвиток капіталізму в Іспанії кінця XIX – початку XX століття створювали об'єктивні умови для збереження впливу анархістів в країні. Слабкість промислового робітничого класу, переважання в містах ремісників та дрібної буржуазії, стійкість партикуляристських традицій та прагнень, відповідність ідей анархізму настроям та прагненням значної частини іспанського селянства та батрацтва, стихійна революційна бунтарська традиція іспанського народу стали найважливішими першопричинами успіху цього ідейного напрямку [8]. І хоча рух на початку XX століття значно зміцнився, проте в громадянській війні 1936–1939 років анархізм виявився надто слабким у воєнному відношенні і в ході каральних акцій військ Франко в Андалусії та Барселоні практично зазнав повного розгрому.

Анархістські організації Іспанії практично припинили своє існування, а керівництво руху опинилося у вигнанні [8]. Проте дух боротьби закладений анархізмом у свідомість певної частки населення країни проявився спочатку у партизанському русі під час другої Світової війни, а потім у боротьбі проти хунти генерала Франко, яка точилася на півночі країни аж до 60-х років минулого століття. Цю боротьбу здійснювали два види політичних організацій – національно-визвольні організації етнічних меншин, що проживали в окремих районах компактними групами, та ліворадикальні організації антифашистської спрямованості – комуністичні або анархістські. Всі вони були зацікавлені у поваленні режиму Франко – ліві з ідеологічних зображень, а національно-визвольні – через жорстку політику франкістів по відношенню до національних меншин [6]. Як свідчать фахівці саме це стало основою підготовки для майбутніх терористичних організацій, які проявили себе вже у новітній історії Іспанії [8; 9].

Після смерті Франко політичне життя в країні почало стрімко змінюватися. Влада була повернена до монаршої сім'ї з династії Бурбонів і новим королем став Хуан Карлос де Бурбон. Саме ці події стали початком демократизації, що передбачала розширення громадянських прав і свобод та розвиток парламентаризму. Проте хоча репресії проти комуністів та анархістів все ще продовжувались, але вони мали вже набагато менший розмах [6]. Поступове зниження напруженості політичного протистояння призвело до зменшення активності радикальних угруповань, зокрема й розпуску такої відомої організації як ФРАП, яка була створена в 1973 році на з'їзді іспанських комуністів, і яка була розпущена в 1978 році [10].

З прийняттям в Іспанії нової конституції, яка проголошувала країну демократичною державою та перетворювала Іспанію на «державу автономій», уряд пішов на певні поступки баскському, каталонському та галісійському національно-визвольним рухам. В першу чергу це пояснювалося відсутністю реальних прав і свобод у національних меншин, що могло призвести до нової хвилі протистояння національних окраїн з центральною владою. Зважаючи на вкрай низький рівень реальної автономії національних регіонів, націоналістично налаштовані представники місцевих ліворадикальних організацій не збиралися погоджуватися з тим рівнем свобод, який був наданий регіонам Мадридом, та планували продовжувати збройну боротьбу з режимом аж до досягнення справжньої автономії, або навіть політичної незалежності своїх територій.

Тому саме національні регіони Іспанії як Країна Басків, Галісія та Каталонія стали головними осередками нового збройного опору вже всім подальшим постфранкістським урядам. На додаток переконані франкісти, які були впевнені у хибності прийнятого новим урядом країни політичного курсу, створювали власні озброєні угруповання, що почали вести боротьбу з баскським сепаратизмом та ліворадикальним рухом, що ще більш загострило проблему внутрішнього миру в країні [6].

Проте, незважаючи на нові реалії політичного життя Компартія Іспанії (відроджена) та низка ліворадикальних організацій підписавши «Програму з п'яти пунктів» фактично підтримали уряд Іспанії у курсі на демократизацію країни і встановлення внутрішнього миру. В число п'яти пунктів входили: повна і загальна амністія для всіх категорій політичних в'язнів та політичних вигнанців, разом з відміною антитерористичного законодавства, спрямованого на боротьбу з радикальною опозицією; тотальне очищення органів влади, правосуддя та поліції від колишніх фашистів; скасування всіх обмежень політичних та профспілкових свобод в країні; відмова від вступу Іспанії до НАТО та звільнення країни від американських військових баз; негайний розпуск парламенту та проведення вільних виборів з рівним наданням доступу до них усіх політичних партій країни.

Звісно реалізація усіх цих пунктів не відповідала намірам тамтешніх правлячих сил Іспанії, оскільки це неминуче призвело б до погіршення відносин зі Сполученими Штатами Америки та появи в Іспанії чисельних економічних та дипломатичних проблем. На додаток уряд мав побоювання, що у разі повної демократизації політичного життя країни до складу парламенту можуть потрапити представники непримиренної комуністичної опозиції. Ситуація вагання, політичної невизначеності і неготовності уряду щодо реалізації «Програми з п'яти пунктів», спонукали лівих продовжити боротьбу. Найрадикальнішою силою стала ГРАПО – Група патріотичного антифашистського опору першого жовтня (Grupos de Resistencia Antifascista Primerode Octubre). В межах Іспанії і за її межами цю групу вважали найбільш дієвою й організованою. Мішенями ГРАПО все частіше ставали представники іспанської влади та силових структур. Крім того організацією було проведено низку нападів на співробітників поліції і військовослужбовців іспанської армії. Проводили активісти ГРАПО й акти експропріації на «потреби революційного руху» і викрадення представників бізнесових кіл [6]. Проте незважаючи на такий тиск на владу велика кількість чиновників, яка прийшла за часів Франко продовжувала залишитися на своїх постах як в органах державної влади, так і в системі судочинства.

Відновлення демократії в Іспанії викликало зміну політики держави, пов'язаної і з антитерористичною діяльністю. Передусім це проявилось у деполітизації сфери переслідування за злочини пов'язані з тероризмом. Нововведеннями у сфері боротьби з тероризмом стало створення Національного трибуналу та відповідних судів загальної юрисдикції. Вище згадані зміни були закріплені у Королівському Декреті-Законі від 4 січня 1977 року. Практично він переніс вже діючі норми без будь-яких змін у доповнення до Кримінального кодексу Іспанії і виключив інкримінацію (презумпція вини) в тероризмі, яка була у Кодексі воєнної юстиції. З цього моменту починається ще більш інтенсивна законодавча діяльність, спрямована на боротьбу з тероризмом. В грудні 1978 року приймається Закон, в якому в принципі відмовлено від терміну «терористичні злочини», а вбачаючи деякі обтяжуючі вини обставини та нові види інкримінації, які застосовуються по відношенню до загально-кримінальних злочинів і кримінальних деліктів. Свій подальший розвиток антитерористичне законодавство отримало з прийняттям 29 грудня 1978 року нової Конституції Іспанії. Стаття 55-2 Конституції визнає конституційність певних обмежень прав громадян, якщо йдеться про попередження або розслідування злочинів пов'язаних з тероризмом [1, с. 114–115].

У цей час з'явилася і перша в умовах демократизації суспільного життя країни спецслужба – Вищий центр інформації та оборони (Centro Superiorde Informaciondela Defensa, CESID). У 1977 році вона фактично прийшла на зміну франкістським спецслужбам. Створити єдину службу розвідки Іспанії запропонував ще восени 1976 року генерал Мануель Гутьєррас Мелладо, віцепрезидент у справах оборони. Королівським указом у січні 1984 року CESID був безпосередньо підпорядкований прем'єр-міністру, хоча спочатку він був суто військовою організацією [11]. Проте офіційно основним антитерористичним підрозділом іспанських спецслужб залишалася Група зі спецоперацій (Grupo Especialparalas Operaciones – GEO), яка була сформована іспанським урядом у 1978 році як поліцейський антитерористичний блок. В ньому проходили службу найкращі спеціалісти спецслужб Іспанії. Доречи цього ж року, зважаючи на значну ескалацію тероризму в Іспанії, було створено й групу спецпризначення (Unidad Especialde Intervencion, UEI), підрозділ Цивільної гвардії, у коло завдань якого увійшло звільнення заручників [11].

Посилити роботу уряду країни у боротьбі з тероризмом змусила і низка терористичних актів, що відбулась у містах Іспанії у 1979 році. Найбільш гучним з них був вибух бомби в кафе «Каліфорнія», в результаті якого загинуло дев'ятеро та постраждала шістдесят одна особа [6]. Відповіддю на це став Королівський Декрет-Закон № 3/1979 «Про безпеку громадян», який містив норми спрямовані на боротьбу з тероризмом, які не увійшли до чинного Карного кодексу [1, с. 115].

У 1981 році лідери ГРАПО Хосе Марія Санчес та Альфонсо Родрігес Гарсія Касас були засуджені Національним судом Іспанії до 270 років ув'язнення (смертна кара в країні після смерті генералісімуса Франко була відмінена) [6]. В цей час також відбуваються зміни й у Кримінальному кодексі Іспанії. Кримінальний кодекс було доповнено (Органічний закон від 4 травня 1981 року) у частині, що стосується заколотів та тероризму, створенням спеціальних кримінальних деліктів: вступ у озброєні банди та терористичні організації, пропозиції та підбурювання щодо їх створення, а також звеличування подібних формувань. Норми, що стосуються тероризму виносяться за рамки Кримінального кодексу з метою, щоб стати об'єктом спеціального закону, що здійснив їх перегруповання у сукупність кримінальних та процесуальних положень, які застосовувалися при боротьбі з тероризмом. Цій же меті слугував Органічний закон від 26 грудня 1984 року «Про боротьбу з озброєними бандитськими формуваннями та терористичними елементами», прийнятий до виконання статтею 55-2 Конституції 1978 року, та визнаний більшістю як закон, який визначив напрям у сучасній боротьбі з тероризмом в Іспанії. У подальшому він мав суттєвий вплив на розробку іспанського Кримінального кодексу 1995 року (в тій частині, що стосується відповідальності за терористичні акти). Незважаючи на те, що деякі положення закону мали чинність лише на два роки (втратили свою актуальність 4 січня 1987 року) і неодноразово ставилося питання про його скасування та включення знов до Кримінального кодексу положень щодо збройних банд і терористичних елементів, він продовжував діяти аж до вступу в дію у 1995 року нового Кримінального кодексу Іспанії [1, с. 115–116].

Необхідно також зазначити роль, яку відіграв у боротьбі з тероризмом Органічний закон №10 «Про Карний кодекс» від 23 листопада 1995 року, яким був введений в дію новий Кримінальний кодекс Іспанії. У новому Кодексі значне місце відводилося положенням, що стосувалися тероризму. Зокрема у статтях розділу II «Про тероризм» зазначені умови, за яких вчинені дії визнаються терористичними, а також передбачене покарання [1, с. 116].

У 1982 році ГРАПО запропонувала прем'єр-міністру Іспанії Феліпе Гонсалесу заключити перемир'я. У результаті тривалих перемовин в 1983 році з керівництвом Міністерства внутрішніх справ Іспанії, більша частина бойовиків організації склала зброю. Водночас багато бойовиків не мали наміру здаватися владі і виступили

за продовження боротьби. За цих умов поліція Іспанії продовжила проведення операцій у різних містах країни проти діючих бойовиків ГРАПО [6]. У 1987 році, незважаючи на те, що Іспанія вже давно перетворилася на демократичну країну, ГРАПО провела реорганізацію для подальшого проведення збройних акцій проти іспанського уряду [6]. Протягом періоду 1988 – 2000 років бойовики ГРАПО здійснили низку викрадень, вбивств, збройних нападів на відділення банків, було заміновано ряд підприємств та державних закладів. Після проведених у 2002 році арештів, під час яких поліція знову спромоглася завдати організації серйозного удару, заарештувавши 14 активістів, група була дуже ослаблена, але не припинила своєї діяльності [6].

В цей період в Іспанії було прийнято ще один важливий нормативний акт – Королівський указ 1311/1998 від 28 жовтня 1998 року «Про відшкодування збитків жертвам озброєних бандитських формувань та терористичних елементів». Даний Указ докладно регламентував порядок та умови виплати матеріальної компенсації потерпілим від терористичних актів. Відповідно до Указу були створені спеціальні органи з розслідування та розгляду справ про терористичну діяльність – Центральний слідчий орган та Національний суд [1, с. 116–120].

Зрештою іспанське судочинство звернуло увагу і на політичну діяльність Комуністичної партії Іспанії (відродженої). Вбачаючи у ній «дах» для збройної боротьби ГРАПО, у 2003 році уряд Іспанії прийняв рішення про призупинення діяльності Комуністичної партії Іспанії (відродженої), звинувачуючи у співробітництві з терористичною організацією ГРАПО [6].

Відповідно до даних іспанської поліції організація ГРАПО зберігає свою боєздатність і досі та підтримує тісні контакти з такими організаціями як ЕТА, «Озброєна група Галісії» (організація радикального націоналізму) та іншими [6]. Іспанській поліції та спецслужбам так і не вдається повністю ліквідувати осередки ГРАПО та виявити їхню мережу існування. Цей свідчить про те, що у найближчому майбутньому Іспанія може знову зіштовхнутися з ідеями ліворадикальних галісійських бойовиків в озброєні формі [6].

Діяльність ліворадикальних терористичних організацій відбувалася на фоні зростання активності терористичних груп і правого толку, серед яких слід зазначити такі ультраправі організації як: «Антикомуністичний апостолічний альянс» (або «Три А»), «Батальйон іспанських басків», «Нова сила», «Фронт молоді», «Революційна національна молодь», «Шоста група А. Гітлера», «Команда Беніто Муссоліні», «3 жовтня», «Новий порядок», «Народна католицька армія». У 1976 році праві організували серію з 30 вибухів у різних закладах в Мадриді. Вони причетні до цілої низки терактів, чисельних вибухів бомб та підпалів у громадських місцях, а також розправ зі своїми опонентами з лівого крила [12].

Головною причиною радикалізації іспанського суспільства є те, що з одного боку культурне розмаїття регіонів Іспанії і прагнення етнічних груп до збереження власної мови, культури і традицій в межах національних автономій сприяло формуванню поглядів на державу як інститут гноблення людини, а з другого історичні особливості формування іспанської держави сприяли сприйняттю королівської влади як інстанції захисника інтересів великих латифундистів, які завжди переймалися лише про власні статки. У результаті цього з'явився іспанський феномен, коли на одних й тих самих територіях діяли різноманітні як ліворадикальні, так і праворадикальні групи, які одночасно протидіяли центральній владі та вели боротьбу між собою. Й хоча це проявлялося у всіх регіонах з різним ступенем інтенсивності, але ці факти стали жорсткою реальністю національного політичного ландшафту [13]. Прикладом такого симбіозу може бути діяльність таких відомих організацій як ЕТА («Країна Басків та свобода» – «Euskadi Ta Askatasuna»), каталонська («Терра Льюре» – «Вільна земля»), Рух за автономію та незалежність Канарського архіпелагу (MPAÍAC – Movimiento Porla

Autodeterminación Independencia del Archipiélago Canario), Партизанська армія вільного галісійського народу (галіс. Ejército Guerrillheiro do Povo Galego Ceive – EGPGC, исп. Ejército Guerrillero del Pueblo Gallego Libre), ТЕРРА ЛЬЮРЕ (Terra Liure – Вільна Земля), яка виникла у провінціях Каталонія та Валенсія у 1970-х роках тощо [14].

Це свідчить, що історія становлення політики іспанського уряду щодо боротьби з тероризмом і екстремізмом була суперечливою й національно-особливою водночас. Підґрунтя такого твердження надає вона (історія) сама, адже перші кроки у цій політиці були пов'язані з хвилею радикалізму самої влади. Перш за все йдеться про прийняття на озброєння відповідними структурами так званих «брудних технологій», які опрацювали спецслужби США в країнах Латинської Америки у 60-х роках XX століття як відповідь на Кубинську революцію. До останніх слід віднести створення «ескадронів смерті» – «Антитерористична Група Визволення» (GAL-Grupo Antiterrorista de Liberación). Це сталося у першій половині 80-х років, коли ЕТА стала впливовою організацією і реальною загрозою іспанської державності. І як не парадоксально це звучить – це відбулося після приходу до влади Іспанської соціалістичної робочої партії (ІСРП), яка сповідувала ідеї солідарності, справедливості і свободи. GAL об'єднала найбільш рішуче налаштованих представників органів правопорядку, та вела боротьбу з терористами їхніми ж методами, які включали викрадення та вбивства лідерів терористичних формувань. Результатом діяльності групи з 1983 по 1987 роки стало знищення 27 осіб прищепних до терористичної діяльності [12; 14].

Наступним кроком уряду стала більш тісна співпраця між спецслужбами Іспанії й Франції. Особливо помітною вона стала на початку 80-х років, тобто під час найвищої активності ЕТА. Згідно домовленостей між країнами було створено дві групи. Місією першої групи стала протидія ісламському тероризму, який почав набирати силу в двох країнах, місією другої – боротьба з ЕТА. На додаток спільна робота суддів та поліції дозволила оперативно приймати рішення про прослуховування, стеження та арешти осіб, які були запідозрені у тероризмі [11].

Слід сказати, що така практика боротьби з терористичним рухом вже через деякий час дала певні політичні і соціальні результати. Частина політичних сил, які підтримували ЕТА відкрито розірвали з нею будь-які зв'язки, частина вийшла з організації і легалізувалися у політичному просторі, а в іспанському суспільстві зростала хвиля невдоволення діями терористів, що несли соціальне напруження. Викликом для терористів стали й мітинги і демонстрації щодо підтримки політики центрального уряду та осуду дій терористів.

Певні зрушення у позитивному напрямку спостерігалися і в діяльності самих спецслужб. У жовтні 2001 року замість Вищого центру інформації та оборони (CESID-Centro Superior de Información de la Defensa), на який покладалися завдання координації всієї роботи щодо протидії тероризму був створений Національний центр розвідки (CNI – Centro Nacional de Inteligencia). У CNI увійшли 2,5 тисячі агентів CESID, а сам він перетерпів суттєві організаційні зміни. Директором нової спецслужби став колишній керівник CESID. У відповідності до нового закону, який визначив повноваження нової структури головним об'єктом її діяльності стало угруповання баскських сепаратистів ЕТА [11].

Проте Центр почав виконувати й інше не менш важливе завдання – відстежувати діяльність різноманітних ісламських структур екстремістського характеру, які в силу соціального положення та етнічних відмінностей вихідців з країн Магрибу мали значний вплив на цей прошарок суспільства. В першу чергу йшлося про розповсюдження релігійних ідей у формі радикального фундаменталізму. Оскільки відсоток вихідців з Магрибу в іспанському соціумі постійно зростав, то перед Центром повстало завдання переосмислення небезпек національній безпеці іспанської держави. Керівництво Центру зробило висновок, що рівень

загрози іспанської державності надходить не стільки від ультралівих і навіть не від національно-визвольних рухів Країни Басків, Галісії та Каталонії, скільки від радикально-фундаменталістських угруповань, що стали популярними серед молодих мігрантів з країн Північної Африки [3].

Таке переосмислення рівня терористичної загрози мало під собою певні підстави, адже вже на початку дев'яностих років минулого століття територію Іспанії почали активно використовувати численні терористичні угруповання ісламістського характеру. Найбільш відомою з них була Озброєна Ісламістська Група (GIA) з Алжиру. І хоча метою Групи була територія Франції і Німеччини в Іспанії вона планувала низку терористичних актів проти єврейської общини в Іспанській Барселоні. Це стало відомим після успішної спільної операції спецслужб Франції й Іспанії в 1994 році [3].

Те, що Центр правильно визначив джерело національній безпеці Іспанії засвідчили теракти у березні і квітні 2004 року в передмісті Мадриду, які були пов'язаних з діяльністю структур, які сповідували іслам. За підсумками вибухів 11 березня загинуло 192 особи та 1400 отримали поранення [15], а в квітні у Леганесі (передмістя Мадриду) група ісламістів під час штурму спецназом будівлі підірвали себе, здійснивши самогубство. Слід зазначити, що це був перший випадок застосування терористів смертників не лише в Іспанії, але й в Європі [16].

Масштаб виклику національній безпеці, який стали осмислювати в іспанських політичних й урядових колах відобразився на низці кроків в оновленні антитерористичної політики влади, які були здійснені після таких трагічних подій. По-перше, була проведена масштабна реформа спецслужб країни, відповідальних за попередження терактів. Реформування відбулося також й в силових структурах країни – Національній гвардії, Цивільній гвардії (жандармерії) та у Національному розвідувальному центрі при Міністерстві оборони. Наприклад, перебудова Національної поліції перш за все стосувалася появи поліцейської розвідувальної служби. Штати служби були розширені як в центрі, так і на місцях. Акцент у її діяльності було зроблено на агентурну роботу з метою своєчасного виявлення угруповань міжнародних терористів на території країни. За вихідцями з мусульманських країн, які потрапили в поле зору правоохоронців у зв'язку з пропагандою екстремістських поглядів, зокрема ідей джихаду, було встановлено жорсткий контроль. В їх середовищі було впроваджено співробітників, а також залучені до співробітництва з поліцією десятки осіб з числа емігрантів [14]. У травні 2004 року іспанський уряд затвердив положення про створення Національного центру координації боротьби проти тероризму (CNCA – Centro Nacionalde Coordinacion Antiterrorista). Головним завданням центру стало обробка інформації, отриманої спецслужбами, поліцією, Національним розвідувальним центром, а також від спецслужб інших країн світу. CNCA повинен був покінчити з неузгодженістю дій різних правоохоронних служб у боротьбі проти баскської ЕТА та ісламістських груп. Як було заявлено на засіданні ради міністрів, прикладом для створення CNCA були британський JTAC та американський TTIC, які входять до англосаксонської мережі обміну даними про терористів. Крім того, уряд країни прийняв рішення вести більш жорсткий контроль мечетей в Іспанії, оскільки їх кількість в країні останнім часом зростає, причому до цього часу цей процес зовсім не контролювався [11].

У січні 2005 року на антитерористичну діяльність служб було збільшено бюджетні витрати до 900 млн. євро та прийнято рішення про значне збільшення штату співробітників. З цієї ж метою чисельність поліції та цивільної гвардії була збільшена на 36 тисяч осіб (до того в країні було 48 тисяч поліцейських та 70 тисяч агентів цивільної гвардії) [10]. В цілому ж інформаційно-розвідувальному й координаційному навантаженню в роботі всіх державних структур приділялася неабияка увага.

По-друге, у протистоянні з терористичними структурами іспанські силовіки зробили ставку на міжнародне співробітництво. В першу чергу це торкнулося такого надто чутливого питання як обмін інформацією. Були встановлені контакти з спецслужбами Німеччини, США, Великобританії та Ізраїлю. Зокрема ізраїльські інструктори зайнялися навчанням іспанського поліцейського спецназу прийомом дій у екстремальних умовах, при захопленні терористами заручників тощо. З метою покращення координації дій трьох провідних спецслужб був створений спеціальний Центр зі спільною базою даних [15]. Наслідком цієї співпраці стала інформація що дуже багато терактів міжнародного масштабу були підготовлені на території Іспанії. Згідно даних іспанських спецслужб, прибічники Усами бен Ладена підготували в Іспанії не лише теракти у Мадриді 11 березня, але й у Касабланці (Марокко), Йербе (Туніс), проти посольств США в Кенії і Танзанії, а також можливо у Стамбулі та на острові Балі в Індонезії. Крім того, встановлена причетність наявних в Іспанії ісламістів до вбивства у Нідерландах кінематографіста Тео Ван Гога. Іспанські прибічники Аль-Каїди також планували теракти в Римі, Брюсселі та Стразбурзі. Із Іспанії ісламісти фінансували також терориста Ахмада Фарокі, звинуваченого в організації вбивства у Пакистані в 2002 році журналіста з «Уолл-стріт джорнелл» Данієля Перла та замахів на пакистанського президента Первеза Мушаррафа. До того ж саме в Іспанії відбувалась підготовка до терактів 11 вересня 2001 року в США [10]. Як стверджував суддя Бальтасар Гарсон, до 1999 року ісламістські терористи використовували Іспанію виключно для відпочинку, вербування та підготовки своїх бойовиків, втім з 2001 року зважаючи на зручне географічне розташування держави та незахищеність кордонів, поступово перетворилася на важливу міжнародну базу ісламістського тероризму. За даними іспанських спецслужб, зараз і Іспанії діють більше 300 ісламістських терористів, багато з яких приймали участь у Чечні та Афганістані [11].

По-третє, 18 березня 2005 року уряд Іспанії схвалив проект нового закону «Про національну оборону Іспанії», який замінив закон, який діяв з 1984 року. У новому законі про оборону вперше в історії Іспанії передбачено участь збройних сил країни у боротьбі проти тероризму, причому ця участь відбувається у формі безпосередньої підтримки армією дій сил безпеки. У випадку, якщо армія буде задіяна у місіях проти тероризму за кордоном, парламент має дати на це згоду. Доречі, прецеденти використання збройних сил Іспанією проти терористів були зафіксовані ще до прийняття цього закону. Після терактів 11 березня 2004 року у Мадриді військові були задіяні для охорони залізниці країни, патрульовані вокзалів і аеропортів та для забезпечення безпеки під час масштабних заходів [17]. У відповідності до нового закону у червні 2005 року з'явилася нова спецслужба. На базі колишнього Розвідувального управління Генерального штаба оборони був створений новий орган – Розвідувальний центр збройних сил (CIFAS – Centrote Inteligenciadelas Fuerzas Armadas) [17]. Силі акції по затриманню терористів стала проводить Група з спецоперацій (GEO – Grupo Especialparalas Operaciones). Доречі, саме бійці GEO брали участь у затриманні основних підозрюваних у організації березневих терактів [11].

Така консолідована діяльність державних органів влади і національно-орієнтованих політичних сил в протидії терористичній загрозі засвідчила як рівень стурбованості цією проблемою з боку іспанського суспільства, так і тих політичних сил, які раніш протистояли центральній владі. Те, що для Іспанії це було надто чутливою темою свідчить той факт, що ще у 2000 році провідні партії Іспанії домовилися не використовувати в партійних інтересах боротьбу проти тероризму та прийняли так званий «Антитерористичний пакт». Пакт наголошував на тому, що всі політичні сили країни зацікавлені у збереженні єдності у питаннях пов'язаних з терористичною загрозою і зобов'язалися: не допускати конфронтації між партіями кожен раз, коли відбуваються теракти, не вести переговори

з терористами задля особистих політичних цілей, не критикувати уряд за його методи боротьби. Для усунення недоліків антитерористичної діяльності використовується інший механізм, а саме закритий діалог між партіями. Після 11 березня була створена спеціальна парламентська комісія, яка розглядає нові заходи боротьби проти тероризму [17].

Консолідовано всі політичні сили країни виступили і за посилення співпраці Іспанії в антитерористичній боротьбі в рамках Євросоюзу, а також з різноманітними міжнародними спеціалізованими закладами, які займаються вирішенням цього питання. З цією метою в рамках ЄС Іспанія запропонувала та спромоглася утвердження європейського ордеру на арешт та видачу можливих терористів (European Warrant Order). Відповідно до нього рішення про арешт прийняті будь-яким суддею на території ЄС негайно повинні були виконуватися у всіх країнах Євросоюзу. Слід зазначити, що в Європі органи захисту правопорядку саме Іспанії та Франції наділені найбільшими повноваженнями у сфері «боротьби з тероризмом в межах ЄС» [16]. Завдяки позиції Іспанії та низки європейських країн було створено підґрунтя для об'єднання зусиль європейських держав у розвитку внутрішнього та міжнародного законодавства в області боротьби з тероризмом. Іспанія та країни ЄС не лише здійснили структурні зміни у чинному законодавстві, але й прийняли низку спеціальних антитерористичних законів. Одночасно з початком роботи зі створення антитерористичного законодавства в Західній Європі та США почала складатися так звана «нова юридична культура».

Слід зазначити і той факт, що до цієї кропіткої роботи було активно залучено Міністерство закордонних справ країни. На початку 90-х років минулого століття по лінії МЗС Іспанії з'явилися нові напрямки діяльності, серед яких особливе місце зайняли укріплення демократичних режимів, захист прав людини, міжнародне співробітництво в цілях розвитку, боротьба з піратством, міжнародним тероризмом та злочинністю [18].

Сьогодні Іспанія нарівні з такими країнами ЄС як Франції і Великобританія вважається країною з зразковим антитерористичним законодавством. Але на відміну від французького та англійського, іспанське законодавство не містить прямого закріплення поняття «тероризм». Відповідно до Кримінального кодексу 1995 року, іспанський законодавець виділяє терористичні злочини з числа загально-кримінальних, на основі певних ознак. Відсутність дефініції в Кримінальному кодексі Іспанії компенсується наявністю судових визначень цього явища. У 1997 році постановою верховного суду Іспанії дало визначення тероризму, під яким розумілася запланована діяльність, яка здійснюється індивідуально або у складі організації, багаторазово або одноразово, шляхом проведення акту, спрямованого на створення серйозної нестабільності, соціального страху або порушення суспільного спокою, з метою підриву в цілому або частково соціального та політичного порядку [19]. Таким чином, іспанське право у законі та судовій практиці виділяє комплекс рис терористичного діяння. Водночас, слід відмітити, що законодавство Іспанії не містить спеціальних норм, які стосуються міжнародного тероризму [19].

Після вступу в дію Рамочного Рішення ЄС 2002 року щодо посилення протидії терористичній загрозі Іспанія внесли незначні корективи у правову базу, присвячену тероризму. Проте Іспанія зберегла свою національну специфіку і пішла шляхом криміналізації будь-якої діяльності терористичних груп, без розкриття в законі конкретних означень їх кримінального поведіння [18].

Значним кроком у боротьбі з терористичною загрозою в Іспанії стало прийняття 31 травня 2012 року Національної стратегії в сфері безпеки 2013. У відповідності до Стратегії урядом Рахоя був розроблений проект Органічного закону «Про національну безпеку», який 16 січня 2015 року було схвалено Радою міністрів та направлено до Державної Ради. Після проходження встановленого законом

порядку та формальних процедур, в країні вперше прийнято закон про «Про національну безпеку», який визначив основні принципи та зміст діяльності щодо забезпечення безпеки держави та громадян Іспанії, компетенцію та повноваження органів та осіб в сфері безпеки, а також встановив правила та підходи у розробці Стратегії національної безпеки. На сьогодні Національна стратегія в сфері безпеки є основним документом, який регулює цю сферу та відображає актуальні ризики і загрози, які відповідають глобальним змінам та стосуються держави і суспільства. Зазначена Стратегія є основним документом, який констатує 12 ризиків для національної безпеки Іспанії, а саме: збройні конфлікти, тероризм, кіберзагрози, організована злочинність, економічна та фінансова нестабільність, енергетична вразливість, нелегальна еміграція, розповсюдження зброї масового ураження, шпигунство, надзвичайні ситуації природного характеру та катастрофи, вразливість морських кордонів та об'єктів життєзабезпечення та основних служб. Зокрема, що стосуються тероризму в документі йдеться про національний та міжнародний тероризм: в Іспанії це баскські сепаратисти з угруповання ЕТА, а також міжнародні терористичні організації. В Стратегії зроблено наголос, що боротьба з тероризмом повинна вестися з дотриманням прав людини та законів правової держави. Наступним важливим кроком стало прийняття Стратегії зовнішньої політики 2014, яка має описовий характер викликів та загроз, з якими Іспанія зіткнулась у XXI столітті [18; 19]. В цілому ж Стратегія національної безпеки 2013 і Стратегія зовнішньої політики 2014 – це взаємодоповнюючі документи, які регулюють зовнішню політику Іспанії та враховують різноманітні фактори міжнародної обстановки, які Іспанія намагається використати для реалізації зовнішньополітичного курсу як розвинутої демократичної держави, яка посідає певне місце в системі міжнародних відносин.

У якості загального **висновку** можна сказати наступне. Сьогодні у політиці протидії внутрішньому і міжнародному тероризму уряд, провідні політичні сили і суспільство Іспанії виступають з консолідованих позицій. Як свідчать події минулого і нового століття цей шлях для іспанської спільноти виявився не таким й легким. Але головне полягає у тому, що в суспільній свідомості стверджується думка, що тероризм є проблемою відчуження, яке проявляється як на індивідуальному, так на соціально-культурному рівні певних етноспільнот, коли стає можливим в феномен самоідентифікації привнести елемент особливості і зверненості над іншими, за якими слідує невизнання, несприйняття і агресія.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Власов И. С. Зарубежное законодательство в борьбе с терроризмом. – М.: «Городец-издат», 2002. – 144 с.
2. Требин М. П. Терроризм в XXI веке. – Минск.: Харвест, 2003. – 816 с.
3. Сентябрев А. Проблема терроризма в Испании: поучительный опыт, – URL: <http://militaryarticle.ru/obozrevatel/2000-obozrevatel/13154-problema-terrorizma-v-ispanii-pouchitelnyj-opyt> (Дата обращения 12.05.2017)
4. Шубин А. В. Анархо-синдикализм в Испанской гражданской войне 1936–1939 гг. – М.: 2010, – URL: https://www.libtxt.ru/chitat/shubin_aleksandr/25438-anarho-sindikalizm_v_iskanskoy_grazhdanskoy_voynе_1936-1939_gg.html (Дата обращения 12.05.2017)
5. Ландабасо Ангуло А. И., Коновалов А. М. Терроризм и этнополитические конфликты: книга первая: из истории басков. – М.: Огни, 2004. – 384 с.
6. Полонский И. ФРАП и ГРАПО. Как Испания стала ареной террористических атак радикалов // Военный архив, 28 июля 2015 (4-10)
7. Хенкин С. Россия и Евроатлантическое сообщество. Потенциал регионального сепаратизма в Испании, – URL: <http://russiancouncil.livejournal.com/29086.html> (Дата обращения 12.05.2017)
8. Майданик К. Испанский анархо-синдикализм в первый период национально-революционной войны 1936–1939 гг. // Из истории освободительной борьбы испанского народа. Сборник статей. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1959, – URL: <http://saint-juste.narod.ru/maidanik.html> (Дата обращения 12.05.2017)

9. Ландер И. «Негласные войны. История специальных служб 1919–1945». – М.: 2007. – 147 с.
10. Красный террор в Испании, 26.02.2006, – URL: www.lindarevista.es-spain.kp.ru (Дата обращения 12.05.2017)
11. Спецназ Испании, Grupo Especial para las Operaciones, – URL: <http://www.agentura.ru/dossier/spain/spesnaz/> (Дата обращения 12.05.2017)
12. Терроризм и террористы. Справочник, – URL: www.universalinternetlibrary.ru (Дата обращения 12.05.2017)
13. Centro Superior de Estudios de la Defensa Nacional Monografías del CESEDEN, conclusiones XLIII curso monográfico: «Las organizaciones internacionales y la lucha contra el terrorismo», Ministerio de Defensa, Enero, 2005, 488 p. – URL: http://www.portalcultura.mde.es/Galerias/publicaciones/fichero/Monografia_075.pdf (Accessed 12.05.2017)
14. ЭТА – Баскские, – URL: www.chuchotezvous.ru (Дата обращения 12.05.2017)
15. Чему научила испанцев трагедия 11 марта 2004 года, 28.01.2011, – URL: <http://www.dw.com/ru/-DWMadeforminds> (Дата обращения 12.05.2017)
16. AntiterrorToday, Система мер борьбы с терроризмом по странам // Система антитеррористического противодействия в Испании, 25 ноября 2013, – URL: <http://antiterrortoday.com/antiterror/sistema-mer-borby-s-terrorizmom-po-stranam/at-v-ispanii/1778-sistema-antiterroristicheskogo-protivodejstviya-v-ispanii> (Дата обращения 12.05.2017)
17. Косяк Е. В., Концептуальные основы и приоритеты внешней политики Испании в контексте формирования полицентричной системы международных отношений (2000–2014 гг.): диссертация канд. полит. н., – Москва, 2015. – 240 с.
18. Chernyadyeva N. A. The peculiarities of harmonization of national anti-terrorism legislations in the EU states today // Вестник Волгоградского Государственного университета. Серия 5, Юриспруденция 2015, № 1 (26), 13.11.2015, – URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=23139120> (Дата обращения 12.05.2017)
19. Система мер борьбы с терроризмом по странам // Система антитеррористического противодействия в Испании, 25 ноября 2013, – URL: <http://antiterrortoday.com/antiterror/sistema-mer-borby-s-terrorizmom-po-stranam/at-v-ispanii/1778-sistema-antiterroristicheskogo-protivodejstviya-v-ispanii> (Дата обращения 12.05.2017)

REFERENCES:

1. Vlasov I. S. Zarubezhnoe zakonodatel'stvo v bor'be s terrorizmom [Foreign law in the fight against terrorism]. – М.: «Gorodets-izdat», 2002. – 144 s.
2. Trebin M. P. Terrorizm v XXI veke [Terrorism in the XXI century]. – Minsk.: Kharvest, 2003. – 816 с.
3. Sentyabrev A. Problema terrorizma v Ispanii: pouchitel'nyy opyt [The problem of terrorism in Spain: an enlightening experience], – URL: <http://militaryarticle.ru/obozrevatel/2000-obozrevatel/13154-problema-terrorizma-v-ispanii-pouchitelnyj-opyt> (Accessed 12.05.2017)
4. Shubin A. V. Anarkho-sindikalizm v Ispanskoy grazhdanskoy voyne 1936–1939 gg. [Anarcho-syndicalism in the Spanish civil war 1936–1939] – М.: 2010, – URL: https://www.libtxt.ru/chitat/shubin_aleksandr/25438-anarho-sindikalizm_v_iskanskoy_grazhdanskoy_voyne_1936-1939_gg.html (Accessed 12.05.2017)
5. Landabaso Angulo A. I., Konovalov A. M. Terrorizm i etnopoliticheskie konflikty: kniga pervaya: iz istorii baskov [Terrorism and ethno-political conflicts: the first book: from the history of Basque]. – М.: Ogni, 2004. – 384 с.
6. Polonskiy I. FRAP i GRAPO. Kak Ispaniya stala arenoy terroristicheskikh atak radikalov [FRAP and GRAPO. As Spain has been the scene of terrorist attacks by radicals] // Voennyy arkhiv, 28 iyulya 2015 (4-10)
7. Khenkin S. Rossiya i Evroatlanticheskoe soobshchestvo. Potentsial regional'nogo separatizma v Ispanii [Russia and the Euro-Atlantic community. The potential of regional separatism in Spain], – URL: <http://russiancouncil.livejournal.com/29086.html> (Accessed 12.05.2017)
8. Maydanik K. Ispanskiy anarkho-sindikalizm v pervyy period natsional'no-revolutsionnoy voyny 1936–1939 gg. [Spanish anarcho-syndicalism during the first period of the national-revolutionary war of 1936–1939] // Iz istorii osvoboditel'noy bor'by ispanskogo naroda. Sbornik statey. – М.: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1959, – URL: <http://saint-juste.narod.ru/maidanik.html> (Accessed 12.05.2017)
9. Lander I. «Neglasnye voyny. Istoriya spetsial'nykh sluzhb 1919–1945» [«Silent war.

History of special services 1919–1945»]. – М.: 2007. – 147 s.

10. Krasnyy terror v Ispanii [The red terror in Spain], 26.02.2006, – URL: www.lindarevista.es-spain.kp.ru (Accessed 12.05.2017)

11. Spetsnaz Ispanii, Grupo Especial paralas Operaciones [Special forces of Spain, Grupo Especial paralas Operaciones], – URL: <http://www.agentura.ru/dossier/spain/specnaz/> (Data obrashcheniya 12.05.2017)

12. Terrorizm i terroristy. Spravochnik [Terrorism and terrorists. Reference], – URL: www.universalinternetlibrary.ru (Accessed 12.05.2017)

13. Centro Superior de Estudios de la Defensa Nacional Monografías del CESEDEN, conclusiones XLIII curso monográfico: «Las organizaciones internacionales y la lucha contra el terrorismo», Ministerio de Defensa, Enero, 2005, 488 p. – URL: http://www.portalcultura.mde.es/Galerias/publicaciones/fichero/Monografia_075.pdf (Accessed 12.05.2017)

14. ETA–Baskiskie [ETA–Basque], – URL: www.chuchotezvous.ru (Accessed 12.05.2017)

15. Chemu nauchila isphantsev tragediya 11 marta 2004 goda [ught the Spaniards the tragedy of 11 March 2004], 28.01.2011, – URL: <http://www.dw.com/ru/> - DWMadeforminds (Accessed 12.05.2017)

16. AntiterrorToday, Sistema mer bor'by s terrorizmom po stranam [AntiterrorToday, the System of measures to combat terrorism countries] // Sistema antiterroristicheskogo protivodeystviya v Ispanii, 25 noyabrya 2013, – URL: <http://antiterrortoday.com/antiterror/sistema-mer-borby-s-terrorizmom-po-stranam/at-v-ispainii/1778-sistema-antiterroristicheskogo-protivodeystviya-v-ispainii> (Accessed 12.05.2017)

17. Kosyak E. V., Kontseptual'nye osnovy i priority vneshney politiki Ispanii v kontekste formirovaniya polittsentrichnoy sistemy mezhdunarodnykh otnosheniy (2000–2014 gg.) [Conceptual framework and priorities of the foreign policy of Spain in the context of formation of a polycentric system of international relations (2000-2014 yy)]: dissertatsiya kand. polit. n., – Moskva, 2015. – 240 s.

18. Chernyadyeva N. A. The peculiarities of harmonization of national anti-terrorism legislations in the EU states today [Peculiarities of harmonization of national anti-terrorist legislations in the EU] // Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo universiteta. Seriya 5, Yurisprudentsiya 2015, № 1 (26), 13.11.2015, – URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=23139120> (Accessed 12.05.2017)

19. Sistema mer bor'by s terrorizmom po stranam [The system of measures to combat terrorism countries] // Sistema antiterroristicheskogo protivodeystviya v Ispanii, 25 noyabrya 2013, – URL: <http://antiterrortoday.com/antiterror/sistema-mer-borby-s-terrorizmom-po-stranam/at-v-ispainii/1778-sistema-antiterroristicheskogo-protivodeystviya-v-ispainii> (Accessed 12.05.2017)

Саган О. В., аспирантка Национального института стратегических исследований при Президенте Украины (Киев, Украина), E-mail: olia.sagan@yandex.ua

Испания в противодействии экстремизму и терроризму в период новейшей истории.

Аннотация. В статье анализируются национальные особенности проявлений террористической угрозы в Испании, её основания и политика противодействия экстремизму и терроризму испанского правительства в условиях распространения мирового террористического интернационала.

Ключевые слова: терроризм, гражданская война, радикальные организации, национальный раскол, конфликт, национально-освободительные движения, террористические организации, государственная безопасность, политика противодействия экстремизму и терроризму.

Sagan O., postgraduate student of the National Institute for Strategic Studies (Kiev, Ukraine), E-mail: olia.sagan@yandex.ua

Spain in combating extremism and terrorism during the modern history.

Abstract. Analysis features of the national terrorist threat in Spain, its background and policies combating extremism and terrorism, the Spanish government in terms of the spread of global terrorism International.

Several conditions determine the relevance of the subject.

The first fact is that the problem of terrorism and extremism did not pass such a prosperous

European country like Spain, which in the period of its modern history, namely since the return to power of King J. Carlos was in a state of civil conflict.

The second – the multiethnic character of the national identification system and features large national groups in the country are those sensitive topics that allow ambitious politicians for their own purposes to manipulate the public consciousness, where the historic remains of extremism and radicalism take place.

Keywords: *terrorism, civil war, radical organizations, national split, conflict, national liberation movements, terrorist organizations, state security, policy of countering extremism and terrorism.*

УДК 304.42

Суріна Г. Ю.,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії освіти, теорії й
методики суспільствознавчих предметів
Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
(Миколаїв, Україна), E-mail: asurina@mail.ua

ПОНЯТТЯ «ПАРТИЦИПАЦІЯ»: ГЕНЕЗА І АКТУАЛЬНІСТЬ

Анотація. Досліджуються джерела виникнення і еволюції поняття «партиципація». Розглядаються сучасне розуміння даного поняття і можливості його використання в процесі інституціалізації громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, партиципація, емпатія, партиципаторні дії, партиципаторний бюджет, громадянська партиципація, суспільна партиципація.

Актуальність даної теми визначається тим, що на сьогодні державні інститути представницької демократії у багатьох країнах переживають кризу. Спількування між громадянами і владою відбувається головним чином у звичних площинах, які не передбачають діалогу: прохання, жалоба, звинувачення. Тенденції падіння довіри до влади спостерігаються як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. Тому дуже затребуваним постало питання формування громадянського суспільства в пострадянських країнах, зокрема в Україні. Основу становлення громадянського суспільства складають актуальні життєві потреби та інтереси людей, для забезпечення яких ними утворюються ті чи інші суспільні об'єднання. Отже, громадянське суспільство передбачає встановлення ефективного соціального зв'язку між індивідами. Однією з провідних засад на цьому шляху постає ідея місцевого самоврядування, яка наголошує на відносній автономії організацій та запровадженні різних форм публічної влади. В процесі формування громадянського суспільства держава поступово передає, а інституції громадянського суспільства відповідно перебирають на себе повноваження щодо контролю над певними сферами соціальної життєдіяльності.

Одним із чинників формування місцевого самоврядування на всіх рівнях його організації може стати так звана «партиципація» (від франц. participation – діяльна співпричетність), поняття яке вбирає у себе пошук механізмів можливої взаємодії, налагодження каналів зв'язку з працівниками або населенням, підвищення їх організаційної і громадської активності.

Отже, метою даної статті постає дослідження джерел виникнення поняття «партиципація», простеження певних виявів його еволюції, його сучасного розуміння і можливостей застосування в процесі інституціалізації громадянського суспільства.

Термін «партиципація» увійшов в широкий обіг з праць представника французької соціологічної школи Л. Леві-Брюля, який позначив ним особливості психіки первісної людини, її здатність до співпричетності з тотемом, племенем, з

космічним і соціальним цілим взагалі [8]. В традиційній цивілізації партиципація складала необхідну умову, основу комфортного стану особистості, яка розглядала себе інтегрованою в спільноту, очолювану тотемом як реальним суб'єктом (втіленням тотему цілком природно може розумітись, наприклад, вождь).

Спираючись на дослідників, що жили серед сучасних «первісних суспільств», Леві-Брюль описав нескінченне розмаїття таких випадків коли, наприклад, зв'язуються між собою побачена учора змія і смерть родича сьогодні, або яйця черепахи, відкладені у пісок учора і поява християнського місіонера сьогодні. Загальний опис подібних фактів призвів до висновку, що у давнину причини певної події/обставини визначались людьми не так, як зараз. Подібна логічна помилка в судженні називається софізмом *post hoc ergo propter hoc* (фальшива причина: після цього – значить внаслідок цього). Але для первісних людей це була не помилка, а очевидність, яка не потребувала ніякої перевірки або гарантії достовірності.

Спільним між всіма подібними прикладами є явище партиципації – співпричетності між істотами, предметами, явищами, подіями, які народжені у лоні колективних уявлень і передаються з покоління в покоління. Леві-Брюль назвав явище партиципації законом – характерною ознакою первісного мислення, що керує асоціативними зв'язками в уявленнях первісної свідомості.

Партиципація відбувається у розумінні первісної людини самими різними шляхами: у формі дотику, переносу, симпатії, дії на відстані, зараження, осквернення, оволодіння і тому подібне. На законі партиципації тримається споконвічна віра в магію, тому що саме містична співпричетність дозволяє через ритуальну церемонію досягати впливу на важливі для життя природні й соціальні явища. Магічні дії можуть бути індивідуальними і колективними, але усі вони являють лише безліч видів дії закону містичної партиципації. Прояви цього закону мав на увазі Леві-Брюль, увівши термін «пралогічне мислення», розуміючи під цим не стільки певну стадію розвитку людського мислення, скільки його властивість різними засобами уникати протиріч. Партиципація постає одним із засобів такого уникнення.

Лінгвісти відзначали, що дієслово «бути» відсутнє у мовах більшості первісних суспільств. Але там де воно вживалось, то означало дещо більше, ніж просто існування, а саме співпричетність, суть, симбіоз різних сутностей і явищ: людей з їх душами, тотемами, предками, богами, духами тощо. Отже дієслово «бути» в значенні співпричетності вибудовувало горизонтальні й вертикальні зв'язки, які вказували місце даного племені у світобудові. Магічні дії при цьому виконувались для правильного функціонування цих зв'язків і їх відновлення в разі порушення [11; 16].

Таким чином, первісна партиципація демонструвала розуміння взаємозв'язків і властивостей шляхом великої кількості партиципаторних дій, засобом яких відбувалось долучення до певного явища або сутності. З позицій сучасного формально логічного мислення більшість таких дій не мають і не можуть мати ніякого смислу.

Відійшовши в останній період творчості від свого раннього розуміння «пралогічного мислення», Л. Леві-Брюль продовжив розробляти проблему партиципації як співпричетності, вважаючи її фундаментальною якістю людини не лише первісного, а й певною мірою сучасного суспільства. Соціальна партиципація розглядалась ним як один з виявів цієї фундаментальної якості. Спираючись на погляди свого вчителя Е. Дюркгейма про «колективні уявлення» давніх людей, Леві-Брюль вважав, що саме соціальна партиципація обумовлює чітку й сувору соціалізацію первісних суспільств. Так партиципація стала одним з ключових понять при розгляді соціальних відносин і колективних уявлень.

Вищезначені особливості мислення первісних суспільств мали дуже своєрідний розвиток у східних філософсько-релігійних традиціях. Розглянемо це

на прикладі китайської традиційної картини світу і мислення, яка розвинулась на її онтологічному ґрунті. Натуралізм, віталізм і холізм складають головні риси китайського універсуму на думку Є. Торчинова: «Єдиний і цілісний космос, пронизаний потоками життєвої сили, всі елементи якого знаходяться у взаємозв'язку і гармонійній єдності, одночасно безперервно трансформуючись і змінюючись у своїй споконвічній енергійній пластичності» [18, с. 54]. Є. Торчинов також додав ще одну дуже важливу рису – магізм, глибока магічність картини світу, яку західні синологи побачили далеко не відразу [18, с. 60]. З часів Просвітництва панівною була думка про раціоналізм, здоровий глузд, ледь не атеїзм китайців. Більш глибокий погляд на китайський світогляд відкрив «магізм» як його методологічний принцип, який подав зовсім іншу картину китайського універсуму, відмінну від європейського раціоналізму, деїзму, атеїзму. Абсолютно конкретна китайська методологія базується на так званому «корелятивному» мисленні, яке сильно відрізняється від «причинного» європейського мислення. Кореляція припускає наявність зв'язків, абсолютно неприпустимих з позицій формальної логіки. Так, змістовний ряд «метал – захід – білий колір – легкість – справедливість» об'єднується в дещо ціле за ознакою приналежності до першостихії металу, яка, в свою чергу, постає як один зі станів єдиної енергії «ци». Отже, однією з характеристик китайського корелятивного мислення є класифікаціонізм, який виражається у побудові класифікаційних рядків взаємопов'язаних явищ, заснованих на зовсім відмінних засадах у порівнянні з логікою західних класифікацій. З точки зору причинного мислення між цими предметами, явищами і категоріями немає й не може бути нічого спільного [17, с. 24].

Європі був відомий тип мислення під назвою «симпатія» – взаємне співчуття, під яким розумівся потяг подібного до подібного. Його визнавали піфагорійці, платоніки, натурфілософи доби Відродження. Але розвиток європейської філософії і науки рухався іншим шляхом, а відтак теорія симпатії була відсунута у сферу магії.

Що ж до сходу, В. Малявін відзначає той незаперечний факт, що, незважаючи на начебто архаїчні риси світогляду, китайська імперія була однією із найпередовіших держав давнього і середньовічного світу [10]. Є. Торчинов вказує, що саме ці, здавалося б такі архаїчні, невірні з позицій західної науки уявлення, виявляються ближчими до істини як з точки зору сучасної екології, так і з точки зору сучасної квантової фізики. Тому він вважає більш правомірним вести мову в даному випадку скоріше про інший тип науковості, ніж про архаїчність і відсталість кореляційного типу мислення [18, с. 65].

Так, сучасна теорія «метаекології» спирається на розуміння цілісності та взаємозалежності всіх частин універсуму, паритетні взаємовідносини між людиною і світом, інтеграцію в єдиний комплекс екологічних, соціокультурних та духовних проблем, орієнтацію на світоглядні настанови філософських течій космізму та ноосферизму, відродження екофільних традицій народів та етносів як у світоглядній, так і в господарській сферах, максимально відповідальне ставлення до будь-яких дій, які здатні виявити свій вплив на існування та динаміку усталених зв'язків між неживою та живою природою, а також між живими організмами [5]. Спільність засад китайського філософського-релігійного патерну і висновків сучасної метаекології очевидна.

Отже, онтологічну засаду існування партиципації в китайській традиції складає єдина об'єднуюча основа енергії ци. Партиципація можлива лише завдяки тому, що все у світі в тій чи іншій мірі пронизано цією енергією, вона складає першооснову всесвіту, постає передумовою його єдності. Тому в цій традиції не існує різких розмежувань – між духом і матерією, суб'єктом і об'єктом, наукою і релігією – в китайській традиційній картині світу вони просто неможливі. Коли йдеться про такі розмежування китайська традиція вбачає у цьому лише різні

пропорції взаємодії інь і ян як аспектів єдиної першооснови світу ці. Доводиться визнати, що справжнє розуміння холистичності світу можливо скоріше за все лише на подібній основі.

Проте західною філософією XX ст. феномени, онтологізовані східним асоціативно-корелятивним мисленням, досліджувались на ґрунті психології. На початку XX ст. спостерігалась тенденція до психологізації наук про людину і суспільство. Філософією і психологією досліджувались такі поняття як переживання (Ф. Brentano, В. Дільтей, Е. Гуссерль, Г. Зіммель), інтуїція (А. Бергсон, М. Лосський), уява (М. Гайдеггер), розуміння (Г. Гадамер), сприйняття (П. Рікер), симпатія (М. Бубер), співчуття (Т. Адорно).

Термін «емпатія», калькований Е. Титченером з праць Т. Ліппса, мабуть найбільш адекватно відображає психологічну природу участі [4]. Психологічна теорія «вчування» Т. Ліппса, яка прагнула не тільки пояснити механізми дії емпатії як вчування, а й пов'язати ці пояснення з умовиводом за аналогією, стала орієнтиром для тогочасних дискусій. Е. Гуссерль піддав критиці психологізуючі теорії пізнання, після чого почалась дискредитація емпатії як предмету філософського дослідження в межах гносеології. Задіяні при емпатії як вчуванні форми мислення характеризуються емоційністю, що протистоїть без емоційному абстрактному мисленню. Емпатію, участі, інтроспекцію, звинувачували у надмірному суб'єктивізмі, спираючись на такі властивості людської психіки, які не можуть забезпечити об'єктивність і достовірність знання. Концепція Л. Леві-Брюля також зазнала критики з різних сторін. Її звинувачували у містицизмі, ірраціоналізмі, незважаючи на те, що Леві-Брюль вводив поняття участі лише для первісних людей. Критика сприяла загальній дискредитації теорій вчування і співпричетності в філософії й науці.

Проте у другій половині XX ст. у США склалося сприятливе загальногуманітарне підґрунтя для реабілітації емпатії: подальша ревізія психоаналізу (Е. Фромм, Х. Когут та ін.), гуманістична психологія (А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Мей та ін.), загальний контекст постмодернізму зробили концепти участі, емпатії затребуваними відносно екологічних, комунікативних проблем, дискусій з соціальної терапії, професійної етики тощо.

Феномен емпатії розглядався окремими представниками екзистенціалізму, феноменології, герменевтики, Франкфуртської школи у зв'язку з проблемою безпосереднього достовірного знання про існування зовнішнього світу, а також душевного життя іншої людини. Ці проблеми пов'язані зі з'ясуванням засад розуміння іншого, етичних відносин між людьми, відновлення втраченої гармонії між людиною і природою. Стало зрозуміло, що звернення до емпатії не означає відмову від розуму, скоріше розуміння її природи допомагає розкрити нові можливості розуму, його ціннісно-пізнавальні та гносео-екологічні аспекти. Філософський аналіз емпатії набув загальнотеоретичного і методологічного значення для багатьох галузей сучасного знання, зокрема освіти і соціокультурного проектування педагогічних технологій. Він створює теоретичний і методологічний фундамент, що дозволяє доповнити рефлексивно-критичні аспекти сучасної гуманітаристики еколого-емпатичними. А суспільний характер процесів участі обумовлює розуміння того, що поставлені французькими соціологами питання колективної співпричетності залишаються важливими й для сучасної людини, свідомість якої вже набула розвинутого абстрактного і формально-логічного мислення.

Незважаючи на те, що питання про природу участі залишається дискусійним, з другої половини XX ст. це поняття набуло широкої популярності в значенні дієвої співпричетності й почало досить активно використовуватись у самих різних сферах людської діяльності – антропології, соціології, економіці, політиці, психології, менеджменті – кожна з яких має своє розуміння смислу і визначення даного поняття в залежності від контекстів його застосування.

Партиципативна культура формується на заході в пошуках форм демократичного управління; під нею розуміється культура, в якій громадськість існує не просто як сукупність споживачів (консьюмеріат), а постає в якості спонсорів, співавторів, активістів, просто небайдужих і зацікавлених осіб [13]. Керівник виробляє такий стиль управління, при якому він стає модератором-координатором процесу, забезпечуючи всебічне обговорення найбільш важливих питань, не нав'язуючи власного рішення, а обираючи максимально підтримане всією групою. Гаслом партиципативної культури стає: «Ти за справу, справа – за тебе». Проблеми вирішуються на основі відкритої взаємодії; конфлікти постають підґрунтям ефективного вирішення проблем. Функції й відповідальність розподіляються і змінюються за необхідністю; інформація розповсюджується і оцінюється відкрито; бажання та інтереси окремих людей узгоджуються з інтересами організації шляхом домовленостей. Великого значення набуває підтримка творчого процесу в процесі комунікації. Учасники усвідомлюють свій внесок у діяльність організації, відчувають певний ступінь відповідальності через соціальний зв'язок кожного з кожним. В організації формується універсальний тип персоналу, орієнтований на досягнення високого результату спільної діяльності, власний творчий розвиток. Особливістю психологічного клімату стає висока особиста відповідальність, креативність, орієнтація на співпрацю, здатність до гнучкості власних позицій, створення умов для поваги прав кожного. Демократична управлінська форма, орієнтовуючись на більшість, має враховувати інтереси меншості, знаходити паритет між усіма думками, що ведуть до розвитку організації [9, с. 62].

Поняття *організаційна партиципація* мало використовуване у нас, але в працях зарубіжних дослідників висловлюється думка, що причетність до спільної справи в організаціях є вкрай важливою. Її наявність покращує якість роботи, знижує текучість кадрів, підвищує залученість працівників та їх організаційну лояльність. Організаційна партиципація постає важливим аспектом досліджень шляхів оптимізації комунікацій в організації, хоча практичних досліджень в цій сфері ще замало. При цьому сам термін використовується вже досить широко поряд з такими поняттями як «розширення повноважень», «командна співпраця», «згуртованість», «делегування» тощо [3].

Економічний словник надає такі визначення партиципації: 1) залучення персоналу до керівництва фірмою; розвиток відчуття причетності співпрацівників з метою підвищення зацікавленості у результатах спільної праці; 2) участь громадян, суспільства у державному керуванні економікою [6, с. 201].

Перший зміст вже описаний вище – це організаційна партиципація. Стосовно другого змісту виділяють основні дефініції партиципації, корисні для процесів формування громадянського суспільства: громадянська партиципація, суспільна партиципація.

Під *громадянською партиципацією* розуміється співпраця громадян з вертикальною владою. Наприклад, розробка стратегії розвитку міста за участю мешканців і неурядових організацій.

Суспільна партиципація передбачає співпрацю груп людей на горизонтальному рівні для досягнення спільних цілей. Наприклад: спільний ремонт під'їзду мешканцями.

Узагальнені риси всіх дефініцій партиципації вказують на те, що:

- Партиципація найчастіше відноситься до можливої поведінки при розширенні повноважень. Звичні вияви співпраці в межах конкретного завдання як правило не вважаються партиципацією.
- Партиципація потребує свідомої ділової взаємодії щонайменше двох людей навколо спільної справи (громадської, суспільної, організаційної).
- Взаємодія має бути відкритою для всіх її учасників. Поведінка прихованості не входить в поняття партиципації.

- Для здійснення взаємодії має бути доступ до інформації і процесу прийняття рішень, що надає йому більш широкої залученості, можливості різнобічного консультування.

- Партиципація має привести до узгодження, консенсусу між людьми і групами людей; вона забезпечує їх самодетермінацію і автономію.

- Дуже важливим є право учасника комунікації висловлювати власну думку. Право на висловлювання може варіюватись від буквального висловлювання до більш розмаїтих можливостей безпосереднього впливу на ефективність діяльності. Але без можливості вільно висловлюватись ніяка партиципація неможлива.

Наслідки партиципаторних дій можна розглядати на трьох рівнях: особистісному, організаційному і соціальному. На *особистісному* рівні дослідники відзначають вплив партиципації на відчуття задоволеності, наповненості смыслом власного життя внаслідок зростання мотивації до самореалізації. На *організаційному* і *соціальному* рівнях партиципація впливає на клімат, культуру, ідентичність і образ організації або соціальної спільноти.

Великої популярності останнім часом набуло поняття «партиципаторний бюджет», під яким розуміється демократичний процес з надання громадянам права розподілу частини коштів з міського бюджету або іншого бюджету, який їх стосується [1; 2]. Вперше ідея партиципаторного бюджету виникла і була протестована у 1989–97 рр. в м. Порту Алегрі та інших містах Бразилії. Потім ідея поширювалась Латинською Америкою і з 2000 р. перекинулась в Північну Америку, Європу, Африку, Азію, Австралію, набуваючи усюди великої популярності. З 2011 року партиципаторний бюджет апробується в Польщі. Обговорюється можливість використання в Україні [7; 15].

Партиципаторний бюджет можливий усюди де вирішується розподіл коштів – від міста до окремої установи. Процес сприяє створенню допоміжних адміністративних одиниць самоврядування у формі суспільного договору (за відсутності нормативно-правових актів), який розробляє і затверджує партиципаторний бюджет. Інформація про виконані кроки сприяє відкритості й прозорості відносин, надає процесу свідомо суспільного характеру [2, с. 75].

У другій половині XX ст. поняття партиципація активно стало використовуватись в архітектурі в якості назви нового архітектурного напрямку. Архітектурні ательє по всьому світу почали практикувати залучення населення, тобто самого споживача, до вирішення містобудівних архітектурних задач. Прибічники партиципації в архітектурі відзначають, що розрив, який утворюється між архітектором і клієнтом внаслідок примусового нав'язування архітектурного середовища, можна подолати шляхом встановлення безпосереднього творчого контакту. Для цього працівники ательє разом зі своїми споживачами сумісно працюють над створенням урбаністичної планувальної програми, яка призначена компенсувати естетичну бідність сучасних часто безликих споруд за рахунок використання венакулярних (місцевих, туземних), а також природних мотивів та елементів [14].

Взагалі люди, які схильні до партиципації, тяжіють до природності, до архетипної моделі, а не до революційної новизни. Вірніше, партиципація не заперечує новизну, але передбачає її пошук не в революційно-авторському протиставленні себе всім іншим (як це наприклад проголошувалось у модернізмі), а у сумісному дослідженні, співавторстві, колективній творчості.

Досліджуються також властивості партиципації в медіа-просторі, який виявляє нові риси особистості у самих різних площинах її існування. Партиципація постає однією з таких рис, визначаючи принцип «сумісного буття» всередині медіа-ситуації. Суб'єкти, які у фізичній реальності залишаються атомізованими, відокремленими один від одного, через медійний простір набувають відчуття співпричетності, долучаючись до суспільно значимої інформації, ситуації. Таке

відчуття може привести, а може не привести до об'єктивованих дій (наприклад, виходу на площу за закликом), але відчуття співпричетності все одно спонукає суб'єкта міркувати над своїм вибором, своєю реакцією, яка стала наслідком занурення в загально значиме поле мас-медіа. Отже поява потужної мас-медійної сфери в якості посередника між людиною і світом, яка впливає на зміни в типі мислення і поведінки людини, призводить до осмислення ще одного аспекту партиципації – співпричетності до загально значимих суспільних подій через мас-медіа [12].

Таким чином, поняття партиципація виникло на ґрунті досліджень колективних уявлень первісних людей в якості онтологічної містичної співпричетності космічного і соціального аспектів людського існування. Пізніше воно набуло психологічного забарвлення, не втративши своєї актуальності для сучасних людей, які всіляко осмислюють свою співпричетність до самих різних суспільно значимих подій і явищ.

Переваги партиципації очевидні. Різноманітні партиципаторні дії дозволяють розробити публічну мову, за допомогою якої можна домовлятися і знаходити спільні рішення. Партиципаторні дії також дозволяють позбутися комунікації протестів, яка виявляє свою неспроможність ефективно вирішувати болючі питання лише через звинувачування і дорікання. Партиципаторні дії дозволяють уникати соціальних конфліктів, сприяють їх профілактиці, зростанню громадянської компетенції населення, формуванню демократичних позицій, виявленню нових громадських лідерів, покращенню взаємовідносин населення і влади. Всі ці обставини здатні активізувати формування громадянського суспільства; вони сприяють переходу від «суспільства споживання» до «суспільства співавторів», змінюють соціальні ролі з консьюмеріату на небайдужих активістів. Необхідно також зазначити, що запозичене з іноземної мови і практики поняття «партиципація» своїм змістом близьке українській ментальності, завдяки розумінню природи «сродної праці» у філософії Г. С. Сковороди.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Громадський партиципаторний бюджет. – URL: <http://arsambor.com/wp-content/uploads/2014/12/ПОСІБНИЙ.pdf> (Дата звернення 24.04.2017).
2. Громадянська активність на принципі партиципаторського бюджету. – URL: <http://www.rauci.org/upload/files/gappb.pdf> (Дата звернення 24.04.2017).
3. Изучение организационной партиципации как составляющей процесса коммуникации в организациях. – URL: <https://delovoyimir.biz/ru/articles/view/?did=12197> (Дата звернення 5.04.2017).
4. Карягина Т. Д. Философские и научные контексты проблемы эмпатии // Московский психотерапевтический журнал, 2009, № 4, С. 50–74.
5. Кисельов М. М., Канак Ф. М. Національне буття серед екологічних реалій. – К.: ТанDEM, 2000. – 320 с.
6. Ковалев В. В. Экономический словарь: экономические термины и экономический сленг. – Ростов: Феникс, 2009. – 283 с.
7. Коли самі громадяни вирішуватимуть, куди повинні йти міські кошти. – URL: <http://protruskavets.org.ua/koly-sami-hromadyany-vyrishuvatymut-kudy-povynni-jty-miski-koshty/> (Дата звернення 24.04.2017).
8. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. – М.: Педагогика-Пресс, 1994. – 608 с.
9. Макарова И. К. Управление персоналом: Наглядные учебно-методические материалы. – М.: ИМПЭ им. А.С. Грибоедова, 2006. – 98 с.
10. Малявин В. В. Китайская цивилизация. – М.: Издательство Астрель, 2000. – 632 с.
11. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – С. 211–263.
12. Николаева Е. М., Котляр П. С. Партиципация и проблема субъектогенеза в медиаситуации. – URL: http://connect-universum.tsu.ru/blog/connectuniversum2014_ru/1015.html (Дата звернення 24.04.2017).
13. Общественное участие как способ улучшения жизни в обществе. – URL: <http://>

partycypacjaobywatelska.pl/wp-content/uploads/2013/09/LPO_wersja-rosyjska.pdf (Дата звернення 24.04.2017)

14. Палларес Висенте Иборра, Кастелланос Капдевила Иван. Принцип участия населения (партиципации) как инновационный инструмент проектирования общественных пространств на примере парка Суперкилен Бьярке Ингельс Групп // Архитектура : сборник научных трудов, 2016, Вып. 9, С. 210–215.

15. Проект «Ми можемо більше! Сприяння громадянській партиципації молоді в Україні, Росії і Грузії». – URL: <https://edudevelop.org.ua/proekt-mi-mozhemo-bilshe-spriyannya-gromadyanskij-partitsipatsiji-molodi-v-ukrajini-rosiji-i-gruziji.html> (Дата звернення 24.04.2017).

16. Савченко А. Н. Сравнительная грамматика индоевропейских языков. – М.: УРСС, 2003. – С. 257–327.

17. Торчинов Е. А. Путь золота и киновари: Даосские практики в исследованиях и переводах Е. А. Торчинова. – СПб.: Азбука-классика, 2007. – 480 с.

18. Торчинов Е. А. Пути философии Востока и Запада: познание запредельного. – СПб.: Азбука-классика, 2005. – 480 с.

REFERENCES:

1. Hromadskyi partytsypatorny biudzheth [Public participatory budget]. – URL: <http://arsambor.com/wp-content/uploads/2014/12/POSIBNY.pdf> (Accessed 24.04.2017).

2. Hromadianska aktyvnist na pryntsyti partytsypatorskoho biudzhetu [Civic engagement in principle participatory budget]. – URL: <http://www.pauci.org/upload/files/gappb.pdf> (Accessed 24.04.2017).

3. Izuchenie organizatsionnoy partitsipatsii kak sostavlyayushchey protsess kommunikatsii v organizatsiyakh [The study of organizational participatio as a component of the communication process in organizations]. – URL: <https://delovoymir.biz/ru/articles/view/?did=12197> (Accessed 5.04.2017).

4. Karyagina T. D. Filosofskie i nauchnye konteksty problemy empatii [Philosophical and scientific contexts of the problem of empathy] // Moskovskiy psikhoterapevticheskiy zhurnal, 2009, № 4, S. 50–74.

5. Kyselov M. M., Kanak F. M. Natsionalne buttia sered ekolohichnykh realii [National existence among environmental realities]. – K.: Tandem, 2000. – 320 s.

6. Kovalev V. V. Ekonomicheskii slovar': ekonomicheskie terminy i ekonomicheskii sleng [Dictionary of Economics: economic terms and economic jargon]. – Rostov: Feniks, 2009. – 283 s.

7. Koly sami hromadiany vyrishuvatymut, kudy povynni yty miski koshty [When the citizens themselves will decide where to go to be city funds]. – URL: <http://protruskavets.org.ua/koly-sami-hromadyany-vyrishuvatymut-kudy-povynni-jty-miski-koshty/> (Accessed 24.04.2017).

8. Levi-Bryul' L. Sverkh»estestvennoe v pervobytnom myshlenii [Supernatural in primitive thinking]. – М.: Pedagogika-Press, 1994. – 608 s.

9. Makarova I. K. Upravlenie personalom: Naglyadnye uchebno-metodicheskie materialy [Personnel Management: a Visual teaching materials]. – М.: IMPE im. A. S. Griboedova, 2006. – 98 s.

10. Malyavin V. V. Kitayskaya tsivilizatsiya [Chinese a civilization]. – М.: Izdatel'stvo Astrel', 2000. – 632 s.

11. Meyе A. Vvedenie v sravnitel'noe izuchenie indoevropeyskikh yazykov [Introduction to the comparative study of Indo-European languages]. – М.: Izdatel'stvo LKI, 2007. – S. 211–263.

12. Nikolaeva E. M., Kotlyar P. S. Partitsipatsiya i problema sub»ektogeneza v media-situatsii [Participate and the problem of subjectivity Genesis in a media situation]. – URL: http://connect-universum.tsu.ru/blog/connectuniversum2014_ru/1015.html (Accessed 24.04.2017).

13. Obshchestvennoe uchastie kak sposob uluchsheniya zhizni v obshchestve [Public participation as a way to improve life in society]. – URL: http://partycypacjaobywatelska.pl/wp-content/uploads/2013/09/LPO_wersja-rosyjska.pdf (Accessed 24.04.2017)

14. Pallares Visente Iborra, Kastellanos Kapdevila Ivan. Printsip uchastiya naseleniya (partitsipatsii) kak innovatsionnyy instrument proektirovaniya obshchestvennykh prostranstv na primere parka Superkilen B'yarke Ingel's Grupp [The principle of participation (participatio) as an innovative design tool gromadskikh spaces on the example of Park, super kilen Bjarke Ingels

and his Group] // Arkhitektura : sbornik nauchnykh trudov, 2016, Vyp. 9, S. 210–215.

15. Proekt «My mozhemo bil'she! Spriyannia hromadianskii partytsypatsii molodi v Ukraini, Rosii i Hruzii» [The project «We can do more! Promote civil participants of youth in Ukraine, Russia and Georgia»]. – URL: <https://edudevelop.org.ua/proekt-mi-mozhemo-bil'she-spriyannya-gromadyanskij-partitsipatsiji-molodi-v-ukrajini-rosiji-i-gruziji.html> (Accessed 24.04.2017).

16. Savchenko A. N. Sravnitel'naya grammatika indoevropeyskikh yazykov [Comparative grammar of the Indo-European languages]. – M.: URSS, 2003. – S. 257–327.

17. Torchinov E. A. Put' zolota i kinovari: Daosskie praktiki v issledovaniyakh i perevodakh E. A. Torchinova [The Way of gold and cinnabar: the Taoist practice in the research and translations by E. A. torchinova]. – SPb.: Azbuka-klassika, 2007. – 480 s.

18. Torchinov E. A. Puti filosofii Vostoka i Zapada: poznanie zapredel'nogo [Path of philosophy East and West: knowledge of the transcendent]. – SPb.: Azbuka-klassika, 2005. – 480 s.

Сурина А. Ю., кандидат философских наук, доцент кафедры философии образования, теории и методики обществоведческих предметов, Николаевский областной институт последипломного педагогического образования (Николаев, Украина), E-mail: asurina@mail.ua

Понятие «партиципация»: генезис и актуальность.

Аннотация. Исследуются источники возникновения и эволюции понятия «партиципация». Рассматриваются современное понимание данного понятия и потенциал его использования в процессе институционализации гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, партиципация, эмпатия, партиципаторные действия, партиципаторный бюджет, гражданская партиципация, общественная партиципация.

Surina A., PhD in philosophical sciences, associate Professor of the Department of philosophy of education, theory and methodology social science subjects, Nikolaev regional Institute of postgraduate education (Nikolaev, Ukraine), E-mail: asurina@mail.ua

The concept of «participate»: Genesis and actuality.

Abstract. Investigate the sources of origin and evolution of the concept of «participate». Examines the current understanding of this concept and its potential use in the process of institutionalization of civil society.

Keywords: civil society, participate, empathy, participatory action, participatory budget, the civil participate, public participate.

УДК 321.01

Кіянка І.,

кандидат політичних наук, доцент,

Львівський регіональний інститут державного управління

Національної академії державного управління при Президентові України

(Львів, Україна), E-mail: kiyanika@i.ua

ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА І ПОПУЛІЗМ У ХХІ СТОЛІТТІ: ПРИКЛАД США ТА ФРАНЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто проблематику популізму через призму публічної політики та виборів у США та Франції. Зростання популізму нині пояснюють руйнуванням ліберального консенсусу, яке почалося після закінчення холодної війни, із зростанням напруги між демократичним мажоритаризмом і ліберальним конституціоналізмом – двома головними підвалинами демократичних режимів. Посилення ролі популізму свідчить про поступову втрату привабливості ліберальних рішень у сфері політики, економіки та культури, а особливо в ланці ідеології. Світовий досвід свідчить, що популістський рух активізувався в періоди, коли країни переживали переломні етапи своєї історії. При різких соціально-економічних зрушеннях особливо тоді, коли ламалися старі засади, а нові ще не викреслювалися чітко і ясно, на політичну арену виходять популістські діячі. За-

снований на буденному, безпосередньому сприйнятті навколишнього світу і його проблем спрощених уявленнях про причинно-наслідкові зв'язки і стосунки громадського життя, популізм пропонує відповідно полегшені, частенько бунтарські шляхи виходу із складних ситуацій.

Ключові слова: популізм, публічна політика, вибори, виборча кампанія, політична ідеологія, політична програма.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз дослідження цієї проблеми. Торкаючись проблематики - концепту популізму в контексті політичної науки, варто зазначити, що дане поняття містить в собі багатогранний вимір, який пройшов певну еволюцію і має свої елементи трактування. А саме варто його розглядати під кутом зору ідеології, яка згодом переходить в політичну ідеологію, а це в свою чергу продукує політичні міфі, які живуть у спільнотах через певні категорії та їх місію. Такими категоріями є політична свобода, справедливість, рівність, політична чесність та інші через призму ідеології консерватизму, лібералізму (неолібералізму), націоналізму.

Популізм може бути виділений з сфери масових почуттів, таких, як націоналізм, расизм, етноцентризм, на основі специфіки його символічних засобів мобілізації гніву і образ людей. Він направляє їх проти інститутів влади і еліти, які, природно, відірвалися від «народу». Популізм - це свого роду моральний курс лікування демократії.

Дана проблематика є актуальною у працях: Б. Бекера. К. Верніке, К. Дейвікс, М. Казіна, Е. Колба, Е. Папарелли. Ф. Фкуями. Популістські наміри можуть, певною мірою, ослабити інтеграцію політичних структур, привести до роз'єднуючих суспільство результатів. Позначається його схильність до індивідуальної свободи і моралі на протигагу колективної думки і згоди, за споживання на протигагу інвестиціям. Але популізм сам по собі не здатний трансформуватися в робочу систему оскільки популістські декларації обходять мовчанням способи реалізації бажаного. Демократичній системі можна нав'язати популістські атрибути, але це не означає виникнення нового способу перебудови

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Сьогодні, досить несподівано для більшості спостерігачів, популізм у США увійшов у фазу, аналогії якої навряд чи можна знайти в новітній американській історії. Дональд Трамп, політик, не пов'язаний з партійним істеблішментом, бізнесмен, почасти навіть людина зі світу шоу-бізнесу, використовуючи широкий арсенал популістських прийомів, зміг стати главою держави.

Під час президентської кампанії 2016 р. Д. Трамп, що не мав значного політичного досвіду, у ході досить напруженої боротьби зміг із вражаючим успіхом перемогти на праймеріз і стати кандидатом у президенти від Республіканської партії [1].

Його кампанія, що велася під слоганом «Зробимо Америку знов великою», зосередилася навколо таких проблем, як нелегальна імміграція, виведення виробництва за межі США, а відтак скорочення робочих місць у самій Америці, величезний національний борг, боротьба з ісламським тероризмом. У дусі республіканських принципів, кандидат Трамп виступив за реформування податкової системи, у тому числі скорочення деяких податків, за скасування медичної реформи президента Б. Обами. Він також обстоював протекціоністські заходи щодо зовнішньої торгівлі, жорстко критикував НАФТА (угода про зону вільної торгівлі у Північній Америці), договір про Транстихоокеанське партнерство, СОТ, висунув ідею запровадження високих мит на китайський та мексиканський експорт. У ході кампанії Д. Трамп виступив за більше використання в американській енергетиці власних корисних копалин, зменшення залежності від імпорту нафти з Близького Сходу. Він висловлював скептичний погляд щодо антропогенної природи глобального потепління, говорив про можливість виходу США з Паризької кліматичної угоди (позицію щодо якої після обрання президентом дещо, як видається, пом'якшив)

[2].

У питаннях зовнішньої політики Д. Трамп обстоював скорочення або відмову від участі у міжнародних угодах з безпеки, піддавав критиці НАТО та американських партнерів по цій організації, висловив сумнів щодо необхідності санкцій проти Росії, які адміністрація Б.Обама запровадила після анексії Криму. Головною загрозою для США він вважав ісламський тероризм.

Характеризуючи виборчу програму Д. Трампа (адже поки що зарано оцінювати його дії як президента), її можна визначити як націоналістичну (суміш націоналізму громадянського з етнічним, з поправкою на специфіку цього явища у США), протекціоністську та близьку до традиції американського ізоляціонізму у ставленні до проблем зовнішньої політики. Водночас, очевидним спільним місцем оцінок Д. Трампа політологами та авторами політичних медіа є визначення його як популіста. (Дозволимо собі відмовитися від наведення посилань, бо їх можна знайти чи не сотні). Що дає для цього підстави?

Безперечно, це характер передвиборчої риторики та публічної поведінки кандидата від республіканців – дуже різкої, часто грубої та водночас не позбавленої елементів, властивих більше шоу-бізнесу, ніж нормальній політиці. З погляду системи аргументації, серцевиною риторики Д.Трампа стало (досить парадоксальне для мільярдера) протиставлення себе, як представника «народу», існуючій суспільній верхівці, вашингтонській бюрократії і «політиканам», проти яких він ополчився [3].

За будь-якого ставлення до особистості Д. Трампа, неможливо відмовити йому у своєрідній харизматичності. Із численними популістами як у США, так і за межами країни Д. Трамп споріднює також те, що він ніколи не належав до республіканського, чи будь-якого іншого партійного істеблішменту.

Водночас, крім популістського політичного стилю та риторичного дискурсу, можна відзначити і популістські акценти у самій програмі останнього переможця президентських виборів [6].

Одним з них є радше ізоляціоністська позиція у ставленні до міжнародних справ, критика активної участі США у міжнародних союзах, втручання у конфлікти за межами країни. Водночас, і це також є дуже співзвучним ізоляціоністським підходом популістів, Д. Трамп наполягає на необхідності посилення збройних сил, надзвичайно рішучих дій у разі безпосередньої загрози американським інтересам.

Б.Бекер вказував на низку відмінностей між позицією Д. Трампа та традиційними підходами Республіканської партії. Зокрема, на відміну від республіканських політиків Д. Трамп, обіцяючи скасувати т.зв. «Obamacare» (державну медичну програму для найбідніших американців, яку обстоював президент Б. Обама), заявляв про необхідність збереження інших соціальних програм з охорони здоров'я [4]. У цьому, на думку аналітика, Д. Трамп виявився близьким до європейських популістських партій. Під час кампанії Д. Трамп також піддавав критиці поширену у США практику надання кредитів на освіту, яку, за даними соціопитувань, вважають проблемою значна більшість прихильників як демократів, так і республіканців. Така «кроспартійна» позиція, є однією з досить характерних рис політиків-популістів (зауважимо, тих, що певним чином можуть слугувати аргументом на користь популізму) [4].

Як популіста-націоналіста, ставлячи його в один ряд з В. Путіним, У. Чавесом, Р. Ердоганом та В. Орбаном, визначав Д. Трампа знаний американський політолог Ф. Фукуяма. Як і Б. Бекер, він відзначив помітні розбіжності між Д. Трампом і багатьма республіканцями, зокрема, у ставленні до суспільної ролі уряду (ставка Трампа на сильний уряд суперечить традиційній республіканській доктрині «маленького уряду», влади з мінімізованою соціальною відповідальністю), у підтримці державних вкладень в інфраструктурні проекти, проти чого постійно виступали республіканці та підтримували демократи. У цьому Трамп розійшовся

і з переважно прореспубліканською «чайною партією».

З погляду Ф. Фукуями, одна з причин успіху Д. Трампа полягає у тому, що довгий час система стримувань і противаг діяла у США таким чином, що майже паралізувала виконавчу владу, не давала можливості ухвалювати та реалізовувати скільки-небудь непрості рішення. На думку Фукуями, необхідно, щоб влада могла працювати, а відповідальність політиків перед громадянами реалізовувалася під час чергових виборів. Блокування ж повноцінної можливості зміни влади (приміром, через застосування деякими політиками-республіканцями прийомів «джеррімендерінгу» та ін.) постає першим кроком на шляху зсуву ліберальної демократії до електорального авторитаризму. Потенційно, президентство Д. Трампа містить у собі таку загрозу (хоча Ф. Фукуяма є оптимістом щодо здатності американських інститутів та громадянського суспільства не допустити цього) [7].

Свій аналіз специфіки стосунків Д. Трампа з багатим минулим та сучасним досвідом американського популізму запропонував американський дослідник М. Казін. У ньому він виокремлює дві традиції.

Перша з них, що її досить умовно можна визначити як «ліву», частину широкого ліберального політичного тренду, тавруючи соціальну еліту як винуватця суспільних проблем, не ототожнює її з жодною етнічною чи релігійною групою (цю традицію М. Казін вважає версією «громадянського націоналізму»). До неї належали свого часу Народна партія, рух прогресистів 1920-х рр. та ін. Проте Д. Трамп представляє іншу, відмінну традицію американського популізму – расистсько-націоналістичну, прибічники якої критику еліти пов'язують з нападками на ті чи інші «не білі», не християнські меншини. Свого часу одним з найодіозніших прикладів цієї традиції була діяльність такої організації, як Ку-клукс-клан. Сьогодні подібним чином діє і Д. Трамп, який у ході президентської кампанії ці «небезпечні» меншини визначив досить чітко: іммігранти з Мексики та мусульмани [8].

У руслі націоналістичної лінії в американській популістській традиції знаходиться і критика Д.Трампом глобальної еліти за просування політики відкритих кордонів, які нібито дозволяють іммігрантам забирати робочі місця в американців, знижують їхні життєві стандарти.

Що стосується зовнішньої політики, то ізоляціоністські наголоси властиві усім американським популістам, проте саме правий, націоналістичний популізм завжди був особливо негативно налаштований щодо активної участі США у міжнародних справах, насамперед у тих чи інших великих організаціях [8]. Кампанія Д. Трампа, з його критикою НАТО, європейських союзників Сполучених Штатів, стала новітньою реінкарнацією давнього американського ізоляціонізму. Навіть одне з її гасел – «America First», «Насамперед Америка», кандидат від республіканців запозичив у групи політичного тиску з аналогічною назвою, що була активною наприкінці 1930-х років, звинувачуючи «міжнародних банкірів» у намаганні втягнути США у європейську війну (і швидко припинила своє існування після японської атаки на Перл-Харбор).

На думку М. Казіна, останні президентські перегони в Америці засвідчили повернення в активну політику і ліберального, лівого популізму, втіленням якого була боротьба за право балотуватися від Демократичної партії сенатора Б. Сандерса. При цьому, популістською рисою як кампанії Трампа, так і кампанії Сандерса стало те, що вони обидва критикували пороки, корумпованість системи, діючи в її рамках, не ставлячи під сумнів її основи [9]. Водночас, і це відрізняло їх від популістів минулого, і Трамп, і Сандерс давали досить розпливчисті дефініції того «народу», який вони прагнули представляти супроти еліти. Втім, як зауважив М. Казін, у сьогоднішніх США, які все більше стають сукупністю відмінних етнічних, культурних, гендерних груп із часом непростими взаєминами, дати дефініцію «народу» і справді досить проблематично.

Різким критиком Д. Трампа, якого він характеризує як популіста, є французький філософ Бернар-Анрі Леві. У випадку Трампа, на його думку, на політику поширюються закони реаліті-шоу. «Голосування за Трампа – це голосування проти рівності та поваги до меншин», – заявив в інтерв'ю цей відомий європейський інтелектуал. З погляду Леві, суголосним явищем у сучасній Європі є авторитарний популізм, що прагне встановити (чи встановлює, як в Угорщині), новий тип політичного режиму – «демократуру», авторитарну владу, яка легітимізується через демократичні процедури та широку підтримку виборців. Філософ заявив про появу новітнього «популістського інтернаціоналу», сьогодні окриленого перемогою популіста Трампа. Популізм у сполученні зі зневагою до еліт та демократії поєднає Трампа і з президентом Росії Путіним. Ще одна точка єднання між ними лежить в особистісній площині: «та сама вульгарність, та сама належність до клубу фальшивих тестостеронових королів» [10].

Очевидно, що зараз ще неможливо дати оцінку президентства Д. Трампа. Саме його обрання на посаду глави США мало домішку випадковості, визначену специфікою системи непрямого голосування, адже у підсумку переможець набрав помітно менше голосів, ніж його суперника. Проте цілком не випадковою була дуже згуртована підтримка кандидатури Д. Трампа частиною американських виборців [11]. Вона стала підтвердженням класичної тези, що популісти мають успіх тоді, коли політичний істеблішмент з тих чи інших причин або не здатний вирішувати реальні проблеми значної частини суспільства, або ігнорує їх. З іншого боку, перемога Д. Трампа є новітнім прикладом не раз відзначеного вище протиріччя, різноспрямованості мажоритарної та процедурно-конституційної складових демократії. Будучи очевидним успіхом демократії як втілення волі більшості, а також як системи, відкритої для реальної участі не лише традиційних партійних еліт, перемога Д. Трампа водночас несе чималі загрози для демократії як системи захисту прав меншості та складного пошуку компромісу між різними інтересами. Авторитарні схильності популізму отримали у США можливість реалізувати себе, ставлячи країну перед викликом – довести міцність її громадянського суспільства, її гарантій прав і свобод для усіх [10].

У популізмі досить часто втілюється так званий «парадокс демократії» – певне протиріччя («тертя») між складними демократичними інститутами та вимогами «справедливості», кращого життя для народу-суверену. В іншому аспекті можна вести мову про «інституційний парадокс популізму» – критикуючи існуючі політичні інститути та істеблішмент, популісти прагнуть їх використати і самим стати новою елітою. На думку К. Дейвікс, популізм в умовах представницької демократії – явище неминуче, проте водночас він є «псуванням» демократії, і популісти швидше «розбещують», ніж «виховують» демократію. Водночас існує і точка зору, що позитивна функція популізму у демократичній системі полягає у тому, що він змушує звернути увагу на збої в її функціонуванні, які можуть пошкодити цю систему в цілому [5].

У перше десятиліття свого існування партія Ж.-М. Ле Пен практично не впливала на політичне життя Франції, отримуючи на виборах менше одного відсотку голосів. Проте у 1980-х почалося якісне піднесення популярності Національного фронту, який до 1990-х став постійним і впливовим політичним гравцем. Партія сформувала розгалужену мережу місцевих осередків, створила свої організації серед молоді, жінок, робітництва, представників силових структур. НФ зміг посунути Французьку комуністичну партію зі звичної позиції четвертої за впливом партії країни [11].

Причини збільшення популярності НФ корінілися у пов'язаних з економічними змінами зсувах у соціальній структурі французького суспільства, у зростанні фрагментації всередині великих соціальних груп, що істотним чином зачепило також і французький робітничий клас – традиційну опору лівих партій [12]. Іншим

чинником став потужний приплив іммігрантів, який почав невинно міняти етнічний та культурний ландшафт країни, водночас породжуючи незвичні проблеми у сферах зайнятості, безпеки та ін.

З іншого боку, на рівні партійної системи країни стійке зближення позицій традиційних ведучих партій, не здатних знайти ефективні відповіді на нові суспільні виклики, сприяло поширенню серед французького електорату переконання, що політико-технократична еліта, яка керує Францією, ігнорує прагнення та інтереси французів. Вище вже зазначалося, що саме формування мало диференційованого та надто стабільного політичного центру, в умовах наростання кризових явищ, є однією з причин звернення виборців до різного ґатунку, і насамперед популістських, «третіх сил». Подібне явище має місце і у Франції [17].

В умовах кризи старих системних партій потужне піднесення популізму, що спостерігається зараз у Франції, пов'язане з ім'ям наступниці Жана-Марі Ле Пена на посаді голови Національного фронту, його доньки Марін Ле Пен.

Марін Ле Пен (1968 р.н.) приєдналася до Національного фронту ще у юності. Юрист за освітою, донька лідера партії певний час працювала у її юридичному департаменті. Марін Ле Пен очолила Національний фронт у 2011 р., і відтоді міцно тримає партійне кермо. У 2012 р. вона уперше, і з чималим успіхом, балотувалася у президенти, посівши за результатами голосування третє місце.

Національний фронт під керівництвом Марін Ле Пен зберіг усі основні програмні засади часів лідерства її батька. У той же час, Марін Ле Пен доклала зусиль для, за її власним висловом, «де-демонізації» звичного іміджу партії як організації одіозних радикалів, яким не місце у нормальній політиці. На загал вона сприймається як більш поміркований політик, ніж її попередник. Деяких крайніх активістів Національного фронту, яких звинувачували у расизмі та антисемітизмі, за Марін Ле Пен було виключено з партії; у серпні 2015 р. за нові надто різкі висловлювання з Національного фронту виключили навіть самого засновника, Жана-Марі Ле Пена.

Марін Ле Пен послідовно дистанціювалася від антисемітизму, публічно назвала Холокост «вершиною варварства» (на противагу батьку, який називав газові камери «деталлю Другої світової війни»). Б.-А. Леві, послідовний критик популізму та Національного фронту, висловився про цю партію за нового керівника як про «крайньо правих з людським обличчям».

Сьогодні Марін Ле Пен, із дуже високим рейтингом, знов балотується у президенти. Вона виступає за референдум щодо членства Франції у Євросоюзі (підтримуючи вихід з європейської спілки), за відмову від євро та відновлення національної валюти, за вихід Франції з НАТО та максимально незалежну щодо США зовнішню політику. З погляду Ле Пен, глобалізація, євроінтеграція та вільна торгівля завдають шкоди французькій економіці, руйнують сільське господарство та інші традиційні галузі, відтак вона захищає протекціоністську політику у сфері зовнішньої торгівлі. Також Національний фронт виступає проти планів приватизації комунальних підприємств та послуг [14].

Чи не найгострішим моментом внутрішньополітичної програми Марін Ле Пен є її позиція щодо іммігрантів. Кандидат від Національного фронту обстоює депортацію з країни тих, хто потрапив туди нелегально, мораторій на в'їзд нових переселенців, ускладнення доступу до французького громадянства. Рішуче відкидаючи мультикультуралізм, сьогодні Національний фронт, як і у минулому, прагне до гомогенного суспільства, асиміляції іммігрантів, водночас категорично відкидає звинувачення у расизмі. Крім цього, Марін Ле Пен, вихована у католицтві, виступає за послідовну секуляризацію французького суспільства і держави, вважає неприпустимою державну фінансову підтримку будь-якої релігії. Очевидно, що у умовах, коли католицтво вже давно і повністю відокремлене у Франції від держави, йдеться про намагання перешкодити подальшому поширен-

ню у країні ісламу [15].

За керівництва Жана-Марі Ле Пена Національний фронт прийнято було визначати як ультраправу організацію. Очевидні підстави для цього давали його відверто антисемітська, почасти расистська позиція, а також різкий антикомунізм, що був актуальним у суспільно-політичних реаліях 1970-х – 1980-х рр. Сьогодні Марін Ле Пен та очолювану нею партію практично консенсусно кваліфікують як правих популістів, щоправда, подекуди також і як праворадикалів. З нашого погляду, Марін Ле Пен безперечно властиві риси типового політика-популіста. До їх числа можна віднести наступні характеристики її політичної риторики та програми.

Першою з них є цілком популістський характер нападок Національного фронту та Марін Ле Пен на французький політичний істеблішмент та Брюссель (керівництво Євросоюзу). Головним об'єктом їх критики став саме ЄС, його організатори і провідники. Для Ле Пен Євросоюз – сила, що нав'язує свою волю Франції та іншим європейським країнам, ігноруючи прагнення та інтереси «пересічних» людей. Лідер Національного фронту заявляла, що Лісабонський договір – «могилище незалежності та ідентичності європейських націй». Марін Ле Пен навіть порівнювала ЄС із Радянським Союзом, і заявляла, що «Брюссельська стіна впаде так само, як впала Берлінська. ЄС, цей зразок утисків, зникне. Але народиться Європа вільних націй» [16].

За словами К. Верніке, автора часопису «Зюддойче Цайтунг», для «здібної популістки» Ле Пен «достатньо висміювати правлячі вже протягом десятиліть партії і зневажливо називати їх «системою», що зраджує народ. Верхом цих змов, як кожен день заявляє ця фальшива Жанна д'Арк, є те, що політичний клас у Парижі передав колись горду націю у розпорядження чужої влади – влади Євросоюзу і євро, цьому «холодному монстру» з Брюсселю». Ч. Грант, керівник Центру європейських реформ, ще у 2011 р. так писав про стиль виступів Марін Ле Пен: «Її мова співзвучна з мовою пересічної людини: вона на боці маленьких людей проти іноземців, міжнародної бюрократії і великих капіталістів». А такий дискурсивний стиль, риторика захисту «хороших» простих людей від поганих «інших», якоїсь «змови» є, як не раз зазначалося вище, одним з класичних симптомів популізму [13].

Популістською рисою сьогодишньої діяльності Національного фронту та Марін Ле Пен є сполучення радше націоналістичної програми щодо проблем імміграції та культурного плюралізму з виразно лівими підходами до деяких економічних питань. Вони виступають проти приватизації, жорстко критикують засади вільної торгівлі, заявляють про необхідність збереження тих високих соціальних гарантій, що має чимало французів. Марін Ле Пен заявляла, що сама угода про створення ЄС – «кат комунальної власності в ім'я культури прибутковості і вільної конкуренції – обох моральних ворогів суспільних інтересів».

За визначенням К. Верніке, Марін Ле Пен «користується...лівими ідеями для того, щоб виголошувати полум'яні промови проти капіталізму та крайнього лібералізму». Лідер Національного фронту говорила, що сьогодні «лівий і правий не значить більше нічого – і ліві і праві за ЄС, євро, вільну торгівлю та імміграцію. Протягом тридцяти років ліві і праві були тим самим; справжній розкол зараз між тими, хто підтримує глобалізацію, і націоналістами». У своїй критиці як лівих, так і правих опонентів Марін Ле Пен, як видається, діє суголосно зі своїм батьком, який рішучо нападав на істеблішмент обох головних політичних таборів, і, будучи категоричним антикомуністом, на виборах 1997 р. відкрито виловлювався за успіх лівих [13].

Можлива перемога Марін Ле Пен на президентських виборах поставила б під реальну загрозу саме існування Євросоюзу. Європейські часописи попереджають, що вихід із нього Франції привів би європейську спільку до неминучого краху. Во-

дночас, популісти штибу Марін Ле Пен, атакуючи європейську єдність, зайняли переважно проросійську позицію, закликають, як і лідер Національного фронту, визнати анексію Криму, до «порозуміння» з Кремлем, а у нинішній міжнародній кризі звинувачують насамперед політику США (принаймні, до обрання президентом Д. Трампа). Як й інші популісти, Марін Ле Пен не раз схвально висловлювалася про президента РФ, зокрема, заявляла, що «ми (з Путіним. – І.К.) захищаємо спільні цінності: християнську спадщину і європейську цивілізацію».

Серед чинників, що привертають до російського режиму симпатії європейських популістів, зокрема і Марін Ле Пен, те, що Путін і його однодумці зробили ставку на націоналістичну політику, відкрито відкидають ліберальні цінності. Водночас, московський режим та популістів споріднює ідея прямого народоправства (здійснюваного, вочевидь, популярним «вождем»), ворожість до складних інститутів, які, з їхнього погляду, перешкоджають реалізації «народної волі». Крім ідеологічних «точок дотику», на відверті симпатії французьких популістів до Кремля вплинули, варто думати, і чималі суми, отримані ними на виборчу кампанію через контрольовані Москвою банки.

Висновок. Отже, коли популізм апелює до суспільних настроїв, тоді власне появляється спроба підлаштуватися під стереотипи масової свідомості і тоді популізм стає засобом завоювання влади. А підвдана маса потребує від влади, по-перше, опіки, турботи, догляду, патерналістського забезпечення базового комфорту – фізіологічного і психологічного. По-друге, встановлення чи дотримання порядку. По-третє, надання сенсу колективному та індивідуальному існуванню, творенню привабливої спільної ідеї. Хоча це є своєрідна ілюзія, але баз неї суспільство не може нормально існувати, інакше воно впадає у стан аномії. Якщо ж влада не хоче чи не може запропонувати громадянам важливу й цікаву для них ілюзію, то вона ризикує втратити свою популярність, якщо, звісно, вона її має.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Предвыборная программа Дональда Трампа, – URL: <https://www.inosmi.ru/politic/20161108/238154529/html> (Дата обращения 5.05.2017)
2. В Белый дом на золотом эскалаторе. Особенности предвыборной кампании Дональда Трампа, – URL: https://lenta.ru/articles/2015/06/25/donald_trump (Дата обращения 5.05.2017)
3. Десять главных предвыборных обещаний Дональда Трампа, – URL: <https://ria.ru/analytics/20161109/1480990161.html>. (Дата обращения 5.05.2017)
4. Becker B. Trump's 6 populist position, – URL: <https://www.politico.com/story/2016/02/donald-trump-working-class> (Accessed 5.05.2017).
5. Дейвикс Криста. Популизм, – URL: <http://www.gefter.ru/archive/6800> (Дата обращения 5.05.2017)
6. Декер Ф. Популизм как вызов либеральным демократиям // Актуальные проблемы Европы. Правый радикализм в современной Европе. Сб. науч. трудов. – М., 2004. – С. 56–73.
7. Fukuyama F. Is American Democracy Strong Enough for Trump? The case against panic, – URL: <https://www.politico.com/magazine/story/2017/01/donald-trump> (Accessed 5.05.2017)
8. Kazin M. Trump and American Populism: Old Whine, New Bottles, – URL: <https://www.foreignaffairs.com/print/1118386> (Accessed 5.05.2017)
9. Kazin M. How Can Donald Trump and Bernie Sanders Both Be «Populist?», – URL: <https://www.nytimes.com/2016/03/27/magazine/how-can> (Accessed 5.05.2017)
10. Герке К. Трамп и Путин в сравнении, – URL: www.inopressa.ru/article/16-Nov-2016/laregledugeu/levy.html (Дата обращения 5.05.2017)
11. Колб Е. Национальный фронт в политической жизни Франции на рубеже XX – XXI веков // Праці гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. Вып. 6. – Мінськ: БДУ, 2011. – С. 134.
12. Paparella E. L. Common Populism: Trump, Le Pen and Putin, – URL: <http://foreignpolicynews.org/2017/01/23/common-populism> (Accessed 5.05.2017)
13. Вернике К. Успех Марин Ле Пен угрожает всей Европе, – URL: <http://inosmi.ru/>

world/20150224/2270733046.html (Дата обращения 5.05.2017)

14. 144 обещания: Марин Ле Пен представила свою предвыборную программу, – URL: <https://inosmi.ru/social/20170205/23866895.html> (Дата обращения 5.05.2017)

15. The French presidential election. Europe's biggest populist danger, – URL: www.economist.com/node/21700252/print (Accessed 5.05.2017)

16. «Русский мир» Национального фронта, – URL: <http://www.novayagazeta.ru/articles/2014/12/17/62388-russkiy-mir> (Дата обращения 5.05.2017)

17. Boggini J. Why Putin and Populists Love Each Other Deeply, – URL: www.huffingtonpost.com/entry/putin-trump-populists_us_585 (Accessed 5.05.2017)

REFERENCES:

1. Predvybornaja programma Donal'da Trampa [The pre-election program of Donald Trump], – URL: <https://www.inosmi.ru/politic/20161108/238154529/html> (Accessed 5.05.2017)

2. V Belyj dom na zolotom jeskalatore. Osobennosti predvybornoj kampanii Donal'da Trampa [To the White House on a golden escalator. Donald Trump's special mobilization campaign], – URL: https://lenta.ru/articles/2015/06/25/donald_trump (Accessed 5.05.2017)

3. Desjat' glavnyh predvybornyh obeshhanij Donal'da Trampa [Donald Trump's Top Ten Election Polls], – URL: <https://ria.ru/analytics/20161109/1480990161.html>. (Accessed 5.05.2017)

4. Becker B. Trump's 6 populist position, – URL: <https://www.politico.com/story/2016/02/donald-trump-working-class> (Accessed 5.05.2017).

5. Dejviki Krista. Populizm [Populism], – URL: <http://www.gefter.ru/archive/6800> (Accessed 5.05.2017)

6. Deker F. Populizm kak vyzov liberal'nym demokratijam [Populism as a challenge to liberal democracies] // Aktual'nye problemy Evropy. Pravyj radikalizm v sovremennoj Evrope. Sb. nauch. trudov. – M., 2004. – S. 56–73.

7. Fukuyama F. Is American Democracy Strong Enough for Trump? The case against panic, – URL: <https://www.politico.com/magazine/story/2017/01/donald-trump> (Accessed 5.05.2017)

8. Kazin M. Trump and American Populism: Old Whine, New Bottles, – URL: <https://www.foreignaffairs.com/print/1118386> (Accessed 5.05.2017)

9. Kazin M. How Can Donald Trump and Bernie Sanders Both Be «Populist?», – URL: <https://www.nytimes.com/2016/03/27/magazine/how-can> (Accessed 5.05.2017)

10. Gerke K. Tramp i Putin v sravnenii [Trump and Putin in comparison], – URL: www.inopressa.ru/article/16-Nov-2016/laregledugeu/levy.html (Accessed 5.05.2017)

11. Kolb E. Nacional'nyj front v politicheskoj zhizni Francii na rubezhe XX – XXI vekov [National Front in the Political Life of France at the Turn of the XX – XXI Centuries] // Praci gistarychnaga fakul'tjeta BDU: navuk. zb. Vyp. 6. – Mins'k: BDU, 2011. – S. 134.

12. Paparella E. L. Common Populism: Trump, Le Pen and Putin, – URL: <http://foreignpolicynews.org/2017/01/23/common-populism> (Accessed 5.05.2017)

13. Vernike K. Uspeh Marin Le Pen ugrozhaet vsej Evrope [The success of Marin Le Pen threatens the whole of Europe], – URL: <http://inosmi.ru/world/20150224/2270733046.html> (Accessed 5.05.2017)

14. 144 obeshhanija: Marin Le Pen predstavila svoju predvybornuju programmu [144 promises: Marin Le Pen presented her election program], – URL: <https://inosmi.ru/social/20170205/23866895.html> (Accessed 5.05.2017)

15. The French presidential election. Europe's biggest populist danger, – URL: <http://www.economist.com/node/21700252/print> (Accessed 5.05.2017)

16. «Russkij mir» Nacional'nogo fronta [«The Russian World» of the National Front], – URL: <http://www.novayagazeta.ru/articles/2014/12/17/62388-russkiy-mir> (Accessed 5.05.2017)

17. Boggini J. Why Putin and Populists Love Each Other Deeply, – URL: http://www.huffingtonpost.com/entry/putin-trump-populists_us_585 (Accessed 5.05.2017)

Киянка И., кандидат политических наук, доцент, Львовский региональный институт государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины (Львов, Украина), E-mail: kiyanka@i.ua

Публичная политика и популизм в XXI веке: пример США и Франции.

Аннотация. В статье рассмотрена проблематика популизма через призму публичной

политики и выборов в США и Франции. Рост популизма сейчас объясняют разрушением либерального консенсуса, которое началось после окончания холодной войны, с ростом напряжения между демократическим мажоритаризмом и либеральным конституционализмом - двумя главными основой демократических режимов. Усиление роли популизма свидетельствует о постепенной потере привлекательности либеральных решений в сфере политики, экономики и культуры, а особенно в звене идеологии. Мировой опыт свидетельствует, что популистское движение активизировалось в периоды, когда страны переживали переломные этапы своей истории. При резких социально-экономических сдвигах особенно тогда, когда ломались старые устои, а новые еще не вычеркивались четко и ясно, на политическую арену выходят популистские деятели. Основанный на обыденном, непосредственном восприятии окружающего мира и его проблем упрощенных представлениях о причинно-следственные связи и отношения общественной жизни, популизм предлагает соответственно облегченные, зачастую бунтарские пути выхода из сложных ситуаций.

Ключевые слова: популизм, публичная политика, выборы, избирательная кампания, политическая идеология, политическая программа.

Kiyanka I., PhD in political sciences, docent, Lviv Regional Institute of Public Administration National Academy of Public Administration under the President of Ukraine (Lviv, Ukraine), E-mail: kiyanka@i.ua

Public policy and populism in the XXI century: the case of the US and France.

Abstract. The article deals with the problems of populism in the light of public policy and elections in the United States and France. The growth of populism now explain the destruction of the liberal consensus, which began after the Cold War, with increasing tension between democratic majority and liberal constitutionalism - the two main pillars of democratic regimes. Strengthening the role of populism shows the gradual loss of the attractiveness of liberal solutions in the field of politics, economy and culture, especially in the link ideology. World experience shows that the populist movement intensified in periods when the country experienced a turning point in its history. In sharp socio-economic changes particularly when breaking the old principles and new ones have not clearly, the political arena out populist leaders. Based on everyday, direct perception of the world and its problems simplistic notions of cause and effect relationships and social life, according populism offers lightweight, often rebellious ways out of difficult situations.

Keywords: populism, public policy, elections, campaign, political ideology, political program.

УДК 316.35(477)+352.075

Березинський В. П.,

доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політології
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна), E-mail: visnukdnu@i.ua

САМООРГАНІЗАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГРОМАДИ У ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Анотація. Виявлено, що формами участі громадян у вирішенні питань місцевого значення є: вибори депутатів місцевих рад, сільських, селищних та міських голів; участь у місцевих референдумах, загальних зборах за місцем проживання і громадських слуханнях; можливість порушити в порядку місцевої ініціативи розгляд місцевою радою будь-якого питання, яке належить до її відання. Виділено такі функції членів громади на рівні місцевого самоврядування: індикація, оцінювання, генерація, каталіз, контроль. Визначено такі методи залучення громадськості до процесу розробки та прийняття рішень місцевого значення: підвищення рівня громадської інформованості; консультації з громадськістю; громадській контроль за діяльністю органів влади; стратегічне планування розвитку громади.

Ключові слова: самоорганізація громади, децентралізація влади, форми та методи участі громадян у місцевому управлінні, ролі децентралізації влади.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Протягом кількох останніх років в Україні відбувається активна фаза реформування територіального управління, пов'язаного з децентралізацією системи державного управління та місцевого самоврядування. Сьогодні успіх децентралізації влади в Україні наряду залежить від того, чи зможуть громади в цілому і кожен її член усвідомити свою вирішальну роль в ухваленні рішень щодо розвитку своєї території. Тому пріоритетними завданнями владних органів є сприяння участі громадян у формуванні та реалізації управлінських рішень з використанням успішного світового досвіду, новітніх технологій і практик, а також аналіз та усунення причин політичної пасивності громадян. Крім того, підвищення ролі громадян є життєво важливим для розвитку демократії в цілому. Запровадження у політичний процес таких форм участі громадян у владі, як реалізація громадянами та їх об'єднаннями права прямого голосу, стимулювання цивільних навичок і громадянських чеснот тощо, призведе до ухвалення раціональних рішень, що ґрунтуються на врахуванні громадської думки, а це, у свою чергу, збільшить рівень підтримки цього процесу, особливо на найнижчому місцевому рівні [5, с. 98–99].

У політичній теорії існує два основних підходи до участі громади в управлінні. Перший підхід орієнтований на громадянах та їх участі в житті суспільства, де вони виступають так би мовити «бенефіціарами» державних програм у соціальних і суспільних сферах. Цей напрямок передбачає запровадження низки методів широкої участі з оцінки, консультування, планування, моніторингу установ, навчання та підвищення кваліфікації. Тут в основному наголос робиться на саморозвитку громади. Другий підхід орієнтований на традиційні форми участі громадян у владних процесах – голосування, членство в політичних партіях, лобіювання. Тобто участь громадян здійснюється у конвенціональних (вибори, мітинги, маніфестації, збори, страйки, інші види масової публічної участі; організація громадських ініціатив; функціонування комітетів за участю осіб, які користуються авторитетом; направлення делегацій від жителів; подача органам влади петицій; публікація в пресі відкритих листів; поширення листівок і прокламацій), так і неконвенціональних (організація масових акцій, починаючи з маршів протесту, демонстрацій, страйків і закінчуючи такими протизаконними діями, як захоплення приміщень, блокування доріг тощо) формах.

У контексті децентралізаційних процесів однією з найперспективніших форм безпосередньої демократії є самоорганізація населення, яка має велике значення в розв'язанні проблем населення за місцем проживання та його співпраці з органами місцевої влади. В авторському розумінні сутність політичної самоорганізації у громаді полягає не у створенні в її межах нових структурних елементів, а у самозбереженні її системної якості як політичного цілого, яка обумовлена потребою у відновленні рівноваги (оптимального стану) системи, змінами напрямків її еволюції, чергуванням режимів прискорення процесів та їх уповільнення, процесами диференціації та гомогенізації структури системи [1, с. 44–45].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню теоретичних і практичних питань децентралізації влади та проблем громадської участі займалися представники різних наукових напрямів. Серед зарубіжних авторів можна виділити праці С. Аароновича, Г. Бребана, К. Біркхольца, Д. Вілкокса, Ж. Вуеля, Б. Гурне, Р. Драго, Т. Маунца, Д. Міллера, Г. Хаутон та ін. Західними вченими розроблені різні моделі, що описують ступінь участі населення в управлінні (наприклад, «сходи участі» Ш. Арнштейн, «піраміда залучення» Я. Кунца, «громадської участі» Дж. Ротмана).

У вітчизняній науці цьому питанню приділяють увагу В. Авер'янов, М. Баймуратов, В. Бакуменко, О. Батанов, В. Борденюк, О. Бориславська, М. Братковський, В. Вакуленко, С. Волковецька, В. Григор'єв, І. Грицяк, В. Гройсман, Н. Льченко, В. Князєв, Н. Колісніченко, А. Колодій, В. Кравченко, І. Кресіна, А. Лелеченко,

О. Лиска, В. Мамонова, М. Нагорна, Н. Нижник, М. Орзих, В. Погорілко, М. Пухтинський, М. Силенко, О. Скрипнюк, І. Цурканова, А. Чемерис, В. Шаров та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття самоорганізаційного потенціалу громади у процесах децентралізації влади у сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Самоорганізаційний потенціал громади у децентралізаційних процесах полягає у конструктивній участі громадян у прийнятті рішень, що конкретизується такими елементами: ініціатива та бажання здійснити зміни (громадяни повинні відчувати, що наслідки ухвалених владою рішень безпосередньо впливатимуть на їх життя); відданість справі (громадяни повинні бути наполегливими у своїх намірах співучасті); знання методів участі громадськості, особливостей їх впровадження та потенційних результатів; обізнаність зі своїми правами та обов'язками щодо співпраці з владою та впливу на процес прийняття рішень; необхідна підготовка; співпраця з місцевою владою (представники місцевих органів влади повинні навчитися спілкуватися з громадянами, бути неупередженими та ставитись з розумінням до їхніх потреб); чіткий орієнтир на успіх як для громадян, так і для місцевої влади (активна участь громадян у процесі розробки та впровадженні політики відбувається за умови, що проблема стосується їх безпосередньо або вони отримають певні переваги від її вирішення); планування та впровадження змін; прозорість; гнучкість (влада та громадяни повинні вміти домовлятися та співпрацювати); залучення професійних експертів, зокрема, спеціалістів з громадянської просвіти, організації громадських слухань, проведення досліджень якості послуг тощо [5, с. 98–99].

Участь громадян особливо відчутна у місцевих справах, оскільки органи місцевої влади відіграють важливу роль у повсякденному житті мешканців конкретних територій. На думку Яна Фута, участь громадян у місцевому розвитку є ключем до рівності, відкритості та стійкості територій, вона може допомогти у підвищенні ефективності процесу розвитку територій та надання якісних послуг, зробити управління більш ефективним, поглибити демократію. Надання послуг та взаємодія з органами місцевого самоврядування відкривають широкі можливості для реалізації демократичних ідеалів. Британський аналітик обґрунтовує це наступним чином. По-перше, громадяни та громади хочуть більше влади та впливу на своїх територіях. По-друге, для вдосконалення практики управління на місцях із залученням громадськості необхідне використання знань про різні місцеві потреби та можливості. По-третє, масштаб і складність місцевих процесів управління, а також швидкість, з якою вони змінюються, є викликом як для громад, так і для посадових осіб. По-четверте, принципи демократії, прозорості, підзвітності, принцип соціальної справедливості є основоположними для громадянина та участі громад в прийнятті рішень. По-п'яте, доброзичливість і навички місцевих депутатів і посадових осіб є ключем до ефективного управління громадами [10].

Участь громади у вирішенні питань місцевого значення закріплено на конституційному та законодавчому (Закони України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [7], «Про місцеве самоврядування в Україні» [8], «Про органи самоорганізації населення» [9]) рівнях. Зокрема, громада має право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування без втручання будь-яких інших владних структур розробляти та впроваджувати рішення, що призведуть до покращення якості життя людей, що проживають на відповідній території. Громадянам України надано право брати участь у вирішенні питань місцевого значення в різноманітних формах: вибори депутатів місцевих рад, сільських, селищних та міських голів; участь у місцевих референдумах, загальних зборах за місцем проживання і громадських слуханнях; можливість порушити в порядку місцевої ініціативи розгляд місцевою радою будь-якого питання, яке належить до її відання. Крім цього, населення може брати участь у таких заходах: громадські обговорення проектів нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування; робо-

та громадських комісій і громадських дорадчих органів; проведення громадських експертиз проектів рішень місцевих рад; робота органів самоорганізації населення; виконання на громадських засадах робіт з благоустрою населених пунктів та ін. Окремо регулюється процедура добровільного об'єднання територіальних громад.

На рівні місцевого самоврядування в Україні члени громади виконують такі функції: виявлення проблем та потреб, що є важливими для населення (функція індикації); допомога органам влади визначати рівень задоволеності жителів якістю послуг (функція оцінювання); сприяння виробленню нових ідей, пошуку нових рішень проблем, оцінці альтернатив різних рішень (функція генерації); прискорення процесів реалізації ухвалених рішень (функція каталізу); забезпечення дієвого контролю громади органів влади під час розробки, прийняття та реалізації ними управлінських рішень (функція контролю) [6].

Самоорганізаційний потенціал громади у децентралізаційних процесах продуктивно розкривається через характеристики різноманітних ролей децентралізації влади. Виділяють внутрішньо-інтегративну, структурну, мобілізаційну, функціонально-перерозподільчу, демократизаційну, автономізаційну, інструментальну, емансипаційну та модернізаційну ролі децентралізації влади [3].

Так, у внутрішньо-інтегративному аспекті децентралізація влади передбачає розширення повноважень громади, створює передумови для їх згуртованості на шляху до реалізації відповідних соціально-економічних та політичних інтересів. Забезпечуючи структурування відносин між державою та громадянським суспільством, децентралізація влади сприяє саморозвитку громади, позбавляє її надмірного патерналізму та відкриває нові можливості для реалізації своєї діяльності, а мобілізаційний аспект децентралізації влади дозволяє успішний досвід вирішення тої чи іншої проблеми в одній громаді поширювати його в іншому регіоні для вирішення схожих проблем.

Розкриваючи функціонально-перерозподільчу роль децентралізації влади, В. Гройсман підкреслює, що завдяки високому рівню регіональної самоорганізації відбувається «функціональна організація регіону, яка базується на реалізації права ініціативи, референдуму», що тим самим можливе лише за активної участі громадянського суспільства, яке отримує нові імпульси для власного розвитку [3]. Крім того, переведення більшості рішень на низовий рівень управлінської ієрархії стає стратегічно важливими для самоорганізаційних структур громадянського суспільства. Це пояснюється тим, що різні організаційні функції органів державної влади піддаються контролю з боку суспільства, завдяки чому зменшується обсяг централізованого контролю, забезпечуючи тим самим більшу автономність регіонального управління. При забезпеченні автономізаційної ролі децентралізація залучає громадянське суспільство, яке має контролювати непорушність та рівноправність громад, проте не допускаючи «зрівнялівки». Як стверджує В. Гройсман, «завдяки інструментальній ролі децентралізації влади громадянське суспільство здобуває можливість протистояти такому урівнянню, оскільки відбувається чітке розмежування між державою та громадянським суспільством, особлива увага при цьому відводиться певним формам самоорганізаційної діяльності громадян» [3]. У такий спосіб держава та громади здобувають більше можливостей для реалізації взаємного контролю та взаємної відповідальності, тим самим створюючи відповідний простір для формування плюралістичного громадянського суспільства, з розширенням можливостей для власного рекрутування громад у різні інституційні структури, які покликані відстоювати їх інтереси на відповідних рівнях.

Також децентралізація відкриває можливості для налагодження поліваріантних зв'язків між громадянами, розширюючи комплекс прав людини як в політичному, так і в соціальному відношенні. Відповідно високий рівень громадянської

самоорганізації призводить до індивідуального включення громадян у всі сфери суспільного життя. У зв'язку з цим, В. Гройсман зазначає: «Децентралізація влади, виконуючи емансипаційну роль у розвитку громадянського суспільства, спонукає його до вироблення нових «ідеологічних алгоритмів», оскільки активізує громадську самосвідомість, у рамках якої має сформуватись нове «соборне» ставлення до держави, яка зазнає певної гіпертрофії своїх функцій, особливо в добу постмодерну. Фактично, тут держава, децентралізуючи свої функції, стає більш відкритою для компромісу із суспільством, тоді коли воно навпаки пересікає певний екватор у їх відносинах» [3].

І нарешті, характеризуючи модернізаційну роль децентралізації влади, В. Гройсман вказує на те, що під час реформ зростає роль «ініціативи громади», яка все більше відчувачи себе ізольованою від держави, акумулюється задля самостійного вирішення своїх проблем. Завдяки цьому мобілізаційна роль децентралізації слугує утвердженню співпадіння суспільного (державного) та громадянського у процесі реалізації відповідних «громадянських ініціатив» [3].

Разом з цим варто відзначити, що участь громадськості не повинна здійснюватися за якихось особливих обставин; вона має бути частиною повсякденного життя громадян.

Можна виділити такі методи залучення громадськості до процесу розробки та прийняття рішень.

1. Підвищення рівня громадської інформованості. Успіх більшості підходів до залучення громадян залежить від того, наскільки добре громадяни інформовані про діяльність органів влади та процеси, які відбуваються всередині громади. В Україні гостро відчувається потреба в збільшенні доступу інформації та адекватних можливостей її використання. До інструментів комунікації та інформування можемо віднести публікації в місцевих засобах масової інформації, телевізійні та радіопередачі, електронні засоби спілкування.

2. Консультації з громадськістю. Механізм консультації з громадськістю включають громадські слухання, круглі столи, дорадчі ради, зустрічі зацікавлених сторін тощо. Вони дозволяють залучати широкі кола громадян до процесу вироблення політики та надання послуг органами влади.

3. Громадській контроль за діяльністю органів влади. Громадській контроль за діяльністю органів влади передбачає впровадження таких механізмів та процедур, як дослідження якості державних послуг, здійснення моніторингу цих послуг та діяльності влади, діяльність наглядових рад, громадського журі та створення коаліцій недержавних організацій. Цей підхід допомагає підвищити відповідальність та прозорість органів влади шляхом проведення постійного моніторингу та налагодження зворотного зв'язку з громадськістю.

4. Стратегічне планування розвитку громади. Основною метою стратегічного планування розвитку громади є вироблення місцевих соціально-економічних стратегій на тривалий період для посилення економічної позиції громади та покращення рівня життя його мешканців. Стратегічне планування із залученням громади має два значення: по-перше, дозволяє сконцентрувати увагу на місцевих проблемах; по-друге, передбачає виявлення і використання власних ресурсів громади.

Використання будь-якого з наведених вище методів залучення залежить від проблеми щодо якої повинно бути прийнято рішення; від прогресивності місцевої влади; від наявності різноманітних інституцій, які зацікавлені у залученні громади і сприяють розвитку громади; і, головне, від активності самої громади [4].

У зв'язку з викладеним доречним є пропозиція Світлани Волковецької про те, що в питанні реформ місцевого самоврядування варто використовувати давні українські традиції самоорганізації громад. Однією з таких традицій є діяльність Просвіти, яка є успішним національно-політичним проектом. Майже в кожному

галицькому селі та в містах за австрійських часів і пізніше працювали осередки Просвіти, які об'єднували найбільш свідому та активну частину тодішнього українського суспільства. Сьогодні робляться серйозні спроби відновити цю традицію. Так, Івано-Франківською обласною радою була затверджена регіональна цільова програма «Просвіта: XXI століття», розрахована на 2013–2017 роки. Ця програма передбачає, що в кожному населеному пункті області буде створено просвітянський осередок, який має бути ядром самоорганізації громади. Згідно з відповідною концепцією відродження Просвіти такі осередки мають включати найбільш активних і авторитетних громадян в місті чи в селі: міського чи сільського голову, працівників освіти (директора школи, вчителів), священників (незалежно від конфесії), громадських активістів [2, с. 71].

Висновки. Таким чином, у ході проведеного дослідження виявлено, що в децентралізаційних процесах громада володіє потужним самоорганізаційним потенціалом. Право участі громади у вирішенні питань місцевого значення закріплено в Конституції та Законах України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про органи самоорганізації населення», «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та ін. Формами такої участі є: вибори депутатів місцевих рад, сільських, селищних та міських голів; участь у місцевих референдумах, загальних зборах за місцем проживання і громадських слуханнях; можливість порушити в порядку місцевої ініціативи розгляд місцевою радою будь-якого питання, яке належить до її відання. Крім цього, населення може брати участь у таких заходах: громадські обговорення проектів нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування; робота громадських комісій і громадських дорадчих органів; проведення громадських експертиз проектів рішень місцевих рад; робота органів самоорганізації населення; виконання на громадських засадах робіт з благоустрою населених пунктів та ін. Окремо регулюється процедура добровільного об'єднання територіальних громад. Виділено такі функції членів громади на рівні місцевого самоврядування: функція індикації, функція оцінювання, функція генерації, функція каталізу, функція контролю. Також самоорганізаційний потенціал громади у децентралізаційних процесах може бути розкрито через характеристику внутрішньо-інтегративної, структурної, мобілізаційної, функціонально-перерозподільчої, демократизаційної, автономізаційної, інструментальної, емансипаційної та модернізаційної ролей децентралізації влади. Визначено такі методи залучення громадськості до процесу розробки та прийняття рішень місцевого значення: підвищення рівня громадської інформованості; консультації з громадськістю; громадський контроль за діяльністю органів влади; стратегічне планування розвитку громади.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Березинський В. П. Політична самоорганізація громад: сутність явища, синергія ефектів, форми прояву: Монографія. – Д.: Освіта, 2013. – 320 с.
2. Волковецька С. В. Децентралізація як основний елемент реформування місцевого самоврядування в Україні // Право: науково-інформаційний вісник, 2015, № 11, С. 66–73.
3. Гройсман В. Місце і роль децентралізації влади у процесах становлення громадянського суспільства // Демократичне врядування: науковий вісник, 2015, Вип. 15, – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2015_15_22. (Дата звернення 25.04.2017)
4. Ільченко Н. В. Концепція участі та методи залучення населення до розвитку територіальної громади // Державне управління: удосконалення та розвиток, 2010, № 7, – URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=156>. (Дата звернення 25.04.2017)
5. Колісниченко Н. Участь громадян в управлінні територіями у контексті демократичної децентралізації // Актуальні проблеми державного управління, 2015, Вип. 2, С. 98–101.
6. Лиска О. Г. Участь територіальної громади в місцевому самоврядуванні // Державне будівництво, 2008, № 1. – URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/2/19.pdf>. (Дата звернення 25.04.2017)
7. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015

р. № 157-VIII. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19>. (Дата звернення 25.04.2017)

8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>. (Дата звернення 25.04.2017)

9. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 р. № 2625-III. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>. (Дата звернення 25.04.2017)

10. Foot J. Citizen involvement in local governance // Joseph Rowntree Foundation, 2009, June. – URL: <http://www.janefoot.co.uk/downloads/files/Citizen-Involvement.pdf>. (Accessed 25.04.2017)

REFERENCES:

1. Berezynskyi V. P. Politychna samoorganizatsiia hromad: сутnist yavlyshcha, synerhiia efektyv, formy proiavu: Monohrafiia [The Political self-organization of communities: the essence of the phenomenon, synergy effects, manifestations: monography]. – D.: Osvita, 2013. – 320 s.

2. Volkovetska S. V. Detsentralizatsiia yak osnovnyi element reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Decentralization as the main element of local government reform in Ukraine] // Pravo: naukovy-informatsiinyi visnyk, 2015, № 11, S. 66–73.

3. Hroisman V. Mistse i rol detsentralizatsii vlady u protsesakh stanovlennia hromadianskoho suspilstva [The Place and role of decentralization of power in the processes of formation of civil society] // Demokratychne vriaduvannia: naukovy visnyk, 2015, Vyp. 15, – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2015_15_22. (Accessed 25.04.2017)

4. Ilchenko N. V. Kontsepsiia uchasti ta metody zaluchennia naselennia do rozvytku terytorialnoi hromady [The Concept of participation and methods for attracting people to the development of the territorial community] // Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, 2010, № 7, – URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=156>. (Accessed 25.04.2017)

5. Kolisnichenko N. Uchast hromadian v upravlinni terytoriiamy u konteksti demokratychnoi detsentralizatsii [The participation of citizens in the management of territories in the context of democratic decentralization] // Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, 2015, Vyp. 2, S. 98–101.

6. Lyska O. H. Uchast terytorialnoi hromady v mistsevomu samovriaduvanni [The Involvement of local communities in local government] // Derzhavne budivnytstvo, 2008, № 1. – URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/2/19.pdf>. (Accessed 25.04.2017)

7. Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad: Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 r. № 157-VIII. [On voluntary Association of territorial communities: the Law of Ukraine dated 05.02.2015, No. 157 VIII.] – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19>. (Accessed 25.04.2017)

8. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 r. № 280/97-VR. [About local government in Ukraine: Law of Ukraine from 21.05.1997, № 280/97-VR] – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>. (Accessed 25.04.2017)

9. Pro orhany samoorganizatsii naselennia: Zakon Ukrainy vid 11.07.2001 r. № 2625-III. [On the bodies of self-organization of the population: Law of Ukraine from 11.07.2001. № 2625-III] – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>. (Accessed 25.04.2017)

10. Foot J. Citizen involvement in local governance // Joseph Rowntree Foundation, 2009, June. – URL: <http://www.janefoot.co.uk/downloads/files/Citizen-Involvement.pdf>. (Accessed 25.04.2017)

Березинский В. П., доктор политических наук, доцент, профессор кафедры политологии, Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара (Днепр, Украина), E-mail: visnukdnu@i.ua

Самоорганизационный потенциал общины в децентрализационных процессах в современной Украине.

Аннотация. Выявлено, что формами участия граждан в решении вопросов местного значения являются: выборы депутатов местных советов, сельских, поселковых и городских голов; участие в местных референдумах, общем собрании по месту жительства и общественных слушаниях; возможность поднять в порядке местной инициативы рассмотрение местным советом любого вопроса, относящегося к его компетенции. Выделены следующие функции членов общины на уровне местного самоуправления: индикация, оценивание, генерация, катализ, контроль. Определены следующие методы привлечения

общественности к процессу разработки и принятия решений местного значения; повышение уровня общественной информированности; консультации с общественностью; общественный контроль деятельности органов власти; стратегическое планирование развития общества.

Ключевые слова: самоорганизация общины, децентрализация власти, формы и методы участия граждан в местном управлении, роли децентрализации власти.

Berezinsky V., doctor of political Sciences, docent, professor of the Department of political science, Oles Honchar Dnipropetrovsk national University (Dnipro, Ukraine), E-mail: visnukdnu@i.ua

Self-organizing potential of the community in decentralization processes in modern Ukraine.

Abstract. The article is to outline the self-organizing potential of the community in decentralization processes in modern Ukraine. In the context of decentralized processes one of the most promising forms of direct democracy is self-organization, which is important in solving problems of population residence and its cooperation with local authorities. It is shown that the nature of political self-organization in the community is self-preservation of its political system as a whole, which is due to the need for restoring equilibrium (optimal state) system, changing the direction of its evolution, alternating regimes of acceleration processes and deceleration processes of differentiation and homogenization system structure.

It was revealed that the forms of citizens' participation in solving local issues are: elections of deputies of local councils, village, town and city heads; participation in local referendum, general meeting at the place of residence and public hearings; The possibility of raising by a local initiative the consideration by the local council of any matter within its competence. The following functions of community members at the local government level are highlighted: indication, assessment, generation, catalysis, control.

Also, self-organizing potential of community in decentralized processes can be solved through internal integrative characteristics, structural, mobilization, functional redistribution, democratization, avtonomization, tool, emancipatory and modernization roles of decentralization of power. The following methods of involving the public in the process of developing and adopting decisions of local importance are defined: raising public awareness; consultations with the public; public control of the activities of government bodies; strategic planning of the development of society.

Keywords: self-organization of the community, decentralization of power, forms and methods of citizen participation in local governance, role of decentralization of power.

УДК 342.52

Колюх В. В.,

доктор політичних наук, доцент кафедри політичних наук
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна), E-mail: visnukdnu@i.ua

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ БІЛЬШОСТІ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ VIII СКЛИКАННЯ

Анотація. Розглянуто актуальний суспільно-політичний контекст функціонування інституту парламентської більшості у Верховній Раді України. Показано взаємозв'язок між формою правління та засадами формування правлячої коаліції. Окреслено перспективи оптимізації відповідних структурних аспектів діяльності українського парламенту в світлі необхідності утвердження демократичних політичних традицій в Україні.

Ключові слова: парламентська більшість, коаліція депутатських фракцій, парламентсько-президентська республіка, президентсько-парламентська республіка, президент, уряд.

Відновлення дії положень конституційної реформи 2004 року та повернення до парламентсько-президентської форми правління на підставі відповідного Закону [1] надало нової актуальності питанням формування та діяльності

правлячої (урядової) більшості у Верховній Раді України (далі – ВРУ). Утвердження Конституційного статусу та ваги ВРУ в системі стримувань і противаг безпосередньо залежить від її внутрішньої інституційної спроможності, необхідним складником якої є утворення таких усталених у світовій практиці структур вищого представницького органу, як парламентська більшість (коаліція) та парламентська опозиція. В офіційному тлумаченні відповідних положень Основного Закону Конституційний Суд України (далі – КСУ), як єдиний орган конституційної юрисдикції, безпосередньо встановив, зокрема, що «фракційне структурування Верховної Ради України і формування коаліції депутатських фракцій є обов'язковими умовами її повноважності» [2].

Своєчасне утворення конструктивної коаліційної більшості (у випадку, якщо жодна з політичних сил не здобула одноосібної перемоги на виборах і для формування більшості необхідне створення коаліції) дозволяє ВРУ сформувати в конституційно передбачені терміни Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) й надалі успішно співпрацювати з ним, а також здійснювати іншу свою основоположну функцію – нормотворчу.

Характерно, втім, що, хоча парламентське право багатьох розвинених зарубіжних країн відводить партійним фракціям вирішальну роль у організації і діяльності парламенту, воно не регламентує безпосередньо процес формування парламентської більшості. У цьому відношенні нормативна умова про обов'язкове структурування політичних сил у ВРУ є цілком оригінальною. Показово, що у Великій Британії, яка має найдавнішу історичну традицію існування та взаємодії парламентської більшості й опозиції, згаданий процес не знаходить будь-якого правового оформлення [3, с. 17]. Те ж саме стосується і Федеративної Республіки Німеччини; джерела парламентського права цієї держави не містять жодних положень про те, що в органах влади повинен діяти на партійній чи міжпартійній основі блок парламентської більшості та залежного від нього уряду [4, с. 139].

Саме спосіб формування коаліції, а, точніше, можливість членства у такому об'єднанні окремих депутатів поряд із депутатськими фракціями парламентських політичних сил, наразі викликає гостру політичну полеміку в Україні. Попри те, що зазначене питання системно досліджується фактично від самого моменту зміни форми правління у 2004 р. і знайшло відображення в численних публікаціях низки вітчизняних науковців-правників (І. Домбровського, І. Коліушка, М. Ставнійчук, П. Стецюка, В. Шишкіна тощо), крапку в суспільній дискусії з цього приводу ставити рано. Додаткової актуальності подальшому осмисленню різних точок зору надають нові обставини, продиктовані поточною політичною кон'юнктурою діяльності ВРУ VIII скликання, обраної на позачергових парламентських виборах 26 жовтня 2014 р.

Відтак, **метою** даного дослідження є визначення основних проблем функціонування коаліційної більшості у ВРУ VIII скликання. **Об'єктом дослідження** виступає парламентський процес в Україні. **Предметом дослідження** є функціональні аспекти діяльності парламентської більшості у ВРУ VIII скликання.

Для реалізації дослідницької мети застосовано комплексну методологічну базу. Зокрема, було використано такі основні **методи**: описовий – для висвітлення фактологічної сторони коаліційного процесу у ВРУ VIII скликання; системний – для аналізу особливостей застосування різних підходів до формування складу коаліційної більшості в контексті різних форм урядування; проблемно-хронологічний – для висвітлення змін суспільно-політичної кон'юнктури парламентського і коаліційного процесів в Україні.

Відправним пунктом сучасного коаліційного процесу в Україні стали позачергові вибори 26 жовтня 2014 р., які, своєю чергою, уможливилися внаслідок розпаду коаліції «Європейський вибір» у ВРУ VII скликання і були першою

парламентською кампанією після реставрації Основного Закону в попередній редакції. За її результатами у законодавчому органі сформувалося шість фракцій на основі партійних списків («Народний фронт», «Блок Петра Порошенка», «Самопоміч», «Опозиційний блок», «Радикальна партія Олега Ляшка» та «Батьківщина»). Всі вони, крім «Опозиційного блоку», 27 листопада 2014 р. увійшли до складу парламентської коаліції «Європейська Україна», членами якої натовді були 302 депутати. Однак уже 1 вересня 2015 р. з неї вийшли радикали О. Ляшка (що зменшило кількісний склад об'єднання до 281-ї особи), а в лютому 2016 р. – «Батьківщина» і «Самопоміч», що, по суті, означало припинення діяльності коаліції.

Водночас, офіційно про припинення повноважень коаліції оголошено не було, а значна частина урядових законопроектів продовжувала отримувати підтримку необхідної кількості парламентаріїв. На перший погляд, склалася парадоксальна ситуація: фракції, що залишилися вірними коаліційній угоді («Народний фронт» та «Блок Петра Порошенка»), разом не мали навіть простої переваги у 226 мандатів, натомість фактично проурядова більшість продовжувала існувати, періодично виявляючи свою життєздатність під час найбільш принципових голосувань.

Такий стан справ обумовлювався, насамперед, наявністю політико-правової шпарини у вигляді Рішення КСУ від 6 квітня 2010 р. стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у ВРУ. Зазначеним Рішенням констатується, зокрема, що «Конституція України, передбачивши належність народних депутатів України до депутатських фракцій, не обмежила їх права самостійно визначатися при прийнятті рішень, у тому числі щодо входження до складу більшості народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, яка формує коаліцію. Наявність у народного депутата України такого права не залежить від позиції депутатської фракції щодо участі в коаліції». Відповідно, «це дає підстави для висновку, що окремі народні депутати України, зокрема ті, які не перебувають у складі депутатських фракцій, що ініціювали створення коаліції, мають право брати участь у її формуванні, тобто входити до більшості народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України» [5].

Слід нагадати, що означене Рішення піддавалося різкій критиці від самого моменту його ухвалення. Фахівці вбачали у такому тлумаченні положень Основного Закону прецедент суттєвої корекції конституційних норм політичними чинниками й деформації передбаченого Основним Законом України парламентського способу формування уряду. Той вердикт КСУ, нарівні з вердиктом щодо строків перебування на посту Президента України від 25.12.2003 р. поповнив перелік «класичних» з погляду політичної упередженості і залежності рішень органу конституційної юрисдикції. Показово, що, вдавшись до відверто опосередкованих аргументів для виправдання своєї позиції, КСУ взагалі оминув увагою аналіз ключової формули у ч. 6 ст. 83 Конституції України про те, що «у Верховній Раді України за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій формується коаліція депутатських фракцій». Цитоване положення Конституції України безпосередньо, без підозри на різночитання, чітко вказує на коаліцію саме фракцій, а не на об'єднання, учасниками якого поряд із фракціями додатково могли би бути окремі депутати як представники інших фракцій чи позафракційні [6]. Відтак, за буквального тлумачення зазначених конституційних положень, до складу коаліції депутатських фракцій можуть увійти лише ті народні депутати України, які перебувають у складі депутатських фракцій, що сформували коаліцію. Ця умова підтверджується й формулюванням ч. 10 ст. 83 Конституції України про те, що депутатська фракція, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу ВРУ, має права коаліції депутатських фракцій у ВРУ.

Таким чином, рішення КСУ умову формування коаліції виключно з фракцій підмінює умовою наявності фракцій у складі коаліції. Настільки вільне поводження КСУ з положеннями Основного Закону засвідчувало утвердження примату принципу політичної доцільності над принципом верховенства права. Показовим є також те, що згадане Рішення суперечить логіці і правовому змістові низки попередніх рішень самого КСУ [7].

Зокрема, у Рішенні КСУ від 17 вересня 2008 р. чітко зазначено, що «до складу коаліції депутатських фракцій можуть увійти лише ті народні депутати України, які є у складі депутатських фракцій, що сформували коаліцію. Саме належність народних депутатів України до цих фракцій відіграє визначальну роль депутатських фракцій в утворенні коаліції депутатських фракцій ... Конституція України визначила суб'єктів формування коаліції депутатських фракцій – депутатські фракції» [8]. Тому Рішення від 6.04.2010 р. КСУ мав приймати з дотриманням правових позицій, виражених у його попередніх рішеннях. Натомість ним було продемонстровано правовий релятивізм. Залишається додати, що подібні тенденції незабаром дістали розвитку під час «освячення» рішенням КСУ від 30 вересня 2010 р. «конституційного» перевороту – повернення до Основного Закону в редакції 1996 р. і, відповідно, до президентсько-парламентської моделі врядування.

Причому, попри згадуване відновлення Конституції-2004 у лютому 2014 р., функціональні аспекти парламентського процесу продовжують регулюватися саме в правовому полі президентсько-парламентської республіки. Так, чинний Регламент ВРУ не лише жодним чином не обумовлює існування коаліції, а й формально не передбачає, приміром, парламентської підзвітності уряду [9]. Зайве казати, які диспропорції це може спричиняти у практиці парламентсько-урядової взаємодії. Після повернення парламентсько-президентської форми правління керівництво ВРУ не зробило нічого, аби привести закон про регламент парламенту до вимог Конституції в частині формування коаліції депутатських фракцій, взаємостосунків з урядом тощо.

Разом із тим, у ситуації активного реформування країни такий підхід дозволяє забезпечувати належну підтримку урядових зусиль і – ширше – необхідні тяглість, правонаступництво та стабільність влади, уникаючи вакууму легітимності. За таких умов керований у «ручному режимі» парламент і ставка на ситуативну більшість під кожне окреме рішення часом дійсно виявляються ефективнішими з погляду політичної доцільності, ніж сувора відповідність парламентської процедури логіці форми врядування.

Проте, абсолютизація коаліційної тематики, перетворення парламентської процедури (хай і однієї з системотворчих) на медіа-привід і чинник розхитування суспільно-політичної ситуації не є виправданим з погляду як державних інтересів України, так і власне потреб розвитку вітчизняного парламентаризму.

Висновки. Отже, попри тимчасові переваги кон'юнктурного підходу до проблеми функціонування парламентської більшості, стратегічною перспективою українського парламентаризму в умовах парламентсько-президентської республіки є запровадження суто фракційного принципу формування правлячої коаліції як найбільш відповідного такій формі врядування. Необхідність відновлення повноцінної фракційної більшості фактично визнається самою урядовою коаліцією у ВРУ VIII скликання. Принаймні, важко розцінити інакше перманентні спроби повернути до її складу бодай котрись із фракцій, які оголосили про перехід в опозицію. Тому теоретичне осмислення коаліційної проблематики продовжуватиме перебувати на порядку денному вітчизняної політичної і правової науки, а подолання наявних колізій у цій сфері становитиме одне з найперших її практичних завдань.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України»

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 11, ст.143), – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-18> (Дата звернення 23.04.2017)

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин п'ятої, шостої статті 13 Закону України «Про статус народного депутата України», частини четвертої статті 61 Регламенту Верховної Ради України та офіційного тлумачення положень пункту 6 частини другої, частини шостої статті 81, частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 13 Закону України «Про статус народного депутата України» (справа про перебування народного депутата України у депутатській фракції) від 25.06.2008 р., – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-08> (Дата звернення 23.04.2017)

3. Крылова Н. Британский парламентаризм // Очерки парламентского права. – М. : Институт государства и права РАН, 1993. – 178 с.

4. Урьяс Ю. Парламентское право ФРГ // Очерки парламентского права. – М. : Институт государства и права РАН, 1993. – 178 с.

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України від 6.04.2010 р., – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-10> (Дата звернення 23.04.2017)

6. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шишкіна В. І. Стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України / Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України від 6.04.2010 р., – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/nb11d710-10/para2#n2> (Дата звернення 23.04.2017)

7. Окрема думка судді Конституційного Суду України Стецюка П. Б. Стосовно Рішення у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України / Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України від 6.04.2010 р., – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/na11d710-10/para2#n2> (Дата звернення 23.04.2017)

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 105 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частин шостої, сьомої, дев'ятої статті 83 Конституції України (справа про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України) від 17.09.2008 р., – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-08> (Дата звернення 23.04.2017)

9. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 14-15, № 16-17, ст.133), – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> (Дата звернення 23.04.2017)

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Pro vidnovlennia dii okremykh polozhen Konstytutsii Ukrainy» (Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2014, № 11, st.143) [The Law of Ukraine «On Restoring Certain Provisions of the Constitution of Ukraine» (Vedomosti Verkhovnoy Rady (VVR), 2014,

No. 11, p.143)], – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-18> (Accessed 23.04.2017)

2. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyn piatoi, shostoi statti 13 Zakonu Ukrainy «Pro status narodnoho deputata Ukrainy», chastyny chetvertoi statti 61 Rehlamentu Verkhovnoi Rady Ukrainy ta ofitsiinoho tlumachennia polozhen punktu 6 chastyny druhoi, chastyny shostoi statti 81, chastyny shostoi statti 83 Konstytutsii Ukrainy, chastyny chetvertoi statti 13 Zakonu Ukrainy «Pro status narodnoho deputata Ukrainy» (sprava pro perebuvannia narodnoho deputata Ukrainy u deputatskii fraktsii) vid 25.06.2008 r. [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional petition of 50 people's deputies of Ukraine regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of the fifth and sixth indents of Article 13 of the Law of Ukraine «On the Status of People's Deputies of Ukraine», part four of Article 61 of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine and An official interpretation of the provisions of paragraph 6 of part two, part six of article 81, part six of article 83 of the Constitution of Ukraine, part four of article 13 of the Law of Ukraine «On the status of people's deputy of Ukraine» (case n Ro of the deputy's deputy's stay in the parliamentary faction) dated 25.06.2008], – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-08> (Accessed 23.04.2017)

3. Krylova N. Britanskij parlamentarizm [British parliamentarism] // Ocherki parlamentskogo prava. – M. : Institut gosudarstva i prava RAN, 1993. – 178 s.

4. Ur'jas Ju. Parlamentskoe pravo FRG [Parliamentary law of the Federal Republic of Germany] // Ocherki parlamentskogo prava. – M. : Institut gosudarstva i prava RAN, 1993. – 178 s.

5. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 68 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyny shostoi statti 83 Konstytutsii Ukrainy, chastyny chetvertoi statti 59 Rehlamentu Verkhovnoi Rady Ukrainy stosovno mozhlyvosti okremykh narodnykh deputativ Ukrainy braty bezposeredniu uchast u formuvanni koalitsii deputatskykh fraktsii u Verkhovnii Radi Ukrainy vid 6.04.2010 r. [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional petition of 68 people's deputies of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of Article 83.6 of the Constitution of Ukraine, part four of Article 59 of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine regarding the possibility of certain people's deputies of Ukraine to take direct part in forming a coalition of parliamentary factions in the Supreme Council To the Council of Ukraine dated April 6, 2010], – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-10> (Accessed 23.04.2017)

6. Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Shyshkina V. I. Stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 68 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyny shostoi statti 83 Konstytutsii Ukrainy, chastyny chetvertoi statti 59 Rehlamentu Verkhovnoi Rady Ukrainy stosovno mozhlyvosti okremykh narodnykh deputativ Ukrainy braty bezposeredniu uchast u formuvanni koalitsii deputatskykh fraktsii u Verkhovnii Radi Ukrainy / Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 68 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyny shostoi statti 83 Konstytutsii Ukrainy, chastyny chetvertoi statti 59 Rehlamentu Verkhovnoi Rady Ukrainy stosovno mozhlyvosti okremykh narodnykh deputativ Ukrainy braty bezposeredniu uchast u formuvanni koalitsii deputatskykh fraktsii u Verkhovnii Radi Ukrainy vid 6.04.2010 r. [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine V. Shishkin concerning the decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the 68 MPs concerning the official interpretation of the provisions of Article 83.6 of the Constitution of Ukraine, part four of Article 59 of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine regarding the possibility of individual people Deputies of Ukraine to take direct part in the formation of a coalition of parliamentary factions in the Verkhovna Rada of Ukraine / Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of a constitutional petition 68 of the People's Deputies of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of Article 83.6 of the Constitution of Ukraine, Part Four of Article 59 of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine regarding the possibility of individual MPs of Ukraine to take a direct part in the formation of a coalition of parliamentary factions in the Verkhovna Rada of Ukraine dated 6.04.2010], – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/nb11d710-10/paran2#n2> (Accessed

23.04.2017)

7. Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Stetsiuka P. B. Stosovno Rishennia u spravi za konstytutsiinym podanniam 68 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyny shostoi statti 83 Konstytutsii Ukrainy, chastyny chetvertoi statti 59 Rehlamentu Verkhovnoi Rady Ukrainy stosovno mozhlyvosti okremykh narodnykh deputativ Ukrainy braty bezposeredniu uchast u formuvanni koalitsii deputatskykh fraktsii u Verkhovnii Radi Ukrainy / Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 68 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyny shostoi statti 83 Konstytutsii Ukrainy, chastyny chetvertoi statti 59 Rehlamentu Verkhovnoi Rady Ukrainy stosovno mozhlyvosti okremykh narodnykh deputativ Ukrainy braty bezposeredniu uchast u formuvanni koalitsii deputatskykh fraktsii u Verkhovnii Radi Ukrainy vid 6.04.2010 r. [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine Stetsyuk P. B. Concerning the decision in the case on the constitutional petition of 68 MPs regarding the official interpretation of the provisions of Article 83.6 of the Constitution of Ukraine, Part Four of Article 59 of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine regarding the possibility of taking separate people's deputies of Ukraine Direct participation in the formation of a coalition of parliamentary factions in the Verkhovna Rada of Ukraine / Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional petition of 68 deputies of Ukraine The authorities concerning the official interpretation of the provisions of Article 83.6 of the Constitution of Ukraine, part four of Article 59 of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine regarding the possibility of certain people's deputies of Ukraine to take direct part in the formation of a coalition of parliamentary factions in the Verkhovna Rada of Ukraine dated April 6, 2010], – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/na11d710-10/paran2#n2> (Accessed 23.04.2017)

8. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 105 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyn shostoi, somoi, deviatoi statti 83 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro koalitsiiu deputatskykh fraktsii u Verkhovnii Radi Ukrainy) vid 17.09.2008 r. [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional petition of 105 people's deputies of Ukraine concerning the official interpretation of the provisions of parts six, seventh, ninety of Article 83 of the Constitution of Ukraine (the case on the coalition of parliamentary factions in the Verkhovna Rada of Ukraine) of 17.09.2008], – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-08> (Accessed 23.04.2017)

9. Zakon Ukrainy «Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy» (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2010, № 14-15, № 16-17, st.133) [The Law of Ukraine «On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine» (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2010, No. 14-15, No. 16-17, p.133)], – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> (Accessed 23.04.2017)

Колюх В. В., доктор политических наук, доцент кафедры политических наук Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (Киев, Украина), E-mail: visnukdnu@i.ua

Проблемы функционирования парламентского большинства в Верховной Раде Украины VIII созыва.

***Аннотация.** Рассмотрен актуальный общественно-политический контекст функционирования института парламентского большинства в Верховной Раде Украины. Показана взаимосвязь между формой правления и принципами формирования правящей коалиции. Обозначены перспективы оптимизации соответствующих структурных аспектов деятельности украинского парламента в свете необходимости упрочения демократических политических традиций в Украине.*

***Ключевые слова:** парламентское большинство, коалиция депутатских фракций, парламентско-президентская республика, президентско-парламентская республика, президент, правительство.*

Kolyukh V., doctor of political science, associate professor of the Department of political science, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine), E-mail: visnukdnu@i.ua

Problems of Functioning of the Parliamentary Majority in the Verkhovna Rada of Ukraine of the 8 th Convocation.

Abstract. *The actual socio-political context of the functioning of the parliamentary majority institution in the Verkhovna Rada of Ukraine is considered. The relationship between the form of governance and the principles of formation of the ruling coalition is shown. Prospects for optimizing the relevant structural aspects of the activities of the Ukrainian parliament in the light of the need to establish democratic political traditions in Ukraine are determined.*

Keywords: *parliamentary majority, coalition of deputy factions, parliamentary-presidential republic, presidential-parliamentary republic, president, government.*

УДК 659.4:327.88

Черпак Т. В.,

кандидат політичних наук,
молодший науковий співробітник НБУВ ФПУ
(Київ, Україна), Email: tatyana.ch@i.ua

ІНСТИТУЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Анотація. *Інформаційну ситуацію на Сході України, яка склалася у результаті довготривалої російської пропаганди на цих територіях, та проаналізовано інституційні проблеми, що проявилися в контексті реінтеграції населення тимчасово окупованих територій в інформаційне поле України.*

Ключові слова: *пропаганда, інформаційна війна, інформаційна політика.*

Вже більше трьох років ведеться неоголошена війна на частині східних українських територій. Результати цієї агресії приголомшують: тисячі загиблих солдат з обох сторін та загиблих мирних мешканців Донецької та Луганської областей, тисячі внутрішніх переселенців, вщент зруйнована інфраструктура регіону та його економічна база. Проте відновлення інфраструктури, підприємств, житлового фонду є реальним у межах певного часового періоду за умови об'ємної фінансової основи. А що можна сказати про свідомість місцевого населення, на яку впливали ідеї так званого «руського мира» не лише останні три роки, а значно довше? Для позитивних результатів майбутніх реінтеграційних процесів частини східних областей важливою є їх підтримка серед місцевого населення, яке має усвідомлювати необхідність таких процесів саме в контексті спільного шляху з Україною, а не за лекалами проросійської пропаганди.

Ідеї «руського мира», які відкрито чи латентно пропагуються в ефірах російського телебачення та радіо, добровільно споживалися роками українським населенням, особливо у східній Україні. Готовність до сприйняття нав'язаного Росією інформаційного дискурсу частиною українського суспільства, невміння та небажання цієї частини громадськості критично осмислювати поширювану інформацію, відсутність «інформаційного» імунітету заклали підвалини для розгортання та загострення у східних областях України збройного конфлікту [4, с. 228]. Наслідки діяльності проросійських «агентів» є наочно руйнівними для нашої держави та громадян, тож російська сторона навряд чи позбудеться таких інструментів. За словами українського експерта з інформаційних технологій В. Зеленіна, кожного дня Москва на пропагандистські антиукраїнські дії витрачає близько 5 млн доларів [10].

Як відомо, війна є продовженням політики держави, але більш радикальними засобами. Проте у східних областях та в Криму ми спостерігаємо не лише агресивні методи ведення політики, а й поєднання принципово різних методів ведення війни зі сторони російської сторони у вигляді використання пропаганди, що руйнує українську ідентичність у свідомості місцевого населення. Збройний конфлікт на Сході України позначив мас-медіа як один з найбільш вагомих засобів ведення інформаційної війни, метою якої стало забезпечення інформаційної підтримки

бойових дій, формування політичних настроїв населення, дестабілізація ситуації у деяких регіонах України [16, с. 130]. Як зауважив відомий письменник Ю. Андрухович, «конфлікт на Донбасі – це насправді війна культур. Їхня називається «русский мир», а наша – «Вільна європейська Україна» [7, с. 107]. Метою пропагандистського дискурсу зі сторони російських ЗМІ було (і є) руйнація проєвропейського вектору розвитку України, формування образу українців як нації, що деградує через неможливість вирішення внутрішніх суперечок і конфліктів. Інтерпретація ситуації на Донбасі як внутрішньогромадянського конфлікту виключає з поля уваги факту зовнішнього російського впливу на ескалацію конфлікту та дестабілізацію ситуації в цілому.

З огляду на важливу роль, яку в нинішній гібридній війні відіграє інформаційний компонент, проблема протистояння та протидії інформаційній пропаганді є начоси актуальною, оскільки повернення свідомості частини українців в український інформаційний простір є невід’ємною частиною загальної перемоги на Донбасі. Протистояти пропаганді необхідно за допомогою інформаційних засобів та методів шляхом *забезпечення інституційної основи інформаційної політики держави та налагодження функціонування інформаційних ресурсів з метою досягнення спільної мети, а саме: якнайшвидшої реінтеграції населення тимчасово окупованих територій в український простір*. Дослідження наявного статус-кво в інформаційному просторі тимчасово окупованих територій та вірогідних шляхів реінтеграційних процесів місцевого населення є вкрай необхідним, оскільки без наукового осмислення даного питання державницька політика в цьому сенсі може мати безсистемний, а отже, й малоефективний характер.

Наслідки російської пропаганди у східних областях України показали, що зміцнення ролі інформаційної політики є важливим моментом у державній політиці в цілому. Впродовж двадцяти п’яти років було ухвалено чимало нормативно-правових актів, положення яких регламентували державну політику у сфері інформації. Зокрема, на були прийняті Закон України «Про інформацію» (1992 р.), що став першим базовим документом у цій сфері; Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу в Україні)» (1992 р.); Закон України «Про авторське право і суміжні права» (1993 р.); Закон України «Про рекламу» (1996 р.) та ін. Проте основним недоліком цих документів є те, що їх зміст має здебільшого фрагментарний та декларативний характер [2, с. 8] і не містить вказівок на використання тих чи інших конкретних кроків у забезпеченні інформаційної безпеки у державі. Проте вже у 1997 р. в «Концепції (основах державної політики) національної безпеки України» було визначено можливі загрози в інформаційній сфері і наголошувалося на необхідності вдосконалення законодавчого підґрунтя у забезпеченні інформаційної безпеки [17].

Вже у 2003 р. в ухваленому Законі «Про основи національної безпеки України» інформаційну сферу було визнано на законодавчому рівні як одну з дев’яти сфер національної безпеки держави [8]. Прийнята у 2007 р. «Стратегія національної безпеки України» не стала керівництвом до дії для владних інституцій, оскільки державні органи були зосереджені на досягненні короткострокових цілей, що були обумовлені власними інтересами, нехтуючи при цьому потребами стратегічного розвитку держави, зокрема і питаннями національної безпеки [2, с. 11]. У 2008 р. проблеми інформаційної безпеки як однієї із заporук національної безпеки порушувалися главою Національної телерадіокомпанії України В. Набрусом, який стверджував, що інформаційна політика держави має бути заporукою її інформаційного суверенітету та найбільш мобільним інструментом держави у процесі подолання внутрішніх соціальних викликів та загроз ззовні [15]. Проте, не зважаючи на такого роду зауваження, їх не було враховано представниками владних інституцій. Можна констатувати, що Україна не вживала вагомих заходів щодо захисту національного інформаційного поля, не зважаючи на прийняття у

2009 р. «Доктрини інформаційної безпеки України», в якій інформаційні загрози окреслювалися знову фрагментарно.

Усі наступні кроки щодо законодавчого регулювання проблем інформаційної політики та безпеки мали декларативний та спорадичний характер [2, с. 12]. Починаючи з 2010 р. державна політика у сфері інформаційної безпеки взагалі була малозначущою. При цьому засилля російських ток-шоу, фільмів на українських телеканалах, масове «заводнення» російськими товарами книжкового ринку України, трансляція російських телеканалів (при цьому на деяких територіях україномовні канали просто не транслювалися) стали одним із чинників активізації збройного конфлікту на Сході України та окупації частини українських територій разом із створенням фейкових «ЛДНР». І навіть у 2014 р. державна влада не створила одразу після розгортання сепаратистських настроїв окремої інформаційної стратегії щодо Донбасу. У рішенні РНБО «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки, суверенітету та територіальної цілісності України» від 01.03.2014 р. не йшлося про інформаційну безпеку держави [18]. Якщо не рахувати деяких указів голови держави, то можна стверджувати, що інституційна основа забезпечення інформаційної безпеки має досить серйозні прогалини. Інституції, метою діяльності яких є гарантування національної безпеки держави у сфері інформполітики (Міністерство інформаційної політики, РНБО, Нацрада з питань телебачення та радіомовлення, Державне телебачення та радіомовлення, СБУ, інформаційно-аналітичні служби забезпечення державних органів), повинні злагоджено працювати у напрямі вироблення якісної інформаційної політики. Проте поки що говорити про надбання на цьому шляху не доводиться.

Проте основними методами налагодження контактів з населенням тимчасово окупованих територій є ведення розумної та зрозумілої для населення інформаційної політики. Щодо характеру та вектору спрямування такої політики, то основним завданням у цьому напрямі є не цензурування пропаганди, а акцентування на правдивій інформації. Максимальне підвищення поінформованості населення про реальний стан подій, проведення PR-кампаній, що має бути поштовхом до підвищення рівня критичного сприйняття інформації з боку населення мінімізує у підсумку поширення фейків як факторів інформаційного впливу на загострення конфліктних ситуацій у суспільстві.

У довгостроковій перспективі пропаганда своїм наслідком має приреченість суспільства на безперспективність у контексті демократичного розвитку. Тому боротися з впливом таких інформаційних потоків зі сторони РФ на сході України необхідно правдивими фактами з альтернативних інформаційних джерел. Проблема в тому, що мешканці тимчасово окупованих територій, особливо на Кримському півострові, інформаційно заблоковані і залишилися без української медійної підтримки, маючи доступ лише до російських інформаційних мереж. Проте зникнення українських теле- та радіоканалів не може означати абсолютного інформаційного вакууму щодо українського контенту, адже супутники та мережа Інтернет дозволяють людям свідомо робити свій вибір. Це вже проблема більш глибокого рівня. Проблемаю східних областей в контексті інформаційної безпеки є те, що російська пропаганда відіграє на цій території ключову роль у формуванні ідентичності місцевого населення. Таку точку зору підтверджують дані, отримані на початку 2015 р. Київським міжнародним інститутом соціології, згідно яких мешканці окупованих територій Донбасу в цілому погоджуються із меседжами російської пропаганди: 49% респондентів на окупованих територіях називають Євромайдан фашистським переворотом, а 67% вбачають його причину у змові олігархів та маніпуляціях США [9]. *Більшість жителів Донбасу свідомо не хочуть шукати альтернативних джерел отримання інформації.* Повідомлення у російських ЗМІ ще більше підігрують ворожість між українцями та вказують на їх

історичні розбіжності: вони грають на ностальгії за комунізмом жителів старшого покоління, які страждають від демократичного транзиту України, заманюючи їх поверненням до колишнього благополуччя шляхом вступу (читати – об'єднання) до союзу з Росією [14, с. 162]. І оскільки українська влада протягом двадцяти п'яти років була стурбована лише власним збагаченням, то така платформа без перешкод робила свою справу, а після окупації української території мешканці Донбасу фактично стали носіями проросійських ідей. Але при цьому варто зауважити, що за даними Київського міжнародного інституту соціології лише чверть мешканців Донецької та Луганської областей виступають за приєднання їх території до складу Росії. Більш ніж половина опитаних респондентів висловлюються однозначно проти анексії частини української території, а решта очікують якнайшвидшого розв'язання військового конфлікту [5].

Проблемою в діяльності українських медіа є подача інформації за певними шаблонами, не заглиблюючись в тему. «На Донбасе в порядке вещей, когда на линии фронта транслируется только пропагандистское российское ТВ. В подвале села Опытное по телевизорам, которые работают благодаря генераторам, заправленным топливом украинских военных, транслируется Россия-1» [14, с. 163]. Такі програми люди звикли дивитися вже не один рік, тому шаблонні новини навряд чи зможуть змінити ситуацію. Дії центральної влади щодо обмеження доступу українців до російських медіа не дали потужного результату, оскільки по всій Україні, не говорячи вже про окуповані території, доступ до російських телеканалів громадяни мають через супутник. Сигнали російських телеканалів на окупованих територіях Донбасу навіть і не намагаються глушити, що викликає досить серйозні питання до представників Служби безпеки та Міністерства інформаційної політики.

Безумовно, існують технічні проблеми, через які якісне інформування населення не може бути повним. Вежі, з яких відбувається мовлення на Крим, були захоплені російськими військовими. На даний момент Міністерство інформаційної політики робить деякі кроки у напрямку покращення ситуації: змонтовано вежу на горі Карачун, планується встановлення ще двох веж у Донецькій та Луганській областях. Ситуація стосовно інформаційного забезпечення у зоні АТО за останній час значно покращилась завдяки волонтерам, представникам ЗМІ та самим військовим, проте український контент так і не може потрапити до людей на окупованих територіях. Наявність доступу до мережі Інтернет, через яку громадяни мають можливість вибирати альтернативні джерела інформації, є не у всіх. Значна частина прибічників ідеї «руського мира» є представниками старшого покоління, які для отримання інформації обирають звичне для себе телебачення.

Не зважаючи на існуючі перешкоди на шляху протидії пропаганді з боку РФ на Сході України, беззаперечним є одне – *діюча влада неодмінно має протистояти цій пропаганді на тимчасово окупованих територіях, не чекаючи їх звільнення українськими військовими*. Моніторинг ситуації в інформаційній сфері у східному регіоні засвідчує, що громадяни знаходяться у певній ізоляції від українського контенту. При цьому відсутність чіткої інформаційної стратегії держави стосовно покращення ситуації робить поодинокі кроки державних органів та недержавних організацій в цьому контексті малодієвими, безсистемними та неефективними.

Окрім протидії негативним інформаційним впливам на тимчасово окупованих територіях технологічними засобами та методами, необхідно впроваджувати дієві інструменти запобігання та зменшення руйнівних інформаційних впливів на мешканців Донбасу. Перш за все, важливим завданням для місцевих ЗМІ є подолання недовіри населення до українських медіа. Необхідним є намагання відновити обласне теле- та радіомовлення, збільшити технічні можливості для поширення їхнього сигналу.

Вартим уваги є активне залучення друкованих ЗМІ, які традиційно були

важливим джерелом інформації для населення східних регіонів. У порівнянні з газетами та бюлетенями самопроголошених республік накладі українських друкованих ЗМІ просто мізерні, що не дозволяє просто фізично їм бути джерелами формування світоглядних установок громадян. Особливо важливим вбачається вплив друкованих видань у маленьких селах, мешканці яких часто не мають можливості дивитися телебачення.

Асиметричною реакцією українських медіа на технології, що застосовуються на Донбасі з боку російських ЗМІ, повинен бути чесний діалог з власним, хоч й іноді вороже налаштованим, населенням. Через правдиве подання інформації існує достатньо потенційних ризиків, проте користь від такої подачі є значно більшою. Ризики в основному стосуються політичної стабільності правлячої еліти. Але максимальна обізнаність громадськості щодо реальної ситуації як на фронті, так і в тилу, продукуватиме активний громадський тиск на представників влади забезпечувати більш ефективне управління та урядування. Одним із головних досягнень правдивого контенту буде руйнування міфу про брехливість українських ЗМІ і, як наслідок, поступове повернення довіри громадян східних областей до українських джерел інформації.

Стосовно впливу медіа на формування настроїв громадян показовим є дослідження Київського міжнародного інституту соціології, що проводилося наприкінці 2014 р. [21]. Дослідження показало, що більшість українців не вірять у правдивість інформації, яку поширюють в Україні російські телеканали; абсолютна ж більшість респондентів були переконані, що українські мас-медіа повинні неупереджено висвітлювати ситуацію в державі, тим самим дозволяючи людям самим аналізувати отриману інформацію та робити самостійні висновки. Правдиве інформування громадськості дає можливість також спростовувати фейки та міфи, що створюються та циркулюють в інфопросторі завдяки агентам антиукраїнської пропаганди. Наприклад, чутки, що були запущені в російських ЗМІ, про масову втечу біженців з південно-східних регіонів до Російської Федерації. Називалися цифри у 600000 чоловік і більше. Проте чіткі факти про перетин українцями російсько-українського кордону, які наводили українські прикордонники, доводили, що такі чутки є провокацією [16, с. 136]. Постійні докази поступово змінюють сприйняття конфлікту не лише мешканцями окупованих територій, а й представниками світової спільноти, підтримка якої Україні дуже необхідна. Особливого акценту набуває характер таких доказів, які є підтверджені беззаперечними даними.

Окрім того, що медіаконтент має бути об'єктивним, він повинен бути спрямованим на аудиторію тимчасово окупованих територій. Медіа повинні задовольняти інформаційні потреби громадян. Мова йде про побутові речі, які хвилюють людей. Якщо українські ЗМІ доступно будуть доносити до населення можливі варіанти вирішення нагальних проблем людей, то буде існувати велика імовірність частішого звернення громадян саме до таких ЗМІ, а отже і повернення цих людей до українського інформаційно-культурного простору. Доручення щодо налагодження мовлення саме з таким контентом на непідконтрольних українській владі територіях дав Президент Національній раді з питань телебачення та радіомовлення ще у 2014 р. [3, с. 79].

В умовах гібридної війни для налагодження контактів з мешканцями окупованих територій важливим є впровадження у цих областях медіа-грамотності для населення. Метою медіа-освіти є навчити громадян відрізняти об'єктивну інформацію від штучно створеної, фейкової. За нинішніх умов інформаційної агресії підвищення рівня медіакультури населення є вкрай необхідною, і тому влада не повинна нехтувати цим напрямком у процесах реінтеграції мешканців окупованих територій в український медіапростір.

Не варто забувати й про такий вагомий ресурс, як соціальні мережі, які є

альтернативним до традиційних ЗМІ джерелом отримання інформації та можуть широко використовуватись для маніпуляцій. Цінність повідомлень у соцмережах пояснюється часто їх авторством безпосередньо учасниками подій.

Також вартим уваги є такий канал комунікації, як «сарафанне радіо». Представники авторитетних громадських організацій, волонтери та влада повинні налагоджувати контакти з «лідерами думок» на окупованих територіях та намагатися, щоб ті побачили ситуацію під іншим кутом зору, відмінним від того, що подається російською пропагандою.

Налагоджувати контакти з населенням окупованих територій необхідно також через залучення активних представників громадськості та армії в комунікаційні процеси з проросійськи налаштованими українцями. Недержавні громадські організації наразі мають достатній потенціал (як в організаційному, так і в експертному контексті) для вироблення такої комунікації через створення інформаційних сайтів, теле- та радіопередач тощо. Наприклад, діяльність громадських ініціатив на кшталт «Stop Fake» або «Інформаційні війська України», які викривають фейкові меседжі, необхідно посилювати на територіях, що тимчасово не підконтрольні українській владі.

В якості стратегічного завдання можна виокремити створення якісної системи іноземного мовлення, тобто продукування за межами України контенту для проінформованості іноземців про події в Україні. Наразі можна вести мову про UA TV, який транслюється у кабельних мережах Грузії, Польщі, Латвії, Болгарії, Естонії, Данії, Румунії, Литві, Азербайджані, а також через доступ по супутниках мовить у Північній Америці, Європі та Азії.

Окрім того, важливим, на нашу думку, є створення та злагоджене функціонування системи урядових комунікацій. Адже суспільству, особливо мешканцям східних областей, необхідно розуміти, чим займається відомство, а не слухати чергові популістські заяви. Влада має пояснювати громаді мотиви на наслідки своєї діяльності. Діяльність влади повинна бути транспарентною, оскільки її закритість та кулуарний характер прийняття політичних рішень створюють сприятливу атмосферу для маніпуляторів думками населення.

Необхідність проведення реінтеграційних процесів населення тимчасово окупованих територій в український інформаційний простір можна засвідчити ефектом від впливу медіаконтенту на розвиток ситуації та на настрої населення в цілому. Як приклад, можна навести зміну характеру риторики суб'єктів медіаринку та мешканців на сході України в залежності від зміни такої риторики в Україні в цілому. Як ми пам'ятаємо, з початку 2014 р. дії Росії в Україні українська влада називала «імперськими амбіціями» тощо. Згодом такі висловлювання замінили на більш різкі – «військова агресія проросійськи налаштованих бойовиків», а згодом почали відкрито говорити про російсько-українську війну. В результаті зміни кута зору, під яким центральна влада розглядала конфлікт на сході, у медіа Донбасу різко скоротилися публікації та сюжети, в яких діюча влада та решта українців характеризувалися як фашисти. При цьому місцеві мешканці також стали більш обережними у своїх висловлюваннях по відношенню до влади та українських військових.

Одним із напрямів захисту інформаційного поля України в подальшому є підвищення рівня ефективності діяльності органів безпеки, які повинні виявляти на ранніх стадіях ознаки проведення іноземними державами інформаційних акцій, що можуть бути спрямовані проти безпеки України; здійснювати їх аналіз, впроваджувати комплексні заходи щодо запобігання, нейтралізації та протидії таким можливим акціям. Також необхідним є створення якісного національного інформаційного продукту не лише державною мовою, а й російською, румунською та іншими мовами національних меншин з метою витіснення іноземного контенту пропагандистського характеру, який може стимулювати умови для виникнення

загроз національній безпеці України.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Баровська А. В. Інституційне забезпечення державної комунікативної політики: досвід країн Європи : аналіт. доп. – К.: НІСД, 2014. – 72 с. (Сер. «Інформаційні стратегії», Вип. 4).
2. Бевз Т.А. Донбас через призму державної політики інформаційної безпеки: недоліки законодавчо-правової бази // Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою / Аналітична доповідь. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. – 196 с. – С. 7–34.
3. Гнатюк С. Л. Відновлення національного телерадіомовлення на окупованих та звільнених територіях України // Стратегічні пріоритети, 2016, № 1 (38), С. 73–87.
4. Гранчак Т. Управління інформаційно-комунікативними потоками в контексті виникнення і врегулювання суспільних конфліктів // Наукові записки, 2014, № 6 (74), С. 227–236.
5. Динаміка ставлення населення України до Росії та населення Росії до України, яких відносин з Росією хотіли б українці. – URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=236&page=1> (Дата звернення 29.04.2017)
6. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. – К.: НІСД, 2015. – 474 с.
7. Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою / Аналітична доповідь. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. – 196 с.
8. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV. – URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (Дата звернення 29.04.2017)
9. Індекс результативності російської пропаганди у східних регіонах в 4 рази вищий, ніж у західних – дослідження KMIC. – URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/indeks_rezultativnosti_rosiyskoi_propagandi_u_skhidnikh_regionakh_v_4_raz_i_vischiy_nizh_u_zakhidnikh_doslidzhennya_kmis/ (Дата звернення 29.04.2017)
10. Інформаційна війна Росії: чи можлива ефективна протидія? – URL: <http://www.polradio.pl/5/39/Artykul/193547> (Дата звернення 29.04.2017)
11. Конач В. К. Змістовне наповнення українського медіа-простору: основні напрями розв'язання проблеми // Стратегічні пріоритети, 2014, № 4 (33), С. 125–132.
12. Конач В. К. Національний інформаційний простір України: проблеми формування та державного регулювання : аналіт. доп. – К.: НІСД, 2014. – 76 с. (Сер. «Інформаційні стратегії», Вип. 2).
13. Конач В. К. Сучасні тенденції в захисті національних медіапросторів від російської пропаганди // Стратегічні пріоритети, 2016, № 1 (38), С. 88–98.
14. Кочубей Л. О. Інформаційна безпека держави: напрями й інструменти захисту українського інформаційного поля // Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою / Аналітична доповідь. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. – 196 с. – С. 161 – 183.
15. Набруско В.: «Чи стане Україна господарем у власному інформаційному просторі?». – URL: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/viktor_nabrusko_chi_stane_ukrayina_gospodarem_u_vlasnomu_informatsiynomu_prostori.html (Дата звернення 29.04.2017)
16. Політичні аспекти кризи на Донбасі: діагностика стану та напрями регулювання. Аналітична доповідь / Ред. кол. Рафальський О.О. (голова), Котигоренко В.О., Панчук М.І. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. – 268 с.
17. Постанова Верховної Ради України «Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР. – URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80> (Дата звернення 29.04.2017)
18. Рішення Ради Національної Безпеки і Оборони України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України». – URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0001525-14> (Дата звернення 29.04.2017)
19. Ткач В. Ф. Спецпропаганда як інформаційний складник гібридної війни Росії проти України // Стратегічні пріоритети, К., 2016, № 1 (38), С. 99 – 109.

20. Черненко Т. В. Пріоритети державної інформаційної політики в умовах гібридної війни // Стратегічні пріоритети, 2015, № 4 (37), С. 83–92.

21. 82% українців вважають, що українські медіа мають бути об'єктивними, а не займати пропагандистську позицію. – URL: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/pоловина_ukrainsiv_pidtrimue_ideyu_stvorenniya_kontrpropagandistskogo_telekanalu/ (Дата звернення 29.04.2017)

REFERENCES:

1. Barovska A. V. Instytutsiine zabezpechennia derzhavnoi komunikativnoi polityky: dosvid krain Yevropy : analit. dop [Institutional provision of state communication policy: the experience of Europe : Analyt. report]. – K.: NISD, 2014. – 72 s. (Ser. «Informatsiini stratehii», Vyp. 4).

2. Bezv T.A. Donbas cherez pryzmu derzhavnoi polityky informatsiinoi bezpeky: nedoliky zakonodavcho-pravovoi bazy [Donbas region through the prism of the state information security policy: the shortcomings of the legislative base] // Donbas u systemi informatsiinoi bezpeky derzhavy: rehionalni osoblyvosti, zovnishni vyklyky, instrumenty borotby z antyukrainskoiu propahandoiu / Analitychna dopovid. – K.: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2015. – 196 s. – S. 7–34.

3. Hnatiuk S. L. Vidnovlennia natsionalnoho teleradiomovlennia na okupovanykh ta zvilnenykh terytoriiakh Ukrainy [The Restoration of national broadcasting to the occupied and liberated territories of Ukraine] // Stratehichni priorytety, 2016, № 1 (38), S. 73–87.

4. Hranchak T. Upravlinnia informatsiino-komunikativnymy potokamy v konteksti vynyknennia i vrehuliuvannia suspilnykh konfliktiv [Management of information and communication flows in the context of the emergence of social and conflict resolution] // Naukovi zapysky, 2014, № 6 (74), S. 227–236.

5. Dynamika stavlennia naselennia Ukrainy do Rosii ta naselennia Rosii do Ukrainy, yakykh vidnosyn z Rosiieiu khotily b ukrainsi [Dynamics of attitude of Ukrainians to Russia and of Russians to Ukraine, when relations with Russia, the Ukrainians would like]. – URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=236&page=1> (Accessed 29.04.2017)

6. Donbas i Krym: tsina povernennia : monohrafiia [Donbas and Crimea: price return : monograph] / za zah. red. V. P. Horbulina, O. S. Vlasuka, E. M. Libanovoi, O. M. Liashenko. – K.: NISD, 2015. – 474 s.

7. Donbas u systemi informatsiinoi bezpeky derzhavy: rehionalni osoblyvosti, zovnishni vyklyky, instrumenty borotby z antyukrainskoiu propahandoiu [Donbas in the system of information security: regional characteristics, external challenges, tools fight anti-Ukrainian propaganda] / Analitychna dopovid. – K.: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2015. – 196 s.

8. Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy» vid 19.06.2003 r. № 964-IV [The law of Ukraine «On fundamentals of national security of Ukraine» dated 19.06.2003 № 964-IV dated]. – URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (Accessed 29.04.2017)

9. Indeks rezultatyvnosti rosiiskoi propahandy u skhidnykh rehionakh v 4 razy vyshchyi, nizh u zakhidnykh – doslidzhennia KMIS [The index of effectiveness of Russian propaganda in the Eastern regions is 4 times higher than in Western – investigation KIIS]. – URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprovita/research/index_rezultativnosti_rosiyskoi_propagandi_u_skhidnykh_regionakh_v_4_razy_vishchyi_nizh_u_zakhidnykh_doslidzhennya_kmis/ (Accessed 29.04.2017)

10. Informatsiina viina Rosii: chy mozhlyva efektyvna protydiia? [Information war Russia: is it possible effective opposition?] – URL: <http://www.polradio.pl/5/39/Artykul/193547> (Accessed 29.04.2017)

11. Konakh V. K. Zmistovne napovnennia ukrainskoho media-prostoru: osnovni napriamy rozv'iazannia problemy [The content of the Ukrainian media space: the main areas rozv'asana problems] // Stratehichni priorytety, 2014, № 4 (33), S. 125–132.

12. Konakh V. K. Natsionalnyi informatsiinyi prostir Ukrainy: problemy formuvannia ta derzhavnoho rehuliuvannia : analit. dop [National information space of Ukraine: problems of formation and state regulation : Analyt. report]. – K.: NISD, 2014. – 76 s. (Ser. «Informatsiini stratehii», Vyp. 2).

13. Konakh V. K. Suchasni tendentsii v zakhysti natsionalnykh mediaprostoriv vid rosiiskoi propahandy [Modern trends in the protection of national medipattern from the Russian propaganda] // Stratehichni priorytety, 2016, № 1 (38), S. 88–98.

14. Kochubei L. O. Informatsiina bezpeka derzhavy: napriamy y instrumenty zakhystu

ukrainskoho informatsiinoho polia [Information security of the state: trends and tools to protect the Ukrainian information field] // Donbas u systemi informatsiinoi bezpeky derzhavy: rehionalni osoblyvosti, zovnishni vyklyky, instrumenty borotby z antyukrainskoiu propahandoiu / Analychna dopovid. – K.: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2015. – 196 s. – S. 161 – 183.

15. Nabrusko V.: «Chy stane Ukraina hospodarem u vlasnomu informatsiinomu prostori?» [«Will Ukraine become the master in its own information space?»]. – URL: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/viktor_nabrusko_chi_stane_ukrayina_gospodarem_u_vlasnomu_informatsiinomu_prostori.html (Data zvernennia 29.04.2017)

16. Politychni aspekty kryzy na Donbasi: diahnostyka stanu ta napriamy rehuliuвання. Analychna dopovid [The political aspects of the crisis in the Donbass: diagnostics of a condition and directions of regulation. Analytical report] / Red. kol. Rafalskyi O.O. (holova), Kotyhorenko V.O., Panchuk M.I. – K.: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2015. – 268 s.

17. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro kontseptsiiu (osnovy derzhavnoi polityky) natsionalnoi bezpeky Ukrainy» vid 16.01.1997 r. № 3/97-VR [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the concept (fundamentals of state policy) of national security of Ukraine» dated 16.01.1997, № 3/97-VR]. – URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80> (Accessed 29.04.2017)

18. Rishennia Rady Natsionalnoi Bezpeky i Oborony Ukrainy «Pro nevidkladni zakhody shchodo zabezpechennia natsionalnoi bezpeky, suverenitetu i terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy» [The decision of the Council of National Security and Defense of Ukraine «On urgent measures to ensure national security, sovereignty and territorial integrity of Ukraine»]. – URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0001525-14> (Accessed 29.04.2017)

19. Tkach V. F. Spetspropahanda yak informatsiinyi skladnyk hibrydnoi viiny Rosii proty Ukrainy [Special Propaganda as the information component of the hybrid war of Russia against Ukraine] // Stratehichni priorytety, K., 2016, № 1 (38), S. 99 – 109.

20. Chernenko T. V. Priorytety derzhavnoi informatsiinoi polityky v umovakh hibrydnoi viiny [Priorities of the state information policy under conditions of hybrid war] // Stratehichni priorytety, 2015, № 4 (37), S. 83–92.

21. 82% ukrainsiv vvazhaiut, shcho ukrainski media maiut buty obiektyvnymy, a ne zaimaty propahandystsku pozytsiiu [82% of Ukrainians believe that the Ukrainian media should be objective and not to take an advocacy position]. – URL: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/pоловина_ukrainsiv_pidtrimue_ideyu_stvorennia_kontropagandistskogo_telekanalu/ (Data zvernennia 29.04.2017)

Черпак Т. В., кандидат политических наук, младший научный сотрудник НБУВ ФПУ (Киев, Украина) Email: tatyanach@i.ua

Институциональные проблемы информационной политики на Востоке Украины.

Аннотация. Исследована информационная ситуация на Востоке Украины, которая сложилась в результате длительной российской пропаганды на этих территориях, также проанализированы институциональные проблемы, проявившиеся в контексте реинтеграции населения временно оккупированных территорий в информационное поле Украины.

Ключевые слова: пропаганда, информационная война, информационная политика.

Cherpak T., PhD in political Sciences, research assistant NBUV FPU (Kiev, Ukraine) Email: tatyanach@i.ua

Institutional problems of information policy in the East of Ukraine.

Abstract. The subject of this study is the information situation in the temporarily occupied territories of Ukraine. The aim is to identify the need for a high-quality information policy of the state concerning the process of reintegration of the population of the east into the information field of Ukraine.

Besides military and diplomatic efforts for the maintenance of the territorial integrity of the Ukrainian state it's important as soon as possible to reintegrate residents of the temporary occupied territories in the information space of Ukraine. Firstly, this process is necessary to ensure effective institutional basis, which allows the reintegration process to have systemic and effective character. In addition to public institutions, whose activities should be aimed directly at protecting Ukraine's information space and counteracting any anti-Ukrainian propaganda,

active participation in this process should take representatives of civil society (people currently trust them more than powerful institutions). State information policy in this case should be based on the priorities and values of the population in every single region, not only with regard to national interests. In results, these actions should lead to gradual awareness of the people of temporarily occupied territories of their identity as Ukrainian, which are part of a single nation.

Keywords: *propaganda, information warfare, information policy.*

УДК 341.215.2

Mikheichenko M.,

PhD in Political Science,

associate professor of the Department of International Relations,

Oles Honchar Dnipro National University

(Dnipro, Ukraine), E-mail: visnukdnu@i.ua

THE MASS PROTEST MOVEMENT (FIVE STAR MOVEMENT IN ITALY): INNOVATIVE PRACTICES OF CIVIC ENGAGEMENT

Abstract. *In the article, innovative mechanisms of civic engagement and new activities of political institutional structures are revealed. The example of innovative model of civic engagement is given. This model based on analysis of activities of Italian mass protest movement (Five Star Movement). The Five Star Movement in Italy is represented as an effective institutional structure with growing number of members and new innovative approaches to civic engagement mechanisms. It is stated that new practices and mechanisms of civic engagement are connected with E-democracy, direct democracy, social networks and social dialog virtual platforms. The article follows discussion with a focus on using IT for enhancing civic engagement. This paper presents studies from Italian mass protest movement (Five Star Movement) activities, which exhibit different approaches to the problem of enhancing civic engagement practices, building infrastructures for e-democracy. The projects represent the most ambitious civic engagement projects in Italy yet.*

Keywords: *e-democracy, direct democracy, civic engagement, social networks, innovative communicative platforms, political activism, political consumerism.*

Today Europe and the whole world is living in another reality. Most European countries and their leaders were taken by surprise, unprepared to face the rise of civic engagement decline.

As researcher Stephen Coleman has put it: «The problem faced by contemporary democracy is horribly simple: governments have come to believe that the public don't know how to speak; the public has come to believe that governments don't know how to listen. Faced with apparently 'apathetic' citizens, the political class complains about the difficulty of governing in a vacuum. Convinced that the political class is not interested in them, the public is increasingly pursuing a conversation in which politicians are outsiders» [7].

According S. Coleman, the problem of innovative practices of civic engagement is being especially true in situation of low electoral turnout in Europe and decreasing levels of civic engagement have called into question the legitimacy of governments and the stability of democracy in the long term. Against the background of such developments, this research sets out to provide a study of civic engagement mechanisms and practices and analyse the variations in civic engagement in Five Star Movement activities in Italy. Part of this process includes lessons not yet learned from Italian crisis. Therefore, an analysis of the latest innovative practices of civic engagement on the Italian crisis in this article should provide thought for opinion academicians and politicians. In addition, studying innovative practices of civic engagement is especially true for contemporary Ukraine and many countries in transition. In Ukraine, rising the interest to the innovative practices of civic engagement accompanied by the growing number of non-governmental organisations, which propose new ways of civic involvement in political issues at both

levels - national and local level. After the events of Euromaidan 2014, the public focus is on new possibilities of informative technologies in constructing virtual platforms for public discussions and meetings deepening democratic practices.

Civic engagement theoretical background based on works of G. A. Almond and S. Verba (*The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*, 1963–1989). Page (Essentiality for democracy, 1996), Putnam (factor of civil society development, 2000). Bourdieu, Coleman, Scott, Zukin (Part of social capital in the meaning of social bounds development and embeddedness, 1985–2002).

The problem of low level of civic engagement and its' improvement mechanisms was revealed earlier mostly through the prism of neediness of educational projects development in works of J. A. Amadeo, J. Torney-Purta, R. Lehmann, V. Husfeldt and R. Nikolova, W. A. Galston. These significant results shed new light on civic engagement activities usually regarded as 'youth educational projects' type of activities and suggest viewing them in the context of a wider array of educational actions in groups of young people.

Civic engagement conceptualization on political matters was gained in works of Jones (Giving and volunteering as forms of social engagement, 2006), Carpini, Cook, Jacobs (Accents on value of political talk as the dimension of civic engagement, 2004). A Civic Engagement reform arose at the beginning of the 21st century after Robert Putnam's provocative book, «Bowling Alone» [17], brought to light changes in civic participation patterns. Putnam argued that despite rapid increases in higher education opportunities that may foster civic engagement, Americans were dropping out of political and organized community life. A number of studies suggested that while more youth are volunteering, fewer are voting or becoming politically engaged. The way of strengthening of civic engagement due to the Internet services was revealed in researches of Norris (2001) [14].

However, it is still the need to analyse the measures and practices of civic engagement improvement process due to virtual communicative platforms and new innovative coordinative practices, which are used by different political institutions. Also this research focus on new systems for membership, new strategies for recruitment and plans for keeping members involved and active.

The aim of the article is to reveal new innovative practices and political institutions development in direction of civic engagement improvement on example of Italian mass protest movement (Five Star Movement) activities.

Main objectives of the study concluded next issues:

- to reveal long-term challenges to democratic political institutions development which are connected with issues of low level of public awareness about political decision-making process and low level of public political participation etc.;
- to examine the ability of the Five Star Movement in Italy to shape the public agenda;
- to show new possibilities for civic engagement improvement on the example of Five Star Movement activities;
- to emphasize the leading role of Internet platforms in civic engagement improvement;
- to show the effectiveness of Internet social networks, such as Meetup (was settled by the leader of Five Star Movement), to communicate and coordinate local meetings, to form political agenda;
- to reveal new tendencies in new political institutions development and abilities to face with a low level of political participation.

The idea of using new informative technologies in civic engagement activities comes from the USA. Howard Dean had already adopted coordination of activists through meetups in 2003 during the campaign for the primaries of the Democratic Party of the United States. According to the new tendencies, non-governmental political institutions

are now the real driving forces of civic engagement improvement process. The example of Italian Five Star Movement proved the ability to enhance civic engagement and rising public awareness as to the actual political issues. On 16 July 2005 in Italy, Beppe Grillo offered supporters of the proposals submitted to his blog to adopt social networks, such as Meetup, to communicate and coordinate local meetings.

The first attempts of Five Star Movement to rise the number of supporters of the movement are connected with virtual activities in Internet social platforms. It was called «Friends of Beppe Grillo» [19]. The idea of those activities according to the same Grillo, to «have fun, get together and share ideas and proposals for a better world, starting from one's own city. And discuss and develop, if you believe, my posts» [19].

We identify classes exhibiting distinct patterns of political mobility and show how membership changes over time on example of Italian Five Star Movement development.

So, important things to know about political civic engagement and keeping active citizens:

- the more different types of people you have in your group/ organisation, the more representative it is of your target community. This will ensure greater community support for your group/ organisation;
- members bring skills and experience that they can use to benefit the organisation;
- more members mean that you can do more work as an organisation;
- the more members you have in your group/organisation the more different ideas and opinions are expressed and discussed, this will lead to better decisions being taken [9, p. 217].

According to the first criteria within the Meetup Grillo creates thematic working groups on topics including «technology and innovation», «press-communication», «ethical consumerism», «currency study», «no incinerators» [10]. From these experiences we could say that these measures led to greater community support for Five Star Movement in 2005.

The second, third and the forth criteria of distinct political civic engagement and keeping active citizens revealed by the next patterns. The Five Star Movement bases its principles on direct democracy as an evolution of representative democracy. The idea is that citizens will no longer delegate their power to parties, considered old and corrupted intermediates between the State and themselves that serve the interests of lobby groups and financial powers. They will succeed only by creating a collective intelligence made possible by the Internet. On three occasions: 17-th of December in Turin, 26-th of March in Piacenza and 16 to 18-th of June in Sorrento – the representatives of the «Friends of Beppe Grillo» meetup held national meetings in the presence of Grillo. In these circumstances, proposals mostly regarding environmental issues were discussed, such as the replacement of polluting incinerators with systems applying mechanical-biological waste treatment [10].

During the fourth national meeting held in Genoa on 3-d of February 2007, Beppe Grillo announced his desire to provide local Meetup activists an autonomous space within the shows of his tour.

On 14-th of July 2007, the representatives of some civic lists participating in local elections the previous spring met in Parma to establish a national coordination between «associations, movements, organizations and civic lists practicing, promoting and experimenting direct and participatory democracy», and share a document of intent that, amongst its main objectives, included the establishment of proposal and repeal referendums, the direct election of the Ombudsman, the institution of participatory budgeting, a «bound» mandate for public administrators and open primaries.

The movement's political discourse often refers to the Internet as a solution to many social, economic, and environmental problems.

Professor Piero Ignazi, a political scientist from the University of Bologna said: «They may not have clear views on many issues ... but their advantage is that they are

not ideological, they are pragmatists» [19].

We could not agree with the words of researcher of Ake Greenland from Umea University «as most e-democracy projects are still at the experimental or at least embryonic stage, it is hard to and any project with flourishing participation and radically changed citizen decision maker relations. This should not be surprising – projects aiming at changing an established tradition will face resistance. And even if they are pursued effectively, measurable results take a long time to show» [19].

Nevertheless, civic engagement actions caused by massive public impact. Public participation in groups or organizations is known to have a massive impact on communities. As the example of effective e-democracy project and civic engagement practices could be considered Italian Five Star Movement project. Their influence and impact visible in situation of cooperation of European parliamentary candidates, in order to go in this direction, chose its Italian and European parliamentary candidates through online voting by registered members of Beppe Grillo's Blog. Through an application called «Rousseau» reachable on the web, the registered users of M5S discuss, approve or reject legislative proposals (submitted then in the Parliament by the M5S group). For example, the M5S electoral law was shaped through a series of online voting, like the name of the M5S candidate for President of the Republic. The choice to support the abolition of a law against immigrants was taken online by members of the M5S even if the final decision was against the opinion of Grillo and Casaleggio [19]. The partnership with the UK Independence Party was also decided by online voting, although the given options for the choice of European Parliament group for M5S were limited to: Europe of Freedom and Democracy (EFD), European Conservatives and Reformists (ECR) and «Stay independent» (Non-Inscrits) [19].

Canadian researcher Martin Turcotte has shown that younger people are interested in politics though virtual platform. Many young Canadians are politically and civically engaged in different ways. «Youth aged 20 to 24 are among the most engaged of all in political activities such as signing petitions...» [18].

The father of the Five Star Movement Beppe Grillo used different practices to attract youth to his virtual platform. Beppe Grillo, a comedian turned politician as usual makes posts on his blog. However, after the Brexit he called an online referendum. Grillo even has long called for a referendum on Italy's membership of the euro currency. It must be stated that Grillo uses clear and strong messages for enhancing civic engagement. On his blog articulated such messages: «direct democracy, transparency, freedom and honesty». «With our vote we can make a difference and influence the result of many important decisions to counter the European establishment», Grillo added [19].

M5S – a Eurosceptic and populist party that has a good chance of winning Italy's next election.

Vincenzo Scarpetta, a senior policy analyst at the thinktank «Open Europe» emphasized that «The challenge for the Five Star Movement is to show they are a credible alternative and Rome is of course their biggest test. Even with all the caveats – these are investigations for now – all these events taken together give the impression of lack of experience and amateurism, the inability to pick the right people to help you as part of your cabinet» [10].

The momentum M5S gained from that win could be diminished by the chaos that has engulfed Raggi's administration in Rome, prompting questions about the party's ability to govern even as it is pushing for Italy's president to call early elections.

All in all the Five Star Movement continue to enhance civic engagement due to virtual platform «The M5S blog». The number of followers now more than two million people [10]. We could not disagree with Stephan Coleman that «Citizens are no longer content with the role of just being passive spectators. As the phenomenal popularity of reality TV has shown, people want to be (literally) in the picture and to have their judgements respected» [10].

In other words the results of this research suggest that the national context matters and that governments, politicians, democratic forces can and do shape the nature and levels of civic engagement. The lower voter turnout among younger individuals promises to be a topic of interest and concern in the coming years.

Conclusion

Firstly, every representative democracy must recruit qualified individuals to serve in public offices and channel their ambitions in socially productive ways.

Secondly, civic engagement can take many forms — from individual volunteerism, community engagement efforts (virtual Internet platforms), organizational involvement and government work such as electoral participation. These engagements may include directly addressing a problem through personal work, community based, or worked through the institutions of representative democracy. Many individuals feel a sense personal responsibility to actively engage as a sense of obligation to their community. In focus of scientific researches is the problem of youth civic engagement.

Thirdly, the Five Star Movement in Italy demonstrates the ability to maintain strong ties with voters through Internet. For the short period of time Italian populist party headed by Beppe Grillo caused by rising the rates of the civic engagement. Rising the rates of this party accompanied by the rising rates of the civic engagement among Italian community. The success of Beppe Grillo more visible due to strong communication process and feedbacks from voters. New high innovative technologies give new opportunities for articulating the positions of key political actors, distribution their messages to the public. It is also true that forming the space of trust and political engagement leads to development of e-democracy. Furthermore, information technology applied to enhance public participation in democratic processes. E-democracy projects are usually found at local levels of government, but there are also efforts at national level.

In addition, the issue of how e-democracy infrastructures should be designed in Ukraine is the important problem for next consideration.

CITATION:

1. Armellini A. Italy's Five Star Movement presents 'sovereignist' agenda, – URL: <https://euobserver.com/beyond-brussels/137610>. (Accessed 24.04.2107)
2. Almond G., Verba S. The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations. – London: Sage, 1989. – 576 p.
3. Civic knowledge and engagement: An IEA study of upper secondary students in sixteen countries, – URL: www.wam.umd.edu/~jtpurta/UpperSecondary_files/Civics%20Booklet%20JA.pdf. (Accessed 24.04.2107)
4. Armingeon K. Political participation and associational involvement, In J. W. van Deth, J.R. Montero and A.W. Westholm (eds.) *Citizenship and Involvement in European Democracies: A comparative analysis*. – Oxon: Routledge. – 2007.
5. Brady H.E. Political participation. In J. P. Robinson, P. R. Shaver, and L. S. Wrightsman (eds.) *Measures of political attitudes*. – San Diego: Academic Press. – 1999.
6. Buk-Berge E. Missed opportunities: The IEA's study of civic education and civic education in Post-communist countries // *Comparative Education*, 2006, 42(4), p. 533–548.
7. Coleman S. Direct representation towards a conversational democracy, – URL: http://www.ippr.org/files/ecommm/files/Stephen_Coleman_Pamphlet.pdf?noredirect=1. (Accessed 24.04.2107)
8. De Hart J. and Dekker P. Civic engagement and volunteering in the Netherlands: A 'Putnamian' analysis. / In J.W. van Deth, M. Maraffi, P.F. Whiteley and K. Newton (eds.) *Social capital and European democracy*. London: Routledge. – 1999.
9. Galston W.A. Political knowledge, political engagement, and civic education. // *Annual Review of Political Science*, 2001, 4(1), p. 217–234.
10. Giuffrida A. Five Star Movement's founder calls for vote on quitting Farage bloc, – URL: <https://www.theguardian.com/world/2017/jan/08/five-star-founder-beppe-grillo-calls-for-vote-on-quitting-farage-bloc>. (Accessed 24.04.2107)
11. Грицяк Н. В. Електронна демократія: простір довіри та політичної взаємодії // *Аналітика та влада*, 2012, № 6, С. 193–197. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/avlad_2012_6_32. (Дата звернення 24.04.2107)

12. Kirchgaessner S. Five Star Movement dealt blow as aide to Rome mayor is arrested – URL: <https://www.theguardian.com/world/2016/dec/16/five-star-movement-blow-aide-rome-mayor-virginia-raggi-arrested>. (Accessed 24.04.2107)

13. Necla Acik-Toprak Civic Engagement in Europe: A Multilevel Study of the Effect of Individual and National Determinants on Political Participation, Political Consumerism and Associational Involvement. – URL: <https://www.escholar.manchester.ac.uk/uk-ac-man-scw:94093>. (Accessed 24.04.2107)

14. Norris P.A. Political communications in post-industrial societies. – Cambridge: Cambridge University Press. – 2000.

15. Political Trust and Civic Engagement During the Crisis – URL: <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1317&context=intl>. (Accessed 24.04.2107)

16. Putnam R.D. Making democracy work: Civic traditions in modern Italy. – Princeton: Princeton University Press. – 1993.

17. Putnam R.D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. – New York: Simon & Schuster. – 2000.

18. Turcotte M. Political participation and civic engagement of youth, – URL: <http://www.statcan.gc.ca/pub/75-006-x/2015001/article/14232-eng.htm>. (Accessed 24.04.2107)

19. The M5S blog6 – URL: http://www.beppegrillo.it/2014/09/larticolo18_non_si_tocca.html. (Accessed 24.04.2107)

REFERENCES:

1. Armellini A. Italy's Five Star Movement presents 'sovereignist' agenda, – URL: <https://euobserver.com/beyond-brussels/137610>. (Accessed 24.04.2107)

2. Almond G., Verba S. The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations. – London: Sage, 1989. – 576 p.

3. Civic knowledge and engagement: An IEA study of upper secondary students in sixteen countries, – URL: www.wam.umd.edu/~jtpurta/UpperSecondary_files/Civics%20Booklet%20JA.pdf. (Accessed 24.04.2107)

4. Armingeon K. Political participation and associational involvement, In J. W. van Deth, J.R. Montero and A.W. Westholm (eds.) *Citizenship and Involvement in European Democracies: A comparative analysis*. – Oxon: Routledge. – 2007.

5. Brady H.E. Political participation. In J. P. Robinson, P. R. Shaver, and L. S. Wrightsman (eds.) *Measures of political attitudes*. – San Diego: Academic Press. – 1999.

6. Buk-Berge E. Missed opportunities: The IEA's study of civic education and civic education in Post-communist countries // *Comparative Education*, 2006, 42(4), p. 533–548.

7. Coleman S. Direct representation towards a conversational democracy, – URL: http://www.ippr.org/files/ecommm/files/Stephen_Coleman_Pamphlet.pdf?noredirect=1. (Accessed 24.04.2107)

8. De Hart J. and Dekker P. Civic engagement and volunteering in the Netherlands: A 'Putnamian' analysis. / In J.W. van Deth, M. Maraffi, P.F. Whiteley and K. Newton (eds.) *Social capital and European democracy*. London: Routledge. – 1999.

9. Galston W.A. Political knowledge, political engagement, and civic education. // *Annual Review of Political Science*, 2001, 4(1), p. 217–234.

10. Giuffrida A. Five Star Movement's founder calls for vote on quitting Farage bloc, – URL: <https://www.theguardian.com/world/2017/jan/08/five-star-founder-beppe-grillo-calls-for-vote-on-quitting-farage-bloc>. (Accessed 24.04.2107)

11. Hrytsiak N. V. Elektronna demokraciia: prostir doviry ta politychnoi vzaiemodii [Electronic democracy: the area of trust and political interactions] // *Analitika ta vlada*, 2012, № 6, S. 193–197. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/avlad_2012_6_32. (Accessed 24.04.2107)

12. Kirchgaessner S. Five Star Movement dealt blow as aide to Rome mayor is arrested – URL: <https://www.theguardian.com/world/2016/dec/16/five-star-movement-blow-aide-rome-mayor-virginia-raggi-arrested>. (Accessed 24.04.2107)

13. Necla Acik-Toprak Civic Engagement in Europe: A Multilevel Study of the Effect of Individual and National Determinants on Political Participation, Political Consumerism and Associational Involvement. – URL: <https://www.escholar.manchester.ac.uk/uk-ac-man-scw:94093>. (Accessed 24.04.2107)

14. Norris P.A. Political communications in post-industrial societies. – Cambridge: Cambridge University Press. – 2000.

15. Political Trust and Civic Engagement During the Crisis – URL: <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1317&context=intl>.

ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1317&context=intl. (Accessed 24.04.2107)

16. Putnam R.D. Making democracy work: Civic traditions in modern Italy. – Princeton: Princeton University Press. – 1993.

17. Putnam R.D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. – New York: Simon & Schuster. – 2000.

18. Turcotte M. Political participation and civic engagement of youth, – URL: <http://www.statcan.gc.ca/pub/75-006-x/2015001/article/14232-eng.htm>. (Accessed 24.04.2107)

19. The M5S blog6 – URL: http://www.beppegrillo.it/2014/09/larticolo18_non_si_tocca.html. (Accessed 24.04.2107)

Михейченко М., кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, Дніпропетровського Національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна), E-mail: visnukdnu@i.ua

Масовий протестний рух (рух п'яти зірок в Італії): інноваційні практики громадянської участі

Анотація. У статті розкрито інноваційні механізми громадської участі та нова діяльність політичних інституційних структур. Приклад інноваційної моделі громадянської участі дається. Ця модель ґрунтується на аналізі діяльності італійського масового протестного руху (рух п'яти зірок). Рух п'яти зірок в Італії представлений в якості ефективної інституційної структури з ростом кількості членів та нових інноваційних підходів до механізму громадської участі. Стверджується, що нові методи та механізми залучення громадянського суспільства пов'язані з Електронною демократією, прямою демократією, соціальними мережами і соціальним діалогом віртуальних платформ. У статті ведеться обговорення з акцентом на використання їх для підвищення громадянської активності. У даній статті представлені дослідження італійського масового протестного руху (рух п'яти зірок), який демонструє різні підходи до проблеми вдосконалення практики громадянської активності, створення інфраструктури для електронної демократії. Проекти являють собою найамбітніші проекти громадянської активності в Італії.

Ключові слова: електронна демократія, пряма демократія, громадянська активність, соціальні мережі, інноваційні комунікативні майданчики, політична активність, політичний консьюмеризм.

Михейченко Н., кандидат политических наук, доцент кафедры международных отношений Днепрпетровского Национального университета имени Олеся Гончара (Днепр, Украина), E-mail: visnukdnu@i.ua

Массовое протестное движение (движение пяти звезд в Италии): инновационные практики гражданского участия.

Аннотация. В статье раскрыты инновационные механизмы общественного участия и новая деятельность политических институциональных структур. Пример инновационной модели гражданского участия дается. Эта модель основывается на анализе деятельности итальянского массового протестного движения (движение пяти звезд). Движение пяти звезд в Италии представлен в качестве эффективной институциональной структуры с ростом количества членов и новых инновационных подходов к механизму общественного участия. Утверждается, что новые методы и механизмы привлечения гражданского общества связанные с Электронной демократией, прямой демократией, социальными сетями и социальным диалогом виртуальных платформ. В статье ведется обсуждение с акцентом на использование их для повышения гражданской активности. В данной статье представлены исследования итальянского массового протестного движения (движение пяти звезд), который демонстрирует различные подходы к проблеме совершенствования практики гражданской активности, создание инфраструктуры для электронной демократии. Проекты представляют собой самые амбициозные проекты гражданской активности в Италии.

Ключевые слова: электронная демократия, прямая демократия, гражданская активность, социальные сети, инновационные коммуникативные площадки, политическая активность, политический консьюмеризм.

Несправа М. В.,

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціальних наук
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(Дніпро, Україна), E-mail: n.nesprava@gmail.com

ВПЛИВ РЕЛІГІЇ НА ПРОЦЕСИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПАРАДИГМІ СОЦІАЛЬНОГО КОНСТРУКТИВІЗМУ

***Анотація.** У статті здійснено аналіз основних наукових теорій щодо впливу релігії на економічні та інтеграційні процеси. Головна увага приділена дослідженням, які були проведені за методологією соціального конструктивізму. Узагальнивши висновки цих досліджень, автор показує, що, не дивлячись на процес секуляризації суспільного життя, релігійні норми та інститути продовжують прямо чи опосередковано впливати на економічну діяльність, у країнах Європейського Союзу. Соціальний конструктивізм виходить з того, що християнська віра, яка свого часу сформувала унікальний європейський етос, і сьогодні виступає екзистенційним чинником європейської інтеграції. При цьому конструктивісти доводять, що вплив релігійних принципів на економічний розвиток та євроінтеграційні процеси має складний диференційно-мультиплікативний характер, який цілісно детермінує відносини між соціальними акторами в економічній, політичній і культурній сферах.*

***Ключові слова:** релігія, економічний розвиток, європейська інтеграція, Європейський Союз, соціальний конструктивізм.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.

На сучасному етапі розвитку країн Європи, в тому числі України, який характеризується економічною, соціальною та політичною нестабільністю, необхідним є виявлення та аналіз усього комплексу факторів, що мають вплив на економічне зростання та інтеграцію. Драматичні події початку ХХІ століття вочевидь висвітлили зростання ролі релігії як складової та чинника сучасних соціально-економічних процесів. За таких умов глибоке розуміння суспільно-релігійної проблематики стає необхідною складовою системного аналізу соціально-економічних явищ, а отже виникає об'єктивна потреба у міждисциплінарних наукових дослідженнях на межі історико-культурного та соціально-економічного напрямів суспільних наук. Як показує реальність сьогодення, прогнози, що були розроблені в рамках реалістської, ліберальної, марксистської парадигм, себе не виправдали. Більш того, основана на цих наукових концепціях економічна і політична практика призвела до численних криз і конфліктів. Тому ми вважаємо, що при дослідженні ролі релігії у забезпеченні сталого економічного розвитку та європейської інтеграції треба звернутися до аналізу поглядів і методів, які запропоновані в рамках наукової парадигми соціального конструктивізму. Оскільки економічні та інтеграційні процеси є відображенням соціальних відносин, тобто відносин між людьми, остільки в основу науково-світоглядних течій, які намагаються пояснити впливи матеріальних (економічних) і духовних (релігійних) чинників на процеси консолідації (інтеграції) соціальних акторів, мають бути покладені оцінки сутності людини як істоти. А саме представники соціального конструктивізму доводять, що релігія знаходиться в ядрі нашого розуміння того, хто ми є і як ми себе усвідомлюємо.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Принципові положення конструктивізму були сформульовані О. Вендтом,

П. Каценштейном, Дж. Раджі, К. Сіккінк, М. Файнмор. Аналізуючи вплив релігії на економіку, П. Боетке запропонував конструктивістську схему, яка ілюструє взаємовідносини ідей, інституцій та продуктивності системи. Цей напрямок плідно розробляють Г. Беккер, К. Боулдинг, Т. Куран, Д. МакКлоскі, Д. Нил, Р. Робертсон та інші. П. Бергер, Л. Іаннаконе і Х. Казанова довели, що, не дивлячись на процеси секуляризації, які характерні для постіндустріальних суспільств, релігія залишається впливовим фактором економічного зростання. Водночас, широкомасштабні соціологічні опитування, проведені Р. Барро та Р. МакЛірі, О. Галорю та С. Міхалопулосом, Р. Інглхартом та П. Норрісом, а також Л. Джуізо, В. Еумом, Л. Зінгалезе, Р. Путнамом і П. Сапієнза, показали, що, навіть за відсутності прямого взаємозв'язку релігії з економічною продуктивністю, різноманітні чинники поведінки, що детерміновані релігійними переконаннями, так чи інакше впливають на економічну діяльність. А дослідження Л. Лейнерт, Л. Штайнера і Б. Фрея продемонструвало комплексний взаємозв'язок економіки, релігії та щастя.

Конструктивістські підходи до європейської інтеграції стали з'являтися в середині 1990-х років у роботах К. Е. Юргенсона, Т. Кристіансена, М. Ястенфухса, Т. Дієза, С. Юнг, Д. Чеккеля та інших. У дослідженнях, які на початку ХХІ ст. провели М. Вальзер, Дж. Гут і Б. Нельсен, наведена аргументація на користь того, що саме християнська релігія сформувала ту унікальну європейську культуру, яка постала фундаментом інтеграції країн Євросоюзу.

Серед українських науковців, які застосовують базові положення соціального конструктивізму у своїх дослідженнях ролі релігії у сучасних соціально-економічних процесах, можна відзначити роботи Д. Бондаренка, в яких вивчається вплив релігії на розвиток об'єднаної Європи, О. Грабовець – щодо дослідження релігійного фактору соціально-економічної поведінки, В. Єленського – визначення впливу змін у релігійному житті країн Центрально-Східної Європи на їх суспільний розвиток, О. Жосул – дослідження релігійного чинника в процесах політичної інтеграції та дезінтеграції в Європі, А. Мокія і У. Щурка - дослідження релігійного фактору соціально-економічного розвитку в умовах поглиблення глобалізаційних процесів та забезпечення економічної безпеки держави, а також дослідження В. Смакоти, присвячене аналізу впливу світових релігій на економіку.

Втім, кожен з названих авторів досліджував лише один з напрямків окресленої нами проблематики, тому у частині поєднання їхніх поглядів на усі три компоненти – релігію, економіку та інтеграцію – питання залишається відкритим.

Формування цілей статті (постановка завдання).

Мета даної статті полягає у тому, щоб на основі аналізу досліджень вчених, чий науковий підхід спирається на соціально-конструктивістську парадигму, представити узагальнений висновок щодо характеру впливу релігійних вірувань та інститутів на економічні та інтеграційні процеси.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Зі стародавніх часів релігійні відносини вважалися первинними по відношенню до усіх інших соціальних відносин, оскільки вони відображали ставлення людини до Бога як творця усього сущого. Іскра божя розглядалася як першооснова людської душі, що визначала всі форми людської поведінки. Відтак, віросповідання і закладені в них етичні цінності визначали соціальну структуру суспільства, формували таке інтегральне етично-економічне утворення, яке Макс Вебер назвав етосом [1, с. 27]. Спільні християнські цінності і спосіб життя великою мірою сприяли формуванню відчуття єдності у тій частині нашої планети, який у середні віки називався Християнським світом, а пізніше – Європою.

Однак, раціоналізм, що почав розвиватися в Європі з часів Відродження, суттєво підірвав релігійні основи суспільства. В рамках реалістичної наукової

парадигми відправною точкою теоретико-методологічних міркувань стало твердження про первинний егоїзм, жадібність людини, а відтак про пріоритетність власних матеріальних інтересів як для окремої людини, так і для суспільства в цілому. Регуляція цих відносин переносилась з морально-етичної площини, яку уособлювала церква, у політико-правову, яку здійснювала держава за допомогою узаконеного насильства. Державний егоїзм знайшов своє економічне обґрунтування в теорії меркантилізму. Меркантильні інтереси окремих суверенних держав призвели до розбрату на європейському континенті. «Війна всіх проти всіх», про яку Томас Гоббс писав, як про додержавний стан індивідуумів, була перенесена у сферу міждержавних стосунків [2]. Реалізм з його гаслом: «Хочеш миру – готуйся до війни!» надовго відтермінував мрії християнських гуманістів про єдину Європу.

Опонентами реалізму виступили прихильники європейського лібералізму. Наріжним камінням цієї теоретико-методологічної парадигми стала теза про те, що Бог надав людям світ у спільне користування, щоб зробити його більш принадливим і зручним для життя. Створити це може тільки вільна, відповідальна людина. Віра у божественне призначення людини як істоти, чийм покликанням є покращення даного Богом світу, спрямовує у продуктивне русло матеріальні інтереси окремих особистостей, формує у них потребу в самообмеженні і здатність до благодійності. На думку Макса Вебера, найбільш ефективна мотивація до перетворення праці з повинності на покликання склалася в протестантизмі [1, с. 37–40]. Гуманістичні ідеї про те, що людина – це завжди мета і ніколи – засіб, висловлені Іммануїлом Кантом і розвинуті в його знаменитому категоричному імперативі [3, с. 122–125] були покладені в основу формування нового європейського етосу. Його економічним підґрунтям стала альтернативна меркантилізму теорія фрітрейдерства Адама Сміта [4, с. 222–250]. Таким чином лібералізм на новій – науковій основі довів визначальний вплив християнських віросповідань на формування цінностей людини і, відтак, на її економічну поведінку.

Такий підхід логічним чином призвів до розуміння необхідності об'єднання людей зі схожими цінностями в єдиний європейський етос. Саме лібералізм у нерозривному поєднанні з протестантською етикою заклав основи тих цінностей свободи, демократії, вільної торгівлі, соціальної держави, на яких нині побудований Європейський Союз. Втім, необхідно зазначити, що без релігійно-етичної основи лібералізм стає схожим на класичний реалізм Ніколо Маккіавеллі. Вільна ринкова економіка перетворюється на «дикий капіталізм», таку суспільно-економічну формацію, за умов якої людина втрачає свободу і поринає у вир нерозв'язних суперечностей. Без релігійно-етичної основи природне право на придбання матеріальних благ перетворює суспільство з морально-духовного утворення на «суспільство споживання», суцільну кризу якого ми спостерігаємо з 2008 року. Неможливо досягти гармонії у ринкових відносинах без самообмеження, яке є результатом релігійного виховання. Відтак вони перетворюються на суцільну череду соціальних конфліктів.

З критикою такого суспільства виступив марксизм. Два відкриття перетворили соціалізм Карла Маркса з утопії у науку: історичний матеріалізм і теорія доданої вартості. Марксизм запропонував погляд на соціальні явища як на похідні від економічного базису, котрий складають виробничі сили та відносини. Втім, економічний детермінізм концептуально обмежував вплив релігійного чинника лише як одного зі складових надбудови [5, с. 414–415]. І хоча теорія гегемонії, яка була розроблена італійським неомарксистом Антоніо Грамши у 30-ті роки XX ст., суттєво підвищувала значення надбудови, а відтак і релігії, в єдиному «історичному блоці», втім, погляд на її роль як на ідеологічний інструмент панівного класу залишався незмінним [6, с. 24].

Що стосується процесів європейської інтеграції, то вони розглядалися апологетами марксизму лише в контексті світової пролетарської революції та побудови нового світу на базі комуністичних цінностей. «З точки зору економічних умов імперіалізму, тобто вивозу капіталу і поділу світу «передовими» і «цивілізованими» колоніальними державами, Сполучені Штати Європи, при капіталізмі, або неможливі, або реакційні», - писав Володимир Ленін [7, с. 355]. Зрозуміло, що релігійним інституціям у цих процесах місця не було. Хоча певні спроби поєднати християнські цінності з марксизмом й робилися, але вони оголошувалися опортуністичними. В рамках сучасного неомарксизму була народжена цікава теорія світ-системи, автором якої став Іммануїл Валерстайн. Процеси інтеграції в ній розглядаються не як об'єднання рівних, а як ієрархічна структура, що складається з ядра, напівпериферії та периферії [8]. Втім, так само як реалізм не розкриває причин виникнення спільних європейських цінностей, ця теорія не пояснює екзистенціальних причин ранжування «багатства народів». В той час як проведені компаративістські дослідження порівняння такого багатства з панівним віросповіданням, проведені, зокрема, Лоуренсом Харрісоном, достовірно показують, що такі кореляції існують [9].

Ці кореляції знайшли своє пояснення в рамках народженої наприкінці ХХ ст. парадигми соціального конструктивізму. Конструктивізм представляється як альтернатива провідним соціально-економічним теоріям – реалізму, лібералізму і марксизму. І сьогодні він став однією з головних теорій в галузі соціальних відносин. Для конструктивістів найбільш принциповим є положення, згідно з яким соціальна реальність є ціннісно і культурно своєрідною, а економічні інтереси соціальних акторів обумовлені не тільки прагненням до збагачення, але й цілим комплексом культурних, історичних і політичних факторів. Завдяки оригінальній методології соціального конструктивізму їм вдалося продемонструвати, що такі чинники, які ідеї, норми, культура, соціальні факти, що використовуються ними в якості змінних у дослідженнях виступають дійсно незалежними від матеріальних факторів. Цей висновок був покладений у фундамент численних досліджень, присвячених вивченню ролі релігії у соціально-економічних процесах. На цьому шляху соціальний конструктивізм, наслідуючи певною мірою концепцію М. Вебера, спромігся значно критично переробити її.

В рамках широкої та різнобарвної парадигми соціального конструктивізму майже через сто років після оригінальної роботи М. Вебера, важливість релігії в поясненні процвітання народів переживає друге народження. «Релігія, – заключає Петер Боекке, – знаходиться в ядрі нашого розуміння того, хто ми є я як ми себе усвідомлюємо. В той час як економічний шлях мислення допомагає нам в наших інтелектуальних намаганнях підійти до оцінки того, як релігійні системи вірувань і релігійні організації легітимізують і координують нашу соціальну взаємодію, забезпечуючи або мир і процвітання, або конфлікти і бідність. Релігія є носієм традицій, що визначають характер суспільства. в якому ми живемо. Якщо ми як економісти будемо тільки намагатися пояснити чому одні нації є багатими, а інші бідними, ми не просунемось далеко вперед до тих пір поки ми адекватно не оцінимо ту силу, з якою релігійні ідеї формують людське сприйняття, поведінку та інститути» [10, с. 18].

Отже, концепція секуляризації, яка була народжена у загальному тренді реалізму та спрофанованого лібералізму, у сучасній науці піддається аргументованій критиці. Зокрема, такі вчені, як Петер Бергер [11, с. 2–3] і Хосе Казанова [12] висловили думку, що традиційна теорія секуляризації неповною мірою відображає вплив релігійного чинника на суспільно-економічні процеси, більш того, йдеться навіть про часткову десекуляризацію суспільного життя в Європі. В свою чергу Лауренс Іаннаконе в цьому сенсі зазначає, що «...в той час як вчені-економісти ігнорували релігію, виходячи із переконання, що вона зникає під впливом

секуляризації, практика свідчить про протилежне: релігія залишається дуже потужним чинником економічного розвитку суспільства в XXI-му столітті» [13, с. 1480].

Дослідження Рональда Інглхарта та Піппа Норріса [14], а також Оеда Галора та Стеліоса Міхалопулоса [15] щодо взаємозв'язків між релігією, культурою і економічною ефективністю мали на меті перевірку гіпотези щодо ендегенного характеру впливу релігійного чинника на довгострокове економічне зростання. Ця гіпотеза виходила з того, що національні економіки демонстрували низку емпіричних аномалій, які традиційна методологія економічної теорії пояснити не могла, як наприклад, різке скорочення темпів росту, починаючи із кінця 1980-х рр. Розроблені вченими моделі, як для національних економік, так і для крос-національних порівнянь, демонструють трирівневу структуру взаємозв'язків релігії та економіки. Дослідження виявило, що релігійний чинник, не корелюючи із макроекономічними показниками, досить часто тісно пов'язаний із мезо- та мікроекономічними факторами, як приміром, довгострокові стимули продуктивності праці.

Унікаючи кореляції релігії безпосередньо з економічним процвітанням, вчені намагаються показати як пов'язані її основні інститути із сприянням економічному зростанню. Наприклад, Роберт Путнам у своєму дослідженні розвитку Італії пов'язує переважаючу відсутність довіри по відношенню до інших, зафіксовану на півдні країни, із сильною католицькою традицією, в якій існує потужний вертикальний зв'язок в рамках церковної організації. Саме це, на його думку, і веде до підриву горизонтальних зв'язків із співвітчизниками [16]. Означена версія показує, що деякі фактори, що корелюють з релігією, можуть впливати на рівень економічного розвитку, але це не обов'язково власне релігія як така. Відповідно до цієї інтерпретації, у релігійному впливі немає нічого фундаментально незмінного, але це той гістерезис, який необхідно оцінювати як чинник, виходячи з сучасних культурно-історичних умов.

Щоб визначити вплив релігії окремо від впливу інших історичних випадковостей, соціальні конструктивісти змушені виходити у своєму аналізі поза межі окремої країни. Дійсно, такий комплексний аналіз не може бути проведений тільки в одній країні, тому що роль релігії може в значній мірі залежати від соціально-історичного контексту, в якому вона розвивалася. Для вирішення означеної проблеми в цих дослідженнях використовується великий набір різноманітних даних. Розвиток інформаційних технологій сприяв розширенню поля досліджень конструктивістів завдяки можливості комплексного порівняння, математичного аналізу і оцінки колосальних за обсягом статистичних баз змінних.

Новий імпульс розвідкам соціальних конструктивістів в галузі взаємовідносин між релігійними віруваннями і економічним зростанням дали американські дослідники – економіст Гарвардського університету Роберт Барро та його дружина Рейчел МакКлірі. Досліджуючи вплив релігійних вірувань на економіку, вони вирішили ввести до бази змінних такі показники як частота відвідувань богослужінь, віра в рай, віра в пекло, рівень споживання товарів та послуг. Вони узагальнили дані по 59 країнам, де більшість населення сповідувала одну з чотирьох світових релігій – християнство, іслам, індуїзм і буддизм - за період з 1981 по 2000 рік і створили на цій основі складні статистичні моделі. Їх результати показали сильну кореляцію між економічним зростанням і певними зрушеннями в переконаннях, хоча тільки в країнах, що розвиваються. Найбільш вражаючим є те, що, коли фактична відвідуваність церкви залишається незмінною, а віра в пекло різко зростає, вона корелює з економічним зростанням. Віра в рай також має схожий ефект, хоча він є менш вираженим. «Палиця» у вигляді пекла виступає більш ефективним мотиватором, ніж «морква» у вигляді раю – пояснює цей ефект Р. Барро. Дослідження показало, що рівень релігійності не має ніякого ефекту тій

чи інший бік. Навпаки, якщо відвідуваність церкви частішає, економічне зростання уповільнюється. Р. МакКлірі вважає, що це має сенс з точки зору суто економічної - в міру розвитку економіки люди можуть заробити більше грошей, відтак їх час стає все більш цінним з точки зору економічного зростання. Дослідниця стверджує: «У людей є свої діти, які ростуть у вірі, але водночас вони повинні бути повноцінними членами суспільства, тому вони не повинні проводити весь свій час в релігійних службах» [17, с. 47].

Р. Барро і Р. МакКлірі дійшли висновку, що взаємовідносини релігійності із загальним економічним розвитком залежать від конкретних аспектів. Наприклад, рівень релігійності позитивно пов'язаний з освітою і з наявністю дітей, але негативно пов'язаний з урбанізацією. Збільшення середньої тривалості життя, як правило, негативно пов'язане з частотою відвідування церкви, але позитивно пов'язане з релігійними переконаннями. Аналіз факторів, що визначають релігійність, дозволяє авторам побудувати набір інструментальних змінних для використання при оцінці впливу релігії на економічне зростання. Такими змінними постають: наявність державної релігії, наявність державного регулювання релігії, ступінь релігійного плюралізму і склад прихильності серед основних релігій. Аналіз факторів, які визначають релігійність, дозволив дослідникам також контролювати зворотний причинний зв'язок. В результаті на підставі узагальнення аргументованих екзогенних інструментальних змінних Р. Барро і Р. МакКлірі зробили висновок, що отримані оцінки відображають причини впливу релігії на економічне зростання, а не навпаки [18].

Втім, інший американський вчений Вонсуб Еум в 2001 році опублікував власне дослідження, в якому він до запропонованої Р. Барро і Р. МакКлірі бази змінних додав чітко математично прораховані дані щодо фрагментації та поляризації віруючих. Результат його емпіричних перевірок з використанням бази даних, сформованої з 2000 року, показав, що а ні релігійною фрагментацією, а ні релігійною поляризацією не можна достовірно підтвердити наявність будь-скільки потужного впливу на економічне зростання суспільства. Крім того, участь у релігійній діяльності і віра в рай показали слабкий зв'язок з економічним зростанням. І хоча було підтверджено, що з ним тісно пов'язана віра в пекло, дослідник висловив сумніви, що саме спричиняє таку кореляцію, бо ці фактори можуть бути зовнішніми, наприклад історичними, а можуть бути і подвійними, або навіть комплексними. В. Еум не виключає, що подальші дослідження, можливо, навіть змусять науковців відмовитися від такої кореляції [19].

Щоб розв'язати колізію, яка виникла у тлумаченні факторів, котрі обумовлюють вплив релігії на економіку, італійські вчені Луїджи Джуїзо, Луїджи Зінгалезе і Паола Сапієнза вирішили ще більш широко підійти до вивчення цієї проблеми. Вони внесли до алгоритму дослідження такі питання як: відношення до співпраці, відношення до інститутів влади, відношення до жінок, відношення до правових норм, відношення до ринку, відношення до ощадливості та справедливості ринку, пов'язавши ці питання зі оцінкою рівня релігійності стану здоров'я, статтю, віком, освітою, соціальним положенням і статками. В своєму масштабному соціологічному опитуванні дослідники використовували наступні запитання.

По підсумках дослідження Л. Джуїзо, Л. Зінгалезе і П. Сапієнза зробили висновок, що в середньому релігія добре впливає на розвиток сильних інститутів. Релігійні люди більше довіряють іншим людям, вони також більше довіряють державним установам, менш готові порушувати закон і більше вірять у справедливість на ринку, але вони є менш толерантними і відрізняються менш прогресивним ставленням до жінок.

До того ж дослідники встановили, що підвищення рівня релігійності пов'язане з більш високим акцентом на ощадливість, більшим почуттям індивідуальної відповідальності, і твердою вірою в те, що ринкові відносини і їхні результати

є справедливим. Цікаво, що релігійні люди більш схильні вірити, що люди, які живуть у нужді, потребують допомоги, бо вони ліниві і у них відсутня сила волі, а не тому, що суспільство ставиться до них несправедливо. У цілому, релігійні люди, як правило, більш сприятливо ставляться до ринкових економічних умов. Коли ж мова йде про залежність ставлення до справедливості ринкових відносин від рівня релігійності, то спостерігається диференційований вплив домінуючої релігії. В цілому система з домінуючою релігією демонструє більшу кількість людей, які позитивно оцінюють рівень справедливості ринку, але для тих, хто регулярно відвідує церкву, така залежність є менш очевидною.

Отже, кореляція між релігійністю і відношенням до ринку виявилась доволі складною. Порівняно більш релігійні люди менш готові розділяти рівні стимули і менш вискачуються на користь приватної власності. Однак, знакова кореляція змінюється, коли справа доходить до людей, які відвідують релігійні служби на регулярній основі: вони більшою мірою готові поділяти рівність стимулів і, зокрема, вони виступають за інтенсивніший розвиток приватної власності. Крім того, регулярне відвідування релігійних служб має менше негативних наслідків, наприклад, бажання порушувати правові норми.

Здійснивши ґрунтовний аналіз у напрямку пошуку відповіді на питання чи є релігія справді стимулом для розвитку ринкових економічних відносин, Л. Джуізо, Л. Зінгалезе і П. Сапієнза, втім, також застерігають від лінійного оцінювання релігійних впливів, тому що ці впливи по різному можуть накладатись на інші [20].

Цікавий досвід застосування методології соціального конструктивізму представлений у комплексному дослідженні «Економіка, Релігія та Щастя», яке виконали швейцарські вчені Ліза Лейнерт, Лассе Штайнер і Бруно Фрей. В цій роботі зображено два основні підходи до економічних досліджень в галузі релігії. Перший вивчає вплив релігії на економіку. В його рамках обґрунтовано, що релігія та інтерналізовані системи цінностей сприятливим чином впливають на економіку. Другий підхід полягає в поясненні релігійної поведінки за допомогою економічних моделей, що показують, як людина може отримати користь від релігії. В рамках цих підходів формуються і основні питання, що представляють інтерес для економістів. Як цінності і норми, інтерналізовані у системи переконань, впливають на людську поведінку? Які в результаті відбуваються економічні наслідки на мікроекономічному і макроекономічному рівні? Чи можна пояснити віру в Бога в межах стандартних економічних рамок? Який вплив здійснюють релігійні переконання на корисність?

Пошук відповідей на ці питання призвів авторів до емпіричного аналізу впливу різних аспектів релігійності на суб'єктивне благополуччя або щастя. Дослідники показують як релігійні переконання можуть змінити економічну поведінку окремих осіб і як релігія впливає на економіку в цілому. Розвиваючи відому з часів Ієремії Бентама і Джона Мілля класичну утилітаристську концепцію за допомогою психологічної економіки, Л. Лейнерт, Л. Штайнер і Б. Фрей представляють результати вивчення впливу релігії на щастя. При цьому в якості проксі для економічної корисності вони використовують показник величини суб'єктивного благополуччя. На прикладі Швейцарії вони доводять наявність позитивної кореляції між релігійністю і суб'єктивним відчуттям щастя. Особливо чітко простежується цей ефект внаслідок відвідування церкви або протестантської сповіді, в той час як результати впливу внутрішньої релігійності не настільки однозначні [21]. На наш погляд, саме ця методологія може дати нові цікаві результати при її застосуванні в рамках компаративістських крос-державних досліджень, зокрема, із залученням України.

На розуміння конструктивістами того, як релігія впливає на інтеграційні процеси в Європі, накладає свій відбиток той факт, що при вивченні закономірностей

означених процесів більшість з цих дослідників сприймає світовий порядок як систему ідей та цінностей, норм та інститутів. У парадигмі соціального конструктивізму міжнародні відносини – це не боротьба за матеріальні ресурси, як стверджується у теоріях реалізму, або затвердження цінностей свободи, як на цьому наполягає лібералізм, а складна сукупність культурних підсистем, що спонукають акторів визначатися з їх цінностями та ідентичностями. Цей процес являє собою діалектичне поєднання кооперації та конкуренції у формуванні ціннісних смислів і культурного самовизначення.

Виходячи з цього постулату, конструктивісти стверджують, що соціально-культурні чинники, зокрема релігія, здійснюють потужний вплив на процеси інтеграції в Європі, через формування спільної ціннісної бази. І хоча внаслідок секуляризації у країнах Євросоюзу релігійні ідеї певною мірою втратили свою владу над людьми, але вони були перетворені європейцями у звичаї, процедури, символи та інститути через тривалий і складний процес тієї індивідуальної роботи, яка, за твердженням Майкла Вальзера, утворює спільну релігійну спадщину [22, с. 306]. В унісон М. Вальзеру Brent Nelsen і Джеймс Гут, констатують що європейська культура як і раніше відображає свою християнську спадщину в своїх мовах і символах, в своїх спорудах, в своїх святах, в своїх конституціях і законах, в своїх школах. Це своєрідна культурна інерція, яка визначає європейські цінності та європейський стиль життя [23].

Отже, занепад традиційної християнської релігії у сучасній Європі не перешкоджає усвідомленню наявності релігійних джерел європейської інтеграції. Зокрема, саме на них вказують апологети соціального конструктивізму, відповідаючи на питання чому економіки західноєвропейських країн виявилися майже ідентичними, або дуже схожими за своїми базовими принципами, що й надало можливість для їхньої інтеграції. При цьому, на їхню думку, перебіг цього процесу і проблеми, які виникають зараз в Європейському Союзі, є культурно, історично і політично детермінованими.

Томас Рісс описав три способи, якими соціальний конструктивізм проливає світло на європейську інтеграцію. По-перше, це більш глибоке розуміння впливу європейських інститутів на перетворення відповідних інститутів держав-членів та їх внутрішньої політики. По-друге, соціальний конструктивізм, заснований на понятті змін ідентичності і культури, ставить запитання про те, як це відбувається під час європейської інтеграції. Нарешті, соціальний конструктивізм вносить свій внесок в аналіз того, як держави-члени розуміють зміст і цілі Європейського Союзу і підходи до трансформацій на національному та європейському рівні [24, с. 165]. Розвиваючи методологію, запропоновану Ріссом, Джефрі Чекель стверджує, що соціалізація і пізнавальний процес в ході європейської інтеграції є основними концептами, у яких ідейні, в тому числі релігійні, фактори можуть бути легко проаналізовані [25, с. 53].

Таким чином, онтологічно захищаючи ідеалістичну картину світу, конструктивісти вважають спільні переконання та цінності, які були історично сформовані в Європі релігійними віруваннями та інститутами на індивідуальному, груповому та національному рівнях, ключовими рушіями європейської інтеграції та економічного розвитку.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Аналіз наукових досліджень впливу релігії на економічні та інтеграційні процеси, які були проведені в рамках парадигми соціального конструктивізму, надає нам можливість об'єднати їх у три основні напрями. Перший – це дослідження впливу релігійних ідей на добробут населення через їхній взаємозв'язок з економічними, політичними та культурними інститутами. Другий – це аналіз ролі релігійної активності у формуванні суб'єктивних оцінок зовнішнього середовища

і внутрішньої рефлексії як чинників економічної продуктивності та суспільної консолідації. Третій - це визначення ціннісного потенціалу християнства взагалі та різних його конфесій зокрема у процесах європейської інтеграції.

Узагальнюючи результати, отримані представниками цих наукових напрямків, ми дійшли наступних висновків:

- у сучасних економічних формаціях наявні певні ціннісні та культурні складові, що зберігаються від традиційних суспільств, в т.ч. релігійні норми та інститути, які прямо чи опосередковано впливають на економічну діяльність, навіть у постіндустріальних суспільствах;

- вплив релігійних вірувань на економічний розвиток та євроінтеграційні процеси має не лінійний, а складний диференційно-мультиплікативний характер, який визначається ціннісно детермінованими відносинами між соціальними акторами;

- сформувавши своєрідний європейський етос, християнські принципи відбиваються на процесі євроінтеграції через взаємовплив з економічними, політичними і культурними чинниками, в результаті чого цей процес історично набуває характерної для ЄС «єдності у різноманітті».

Ми констатуємо, що застосування методології конструктивізму виявилось дуже плідним для дослідження означеної проблеми. Такий підхід надав змогу поставити на порядок денний нові питання. Зокрема, про особливості впливу на економічні та інтеграційні процеси в Європі основних християнських конфесій – католицизму, протестантизму і православ'я, а також про можливість зміни тренду економічного розвитку країни без заміни її релігійної системи. Крім того, методологія соціального конструктивізму відкриває можливості для розкриття питання щодо мережевого характеру впливу релігійних вірувань на соціально-економічні процеси. На наш погляд, пошук відповідей на ці запитання є вкрай важливим, в тому числі з огляду на необхідність забезпечення сталого розвитку України та її європейських устремлінь. Саме він визначає перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. / Перекл. з нім. О. Погорілого. – К.: Основи, 1994. – 262 с.
2. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. / Перев. с англ. А. Лескова. – М.: Мысль, 2012. – URL: http://www.e-reading.club/chapter.php/14911/14/Gobbs_-_Leviafan%2C_ili_Materiya%2C_forma_i_vlast%27_gosudarstva_cerkovnogo_i_grazhdanskogo.html (Дата обращения 05.06.2017).
3. Кант І. Критика практичного розуму. / Перекл. з нім. І. Бурковського. – К.: Юніверс, 2004. – 240 с.
4. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. / Перекл. с англ. О. Вдовенко. – К.: Ексмо, 2007. – 960 с.
5. Маркс К. К критике гегелевской философии права. Введение // К. Маркс, Ф. Энгельс. Собр. соч., изд. 2, т. 1. – 526 с.
6. Грамши А. Тюремные тетради. Часть первая. – М.: Изд-во политической литературы, 1991. – 254 с.
7. Ленин В. И. О лозунге Соединенных Штатов Европы. Полное Собрание Сочинений, т. 26. – 556 с.
8. Wallerstein I. The modern world-system I-III. – University of California Press, 2011.
9. Харрисон Л. Культурный код и прогресс. // Экспертный портал Высшей школы экономики, 10 июня 2010. – URL: <http://www.opec.ru/1295413.html> (Дата обращения 10.06.2017).
10. Boettke P. Religions and Economics. // Faith & Economics, 2005, No. 46. – URL: <http://www.gordon.edu/ace/pdf/SymposiumF05F&E46.pdf> (Accessed 01.06.2017).
11. Berger P. L. The Desecularization of the World: A Global Overview. // The Desecularization of the World: Resurgent Religious and World Politics. / Ed. by P. Berger. – Washington, D.C.: Ethic and Public Policy Center, 1999. – 143 p.
12. Cazanova J. Rethinking Secularization: A Global Comparative Perspective. // Berkley

Centre of Religion, Peace & World Affaires., 01 March 2006. – URL: <http://iasc-culture.org/THR/archives/AfterSecularization/8.12CCasanova.pdf> (Accessed 02.06.2017).

13. Iannaccone L. R.. Introduction to the Economics of Religion. // Journal of Economic Literature, Vol. XXXVI (September 1998), P. 1465–1496. – URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/7b83/2a525cac42c3e93565de2ad97408639a9ce6.pdf> (Accessed 05.06.2017).

14. Inglehart R., Norris P. Sacred and Secular. Religion and Politics Worldwide. – Cambridge University Press, 2004. – URL: http://ksghome.harvard.edu/~pnorris/Books/Sacred_and_secular.htm (Accessed 11.06.2017).

15. Galor O., Michalopoulos, S. Evolution and the growth process: Natural selection of entrepreneurial traits. // Journal of Economic Theory, 2012, No. 4 – URL: <http://www.nber.org/papers/w17075> (Accessed 12.06.2017).

16. Putnam R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1993. – 187 p.

17. McCleary, R.M.. Salvation, Damnation, and Economic Incentives. // PRPES working paper, February, 2003, No. 24 – URL: www.wcfia.harvard.edu/religion (Accessed 09.06.2017).

18. Barro R. J., McCleary R. M. Religion and Economic Growth. // Cambridge: National Bureau of Economic Research, 2003. – URL: www.nber.org/papers/w9682.pdf (Accessed 08.06.2017).

19. Eum W. Religion and Economic Development. A study on Religious variables influencing GDP grows over countries. – University of California, Berkley Press, 2001. – URL: http://www.econ.berkeley.edu/sites/default/files/eum_wonsub.pdf (Accessed 11.06.2017).

20. Guisoa L., Sapiensad P., Zingales L. People's opium? Religion and economic attitudes. // Journal of Monetary Economics, 2003, No. 50, P. 225–282. – URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.197.7936&rep=rep1&type=pdf> (Accessed 10.06.2017).

21. Steiner L., Leinert L., Frey S.B.. Economics, Religion and Happiness. // Zeitschrift für Wirtschafts- und Unternehmensethik, 2010, No. 8, P. 9–24. – URL: http://www.bsfrey.ch/articles/C_514_Economics_Religion_and_Happiness_LV.pdf (Accessed 10.06.2017).

22. Walzer M. The Revolution of the Saints: A Study in the Origins of Radical Politics. – New York: Atheneum, 2010. – 388 p.

23. Nelsen B., Guth J. Religious Culture and European Integration: Theory and Hypotheses. – Furman University Greenville, South Carolina, 2003. – URL: http://aei.pitt.edu/442/1/EUSA2003_paper_web_version.htm (Accessed 11.06.2017).

24. Risse T. The Social Construction of Social Constructivism. // The Social Construction of Europe. / Ed. by T. Christiansen, K. E. Jorgensen, A. Wiener. – London: Sage Publications, 2011. – P. 157–170. – URL: <http://knowledge.sagepub.com/view/the-social-construction-of-europe/n13.xml> (Accessed 12.06.2017).

25. Checkel J. T. Social Construction and European Integration. // The Social Construction of Europe. / Ed. by T. Christiansen, K. E. Jorgensen, A. Wiener. – London: Sage Publications, 2011. – P. 47–62. – URL: <http://www.follesdal.net/projects/ratify/TXT/Checkel-SageHandbookChapter.pdf> (Accessed 14.06.2017).

REFERENCES:

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. [Protestant ethic and the spirit of capitalism] / Перекл. з нім. О. Погоріло. – К.: Основи, 1994. – 262 с.

2. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. [Leviathan or Matter, form and power of the state ecclesiastical and civil] / Перев. с англ. А. Лескова. – М.: Мысль, 2012. – URL: http://www.e-reading.club/chapter.php/14911/14/Gobbs_-_Leviathan%2C_ili_Materiya%2C_forma_i_vlast%27_gosudarstva_cerkovnogo_i_grazhdanskogo.html (Дата обращения 05.06.2017).

3. Кант И. Критика практического разума. [Critique of practical reason] / Перекл. з нім. І. Бурковського. – К.: Юніверс, 2004. – 240 с.

4. Смит А. Дослідження про природу і причyny багатства народів. [An inquiry into the nature and causes of the wealth of Nations] / Перекл. с англ. О. Вдовенко. – К.: Ексмо, 2007. – 960 с.

5. Маркс К. Критика гегелевской философии права. Введение [critique of Hegel's philosophy of law. Introduction] // К. Маркс, Ф. Энгельс, Собр. соч., изд. 2, т. 1. – 526 с.

6. Грамши А. Тюремные тетради. Част' первая [Prison note. Part one]. – М.: Изд-во политической литературы, 1991. – 254 с.

7. Ленин В. И. О лозунге Соединенных Штатов Европы. Полное Собрание Сочинений, т. 26

[The slogan of the United States of Europe. Complete Works]. – 556 s.

8. Wallerstein I. The modern world-system I-III. – University of California Press, 2011.

9. Kharrison L. Kul'turnyy kod i progress [Cultural code and progress] // Ekspertnyy portal Vysshey shkoly ekonomiki, 10 iyunya 2010. – URL: <http://www.opec.ru/1295413.html> (Дата обращения 10.06.2017).

10. Boettke P. Religions and Economics. // Faith & Economics, 2005, No. 46. – URL: <http://www.gordon.edu/ace/pdf/SymposiumF05F&E46.pdf> (Accessed 01.06.2017).

11. Berger P. L. The Desecularization of the World: A Global Overview. // The Desecularization of the World: Resurgent Religious and World Politics. / Ed. by P. Berger. – Washington, D.C.: Ethic and Public Policy Center, 1999. – 143 p.

12. Cazanov J. Rethinking Secularization: A Global Comparative Perspective. // Berkley Centre of Religion, Peace & World Affaires., 01 March 2006. – URL: <http://iasc-culture.org/THR/archives/AfterSecularization/8.12CCasanova.pdf> (Accessed 02.06.2017).

13. Iannaccone L. R.. Introduction to the Economics of Religion. // Journal of Economic Literature, Vol. XXXVI (September 1998), P. 1465–1496. – URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/7b83/2a525cac42c3e93565de2ad97408639a9ce6.pdf> (Accessed 05.06.2017).

14. Inglehart R., Norris P. Sacred and Secular. Religion and Politics Worldwide. – Cambridge University Press, 2004. – URL: http://ksghome.harvard.edu/~pnorris/Books/Sacred_and_secular.htm (Accessed 11.06.2017).

15. Galor O., Michalopoulos, S. Evolution and the growth process: Natural selection of entrepreneurial traits. // Journal of Economic Theory, 2012, No. 4 – URL: <http://www.nber.org/papers/w17075> (Accessed 12.06.2017).

16. Putnam R. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1993. – 187 p.

17. McCleary, R.M.. Salvation, Damnation, and Economic Incentives. // PRPES working paper, February, 2003, No. 24 – URL: www.wcfia.harvard.edu/religion (Accessed 09.06.2017).

18. Barro R. J., McCleary R. M. Religion and Economic Growth. // Cambridge: National Bureau of Economic Research, 2003. – URL: www.nber.org/papers/w9682.pdf (Accessed 08.06.2017).

19. Eum W. Religion and Economic Development. A study on Religious variables influencing GDP grows over countries. – University of California, Berkley Press, 2001. – URL: http://www.econ.berkeley.edu/sites/default/files/eum_wonsub.pdf (Accessed 11.06.2017).

20. Guiso L., Sapiensad P., Zingales L. People's opium? Religion and economic attitudes. // Journal of Monetary Economics, 2003, No. 50, P. 225–282. – URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.197.7936&rep=rep1&type=pdf> (Accessed 10.06.2017).

21. Steiner L., Leinert L., Frey S.B.. Economics, Religion and Happiness. // Zeitschrift für Wirtschafts- und Unternehmensethik, 2010, No. 8, P. 9–24. – URL: http://www.bsfrey.ch/articles/C_514_Economics_Religion_and_Happiness_LV.pdf (Accessed 10.06.2017).

22. Walzer M. The Revolution of the Saints: A Study in the Origins of Radical Politics. – New York: Atheneum, 2010. – 388 p.

23. Nelsen B., Guth J. Religious Culture and European Integration: Theory and Hypotheses. – Furman University Greenville, South Carolina, 2003. – URL: http://aei.pitt.edu/442/1/EUSA2003_paper_web_version.htm (Accessed 11.06.2017).

24. Risse T. The Social Construction of Social Constructivism. // The Social Construction of Europe. / Ed. by T. Christiansen, K. E. Jorgensen, A. Wiener. – London: Sage Publications, 2011. – P. 157–170. – URL: <http://knowledge.sagepub.com/view/the-social-construction-of-europe/n13.xml> (Accessed 12.06.2017).

25. Checkel J. T. Social Construction and European Integration. // The Social Construction of Europe. / Ed. by T. Christiansen, K. E. Jorgensen, A. Wiener. – London: Sage Publications, 2011. – P. 47–62. – URL: <http://www.follesdal.net/projects/ratify/TXT/Checkel-SageHandbookChapter.pdf> (Accessed 14.06.2017).

Несправа Н. В., кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры социальных наук Днепропетровского государственного университета внутренних дел (Днепр, Украина), E-mail: n.nesprava@gmail.com

Влияние религии на процессы экономического роста и европейской интеграции: анализ исследований в парадигме социального конструктивизма.

Аннотация. В статье осуществлен анализ основных научных теорий о влиянии религии

на экономические и интеграционные процессы. Главное внимание уделено исследованиям, которые были проведены по методологии социального конструктивизма. Обобщив выводы этих исследований, автор показывает, что, несмотря на процесс секуляризации общественной жизни, религиозные нормы и институты продолжают прямо или косвенно влиять на экономическую деятельность в странах Европейского Союза. Социальный конструктивизм исходит из того, что христианская вера, которая в свое время сформировала уникальный европейский этос, и сегодня выступает экзистенциальным фактором европейской интеграции. При этом конструктивисты доказывают, что влияние религиозных принципов на экономическое развитие и евроинтеграционные процессы имеет сложный дифференциально-мультипликативный характер, который ценностно детерминирует отношения между социальными акторами в экономической, политической и культурной сферах.

Ключевые слова: религия, экономическое развитие, европейская интеграция, Европейский Союз, социальный конструктивизм.

Nesprava M., PhD in philosophical Sciences, docent, Associate Professor of the Department of Social Sciences, Dnipropetrivsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine), E-mail: n.nesprava@gmail.com

The Religion's Influences on the Processes of Economic Growth and European Integration: Analysis of Social Constructivism Paradigm Researches.

Abstract. This study analyzed the main scientific theories concerning the religion's influences on the economic and integration processes. Author focuses attention on the researches carried out on the methodology of social constructivism. This conception emerged as an alternative to realism, liberalism and marxism. These originally spiritually saturated theories eventually transformed to the doctrines, the practical implementation of which led to social and economic crises and conflicts. The statement that social reality is valuable and culturally peculiar appears as the cornerstone of constructivism. Following the Weber's concept in the researches of religion's influences on the processes of economic development and integration, social constructivism has critically reworked it.

Author identifies three main areas of researches within the framework of this paradigm. In the first area scientists study the influence of religious ideas on the welfare of the population through their interconnection with economic, political and cultural institutions. In the second area explorers analyse the role of religious activity in the formation of subjective assessments of external environment and internal reflection as the factors of economic productivity and social consolidation. In the third area researchers define the value potential of Christianity and its various confessions in the processes of European integration.

Summarizing the conclusions of these studies, author shows that the opinion, on which religious norms and institutions continue to influence economic activity, despite the process of secularization in the European Union countries, is established in the framework of social constructivism paradigm. At the same time, constructivists argue that the influence of religious principles on economic development and European integration processes has a complex differential and multiplicative character, which determines the relationship between social actors in the economic, political and cultural spheres both directly and indirectly. Scientists-constructivists discover the fact that the Christian faith, which has formed unique European ethos, today acts as an existential factor in European integration.

Keywords: religion, economic development, European integration, European Union, social constructivism.

**Статті за результатами II Всеукраїнської
науково-практичної конференції
«Ідентичності та політичні інститути»
(24 квітня 2017 р., м. Ніжин)**

УДК 321.7 (477)

Барановський Ф. В.,

доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології та права
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Україна), E-mail: visnukdnu@i.ua

**ПАРИТЕТНА ДЕМОКРАТІЯ В УКРАЇНІ:
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ В ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ**

***Анотація.** В статті досліджуються особливості розвитку паритетної демократії в Україні в контексті сучасних європейських тенденцій вирішення гендерно чутливих питань в політичній сфері. На основі європейського досвіду проаналізовано поточну ситуацію щодо кількісних параметрів дотримання європейських гендерних вимог та розглянуто найбільш ефективні заходи щодо їх реалізації, а також стан справ із застосуванням цих заходів в Україні.*

Проведений аналіз свідчить про комплексний характер проблеми вирішення гендерного балансу та представленості жінок, зокрема, у політичних партіях та законодавчих органах влади. На його основі зроблено висновок, що лише завдяки спільним зусиллям всіх релевантних акторів, включаючи державні структури, політичні партії, ЗМІ та організації громадського сектору із застосуванням комбінації різноманітних заходів щодо стимуляції залучення жінок до активної політичної діяльності є можливим досягнення гендерного паритету.

***Ключові слова:** паритетна демократія, гендерний баланс, гендерні квоти, добровільні квоти політичних партій, жіночі фракції, гендерно чутливі організації громадського сектору.*

На сьогодні у глобальному дискурсі – на рівні міжнародних організацій, національних урядів, міждержавних структур і академічної спільноти — постійно лунає теза про необхідність забезпечення гендерної рівності в політиці, бізнесі, державному управлінні та інших організаціях. Більше ніж у третині країн світу існують правила, які вимагають, щоб жінки складали певну мінімальну кількість кандидатів або обраних представників, і число таких країн постійно зростає. Вони запроваджують паритетні або квотні принципи у керівних органах корпорацій, в судовій системі, серед керівників державного сектору, профспілках, політичних партіях та законодавчих органах влади.

Паритет є механізмом політики, який отримує найбільшу увагу від вчених, організацій міжнародного розвитку та ЗМІ. Він являє собою простий механізм, яке є відносно маловитратним для впровадження урядами і його результати легко виміряти.

Загалом, концепція «паритетної демократії» включає в себе різноманітні сфери гендерної справедливості, а не тільки присутність жінок у вищих ешелонах влади та управління.

Метою статті є дослідження особливостей розвитку паритетної демократії в Україні в контексті сучасних європейських тенденцій вирішення гендерно чутливих питань в політичній сфері.

Чи має бути паритет самоціллю? Або він є засобом для досягнення гендерної рівності в більш широкому сенсі? Це дискусійне питання. Оскільки, з одного боку

паритет може бути самоціллю, тому що невірно очікувати паритету автоматично, щоб домогтися значного прогресу щодо гендерної несправедливості. З іншого, – взагалі виникає питання в необхідності паритету, виходячи із стереотипу про існування так званих жіночих та чоловічих професій. В даному випадку паритет значною мірою ігнорує відмінності серед жінок – відмінності, які формують досвід, визначають інтереси та встановлюють погляди. Зокрема, йдеться про більші нахили жінок до гуманітарних професій, на противагу природничим та технічним областям.

Зрештою, коли аналізується політична сфера, то під рівністю політичних прав мається на увазі існування гендерної справедливості. Однак, якщо, зокрема, йдеться про участь жінок у роботі законодавчих органів, факти свідчать про певну дискримінацію їхніх прав та інтересів.

По-перше, все ще існує значний дисбаланс між кількістю чоловіків та жінок в парламентах не на користь останніх. По-друге, хоча є деякі свідчення того, що жінки-парламентарі хотіли б вжити заходів, щоб мінімізувати гендерну несправедливість, існує мало доказів суттєвих змін в структурах комітетів, в правилах субординації і прерогативах партійних лідерів, які схильні до маргіналізації жінок у законодавчій політиці. Це проявляється в тому, що, не зважаючи на певне збільшення кількості законопроектів, які стосуються проблем жінок, знижується кількість їх проходження через парламент. По-третє, навіть за умов існування гендерних квот, переважна більшість нових жінок-депутатів приходить в якості представниць різних партій, вони розділені між партіями, мають підпорядковуватися партійній дисципліні і зобов'язані своїм становищем партійним босам, що врешті-решт зриває колективні дії. Проте, у останньому випадку, мова буде вже йти про протиставлення та антагонізм депутатів-жінок та депутатів-чоловіків, про певну війну статей, що на-вряд чи було б правильним в рамках нормального законодавчого процесу. Спробами об'єднання жінок в політиці, саме в зазначеному вище аспекті – під феміністичним уклоном, були спроби створення жіночих політичних партій.

Створення жіночих політичних партій є, з одного боку, заявою жінок про свою готовність до політичної діяльності. З іншого – виникнення жіночих політичних партій також свідчить, що в країні загалом і в її політичній сфері зокрема наявна дискримінація за статевою ознакою, що існує гендерна несправедливість, що такий стан справ став політичною проблемою, яку не розв'язують, зокрема, й інші політичні партії, і що потрібне політико-державне регулювання. Такі партії виникали в різні часи і в різних країнах світу. В Україні, починаючи з 1997 року, Міністерство юстиції України зареєструвало шість політичних партій жіночого спрямування. Серед них – партія «Жінки України», Всеукраїнська партія «Жіночі ініціативи», партія «Солідарність жінок України, Всеукраїнське політичне об'єднання «Жінки за майбутнє та ін. Але всі вони вже припинили свою діяльність, тобто ці спроби виявилися невдалими [1, с. 36].

Отже, на нашу думку, проблема повинна бути розв'язана в контексті вищезазначених перших двох аспектів дискримінації жінок в політичній сфері.

Щодо гендерної ситуації у вітчизняному парламенті, то згідно даних Комітету виборців України Верховна Рада VIII скликання має найбільше жінок-народних депутатів за всю історію незалежної України. До парламенту обрано 47 жінок, або 11,1% загального складу. Для порівняння, у Верховній Раді попереднього скликання було 9,9% жінок (44 особи), а у ВР першого скликання – лише 2,3% (11 осіб). В цьому плані можна сказати, український парламент стає більш збалансованим. Втім, до світової практики ще далеко – в середньому, в парламентах світу 22% жінок, а в Європі цей показник сягає 25% [2].

Специфіка України свідчить, що вибори в багатомандатних округах більш сприятливі для обрання жінок-кандидатів, ніж в одномандатних. Проблема полягає у тому, що мажоритарна складова виборчої системи, з її жорсткою кон-

курентною боротьбою, яка доповнюється стереотипами щодо жінок у політиці, наявністю елементів використання адміністративного ресурсу, котрі переростають в різноманітні зловживання і порушення закону, не сприяє обранню жінок до парламенту.

З 47 жінок, обраних до парламенту, тільки 2 отримали мандат в мажоритарних округах. Обидві обрані у Львівській області. Це означає, що мажоритарна складова привела до парламенту тільки 1% відсоток жінок (2 з 198 нардепів), а партійні списки – 20% (45 з 225). Подібна ситуація спостерігалась і у 2012 році [2].

Хоча представництво статей у парламенті 8 скликання стало більш збалансованим, порівняно з парламентами попередніх скликань, згідно з Цілями Тисячоліття ООН Україна мала забезпечити ще до 2015 року гендерне співвідношення у законодавчому органі на рівні не менше 30 жінок до 70 чоловіків [3].

Для досягнення таких показників, виходячи з сучасних українських умов, не можна обійтися без вживання додаткових заходів щодо досягнення цього мінімального показника на майбутніх виборах. Зрозуміло, що на певний час треба відмовитися від мажоритарної складової виборів.

Такі заходи можуть передбачати, наприклад, впровадження гендерних квот за пропорційною складовою виборчої системи з відкритими списками.

Квотування має сприяти процесу формування парламентів на рівних гендерних принципах. Дана проблема є важливою на різних рівнях. Йдеться як про регіональні та національні структури, так й про міжнародні. Існують певні показники мінімальних стандартів гендерного співвідношення у колегіальних виборних органах влади.

Зокрема, ще у березні 2003 року Комітет Міністрів Ради Європи прийняв рекомендацію Rec (2003) 3 Про збалансовану участь жінок і чоловіків у політичному і суспільному прийнятті рішень. Ця рекомендація пропонує державам-членам вжити заходів для поліпшення ситуації, яка може бути названою демократичним дефіцитом, що відображає нерівну участь і представленість жінок у політичному та суспільному житті, зокрема на рівні прийняття рішень [4]. Відправною точкою даної рекомендації є визначення «збалансована участь жінок і чоловіків». Це визначення описує збалансовану участь жінок і чоловіків в сенсі 40% представлення обох статей у будь-якому органі для прийняття рішень у політичному та суспільному житті. Цей відсоток встановлює, таким чином, кількісний поріг паритету, з 40% жінок і 40% чоловіків, решта 20% відкриті для будь-якої статі в рамках гнучких підходів.

Такий кількісний поріг зі значною кількістю жінок має прокласти шлях для ефективної рівної участі, не тільки з кількісної точки зору, але і з якісної.

Рекомендації висувають набір цілей, принципів і заходів, які повинні бути прийняті в цілях усунення диспропорцій в політичній участі і забезпеченні збалансованої участі жінок і чоловіків. Дані цілі, прагнення до яких висловлює справжню політичну прихильність до гендерної рівності в прийнятті рішень як чиннику та умови демократії, включають в себе:

- захист і надання громадянських і політичних прав з особливим акцентом на індивідуальних виборчих правах;
- перегляд законодавства і практики з метою переконання, що рівність між жінками і чоловіками гарантовано;
- прийняття спеціальних заходів для стимулювання і підтримки участі жінок в прийнятті політичних і суспільних рішень, а саме створення чіткого плану для досягнення збалансованої участі.

Незважаючи на вищезазначені рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи жінки як і раніше є неповністю представленими на посадах, пов'язаних з прийняттям рішень на всіх рівнях. Дійсно, в більшості держав ЄС, парламенти і уряди на всіх рівнях не відображають склад суспільств, які вони представляють. Хоча частка жінок-членів у парламентах держав ЄС збільшилася з 22,1% у жовтні 2004 року до

28,7 % у листопаді 2016 року, темпи прогресу ледве перевищують піввідсотка в рік [5, с. 32].

В цьому аспекті важливим виявляється дослідження питання підвищення спроможності та зацікавленості політичних партій щодо розв'язання проблеми гендерного паритету. Є очевидним, що для досягнення цих завдань партії мають існувати у певному законодавчому, структурному, інституціональному та соціальному середовищі, іншими словами, в умовах, які мають сприяти їхньому ефективному реагуванню на гендерні вимоги.

Ситуація, за якої політичні партії починають відповідати гендерним вимогам, визначається контекстною структурою політичної сфери.

Нашу думку, одним з таких чинників може бути якнайшвидша інституціоналізація партійної системи, становлення поміркованої системи з партіями, які мають сталу ідеологію, є укоріненими в політичному спектрі. Такі політичні партії більш схильні до дотримання порядку денного в галузі гендерної політики, можуть бути більш чуйними для гендерних проблем, оскільки вони мають більш прозору і доволі чітко відрегульовану усталену структуру, що сприяє підвищенню рівня відповідальності.

Також, спроможність політичних партій відповідати гендерним трендам залежить від соціально-економічних і культурних тенденцій, які можуть сприяти чи заважати реалізації завдань гендерного паритету.

Якщо йдеться про Україну, то поступова зміна економічної структури суспільства та соціо-культурної парадигми в рамках прагнення побудувати демократичну, правову державу з розвиненими ринковою економікою і громадянським суспільством призвело до переосмислення ролі жінок в багатьох сферах суспільного життя і сферах прийняття рішень, їхньої активної самореалізації. Поступовий процес європейської інтеграції лише підсилює дані тенденції.

В контексті європейських тенденцій основною стратегією, яка може вплинути на ступінь відданості політичних партій принципам гендерного паритету, є стратегія позитивної дискримінації (квоти). Введення квот є суттєвим чинником заохочення політичних партій до дотримання гендерного балансу.

Виходячи з даних, які наведено у робочому документі Мережі Європейської Комісії по просуванню жінок у процесі прийняття рішень в політиці та економіці під назвою «Інструмент квот: різні підходи в Європі», у ряді європейських країн, таких як Бельгія, Франція, Греція, Португалія, Іспанія, Словенія і Польща, на законодавчому рівні було введено гендерні квоти на виборах у національні парламенти, тоді як в інших країнах, таких як Німеччина, Швеція і Великобританія застосовуються добровільні партійні квоти [6].

Введення гендерних квот призвело до швидкого і значного збільшення представленості жінок у політичній сфері. Проте, більша чи менша ефективність квот залежить також від виборчої системи. В пропорційних виборчих системах, принцип застіжки-блискавки, де кандидати у списку повинні бути по чергові чоловіком і жінкою, може забезпечити ефективне рішення в умовах збалансованого формування списків кандидатів [6]. Звичайно, в рамках системи відкритих списків виборці мають право самі віддавати перевагу окремим кандидатам незалежно від статі і вони можуть просуватися по списку згідно зростання власного рейтингу. Це може призводити до проходження далі більшої кількості чоловіків. Проте, теоретично, пройти далі може і більша кількість жінок. У мажоритарних системах, таких як у Великобританії, принцип квотування також виявився ефективним інструментом. Водночас разом з існуванням квотного принципу важливу роль відіграє застосування санкцій у разі недотримання цих вимог. Відхилення списків кандидатів є однією з найбільш ефективних санкцій.

Отже для України європейський досвід є дуже цікавим і корисним для подолання гендерних дисбалансів. На його основі вважали б за доцільне запровадити добровільні партійні квоти як тимчасові заходи збільшення кількості жінок у

політиці на найвищих рівнях прийняття рішень. Саме такий тип квот свідчить про демократичні орієнтації партійних сил і може бути використаний партіями для пропагування власної унікальності на українській політичній сцені.

Проте квоти не є єдиним способом домогтися більш збалансованого представництва в національних парламентах та стимулювати політичні партії враховувати гендерну проблематику.

Здатність організацій, що займаються гендерною проблематикою, залучити на свою сторону союзників і прихильників, в тому числі серед владних структур, партійного керівництва та активу, які будуть стимулювати і підтримувати їхні вимоги, а також сформулювати аргументацію таким чином, щоб переконати партії у легітимності цих вимог з одного боку, і у загрозах для них щодо втрати підтримки (особливо в плані голосів), є важливим елементом при визначенні, чи є ці організації більш або менш спроможними захищати принципи паритетної демократії.

У партіях, які знаходяться ближче до вищезгаданих принципів, жінки, як правило, добре організовані і можуть виконувати узгоджені і професійні колективні дії, вони мають зв'язки з іншими організаціями підтримки та громадянським суспільством, що забезпечують вищий політичний вплив.

У грудні 2011 р. У Верховній Раді України було створено міжфракційне депутатське об'єднання «Рівні можливості», яке продовжило свою роботу після виборів до парламенту восени 2012 р., до нього увійшли 26 депутаток і депутатів із різних фракцій. Учасники об'єднання підготували низку законопроектів з питань розширення прав жінок та сприяння гендерній рівності, а також поширювали ідеї рівноправності у Верховній Раді та серед українського суспільства загалом [7, с. 39].

У більшості розвинених європейських країн підтримка гендерних ініціатив з боку політичних партій була досягнута завдяки постійним процесам координації між жінками та розробки стратегії їх дій. Здатність жінок до координації зусиль була дуже важливим визначальним фактором, наприклад, щодо ухвалення квот на керівні та виборні посади.

В Україні 24 березня 2016 року була створена Громадська рада з гендерних питань. До громадської ради увійшли представники/ці міжфракційного депутатського об'єднання «Рівні можливості», українські та міжнародні громадські організації, експерти/ки з питань гендерної рівності та недискримінації. Завданням ради є робота у кількох напрямках задля покращення становища жінок та встановлення гендерної рівності в Україні. Поміж всього — створення мапи гендерних програм, а також розроблення комплексної методології гендерної оцінки законодавчих актів.

Одинадцятого квітня відбулося засідання Громадської ради з гендерних питань. Захід пройшов з ініціативи Міжфракційного депутатського об'єднання «Рівні можливості» у співпраці з Національним демократичним інститутом (NDI)[8]. Як зазначила координаторка Гендерної ради Лариса Кобелянська: «У раду входять представники тих організацій, які роками працюють над впровадженням гендерної рівності, а отже мають широкі напрацювання у своїх напрямках, і дуже зацікавлені, щоб ці напрямки і результати, які були досягнуті за роки роботи, знаходили своє продовження у законопроектах і нормативних актах, поширювалися в інші регіони, інституалізовувалися. Таким чином, є дуже висока зацікавленість учасників у тому, аби був результат» [8].

Завдяки згуртуванню через партії, громадський сектор і в межах політичних інститутів, стратегічній роботі з визначення своїх вимог, створенню альянсів з авторитетними лідерами (в тому числі чоловіками) жінки можуть домогтися підтримки своїх вимог і створювати тиск на політичні інститути щодо утвердження гендерної політики.

Політичний вплив або переговорна сила гендерних акторів значною мірою залежить від їх здатності уявляти наявні політичні можливості для вироблення стратегії своїх дій, мобілізації і використання своїх ресурсів, успішного висунування своїх

вимог із залученням якомога більшого числа союзників і прихильників. Йдеться про організації громадського сектору гендерної спрямованості, засоби масової інформації тощо, які можуть сприяти заохоченню жінок до участі у політичних структурах влади і ухвалення рішень.

Важливі ініціативи щодо розширення участі жінок у прийнятті рішень реалізуються на рівні громадських організацій, які як лобіюють це перед Урядом та парламентом, так і вживають відповідних зусиль для гендерного збалансування серед власного керівництва. Показовим є приклад Асоціації міст України (громадської організації, яка об'єднує 456 міст-партнерів), яка традиційно була гендерно нейтральною. У 2012 р. в Асоціації було створено секцію з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, прийнято Стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, у результаті чого були внесені зміни до Статуту Асоціації щодо представленості жінок – міських голів у Правлінні Асоціації шляхом введення спеціальних тимчасових заходів (5 % квоти для жінок у складі Правління Асоціації). У грудні 2012 р. до Правління Асоціації було обрано 5 жінок – міських голів, що становило майже 10 % загальної чисельності Правління (хоча впродовж 20 років існування Асоціації у складі її Правління не було жодної жінки) [7, с. 39].

Одним із способів для жінок вийти на політичну арену є участь у національних жіночих рухах. Така участь може надати їм повноваження та лідерські навички, які є необхідними, щоб стати потенційним майбутнім кандидатом на виборні політичні посади. Жіночі рухи також можуть впливати на політичні платформи партій і допомагати пересвідчуватися, що питання, які становлять особливий інтерес для жінок, з усією серйозністю вирішуються усіма політичними партіями.

У більш широкому сенсі, організації громадського сектору, в тому числі жіночі, організації із захисту прав людини, профспілки та інші інститути громадянського суспільства за допомогою різних способів можуть зробити свій внесок у просуванні участі жінок у політичному житті. Ці способи можуть включати в себе визначення жінок в якості кандидатів, проведення тренінгів з роботи зі ЗМІ, розвиток мереж для просування жінок у політиці, допомога у громадянській та виборчій освіті з урахуванням гендерних факторів.

Також серед заходів із зміцнення прав жінок та усунення перешкод на шляху до участі в політичному житті можна виокремити такі як:

- забезпечення підвищення кваліфікації та навчання жінок-членів організацій громадського суспільства і жінок-журналістів;
- покращення доступу жінок до правосуддя;
- підтримка місцевих зусиль у відстоюванні законних прав, які дозволяють жінкам повною мірою брати участь у політичному та економічному житті суспільства;
- нарощування потенціалу організацій громадянського суспільства в підтримці участі жінок у політичному житті і у процесі прийняття рішень.

Щодо засобів масової інформації, особливо електронних, то вони відіграють найважливішу роль у формуванні інтересів та установок виборців. Те як ЗМІ зображують жінок і гендерні питання, і чи можуть вони транслювати ефективні меседжі стосовно гендерної просвіти виборців, може неабияким чином впливати на участь жінок у виборах.

Загалом, виборче законодавство і законодавство про засоби масової інформації створюють певні рамки, що визначають роль ЗМІ у виборах. У більшості випадків формальні правила, що регулюють висвітлення кандидатів у ЗМІ, є гендерно-нейтральними. У дійсності, однак, практики ЗМІ можуть опосередковано ставити жінок в несприятливе становище. Наприклад, це може бути неформальна дискримінація в обмеженні можливостей виходу в ефір на телебаченні та радіо. Навіть коли ефірний час ретельно регулюється, ціна реклами може бути поза досяжністю кандидатів-

жінок. Жінки найчастіше отримують рівний ефірний час у країнах, де забезпечуються однакова кількість безкоштовного ефірного часу для всіх кандидатів і ліміти на платну політичну рекламу. В цьому аспекті регулятивно закріплений додатковий ефірний час для жінок може слугувати в якості стимулу для політичних партій щодо висунення і підтримки кандидатів-жінок. В Україні цьому питанню ще не приділяється достатньої уваги. Саме тому організації громадського сектору, чутливі до гендерних питань, а також міжфракційні жіночі об'єднання мають якомога активніше лобіювати це питання щодо його нормативного вирішення.

Таким чином, у якості висновку варто зауважити, що не дивлячись на деякі спроби врахування європейського досвіду сприяння політичній партисіпації жінок в Україні, існують певні аспекти, які, на наш погляд, потребують своєї реалізації.

В Україні бракує жіночих фракцій при політичних партіях як впливових акторів, і жодну партію при владі не можна назвати дійсно дружньою до жінок. Жіночі фракції часто можуть впливати на партійні посади, особливо з питань, що становлять особливий інтерес для жінок. Вони найбільш ефективні, якщо безпосередньо пов'язані з керівництвом. Політичні партії, які мають внутрішню організацію жінок, які добре скоординовані, і які здатні мобілізувати ресурси, як правило, краще реагують на потреби жінок.

Також серед певних аспектів покращання гендерної ситуації можна виокремити такі: введення питання забезпечення гендерної рівності в українському суспільстві до програм партій; створення добровільних квот; створення стимулів для політичних партій для висунення кандидатів-жінок, в тому числі ресурсів, навчання і підвищення доступу до ефірного мовлення; надання консультацій з питань законодавства, виборчих систем та інших практик, які можуть сприяти участі жінок у виборчому процесі; проведення тренінгів для політичних партій, журналістів тощо, щоб донести важливість політичної участі жінок і врахування гендерної проблематики; забезпечення навчання та інші види підтримки жінок-кандидатів; лобіювання законодавчих змін, спрямованих на розширення прав і можливостей жінок; переконання міжнародних донорів для підтримки проектів, спрямованих на розширення участі жінок у політичному житті; забезпечення висвітлення у ЗМІ політичного контексту гендерної проблематики при одночасному уникненні негативних гендерних стереотипів; акцентування у програмах новин уваги на питаннях, які викликають особливу стурбованість жінок.

Отже, розвиток політичної участі жінок Україні вимагає цілеспрямованих зусиль не тільки самих жінок, але і з боку всіх релевантних до гендерних питань акторів, від органів влади, політичних партій до ЗМІ та різноманітних організацій громадського сектору.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Основи гендерної політики в системі державного управління: навчально-методичний комплекс дисципліни для слухачів курсів підвищення кваліфікації державних службовців, керівників державних підприємств і організацій та працівників органів місцевого самоврядування / укладники В. А. Гошовська, Н. Г. Протасова; Національна академія державного управління при Президентові України. – К., 2011. – 120 с.

2. КВУ: в новому парламенті найбільше жінок за всю історію (12.11.2014), – URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/> (Дата звернення 26.04.2017)

3. Цілі розвитку тисячоліття: Україна 2015, ціль № 6 «Забезпечення гендерної рівності», – URL: <http://www.ukraine2015.org.ua/tsil6> (Дата звернення 26.04.2017)

4. Council of Europe, Committee of ministers. Recommendation Rec(2003)3 of the Committee of Ministers to member states

on balanced participation of women and men

in political and public decision making (Adopted by the Committee of Ministers on 12 March 2003 at the 831st meeting of the Ministers' Deputies), – URL: <http://www.legislationline.org/documents/id/15585> (Accessed 26.04.2017)

5. 2017 Report on Equality between Women and Men in the EU. – Brussels: European Commission, 2017. – 68 pp.

6. European Commission's Network to Promote Women in Decision-making in Politics and the Economy. Working Paper «The quota-instrument: different approaches across Europe», – URL: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/quota-working_paper_en.pdf (Accessed 26.04.2017)

7. Гендерна політика та інституційні механізми її реалізації в Україні. Національний огляд виконання Україною Пекінської декларації та Платформи дій і заключних документів Двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН / Укладач: Михайло Корюкалов. – К., 2014. – 120 с.

8. Гендерна громадська рада: нові можливості, – URL: <http://povaha.org.ua/henderna-hromadska-rada-novi-mozhlyvosti/> (Дата звернення 26.04.2017)

REFERENCES:

1. Osnovy hendernoi polityky v systemi derzhavnoho upravlinnia: navchalno-metodychnyi kompleks dystsypliny dlia slukhachiv kursiv pidvyshchennia kvalifikatsii derzhavnykh sluzhbovtziv, kerivnykiv derzhavnykh pidpriemstv i orhanizatsii ta pratsivnykiv orhaniv mistsevoho samovriaduvannia [Gender policy framework in the public administration: educational-methodical complex for courses of improvement of qualification of civil servants, managers of state enterprises and organizations, and members of local authorities] / ukladnyky V. A. Hoshovska, N. H. Protasova; Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. – K., 2011. – 120 s.

2. KVV: v novomu parlamenti naibilshe zhynok za vsiu istoriiu (12.11.2014) [CVU: in the new Parliament the most women in history], – URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/> (Accessed 26.04.2017)

3. Tsili rozvytku tysiacholittia: Ukraina 2015, tsil № 6 «Zabezpechennia hendernoi rivnosti» [The Millennium development goals: Ukraine 2015, goal 6 «Ensuring gender equality»], – URL: <http://www.ukraine2015.org.ua/tsil6> (Accessed 26.04.2017)

4. Council of Europe, Committee of ministers. Recommendation Rec(2003)3 of the Committee of Ministers to member states on balanced participation of women and men in political and public decision making (Adopted by the Committee of Ministers on 12 March 2003 at the 831st meeting of the Ministers Deputies), – URL: <http://www.legislationline.org/documents/id/15585> (Accessed 26.04.2017)

5. 2017 Report on Equality between Women and Men in the EU. – Brussels: European Commission, 2017. – 68 pp.

6. European Commissions Network to Promote Women in Decision-making in Politics and the Economy. Working Paper «The quota-instrument: different approaches across Europe», – URL: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/quota-working_paper_en.pdf (Accessed 26.04.2017)

7. Genderna polityka ta instytutsiini mekhanizmy yii realizatsii v Ukraini. Natsionalnyi ohliad vykonannia Ukrainoiu Pekinskoï deklaratsii ta Platformy dii i zakliuchnykh dokumentiv Dvadtisat treti spetsialnoi sesii Heneralnoi Asamblei OON [Gender policy and institutional mechanisms for its implementation in Ukraine. National review of Ukraine's implementation of the Beijing Declaration and Platform for action and the outcome documents of the Twenty-third special session of the UN General Assembly] / Ukladach: Mykhailo Koriukalov. – K., 2014. – 120 s.

8. Henderna hromadska rada: novi mozhlyvosti [Gender social Council: new opportunities], – URL: <http://povaha.org.ua/henderna-hromadska-rada-novi-mozhlyvosti/> (Accessed 26.04.2017)

Барановский Ф. В., доктор политических наук, профессор, заведующий кафедрой политологии и права Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя (Нежин, Украина), E-mail: visnukdnu@i.ua

Паритетная демократия в Украине: особенности развития в политической сфере.

Аннотация. В статье исследуются особенности развития паритетной демократии в Украине в контексте современных европейских тенденций решения гендерно чувствительных вопросов в политической сфере. На основе европейского опыта проанализирована текущая ситуация относительно количественных параметров соблюдения европейских гендерных требований и рассмотрены наиболее эффективные мероприятия по их реализации, а также состояние дел с применением этих мер в Украине.

Проведенный анализ свидетельствует о комплексном характере решения проблемы гендерного баланса и представленности женщин, в частности, в политических партиях

и законодательных органах власти. На его основе сделан вывод, что только благодаря совместным усилиям всех релевантных акторов, включая государственные структуры, политические партии, СМИ и организации общественного сектора с применением комбинации различных мер по стимуляции привлечения женщин к активной политической деятельности возможно достижение гендерного паритета.

Ключевые слова: паритетная демократия, гендерный баланс, гендерные квоты, добровольные квоты политических партий, женские фракции, гендерно чувствительные организации общественного сектора.

Baranowskiy F., doctor of political Sciences, Professor, head of the Department of political science and law, Nizhyn state University named after Mykola Gogol (Nizhyn, Ukraine), E-mail: visnukdnu@i.ua

Parity democracy in Ukraine: features of the development in the political sphere.

Abstract. In the article the features of development of parity democracy in Ukraine in the context of contemporary European trends addressing gender sensitive issues in the political sphere. On the basis of the European experience analyzed the current situation regarding quantitative parameters comply with European gender requirements and the most effective measures for their implementation, as well as the status of implementation of these measures in Ukraine.

The analysis shows the complex nature of addressing gender balance and representation of women, particularly in political parties and the legislature. On its basis the conclusion is made that only through the joint efforts of all relevant actors, including governmental structures, political parties, media and organizations of the public sector with the use of a combination of various measures to stimulate the involvement of women in political activities it is possible to achieve gender parity.

Keywords: parity democracy, gender balance, gender quotas, voluntary quotas of political parties, the women's coalition, gender sensitive organizations of the public sector.

УДК 316.485.22:32

Балабан Р. В.,

кандидат політичних наук,

старший науковий співробітник,

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І. Кураса. НАН України

(Київ, Україна), E-mail: visnukdnu@i.ua

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ ВІТЧИЗНЯНОЮ НАУКОЮ (ВІД ПРАКТИКИ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ ДО ПЕРШОПОЧАТКІВ ДОСЛІДЖЕНЬ У ВІТЧИЗНЯНИХ ДИСЕРТАЦІЯХ)

Анотація. У статті наголошується, що політичний протест, як такий у радянський період тотально відкидався і не міг бути предметом дослідження. Була вироблена єдина практика стосовно до незгодних з офіційним укладом, а саме – фізичне знищення або ізоляція.

Політичний протест став наразі дотичним предметом дослідження у вітчизняній науці і потребує ґрунтового наукового осмислення за для вироблення концепту взаємодії, реагування, врегулювання між державою і суб'єктом протесту та іншими учасниками громадянського суспільства.

Ключові слова: політичний протест, протестний рух, протестна дія, опозиція, дослідження.

Суспільно-політична школа радянського періоду (йдеться про СРСР) розглядала суспільний розвиток фактично на основі класової боротьби (ми досліджуємо радянський період, як такий, що передував сучасному етапу і залишив досить багато власних характеристик в сучасній політичній системі України). Суть класової боротьби полягає в політичному протесті одного класу проти іншого, як рабів

проти рабовласників, селян проти феодалів, робітників проти буржуазії. Приклади повстань, бунтів і революцій використовувались як підтвердження такої логіки боротьби. Ідеологи стверджували, що боротьба народних мас (протест), зрештою привела до перемоги нового укладу – соціалістичного з перспективою переходу до ідеального укладу – комуністичного і створення, відповідно, нової держави – СРСР. Культом і вінцем перемоги «народних мас» над експлуататорами була Жовтнева революція 1917 р., а створення СРСР, як наслідок перемоги соціалістичної революції датується 1922 роком.

При цьому новий уклад передбачав народовладдя, як наслідок – ліквідація соціальних суперечностей і конфліктів, а тим більше протестів. Тому на фоні культу боротьби і протестів (а вони апріорі могли бути виключно народні і заздалегідь справедливі) в СРСР політичних протестів не могло бути, оскільки соціалістичне суспільство бачилось ідеальним і народним, а народ проти себе не міг повставати. Так наївно вважали навіть вожді. В своїх спогадах, не позбавлених відвертості, М. Хрущов (перший секретар КПРС) говорить, що пройдисвіти, злодії і вбивці нашому соціалістичному суспільству дістались у спадок від капіталістичного [1, с. 151]. До М. Хрущова був період Й. Сталіна. Щодо незгодних тоді застосовувався термін «контрреволюціонери», ті, які проти влади більшовиків, а значить – проти революції, а отже проти блага для всіх. А також застосовувалося визначення «ворог народу», той, який є злочинцем і діє проти народу. Тобто, певна категорія людей ставала поза суспільством, а от народ – монолітний, єдиний – не може протестувати сам проти себе. Останнє підтверджувалося наявністю єдиного політичного блоку «усіх партійних і безпартійних», тобто повністю все суспільство (до 1925 р. в Україні також ліквідовані всі альтернативні партії, окрім правлячої ВКП(б))

Машина терору і репресій діяла з першого дня нової держави, спочатку, щоб утримати владу, а пізніше – для збереження режиму. Знищувалися незгодні, навіть на яких падала підозра, що вони могли бути незгодними, а також ті, які самі не знали, що вони незгодні. Все це відбувалось в ім'я великої надмети. Зрозуміло, що режим, який переміг на терорі не міг перетворитися на демократичний уклад. Будь-яка ініціатива, чи альтернативна позиція сприймалась, як загроза режиму, а тому, що називається «викорінювалась».

У жорнах репресій Український народ зазнав незліченого винищення. Окрім поточних репресій проти інтелігенції, куркулів, священників – в Україні був організований Голодомор 1933 р. Його визнали 25 держав світу як геноцид. Однією з перших, хто визнав це геноцидом була Естонія. Голодомор не має і не може мати раціонального обґрунтування як «економічний промах», «крайність». Єдина логіка це тотальне нищення сільських протестів. Ми говоримо тут про репресії і Голодомор у тому контексті, що ці дії були спрямовані проти незгодних і тих, хто протестував, що це було єдиним інструментом боротьби влади проти протестів.

Інформація про репресії і Голодомор не поширювалась в СРСР. Матеріали і статті почали з'являтися після 1985 р. Винищення людей не піддається здоровій логіці і не зрозуміло пересічній радянській людині 80-х рр. XX ст. У той час, коли для радянського читача з'являлися перші матеріали про голод, поширювалась і така версія, що збір зерна був необхідний для здійснення економічного прориву, а перегини призвели до голоду. Досить слабе економічне обґрунтування. Умовно, якщо вирізати стадо – то в чому вбачається прорив? Більше того, допомога голодуючим не надавалась, що говорить про свідоме «добивання».

Очевидно, що радянській владі не вдавалось приборкати українське суспільство, якому ще недавно було обіцяно землю і дозволено національне відродження. А тому проти частих бунтів – тобто політичних протестів і незгоди влада застосовувала інструмент, який не був винятком – він був природним для режиму, а саме – фізичне знищення. При цьому про бунти і заворушення ніде не йшлося. Їх офіційно не було, оскільки державна доктрина така, що більшовицька влада є народною, а отже народ

всеосяжно її підтримує.

Точкове придушення виступів і арешти учасників не припиняли протестів. В 1930 р. радянська влада розробила програму виселення заможних селян. В УСРР мобілізували 24 тис. озброєних осіб для проведення розкуркулення [2, с. 6]. З 20 лютого до 20 квітня 1930 р. в Україні заворушення охопили 1895 сіл [2, с. 10]. До речі, термін «заворушення», як визначення «протесту», ніби нівелює суть. У 1932 р. в Україні Державне політичне управління зафіксувало 923 масові протестні виступи, що становили 57% протестів по Союзу [2, с. 13]. Протести охоплювали село, або кілька сіл, але не мали загальнонаціонального ватажка. Вже не було кому їх очолити. Радянська влада виявилася мобілізованою і готовою до пригнічення повстань і бунтів. До 30-х років вже були ліквідовані всі альтернативні політичні партії, чинилися репресії серед інтелігенції і знищувалися можливі опоненти в середині самої ВКП(б).

Без сумніву, було прийняте рішення про «зачистку» України для остаточного подавлення всіх протестів. Ідеться про Голодомор 1933 р.

Після численних людських втрат українське суспільство стало «спокійним», лояльним і не бунтарським.

Для радянської пропаганди цілком логічно, що заради своїх нащадків можна перенести будь-які страждання. Формувалася радянська ідентичність єдиного народу з «правильним» суспільно-політичним укладом. Вибудова «залізної завіси», не допускала інформації з-поза меж СРСР, а в середині самої країни теж не поширювались альтернативні точки зору.

Цілком очевидно, що бунтарський дух, який проявився на початку XX століття в Україні, потрібно було приборкувати, і найпростіший спосіб – тотальний терор. Таким приборканням, а точніше винищенням, став Голодомор. Він був організований і санкціонований більшовицькою владою. Бо якби це оцінювалось як трагедія чи недолуге керівництво – то були б політичні висновки і наслідки. Натомість факт голоду приховувався, а виїмки «надлишків» тривали і далі.

Голод 1932 р. забрав життя 144 тис. людей. Голод 1933 винищив від 3 до 3,5 млн людей. Потрібно врахувати, що офіційно голод не визнавався і достовірної статистики просто не могло бути.

До квітня 1933 р. Було зафіксовано 2 млн 420 тис жертв голоду, і Сталін назвав цю статистику «скотською», чим і припинив їх облік. Це було фізичне знищення, інструмент приборкання незгодних і управління масами.

Масове винищення української інтелігенції почалося зі справи «Спільки визволення України» – травень 1933 р. У 1937 р. «на честь 20-річчя Жовтня» у Соловецькому таборі особливого призначення було розстріляно 100 представників української інтелігенції серед них Лесь Курбас, Микола Куліш [2].

Великий терор 1937–1938 рр. виконував ту ж саму місію, що і попередні репресії і Голодомор: «створення народних мас» (нової радянської ідентичності) як єдиного уніфікованого, директивно керованого елементу, а разом з цим, і збереження себе як режиму. Саме режиму, а не касти, оскільки терор застосовувався і проти керівного складу і партійних органів, і навіть самих каральних. Здебільшого засуджували за «контрреволюційну» діяльність і «троцькістську» агітацію. В Україні у 1935 р. заарештовано 24934 особи; 1936 р. – 15717; 1937 р. – 159573; 1938 р. – 108000; 1939 р. – 12000; 1940 р. – 50000 (разом 370224 громадян) [3]. Репресії чинилися за політичною ознакою і супроводжувалися викриттям диверсійно-шкідницьких організацій. Наявність останніх демонструвала, чому мали місце певні негаразди – зручна форма перекласти вину на диверсантів, зовнішнього ворога тощо. Це працювало на тих, хто залишався на волі. Все це саме і було відповіддю більшовиків для можливих опонентів, незгодних і тих, хто протестував. Причиною, очевидно, було те, що більшовики знали яким способом прийшли до влади, тому перші особи нової держави знищували близьке оточення та вели боротьбу з «заколотниками», бо

розуміли, що можливе підпілля, з якого вони свого часу вийшли могло їх змінити.

Відповідно, ідеї опонентів, яких автоматично зараховували до злочинців – не обговорювались і, тим більше, не вивчалися. Вони де-факто видалялися з предмета дискусії і обговорення.

Репресії тривали і в 1941. Період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. змінив уклад. Це був час, коли суспільство надалі винищувалось жорнами війни.

Цей період складний щодо дослідження протестів з огляду на військовий час, коли не можна лінійно інтерпретувати ту чи іншу подію. Наприклад, як перехід у добровольчі загони проти Червоної армії. І такі випадки були не поодинокі – за різними оцінками 250 тис. штиків з України (400 тис. з Росії). Їх можна віднести до зради, безумовно, але чи було це формою протесту проти режиму. І чи допускається політичний протест у період військових дій.

Для створення «нового» народу за 1954–1964 рр. в УРСР було викрито і ліквідовано 81 організацію й групу національного спрямування, до яких належало 602 особи. За «націоналістичну діяльність» заарештовано 439 осіб.

Цей час також характеризується періодом «лібералізації» – хрущовська «відлига». Тільки реабілітованих на кінець 50-х рр. було 5,5 млн. Але це не виключало нових репресій. За період 1954–1959 за статтею «антирадянська націоналістична пропаганда» притягнуто до суду 3,5 тис. осіб. Так, КДБ зафіксував поширення 22 листівок, листів і надписів у 1965; у 1966 – 641; у 1967 р. – 1257; у 1968 р. – 1781. Серед понад 40 млн. населення України (УРСР) було встановлено осіб, які незгодні з політикою партії, у 1965 р. – 703; у 1966 р. – 468; 1967 р. – 853 і в 1968 р. – 763 [3].

Репресії були формою управління і збереження режиму. Формою протидії протесту – індивідуального чи колективного.

Після війни, в тому числі через численні втрати, репресії перестали бути масовими, але залишилися поточними. При цьому не використовувалися такі визначення, як «опозиція», «політичний протест», «альтернатива». Ідеологічно цих термінів не могло бути стосовно власної політичної системи. Альтернативні ідеї навіть до рівня віршів, а тим більше виступи, чи бунти, чи будь-що, що не дозволено державою, оцінювались як провокація не народу, а частиною несвідомих або відвертих злочинців, які хочуть очорнити соціалістичний уклад. Вони автоматично ставали поза суспільством. Інформація про будь-які такі дії не поширювалась і часто навіть не обговорювалась постраждалими. Тобто – політичних протестів за такою логікою не було де-факто. Радянське суспільствознавство проголошувало єдність ідей та політичних переконань усіх членів суспільства, що передбачало відсутність будь-яких дій протесту та вираження незгоди. Ця сама теза підтверджується і в інших дослідженнях. Ю. Каганов стверджує, що тема опозиційного руху ігнорувалася в офіційній історіографії СРСР, аж до «перебудови» [4, с. 5].

Пропаганда про відсутність протестів була настільки потужною, що, наприклад, за часів першого секретаря СРСР Л. Брежнєва, який підписав у Гельсінкі меморандум про захист прав людини, чинилися репресії щодо учасників Гельсінської групи, в тому числі в Україні, які виступали за захист прав людини, – фактично, на підтримку підписаної угоди. Їх переслідували, оскільки режим не допускав жодних приватних ініціатив, а по-друге порушень прав людини в СРСР, згідно з доктриною не могло бути в принципі. Так само, як перший секретар М. Горбачов на зустрічі в США заявив, що політичних в'язнів в СРСР немає. Це може свідчити про те, що люди, проти яких чинилися репресії, за фактом їх протесту чи незгоди не вважались політичними. Хоча на засланні був чіткий поділ – окремих статус «політичні» в'язні. Тоді виходить, що керівництво було специфічно відсторонене від політичного режиму і не знало про протести і репресії, хоча таке теж неможливе, оскільки КДБ спеціально звітувало першим особам, як СРСР так і УРСР, враховуючи централізацію влади і управління. Тоді, очевидно, таке ставлення (не визнання, не усвідомлення і не бачення його) до протесту і репресій було характерним елементом політичного режиму, оформленим

пропагандою.

Інструмент на ліквідацію незгодних не був змінений у наступні роки існування СРСР. Не проводилася практика «круглих столів», залучення в політичний процес, а лише тотальне винищення. Масовість репресій зменшилась, але не припинялась. І це супроводжувалося виключною таємницею і відсутністю інформації про «інакодумство», «дисидентів». Це ніколи не називалося політичним протестом, а сприймалося як загроза політичному режиму і державності. Парадоксальний збіг, але розпад СРСР почався, коли КДБ вперше за рік нікого не заарештувало у зв'язку з зміною риторики часів горбачовської «перебудови», можливості критики недоликів, тощо.

Таким чином, була унікальна модель – з одного боку, в ідеології та пропаганді культу народної боротьби, повстань і революцій, а з іншого – повна відсутність розуміння, можливості, інформації про протести в СРСР та їх нищення і репресії заради запобігання таким.

Будь-яка протестна дія вважалася замахом на політичний уклад, а отже – на державу, тобто проти «світлого майбутнього». Тому фізичне знищення таких «злочинців» було виправдано. Протести в СРСР, які навіть не мали намірів повалення режиму – завершувалися придушенням озброєними частинами армії і розстрілом. Інші протести, які полягали у висловах, у виступі, у прозі, у написах де-інде, фактично вважалися нездоровим глуздом. І, цілком логічно, щодо них застосовувалися психіатричні лікарні. Тепер відомо про 11 психіатричних лікарень спеціального типу в СРСР.

Радянська влада ніколи не оцінювала і не називала ці дії «політичним протестом». Він (політичний протест радянської доби) був унікальним. Після масових репресій він не міг бути у формі тривалих вуличних акцій. Так, здебільшого учасники вуличної акції думали про те, чи встигнуть вони розгорнути плакат до їх затримання «органами» [5]. Незгодні не обговорювали концепції і не встигали сформулювати вимоги, оскільки потрапляли під арешти; часто спиралися на комуністичні ідеї, які і пропагувалися владою. Влада могла віднести до цієї категорії, ніколи не називаючи їх протестувальниками, опонентами чи опозицією (оскільки таких не могло бути ідеологічно), – за наявністю друкарської машинки, віршів чи прози, а часто за висловленою думкою в колі співробітників чи друзів. Це свідчить також і про те, що армія штатних і позаштатних шпигунів від КДБ покривала всі навчальні заклади і всі трудові колективи. Навіть у групі туристів до братніх, як тоді називали, соціалістичних країн – обов'язково був такий агент – туризму до капіталістичних країн не було.

Радянсько-партійна риторика ніколи не використовувала визначення «протест», «опоненти», «опозиція» щодо власного режиму, оскільки таких не могло бути ідеологічно. З іншого боку, в категорію протестувальників потрапляли всі, чий дії несанкціоновані владою, або планово звинувачені в цьому. Їх називали в різні часи «контрреволюціонери», «вороги народу», «заколотники», «дисиденти», «інакомислячі», «несвідомий елемент». Відповідно, ті, хто потрапляв до психіатричної лікарні, ніяк не визначались, оскільки їх офіційно визнавали хворими. До протестних груп могли потрапити на початках створення СРСР за фактом соціального статусу, як «кулаки» чи «залишки буржуазії». Причому «кулак», «кулацьке господарство», як заможний селянин, сприймалося вже як звинувачування. Своєю наявністю він уже був проти системи. Бути заможним в умовах, коли всі інші будують щасливе майбутнє для всіх, і є такою протидією. Також до українців, які ратували за українську мову, якісь культурні аспекти, застосовувався термін «буржуазні націоналісти», вони теж визнавалися такими, хто хочуть завдати шкоди соціалістичному укладу.

Система в СРСР стала змінюватися тим, що з 1986 р. жодна людина не була заарештована саме за антирадянську агітацію, згідно з заявою голови КДБ УРСР

М. Голушка. Порівняно з тим, що відповідно до звіту того ж КДБ за 1954–1969 (15 років) було притягнуто до кримінальної відповідальності за державні злочини 4173 особи і проведена «профілактика» 10 тисяч громадян [2].

Ми приділили увагу застосуванню репресій до 1991 р. як дії політичного режиму щодо протесту, який створив специфічні форми спротиву, призвів до того, що будь-що могло бути таким протестом і, зрештою, викликав інформаційний вакуум осмислення і використання протесту. Взаємодія влади і тих, хто протестує, ґрунтувалася виключно на знищенні й ізоляцію. Комунікативні механізми, таким чином, відсутні, чого бракує і нині політичній системі України.

Отже з 1991 р., коли офіційно завершилася радянська доба – почалося нове прочитання і відкриття політичних інститутів. До цього часу не потрібно було вивчати партійні системи, партії та їх ідеології, окрім як з ознакою «буржуазні»; опозицію, а тим більше політичні протести, як такі, що не могли бути в СРСР згідно з офіційною ідеологією і пропагандою.

Для прикладу беремо «Велику радянську енциклопедію», яка тлумачить «політичний злочин» таким чином: в капіталістичних країнах протест визначається кримінальним злочином, а от у країнах народної демократії політичний злочин – це «контрреволюційні дії ворогів трудящих, спрямовані на повалення і послаблення влади трудящих, ослаблення зовнішньої безпеки і основних завоювань соціалістичної революції» [6, с. 588]. Логіка така, що протести наявні в капіталістичних країнах вітаються, а в країнах «народної демократії» (соціалістичних) їх немає. Є контрреволюціонери (вороги трудящих), які випадають із суспільства і, тим більше, з політичної системи. Таким чином, немає предмета дослідження.

У свою чергу, дисертації доби незалежності започаткували нове прочитання політичної системи. З них ми можемо довідатися, які теми ставали актуальними – потрапляли в дискурс і поволі перетікали в навчальні аудиторії і ще повільніше через посередників, таких як політтехнологи, радники, експертне середовище, в риторику політичного класу. Вперше в 2017 з'явився підрозділ в поліції (група) з функцією комунікації і залагодження конфлікту.

Ці теми (політологічних досліджень) були як першопочатки, присвячені конкретним політичним інститутам, як парламентаризм, президентство; як взаємодія політичних інститутів; окрема частина дослідження ідей державності; наявні роботи щодо євроінтеграції. Дослідник Е. Щербенко аналізує теми дисертаційних робіт і помічає, що слабо розроблене поле щодо дослідження політичного дискурсу (політичної мови, артикуляції), а показовим вважає, що темі «феномену Майдану» понад десятиліття не було присвячено жодної роботи [7].

Майдан, як феномен чи інститут, міг розглядатися в різних аспектах. Для нас важливий акцент політичного протесту, як права, як інституту, чи інструменту, але і він лишився поза увагою. Робіт щодо політичного протесту, які могли «капіталізувати» цей напрям, теж немає, стверджує Е. Щербенко.

Ми робимо спробу аналізу дисертаційних робіт, присвячених політичному протесту. Дисертаційні роботи обрані як певна академічна формальна площадка, обговорення введення в обіг чи критика розуміння.

Помічаємо, що фактично наявні близькі (дотичні) теми дисертаційних досліджень, з вивчення політичного протесту. Наприклад, Н. Вінничук у праці *«Політична опозиція як інститут сучасної демократії»* досліджує парламентську опозицію. Її характеристики можуть бути використані для розуміння політичних протестів. Останній може називатися «вуличною опозицією», хоча форми протесту можуть бути і інші, не тільки вуличні. А також те, що політичний протест визріває, коли опозиція і опозиційні лідери не виправдовують очікування соціальних груп чи мас. Н. Вінничук характеризує такі функції опозиції: як репрезентація інтересів; комунікативна; критика та формування альтернатив; амортизація громадського невдоволення; участь у вирішенні конфліктів. Також

вказує на середовище: відсутність консенсусу в політиці; слабкість опозиційного лідерства; недостатній кадровий потенціал; невизначеність суб'єктів опозиції; відсутність фінансового забезпечення парламентських партій опозиції; відсутність законодавчого регулювання опозиційної діяльності; низький рівень демократичної політичної культури. Все це цілком може бути віднесено до характеристики політичного протесту, але подальші дослідження повинні визначити особливості саме політичного протесту. Таким чином політичний протест може бути як пов'язаний з інституційною опозицією – бути її інструментом, так не залежати від неї. Н. Вінничук у дисертаційній роботі визначає п'ять видів опозиції, такі як: 1. структурна, та, що прагне змін; 2. честолюбна, та, що виконує функції опозиції, але основна мета – здобути владу; 3. «німа», та, що не оголошує себе опозицією і діє приховано; 4. родинна, та, що ґрунтується на групових відносинах; 5. інституційна, та, що організована формальними групами і діє через інституції [8]. Тому ця робота теж лягає в русло глобального дослідження політичного протесту.

У свою чергу І. Жданов у своїй роботі *«Активістська орієнтованість масової політичної свідомості в сучасній Україні»* розглядає переважно аспекти «масової політичної свідомості», активістські аспекти щодо участі в політиці. Ми розуміємо, що певним сегментом активістських орієнтирів і участі є аспект політичних протестів. Автор звертається і до цієї теми. Говорить про «протестний потенціал населення», розглядає перебіг «політичних кампаній» як «Україна без Кучми» і т. д. [9] Але сам протест не є предметом дослідження, хоча робота теж вводить у науковий обіг предтечу до дослідження політичного протесту.

Філософська концептуальна робота в дисертаційному дослідженні *«Маси і натовпи: соціально філософський аналіз»* Ю. Омельченко розглядає у своїй праці ці явища як організми. Говорить про «активність мас», що можна розуміти як політичний протест. Вказує, що маси можуть бути ідеологізовані (революційно налаштованими) і деідеологізовані. Інтерес до проблематики мас і натовпу виник у ХІХ ст. Автор зазначає, що натовпи виявляють схильність до тимчасових, спрощених ідей. Індивід, який у натовпі втрачає самість, здатний до фанатизму та підпорядкування вождеві [10]. Очевидно, що в політичному протесті можуть бути присутні маси і натовпи. Ю. Омельченко окремо розглядає «бунт і революцію», «штучні маси», «маніпуляції масовою свідомістю». Всі ці елементи є частинами дослідження політичного протесту, хоча автор у роботі не використовує такий термін. Дисертант здійснює аналіз бунтів і революцій у Росії і Україні і доходить висновку, що всі бунти були протестом за схемою «бунт заради бунту».

Інші роботи акцентують увагу на тому, що за радянської системи все ж була специфічна опозиція (специфічна, оскільки була поза системою влади, виборності і т. д.)

Так робота *«Опозиційний рух в Україні і країнах Центрально-Східної Європи (1980-ті – 1991 рр.): компаративний аналіз»* Ю. Каганова досліджує протидію в парадигмі «опозиційного руху» і не використовує термін «політичний протест». Хоча, наприклад, «Гельсінський рух» в Україні, який розглядається в роботі, – не міг бути класичним опозиційним дійством, оскільки він не передбачав боротьби за владу, але очевидно, що він був протестним, оскільки режим не дозволяв висловлювати нічого, окрім того, що санкціоновано ним самим. Звичайно, що «політичний протест» і «опозиційний рух» мають точки перетину, але не є тотожними. Автор не використовував поняття «політичний протест», очевидно, і тому, що він не був широко введений у науковий обіг. Серед «опозиційних рухів» Ю. Каганов називає течії: правозахисну, екологічну, релігійну, молодіжну, робітничу, профспілкову.

Дисертаційна робота С. Кіршенблат *«Феномен натовпу у розвитку політичного процесу на постсоціалістичному просторі»*. Автор розглядає «натовп» як політичного актора. Говорить про «вуличну демократію», «мітингову демократію», «керовані революції», «активізацію мас», «рушійну силу мас» [11, с. 6]. Усе це має

підтекст політичного протесту, адже «натовп» проявляється в певних діях щодо влади. Проте розуміння поняття «натовп» залишається як аморфна субстанція, тоді як «політичний протест» передбачає чітку спрямованість – протидія чомусь, зокрема, «владі». При цьому автор помічає недостатність функціональної моделі взаємодії між суспільством і владою, яка не змогла вчасно відреагувати на масові настрої – стає фактором соціального обурення [11, с. 10]. Ця теза цілком слушна в контексті політичних протестів, адекватної реакції на них і адаптації в політичний процес – те, що, на нашу думку, бракує, сучасній політичній системі України. Автор бачить, що «маси» залучаються в політичний протест опозиційною політичною елітою, яка використовує протестний потенціал натовпу [11, с. 13]. Тобто в цій роботі досліджується конкретний об'єкт – «натовп», і вона теж служить формуванням інтелектуальної бази для дослідження політичного протесту.

Н. Ротар є автором дослідження *«Участь громадян України у циклічних політичних процесах трансформаційного періоду»*. У дослідженні говориться переважно про «політичну участь», до якої належить електоральна, дискурсивна і протестна [12, с. 6]. Авторка акцентує увагу на наявності «сценарних протестів», тобто організованих. Що, в принципі, не спростовує значення протесту. Питання в тому, що організатори тільки використовують протестні настрої для здобуття влади чи переймаються сегментом питань і після здобуття влади. Дисертантка констатує незавершеність формування ефективної протестної моделі політичної участі [12, с. 17]. Визначає виступи громадян під проводом опозиції, як декларативний протест, виділяє три моделі у системному протесті 2000 – 2003 рр. – інтегровану, активістську та суперечливо-песимістську.

А. Русначенко - *«Національно-визвольний рух в Україні – середина 1950-их – поч. 1990-их років»*. Автор, окрім усього, зазначає, що маємо обмаль робіт про «рухи спротиву», зокрема, робітничий в Україні у другій половині ХХ ст. Соціальні протести в Україні стали предметом дослідження зарубіжних авторів [13]. Автор, фактично, вводить у науковий обіг дані про наявність протестів у УРСР в досліджуваній період 1950–1990 рр. Демонструє наявність підпільних організацій: «Об'єднання» 1956 р. з-поміж звільнених з таборів на чолі з Ярославом Гасюком; «Український національний комітет»; «Українська робітничо-селянська спілка» Левка Лук'яненка та ін. У більшості з них не було розроблено програм дій. Цьому не приділяли увагу або не встигали через швидкі арешти. Але за фактом наявності ці групи демонстрували політичний протест. Їх викривала влада, а учасників засуджували до 10–15 років таборів чи смертної кари, що свідчить про надто жорстоке ставлення радянської влади до будь-яких форм протесту, відповідно, і надзвичайне їхнє значення і боязнь їх. Це говорить також і про те, що радянська система вибудовувала єдиний інструмент роботи з протестуючою стороною, а саме – тотальне їх знищення. Як наслідок, відсутність практики комунікацій, «круглих столів», політичної конкуренції та ін. З кінця 1950-их рр. виникали окремі групи і постаті, що намагалися своїми виступами заперечити існуючій системі, – В'ячеслав Рокочій, Анатолій Лупиніс, Вадим Куценко. Автор зазначає, що провідною течією в українському русі в 1960-х рр. було культурництво (мова, історія, культура), провідником руху залишалася інтелігенція. Нове покоління становили Іван Дзюба, Іван Світличний, В'ячеслав Чорновіл, Євген Сверстюк, Василь Симоненко, Ліна Костенко. Однією з форм боротьби був самвидав. Автор, А. Русначенко стверджує, що український рух у 1960-ті рр. стає політичним. 1970-ті рр., з приходом нового секретаря ЦК КПРС – Л. Брежнєва, ознаменувалися посиленням арештів. Опозиційний рух, як зазначає автор монографії, у 70 – ті рр. поповнився новими постатями, такими як Юрій Бадзьо, Гелій Снігер'єв, Іван Гель. В монографії йдеться і про робітничі протести, які розвинулися в Україні з середини 70-х рр. Вони були у формі страйків, переважно з економічними вимогами, але, безумовно, влада їх розглядала як політичні. Автор дослідження також пише про «визвольний

рух 1980-х – початку 90-х рр.», звертає увагу на становлення організації «Рух». Розглядаючи національний рух в історичній ретроспективі, насичує радянський період прикладами протестів. Хоч використовується термін «національно-визвольний рух», «опозиційний рух» стосовно інакодумства, дисидентів, протестів, культурницьких заходів усе одно все це в основі мало, по суті, політичний протест. Саме в системі координат радянської політичної системи.

У вищезазначених дослідницьких роботах політичний протест не є предметом вивчення, такі аспекти, як «опозиція», «активістська орієнтованість», «феномен натовпу», «політична свобода», «політична участь», «визвольний рух», «політична мобілізація», є, безумовно, дотичними. Вони, фактично, слугують розробками в своїх галузях і накопиченням матеріалу для ґрунтового дослідження політичного протесту. Поки що не йдеться про формування політологічних шкіл, а лише про першопочатки вітчизняної науки в сфері пізнання інституту політичних протестів.

Одним з дисертаційних досліджень, в якому предметно розглядається протест як протестна політична культура є робота Є. Гаращук *«Протестна політична культура в умовах сучасних демократичних перетворень»*. Авторка розглядає концепції, щодо формування переходу до демократії. Цитуються Т. Карл і Ф. Шміттер, що загальної формули демократії не виведено; Т. Карозерс, який зазначає, що шанси переходу до демократії залежать здебільшого від намірів політичної еліти; Ш. Ейзенштадт про розподіл ресурсів і влади в суспільстві, який дозволяє різним акторам постійний доступ до ресурсів, що необхідно для політичної участі, також про наявність системи відносин між центрами громадської й економічної влади та центральними політичними інститутами, наявність автономних публічних сфер; А. Лейпхарт про можливість демократії в багатоскладових суспільствах; С. Гантінгтон про те, що економічно розвинута нація має більше шансів для демократичного транзиту, а бідність – найбільша перешкода.

Таким чином у дисертаційній роботі в першому розділі авторка розглядає історіографію поглядів на умови переходу до демократії, далі – про політичну культуру, намагається скласти дефініції «демократія», «політична культура» і, зрештою, дійти до «протесту».

Авторка розглядає ціннісно-ідеологічні складові протестної політичної культури. Констатує, що до протестної поведінки схильні не лише фрустровані особистості, які не задоволені рівнем життя, а й люди з середнім і високим соціальним статусом, які оцінюють неможливість реалізації їхніх амбіцій як несправедливість [14, с. 73].

В умовах нестабільних демократій ґрунтом для протестної активності виступають такі явища, як політичний нігілізм, цинізм, абсентеїзм, популізм [14, с. 76].

Авторка вважає, що до початку Майдану – 2013 р. причинами протесту найчастіше були соціально-економічні питання, після Майдану (ідеться про 2014) – здебільшого ідеологічні і політичні. Всю тематику протестів авторка ділить на три групи: 1. Політичні (про владу і вплив) 2. Соціальні (про блага, ціни) 3. Національно-етнічні (про права й інтереси національних груп). Вони можуть бути пов'язані.

Мотивація участі у протестних діях базується на таких складових: невдоволеність і деривація; раціональний вибір і колективні дії; ресурсна мобілізація; структура та мережі; культура й ідентичність [14, с. 90]. Вагома складова протесту – це формування колективної ідентичності [14, с. 99].

Політичний аутсайдер може звернути на себе увагу через політичний протест. Його основним рушієм є політичний інтерес, окрім якого є також інші потреби: моральні, духовні і т. д. Тому політика сумує і переводить у політичну дію все: економіку, побут, психологію, культуру [14, с. 118].

У політичному протесті громадянин задовольняє свої потреби.

Функцією політичного протесту є формування політичної культури (певна школа), а також політичної ідентифікації і диференціації. Також виконується динамічна функція – прискорення процесів. Політичний протест супроводжує політичний

розвиток (виявлення і захист інтересів, нормативно – регулююча, комунікативна, прогностична, соціалізуюча функції).

Політичні протести з гегемоністськими амбіціями ведуть боротьбу на знищення опонентів. Можуть бути не здатні до конструктиву. Прийшовши до влади, будуть шукати ворогів, знищувати опонентів.

Політичні протести з плюралістичною орієнтацією визнають права й інтереси інших груп, не схильні до одностайності.

Конформісти – ввічлива політична поведінка, можливе обґрунтування недоліків і помилок, переходить на бік правлячої групи.

Абсентеїсти (апатичний політичний тип).

Авторка робить узагальнення, що політичний протест може бути мобілізований за умов: деривації від невиправданих очікувань; систематичного ігнорування інтересів; інформованості потенційних учасників акції протесту; побудови колективної ідентичності; відчуття участі і користі.

Дисертантка, досліджуючи кризу 2013–2014 рр., серед причин називає недостатність форм суспільного діалогу, делегітимізацію влади в очах суспільства, монополізацію і централізацію, системне ігнорування гуманітарного складника в державній політиці, закритість місцевого самоврядування – неможливість впливати на нього місцевим громадам і вплив на владу, в принципі, на всіх рівнях [14, с. 136].

Таке суспільно-політичне явище, як масовий політичний протест 2013–2014 рр. в Україні, характеризується високим рівнем самоорганізації, появою нового актора – громадянського суспільства [14, с. 151]. Традиційні політичні сили активно залучали, апелювали і використовували посилення на майданівську риторику, Майдан, як інститут. Склалося враження, що громадськість визначає порядок денний для партій і опозиціонерів

Досліджуючи протестні виступи 2013–2014 рр. серед іншого, авторка вказує на те, що соціально-економічна складова не була основою цих протестів.

У роботі Гаращук Є. виділяє шість етапів протікання політичного протесту:

1. Передумови появи політичного протесту;
2. Формування організаційної структури;
3. Мобілізація людських ресурсів;
4. Артикуляція вимог;
5. Взаємодія з владою з питання вирішення вимог;
6. Завершення.

Розглядаючи психологічні особливості колективної протестної поведінки, авторка говорить про політичний протест як особливу форму політичної участі і акцентує увагу на комунікативній функції.

Дисертантка розглядає протестну політичну культуру як свідоме невиконання правил, встановлених політичним режимом [14, с. 37]. Хоча протестна політична культура – це здатність виступати проти рішень, але також і підтримувати протестні політичні сили. Практика в Україні така, що частина електорату схвально підтримує протестну риторику, і в цьому контексті це певна політична культура. Особливий ефект досягався, коли політичним силам вдавалося демонстративно «об'єднатись» і декларувати свою опозиційність. Причому, протестність одразу спрямовувалася проти нових переможців, які на протестних гаслах приходили до влади. Хоча В. Сафронів вважає, що до політичного протесту не можна віднести підтримку опозиційних сил та дій, що не загрожують режиму [14, с. 39].

Знову ж повертаємося до того, що в тоталітарних режимах будь-яка акція розглядається як загроза режиму. Тоді як при демократії протестні акції, в тому числі широкомасштабні, є частиною політичного процесу. Їх функція і місія – впливати на лідерів, громадську думку, політику тощо.

Окрема тема дослідження, коли політичний протест при демократичному укладі.

Р. Дарендорф вважав, що головним джерелом протестів та конфліктів є політичні

суперечки між соціальними групами, які пов'язані з концентрацією влади в руках одних та її відсутністю у інших. Тому розподіл, утримання та здобуття влади незмінно будуть залишатись основними причинами появи всередині суспільства політичних протестів [14, с. 41].

Потрібно зазначити, що в українській моделі політичних протестів наявний такий чинник, а саме – сформовані групи дотичні до різних партій, а також, як фрілансери (вільнонаймані), які сприймають виборчий процес, а далі і політичний процес, у тому числі протести, як форму роботи і заробітку. І тому серед цього класу завжди присутнє очікування нових виборів, політичних проектів та готовність брати в них участь. Окрім наявності таких груп, присутній і соціальний фон, – традиційна недовіра до «влади».

Тут і в інших місцях дисертантка активно демонструє обізнаність зарубіжних авторів, вибудовує на їх ідеях інтелектуальний конструкт, очевидно, і тому, що відсутня вітчизняна школа. Хоча політичні реалії в сфері протестів дають необмежений ареал дослідження, який потрібно як перевести в емпіричний матеріал так і осмислити його.

Тим часом спираємось на таке осмислення:

Е. Шизл розглядає суспільство, як саморегулююче, а протести в ньому, як аномалію – відхилення від норми [14, с. 42].

Г. Спенсер також прихильник поступового розвитку суспільства, а революції – як соціальні патології. Він поділяв суспільства на «військові» й «індустріального типу». Останні характеризуються індивідуальною свободою, яка гарантує політичні протести як можливість впливати на владу [14, с. 43].

У свою чергу, Е. Дюркгейм вважав протестні настрої дестабілізуючим фактором, який негативно впливає на функціонування всього суспільства.

В. Парето обґрунтовує циркуляцію еліт. Еліта «левів», які оперують силою – змінюється елітою «лисиць», які використовують переконання. Припинення циркуляції по вертикалі усувається шляхом революцій. Каталізатором протестних рухів стає меншість (еліта).

Д. Істон говорить, що призначення політичної системи – розподіл цінностей. А неспроможність системи виконати розподіл цінностей призводить до зростання напруги.

Українська модель демонструє, що політичний клас не здатен артикулювати цінності як дороговказ. Ними називаються відносно абстрактні речі, як «реформи», абстрактні, оскільки, за тезою про реформи, не йдеться про розкодування їх. Наприклад, реформи для стимулювання бізнесу (причому мікробізнес – це одне середовище, малий і середній – інше, великий (олігархічний) – ще інший); для гарантування прав будівництва правової держави; чи перерозподілу благ і т. д. Одна з причин полягає в тому, що політичний клас і надалі використовує соціалістичну риторичну типу – «ми надамо, забезпечимо, наше завдання захистити». До речі, така модель спрацьовує саме за наявності при владі олігархічних груп, котрі представляють олігархічний бізнес, який не зацікавлений у споживацькому ринку, в тому, щоб був розвинутий сегмент малого і середнього бізнесу, у якого зовсім інша природа. Олігархічний бізнес в Україні побудований на дотичності до держбюджету, державних ресурсів, державної власності.

Є. Гаращук, звертаючись до різних концепцій і авторів, доводить багатовимірність політичного протесту і залучає для цього роботу С. Позднякова, який пропонує такі виміри політичного протесту: 1. внутрішній стан неприйняття політичним суб'єктом пануючих у суспільстві політичних відносин; 2. форма вираження незгоди; 3. такий, що присутній у будь-якій системі політичних відносин.

С. Терроу виділив п'ять основних компонентів, які притаманні протестним діям: 1. прямий характер дій, який відкидає інституційне посередництво; 2. можливість насильництва, яке є формою ультимативного протесту; 3. експресивність протесту,

коли протестувальники нездатні заявити інструментальні вимоги і висловлюють протест алегорично; 4. спрямованість протестувальників на інші групи; 5. наявність, незважаючи на експресивність, визначеної стратегії для вибору форм поведінки, об'єкта критики і власних цілей [14, с. 49].

Авторка дисертації градує дослідження соціально-політичних протестів на такі групи: конфліктологічний напрям (Р. Дарендорф, Л. Козер); функціональний підхід (Т. Парсонс, Е. Шилз); елітарний підхід (В. Парето); системний (Д. Істон); соціологічний (Р. Мертон, Н. Смілзер); психологічний (А. Кемпбелл, П. Лазарфельд, З. Фройд). І говорить про багатовимірність цього явища.

Таким чином, в Україні новітнього періоду серед дисертаційних робіт відсутній пласт прямих досліджень політичного протесту. Це говорить про відсутність академічної школи дослідження протестів. Це також унікальна характеристика, яка констатує, що: 1. тривалий час політичний протест у принципі був поза наукою; 2. відсутність досліджень «неофіційних інститутів», як політичний протест, характерна скоріше для авторитарних і тоталітарних режимів; (як ремарку відзначимо, що сучасну (путінську) Російську Федерацію називають авторитарною. При цьому, там наявна низка академічних досліджень політичних протестів, як дисертації В. Артюхіна «Протестное поведение населения Алтайского края в постсоветский период» (2012 р.), О. Гаранин «Протестная активность молодежи в условиях политической модернизации современной России» (2010 р), К. Дубровский «Политические аспекты массовых протестных акций в современной России» (2007 р.) та ін).

Відсутність наукового осмислення політичних протестів говорить про фактичну відсутність осмислення цього феномену політичним класом, відсутність інструментарію комунікації і адаптації їх – явище, яке, по суті є складовою політичної системи і наявне в повсякденному політичному житті.

Ми звертаємо також увагу на фундаментальні роботи. У роботі «Україна: політична історія. XX – початок XXI ст.» із протестних рухів констатуються революційні віхи в Україні початку XX ст. і етапи протестного руху, які стали частиною нової суспільної практики кінця XX ст. Дослідження переважно розкриває політичні акції в історичній ретроспективі.

Так, розпаду СРСР передували шахтарський страйк. У 1989 р. влітку страйкувало 179 з 252 шахт України. Протест висловили 463 тис. українських шахтарів. Це було серйозне політичне випробовування, адже на протест піднявся робітничий клас, який за всіма ідеологічними канонами був основою КПРС, а по-друге, цей страйк став кроком самоусвідомлення реальної сили [15, с. 923]. В той час репресивна машина дала збій – фізичне знищення і засудження, чи не вперше не було застосовано. А от політичні вимоги страйкуючих максимально приховувалися в республіканських ЗМІ.

Не менш важливим фактом стала формалізація громадських утворень. Ми вважаємо, що після тоталітаризму їх поява вже була формою якщо не протесту, то протиставлення тогочасній політичній системі. У червні 1989 р. в Україні діяло більше як 47 тис. неформальних самодіяльних об'єднань. В цей же період поширюється ідея багатопартійності, як злам фундаментальної основи політичної системи, яка базувалася на виключній монополії однієї партії (КПРС). Це теж виявляло протестні настрої, які матеріалізувалися в скасуванні 6-ї статті Конституції про монополію партії.

Також говориться про студентський рух, який був неочікуваний для компартії, для КДБ і, як не дивно, для націонал-демократів. Він став ще однією альтернативою протестного руху. Виявився у жовтневому студентському голодуванні 1990 р. – «Революція на граніті» – що було нічим іншим, як політичним протестом.

У роботі описуються події «Помаранчевої революції» 2004 р. і її складові – протести проти фальсифікації; «бунт» усередині влади; «повстання журналістів»;

юридичний «фронт»; переговорний процес. Але політичний протест не розглядається як певний суспільний інститут через специфіку роботи, яка в основі є історичною. Проте нагромаджується фактаж наявності політичних протестів у суспільному житті. Їх політичний механізм ще потрібно вивчити.

Інші науковці, що досліджують культурологічні аспекти, наприклад: Я. Калакура *«Українська культура: цивілізаційний вимір»* висвітлюють вияви політичного протесту у форматі Євромайдану і Революції Гідності, що безумовно стали знаковими [16, с. 454]. І очевидно, що сам факт таких протестів продемонстрували певну політичну культуру і практику, а отже, і вплинув на подальший їх розвиток.

Фундаментальна робота, яка зробила спробу підвести підсумки української політологічної школи за чверть століття – *«Політична наука в Україні. 1991–2016»*: у 2 т. *«Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень»* за редакцією О. Рафальського та ін, фактично підтверджує наш концепт, що школи досліджень політичних протестів, як таких, не сформувалось. Політичні протести згадуються в контексті інших досліджень, зокрема, в лоні вивчення політичної поведінки [17, с. 472–493.].

Що це може означати, коли політичний протест наявний у практичному політичному житті українського суспільства (демонструє різноманіття форм і акцій), але фактично відсутнє його пряме дослідження? Фактично, це рудимент авторитаризму в тому сенсі, що політичний протест викидався за межі офіційної науки і був поза політичною системою, а не частиною її. Очевидно, що не було і запиту з боку політичного класу, хоча політтехнологи і політичні сили практично використовували і протестні настрої, і протести, серед іншого, для здобуття влади.

Актуалізація проблематики дасть десятки аспектів і тем у межах концепту політичного протесту.

Актуалізацію ми бачимо на прикладі науково-практичної конференції *«Творення простору суспільної довіри в Україні в XXI ст.»* (2016 р., м. Львів), у рамках якої опубліковано 89 статей про довіру, і кожна з власним аспектом, як інститут, індикатор, етика, контент, функції, впливи, довірливість, духовність, психологія і т. д. [18]. Очевидно – це матиме продовження в подальших концептуальних дослідженнях. Цікаво, що запит на дослідження «довіри» в політичному і фінансовому контексті здійснив фінансовий заклад. Тому виникає нагальна потреба на запит дослідження політичних протестів. Чому це потрібно і важливо?

Думаємо, що Українська держава повинна вибудовувати комунікаційні інститути, щоб бути здатною адекватно корегувати курс реформ, а протестні групи залучати, а не робити суспільних ізгоїв. Відмітання альтернативних ідей рано чи пізно призводить до стагнації як в економічній сфері, так безумовно і в політиці.

Все вищевикладене дозволяє нам зробити такі висновки:

1. Радянська суспільна наука пропагувала культ політичних протестів в історичній ретроспективі і в «капіталістичних» країнах, але абсолютно виключала їх наявність і можливість у СРСР (куди входила УРСР).

2. У радянський період був вироблений єдиний механізм взаємодії з незгодними, а саме – на знищення й ізоляцію. Була відсутня школа «круглих столів», дискусій, взаємодії, що успадковано сучасною Україною.

3. Тоталітарний політичний режим будь-які акції інтерпретує як політичні. Виключає публічні протести, а тому породжує різноманітні форми їх вияву, а саме такі, що до протесту (хоча таким не називались) відносить виступ, вірші, малюнок, поведінку, зібрання, а часто думки – що сприймається загрозою режиму.

4. Українська політична наука розпочала (за аналізом дисертаційних робіт) перші кроки в дослідженні політичних протестів, хоча практика таких протестів в Україні досить поширена.

5. Необхідне наукове осмислення інституту політичних протестів і інкорпорація ідей та інструментів взаємодії держави з політичним протестом у

публічний політичний обіг, використання реальним політичним класом практики розв'язання конфліктів (протирич).

І наостанок хотілось би зазначити: 14 березня 2017 р. чи не вперше в ЗМІ, а саме на 112-му ТВ каналу політичний діяч С. Куніцин озвучив, що в політичному протесті не потрібно з'ясовувати, хто має рацію, а хто – ні. Потрібно домовлятися. Вести переговори і знаходити рішення. Питання стосувалося блокади торгівлі з тимчасово окупованими територіями на Сході України і фактом розгону блокадників.

Архіважливо, що держава, як інститут повинна виробляти канали комунікації і залучення щодо політичних протестів. Очевидно, що ігнорування чи подавлення їх можуть бути ситуативними, ба навіть тимчасово приносити політичний зиск, але не можуть стати перспективною системою.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Хрущев Н. С. Время. Люди. Власть. (воспоминания в четырех кн.). – М.: Информационно-издательская компания «Московские новости», 1999. – 726 с.
2. Тилішак В. 1930. У.С.Р.Р. Повстання: Науково-популярні нариси. – К.: Смолоскип, 2016. – 208 с.
3. Політичні протести й інакодумство в Україні. 1960–1990. Документи і матеріали / ред. Колегія. Баран А. Та ін. – К.: Смолоскип, 2013. – 732 с.
4. Каганов Ю. О. Опозиційний рух в Україні і країнах центрально-східної Європи (1980- ті – 1991 рр.): компаративний аналіз: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
5. Крохин Ю. Ю. Души высокая свобода: Вадим Делоне. Роман в протоколах письмах и цитатах. – М.: АГРАФ, 2001 – 304 с.
6. Большая советская энциклопедия, т. 33. – М., 1955. – 672 с., илл.
7. Щербенко Е. Дисертація, як свідок вітчизняного транзиту. Теоретико-концептуальна спрямованість сучасної політичної науки в Україні, – URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=788245144643001&id=100003725683842 (Дата звернення 23.04.2017)
8. Вінничук Н. Ю. Політична опозиція як інститут сучасної демократії: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – К. 2007, – URL: <http://avtoreferat.net/content/view/7519/58/> (Дата звернення 23.04.2017)
9. Жданов І. О. Активістська орієнтованість масової політичної свідомості в сучасній Україні: автореферат. – К., 2009, – URL: http://revolution.allbest.ru/political/00586653_0.html (Дата звернення 23.04.2017)
10. Омельченко Ю. В. Маси і натовпи: соціально-філософський аналіз: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. – К. 2002, – URL: <http://base.dnsgb.com.ua/files/ard/2002/02oyvsfa.pdf> (Дата звернення 23.04.2017)
11. Кіршенблат С. В. Феномен натовпу у розвитку політичного процесу на постсоціалістичному просторі: автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – Чернівці 2010 р. – 22 с.
12. Ротар Н. Ю. Участь громадян України у циклічних політичних процесах трансформаційного періоду: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. – Чернівці 2007. – 39 с.
13. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні – середина 1950-их – початок 1990-их років: автореферат на здобуття наук. ступеня доктора історичних наук. – К., 1999, – URL: <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/07.00.01%20Rusnachenko.pdf> (Дата звернення 23.04.2017)
14. Гарашук Є. В. Протестна політична культура в умовах сучасних демократичних перетворень: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – К., 2015 – 189 с.
15. Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. / редрада: В. М. Литвин та ін. редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2007. – 1028 с.
16. Калакура Я. С. Українська культура: цивілізаційний вимір. – К.: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 496 с.
17. Політична наука в Україні. 1991–2016: у 2 т. Т. 2. Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень. – К.: Парламент. вид-во, 2016. – 704 с.

18. Творення простору суспільної довіри в Україні XXI століття: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 17–19 лютого 2016 року – К.: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2017 – 523 с.

REFERENCES:

1. Khrushchev N. S. Vremya. Lyudi. Vlast'. (vospominaniya v chetyrekh kn.) [Time. People. Power. (four memories in the book)]. – M.: Informationsno-izdatel'skaya kompaniya «Moskovskie novosti», 1999. – 726 s.
2. Tylishchak V. 1930. U.S.R.R. Povstannia: Naukovo-populiarni narysy [1930. V. S. G. Rebellion: popular Scientific essays]. – K.: Smoloskyp, 2016. – 208 s.
3. Politychni protesty y inakodumstvo v Ukraini. 1960–1990. Dokumenty i materialy [Political protests and dissent in Ukran. 1960–1990. Documents and materials] / red. Kolehiia. Baran A. Ta in. – K.: Smoloskyp, 2013. – 732 s.
4. Kahanov Yu. O. Opozytsiinyi rukh v Ukraini i krainakh tsentralno-skhidnoi Yevropy (1980- ti – 1991 rr.): komparatyvnyi analiz [The Opposition movement in Ukraine and the countries of Central and Eastern Europe (1980s – 1991): comparative analysis]: avtoreferat dysertatsii na здобuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnykh nauk. – Zaporizhzhia, 2009. – 20 s.
5. Krokhin Yu. Yu. Dushi vysokaya svoboda: Vadim Delone. Roman v protokolakh pis'makh i tsitatakh [Soul's high freedom: Vadim Delaunay. Novel protocols, letters and quotes]. – M.: AGRAF, 2001 – 304 s.
6. Bol'shaya sovetskaya entsiklopediya [Great Soviet encyclopedia], t. 33. – M., 1955. – 672 s., ill.
7. Shcherbenko E. Dysertatsiia, yak svidok vitchyznianoho tranzytu. Teoretyko-kontseptualna spriamovanist suchasnoi politychnoi nauky v Ukraini [Thesis, as a witness to domestic transit. Theoretical and conceptual focus of modern political science in Ukraine], – URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=788245144643001&id=100003725683842 (Data zvernennia 23.04.2017)
8. Vinnychuk N. Yu. Politychna opozyttsiia yak instytut suchasnoi demokratii [The Political opposition as an institution of modern democracy]: avtoreferat dysertatsii na здобuttia naukovoho stupenia kandydata politychnykh nauk. – K. 2007, – URL: <http://avtoreferat.net/content/view/7519/58/> (Accessed 23.04.2017)
9. Zhdanov I. O. Aktyvistska oriientovanist masovoi politychnoi svidomosti v suchasni Ukraini [Activists orientation of mass political consciousness in modern Ukraine: author's abstract]: avtoreferat. – K., 2009, – URL: http://revolution.allbest.ru/political/00586653_0.html (Accessed 23.04.2017)
10. Omelchenko Yu. V. Masy i natovpy: sotsialno-filosofskyi analiz [Mass and crowd socio-philosophical analysis]: avtoreferat dysertatsii na здобuttia naukovoho stupenia kandydata filosofskykh nauk. – K. 2002, – URL: <http://base.dnsgb.com.ua/files/ard/2002/02oyvsfa.pdf> (Accessed 23.04.2017)
11. Kirshenblat S. V. Fenomen natovpu u rozvytku politychnoho protsesu na postsotsialistychnomu prostori [The phenomenon of the crowd in the development of the political process in post-socialist space]: avtoreferat na здобuttia naukovoho stupenia kandydata politychnykh nauk. – Chernivtsi 2010 r. – 22 s.
12. Rotar N. Yu. Uchast hromadian Ukrainy u tsyklichnykh politychnykh protsesakh transformatsiinoho period [Participation of Ukrainian citizens in a cyclical political processes of the transformation period]: avtoreferat dysertatsii na здобuttia naukovoho stupenia doktora politychnykh nauk. – Chernivtsi 2007. – 39 s.
13. Rusnachenko A. M. Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini – seredyna 1950-ykh – pochatok 1990-ykh rokiv [The National liberation movement in Ukraine – mid 1950's-early 1990-ies]: avtoreferat na здобuttia nauk. stupenia doktora istorychnykh nauk. – K., 1999, – URL: <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/07.00.01%20Rusnachenko.pdf> (Accessed 23.04.2017)
14. Harashchuk Ye. V. Protestna politychna kultura v umovakh suchasnykh demokratychnykh peretvoren [Protest and political culture in modern democratic reforms]: dysertatsiia na здобuttia naukovoho stupenia kandydata politychnykh nauk. – K., 2015 – 189 s.
15. Ukraina: politychna istoriia. XX – pochatok XXI st. [Ukraine: political history. The XX – beginning of XXI century] / redrada: V. M. Lytvyn ta in. redkol.: V. A. Smolii, Yu. A. Levenets ta in. – K.: Parlamentske vydavnytstvo, 2007. – 1028 s.
16. Kalakura Ya. S. Ukrainska kultura: tsyvilizatsiinyi vymir [Ukrainian culture: the

civilizational dimension]. – К.: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2015. – 496 s.

17. Politychna nauka v Ukraini. 1991–2016: u 2 t. T. 2. Teoretyko-metodolohichni zasady i kontseptualni pidsumky vitchyznianskykh doslidzhen [Political science in Ukraine. 1991–2016: in 2 t. T. 2. Theoretical and methodological foundations and conceptual results of domestic studies]. – К.: Parlament. vyd-vo, 2016. – 704 s.

18. Tvorennia prostoru suspilnoi doviry v Ukraini XXI stolittia: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Lviv, 17–19 liutoho 2016 roku [The creation of a space of public confidence in Ukraine of the XXI century: materials of international scientific-practical conference, Lviv, 17–19 Feb 2016] – К.: DVNZ «Univserytet bankivskoi spravy», 2017 – 523 s.

Балабан Р. В., кандидат политических наук, старший научный сотрудник, Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Кураса. НАН Украины (Киев, Украина), E-mail: visnukdnu@i.ua

Исследования политического протеста отечественной наукой (от практики советского периода до истоков исследований в отечественных диссертациях).

Аннотация. В статье отмечается, что политический протест, как таковой в советский период тотально отвергался и не мог быть предметом исследования. Была выработана единая практика по отношению к несогласным с официальным укладом, а именно – физическое уничтожение или изоляция.

Политический протест стал сейчас касательным предметом исследования в отечественной науке и требует основательного научного осмысления для выработки концепта взаимодействия, реагирования, урегулирования между государством и субъектом протеста и другими участниками гражданского общества.

Ключевые слова: политический протест, протестное движение, протестное действие, оппозиция, исследования

Balaban R., PhD in political sciences, senior researcher, I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kiev, Ukraine), E-mail: visnukdnu@i.ua

Studies of political protest domestic science (from the practice of the soviet period to the beginning of studies in domestic theses).

Abstract. The article notes that political protest, such as in the Soviet period was totally rejected and could not be the subject of study. Have been developed a common practice against those who disagree with the official way, namely, physical destruction or isolation.

Political protest has now become tangential subject of study in domestic science and requires a thorough scientific understanding to develop the concept of interaction, response, and settlement between the state and the subject of the protest and other civil society actors.

Keywords: political protest, protest movement, protest action, the opposition research.

УДК 323.232

Новакова О. В.,

професор, доктор політичних наук,

професор кафедри політичних наук

Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманов

(Київ, Україна), E-mail: nev_lg@ukr.net

ТРЕНД ПОПУЛІЗМУ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті розглядаються сучасні чинники розвитку політичного популізму з огляду на його переважно негативний зміст, що проявляється в ключових засадах та методах діяльності. Аналізуються основні якісні характеристики популізму як політичного явища. Досліджується причина його популярності в сучасному суспільно-політичному просторі, а також наслідки застосування як для самих популістів, так і для суспільства в цілому.

Ключові слова: популізм, політика, політична ідеологія, громадянське суспільство.

В сучасному світі спостерігається надвисока концентрація ознак популізму в

соціально-політичному житті як окремих країн, так і світової спільноти, що приводить до загострення хворобливих, деструктивних і дуже загрозливих процесів. Про такі надмірні прояви популізму свідчить багато явищ. Це – і результати референдумів у Нідерландах щодо підтримки Угоди про асоціацію України та ЄС та щодо виходу Британії з Євросоюзу, і перемога Дональда Трампа у США, і передвиборча риторика Марін Ле Пен у Франції, і російська ідеологічна мобілізація з метою реалізації власних імперських амбіцій, і багато іншого. Тому вдається доцільним використання поняття «синдром» для характеристики ролі популізму в політиці XXI сторіччя.

Саме надмірний розвиток популізму та ігнорування конструктивних ідей Просвітництва вважає головною ознакою актуальної кризи політики екс-радник британського прем'єра М.Тейлор, переконуючи, що «сучасний політичний процес шкідливий для суспільства. Політика стала якорем, який тримає суспільство на дні, не дає йому піднятися і змінитися. Людям пропонують легкі відповіді на складні запитання, тоді як легких відповідей не існує взагалі. Виходить, що прості відповіді не спрацьовують, громадяни обурюються й втрачають будь-яку віру» [1].

Нестабільні політичні обставини, зовнішня агресія, різке падіння рівня життя в Україні спричинили загальне розчарування громадян в багатьох політичних діячах демократичного табору, які досі не знайшли вихід із складного економічного, політичного і соціального становища країни. Така ситуація також створює підґрунтя для того, щоб зневірені люди «хапалися за соломинку» у вигляді гучних епатажних діячів, що брутально критикують владу та рішуче обіцяють вирішити усі проблеми «вже сьогодні».

Широке розповсюдження популізму приводить до актуалізації його аналізу в наукових дослідженнях. Вивченню природи популізму та його класифікації приділялося вже доволі багато уваги, хоча окремим об'єктом наукових розвідок він став лише в другій половині XX ст. Серед зарубіжних фахівців можна виокремити таких вчених, як М. Дуглас, Р. Хофстадтер, Дж. Маккен, І. Доннеллі, С. Хофман, М. Конован, Г. Юнеску, Е. Геллнер, Д. Макре, А. Валіцький, М. Баранов та інші. В Україні ж дослідженням практичного застосування популізму займалися Д. Видрін, М. Дем'яненко, С. Мигаль, І. Побочий, Т. Радь та інші. Проте сучасні його аспекти, загрози для суспільно-політичного розвитку та шляхи послаблення його впливів залишаються не достатньою мірою вивчені. Тому, мета статті проаналізувати сутність та чинники активізації популізму у сучасному політичному процесі, спробувати сформулювати шляхи запобігання популістським впливам.

Феномен популізму в сучасному розумінні характеризується досить неоднозначно – це і політичний рух, і ідеологія чи доктрина, і тип поведінки, і стратегія політичної діяльності. Багатоманітність підходів до тлумачення даного поняття, пов'язана у першу чергу зі специфікою його історичного розвитку [2, с. 13]. Канадський історик М. Макміллан, визначаючи специфіку популізму визначає: «Сучасний популізм має більш складні цілі і робить більш радикальні заяви, ніж його попередник зразка XIX століття. Нинішні популісти щедрі на ненависть і скупі на повагу до конкретної політики. Вони використовують ідеї як правої, так і лівої ідеології, причому найчастіше одночасно. Політична орієнтація неважлива для популізму, тому що його не хвилює правда і конкретні пропозиції щодо зміни ситуації в тій чи іншій області на краще. Популізм – це маніпуляція почуттями, здійснювана харизматичними лідерами» [3].

У практичному вимірі популізм все більше перетворюється на різновид політичної комунікації між політиками та виборцями. У цьому контексті популізм розглядається як форма мобілізаційних та маніпулятивних комунікативних технологій у політиці, що реалізуються за допомогою різноманітних засобів (політичні промови, виступи, коментарі, політична реклама, буклети, проспек-

ти, політична програма, відеоролики тощо). При цьому популізм для досягнення достовірності використовує загальновідомі проблеми, не пояснюючи їх об'єктивних причин та взаємозв'язку з інтересами окремих суспільних груп. Як зазначає М. Дем'яненко: «Він опирається на реальні та конкретні факти заради того, щоб продемонструвати свою інтегрованість у життя і використати їх для засвідчення власної уваги до головних проблем суспільства, і разом з тим – приховати за ними та за обіцянками їх задовольнити свої стратегічні цілі і завдання» [4].

Активізація ролі популізму почала спостерігатися у Європі з другої половини ХХ сторіччя. Відомий дослідник цього явища, П. Тагарт сформулював декілька чинників, що сприяли виходу популізму на передові рубежі політичного життя:

1. Формування «правого популізму», який виявився в ідеологіях та діяльності крайніх «правих» партій, що просувають антиемігрантські ідеї.

2. Руйнування у 90-х роках комуністичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи, що сприяло маргіналізації суспільства поширенню популістської мобілізації в цих країнах.

3. Поява ознак кризи легітимності в багатьох ліберальних демократіях. Це в свою чергу викликалося кризою класичних парламентських політичних партій і розповсюдженням відчуття недовіри до політиків і еліт.

4. Розвиток європейської інтеграції, та ще масштабнішого процесу глобалізації, що приводить до формування нових форм політики, нових викликів та нових аспектів інституційної нестабільності [5, с. 65–66].

Дані чинники зберегли та навіть підсилили своє значення у ХХІ сторіччі, цьому посприяли, на думку А. Романюка, такі процеси, як перенесення уваги у демократичному розвитку з захисту прав більшості на гарантування прав меншості; розвиток та підсилення форм безпосередньої демократії та засобів масової комунікації, що відповідає ідеологічній риториці популізму; актуалізація на противагу глобалізму звернень до національних цінностей і заперечення універсальних критеріїв розвитку суспільного життя; ускладнення та бюрократизація процесу прийняття рішень і політичного процесу загалом у межах європейських національних держав. Усе це призводить до непрозорості діяльності влади, ускладнює розуміння «простим громадянином» сутності політичного процесу, сприяє формуванню підозр і відповідно веде до зацікавленості у «простій, зрозумілій» політиці [6, с. 240].

Найбільшою загрозою популізму, на нашу думку, є те, що його апелювання до «простих, швидких рішень» суперечить об'єктивній тенденції до ускладнення змісту та підсилення динамічності сучасних політичних процесів, а відповідно і виникнення все більш складних, масштабних завдань перед суспільством. Вирішити ці завдання окремо не спроможна ні влада, ні громадянське суспільство, необхідна комунікативна взаємодія (за Ю.Хабермасом) для досягнення поставленої мети.

Натомість, популізм переконує в тому, що головне для громадян – це не повсякденна, копійка праця щодо суспільного та державницького будівництва, а обрати «політика-мачо», який нічого не боїться, ні в чому не сумнівається (бо володіє абсолютною правдою), знає відповіді на усі питання і, головне, гучно обіцяє вирішити проблеми дуже швидко. А потім треба заспокоїтись, і не заважати політикам керувати на свій розсуд у межах виборчої каденції. Помилковість даної логіки полягає у неможливості вирішення більшості сучасних проблем суто владними інститутами без мобілізації зусиль усього суспільства. Насправді, об'єктивною необхідністю є якнайширше запровадження функціональної взаємодії влади і громадян, активна співпраця у впорядкуванні спільного життя.

Таким чином, одним з головних сучасних викликів є зниження рівня раціональності політичної діяльності, яке виявляється зокрема в тому, «що люди ухвалюють рішення керуючись емоціями». Як зазначає М.Тейлор, на проблеми ми «можемо реагувати двома способами: або бути цинічними й розчаровуватися, або

ж стати самокритичними. Треба наважитися проаналізувати, де ми схибили, що зробили не так і що варто змінити. Великою проблемою сьогодні є злість, гнів. Ми живемо у світі, в якому вельми багато людей піддаються гніву. Їм кажуть, що їхнє життя не є настільки хорошим, яким могло б бути, і в цьому винен хтось інший. І це небезпечно. Це спекуляції на людських емоціях» [7]. Саме дераціоналізація є ознакою кризи сучасної політики, оскільки вона остаточно перетворюється на технологічні перегони, коли логіка діяльності є логікою боротьби, руйнування, а не логіка порозуміння заради спільного вирішення надскладних проблем сучасності.

У контексті зростання загрозливих впливів популізму вважаємо недоцільним акцентування на його відносно позитивних функціях. Так іноді дослідники називають таку його привабливу характеристику, як «спілкування на зрозумілій для більшості мас мові» [8], або те, що «популістська свідомість – це особливий демократичний компонент політичної культури, суттю якого є прагнення широких народних мас до справжньої і безпосередньої участі в політичному процесі» [9, с. 46].

На нашу думку усі ці «позитиви» повинні забезпечуватися такими рисами політики, як «відкритість» та «популярність», а термін «популізм» доцільно використовувати у однозначно негативному контексті, як визначення нераціональної політики ігнорування об'єктивних тенденцій суспільного розвитку та спекуляції на емоціях громадян з метою досягнення власної мети й перемоги над опонентами.

На підтвердження такого формулювання згадаємо, наприклад, зміст виступу правої популістки, лідера «Національного фронту» Марін Ле Пен на перших теледебатах кандидатів у президенти Франції, головною тезою якого стало обґрунтування загрози ісламізації французького суспільства таким «важливим» фактом, що за словами ораторки, «кілька років тому на пляжах Франції не зустрічалися буркіні». Вона голосно заявила про намір повністю зупинити вплив іноземців в країну, абсолютно проігнорувавши зауваження іншого кандидата - соціаліста Б. Амона - про те, що «відсоток іноземців у Франції не змінюється з 30-их років минулого століття» [10].

Окрім гіпертрофованої емоційності та нераціональності сучасний популізм визначається також еклектизмом та паразитизмом, який характеризується механічним запозиченням популярних гасел з інших політичних ідеологій. Особливо «ліана популізму» любить обгортатися навкруги ідеї «соціальної справедливості» та «національного патріотизму». Відомий соціолог Д. Пелс наголошує у цьому аспекті, що «популісти нині сплавають до купи зовсім різні речі, формують нову ідеологію. Тому так важко решті політиків знаходити й давати їм адекватну відповідь. Популісти вкрали саме поняття свободи й солідарності, демократії. Історично коріння цього поняття сягає історії соціальної демократії, для якої свобода була не виключно й суто свободою нації, а свободою кожного індивіда передусім. Нині те, що було вкрадено, треба відшукати, а якщо потрібно, винайти заново» [11].

Звичайно, необхідно враховувати те, що перспективи розвитку та сприйняття популізму у різних країнах виглядають по-різному. Так, чим вищим є розвиток демократії, тим менше шансів на перемогу політиків-популістів, оскільки цьому перешкоджають зрілість та досвідченість громадянського суспільства, освіченість населення, наявність значного прошарку середнього класу, інформаційна відкритість, тощо. Прикладом цього є достатньо швидка реакція на «загрозу популізму» в сучасних Нідерландах. Суспільство цієї країни оперативним зробило висновки з перемоги популістів під час референдуму щодо ратифікації Угоди про асоціацію Україна-ЄС, і на парламентських виборах (15 березня 2017р.) створило декілька дієвих запобіжників руйнівним впливам на суспільно-політичне життя. Так, більшість партій, включаючи і прем'єра Марка Рюгге та його політичну

силу, заявили, що не збираються формувати коаліцію за участю ультраправої Партії свободи Герта Вілдерса. Відповідно, навіть за умови перемоги на виборах правих популістів, вони не отримали б більшості у парламенті. Нідерланди, як вже сьогодні відомо, з гідністю пройшли тест на популізм, віддавши більшість голосів за правоцентристську «Народну партію за свободу та демократію» М.Рюгге. Ще одним «запобіжником» для шкідливих маніпуляцій громадською думкою під час виборів стало підсилення кібербезпеки. Побойючись намагань Росії втрутитися у вибори за допомогою сучасних технологій, Нідерланди навіть вирішили відмовитись від електронного підрахунку голосів та прийняли рішення рахувати бюлетені вручну [12]. Все це наочно демонструє, що за наявності установлених демократичних практик, суспільство може успішно протистояти популізму. Про це певним чином свідчать також і останні вибори в Австрії та Болгарії, де помірковані демократичні сили перемогли у важкій боротьбі з лівими та правими популістами.

У суспільствах же перехідного типу, до яких належить і Україна, громадяни підсвідомо тяжіють до швидкого вирішення наявних проблем і не схильні до повсякденної участі у цьому процесі. Тому вони більш лояльні до політиків, які обіцяють краще життя вже сьогодні. До того ж в нашій країні відсутні потужні ліві партії, що у своїх програмах та діяльності актуалізують соціальні проблеми та питання загальної справедливості, тому їх місце активно займають популісти, для яких соціальна справедливість – не ідеологія, а засіб отримання влади.

Теоретично, шкідливість популізму визнають більшість українських політиків. Так за словами Президента України, «прогресуючий популізм так само є однією із головних політичних загроз зростанню» суспільного добробуту, «український популізм здебільшого не правого, а лівого толку. Він блокує цілу низку важливих реформ, без яких не може бути здорової та успішної економіки, як-от прозору приватизацію чи впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення» [13].

Українські політики і самі часто звинувачують один одного в популізмі, особливо під час виборів. Але більшість політичних сил, які приймають участь у виборах, є певною мірою «популістами» – в тому розумінні, що їхні програми розраховані, насамперед, на залучення голосів електорату без гарантій не тільки виконати обіцянки, але й дати шанс громадянам вплинути на цей процес. Дані моніторингу передвиборчих програм кандидатів-мажоритарників показали, що механізми виконання передвиборчих обіцянок закладені лише у третині програм кандидатів у мажоритарних округах, а їх фінансовий аспект прописаний лише в 7% програм. Перелік конкретних законопроектів, які майбутній парламент має намір подати у Верховній Раді, наявний лише у 27,5% проаналізованих програм [14]. При цьому найпопулярнішими серед них є закони про імпічмент Президента, про відкликання народного депутата, про захист української мови, про кримінальну відповідальність за голосування картками інших депутатів та інші, які не стосуються економічного боку життя людей і мають вже довгу історію виконання шляхом «заговорювання».

Характерною рисою українського політикуму сьогодні є застосування популістських методів і за межами електорального процесу. Це підтверджується, зокрема, матеріалами, підготовленими учасниками воркшопу з контролю над депутатами «20×20» Громадянської мережі ОПОРА, з урахуванням даних онлайн-сервісу гада4you.org, де акумулюються результати парламентської діяльності депутатів. Це дозволило чітко відслідкувати відповідність між деклараціями та реальною законотворчою діяльністю депутатів. Так, наприклад, лідер «Батьківщини» Ю. Тимошенко яскрава ораторка, яка здатна переконливо дискутувати та обґрунтовувати свою позицію з будь-яких питань. Натомість присутність Ю. Тимошенко на засіданнях у Верховній Раді не перевищує 47 %. З принци-

пових питань її думки також не є послідовними. Яскравий приклад – земельна реформа: у 2008 році, коли Тимошенко займала посаду прем'єра-міністра задля отримання чергового траншу, вона підписала меморандум з МВФ, де, зокрема, передбачалось «створення працюючого ринку сільськогосподарських земель». Але після перемоги Євромайдану, перейшовши в опозицію, політик стала одним з головних захисників мораторію, відтак послідовно голосувала за всі законопроекти, з ним пов'язані у тому числі і за законопроект №4727 «Про внесення змін до Земельного кодексу України» (щодо мораторію на купівлю продаж або іншим способом відчуження земель сільськогосподарського призначення). Ю. Бойко, співголова фракції «Опозиційного блоку», хоча засідання парламенту відвідує частіше за Ю. Тимошенко (його присутність на засіданнях дорівнює 72%), також активно виступає проти зняття мораторію на продаж землі, але за жодне рішення, пов'язане з мораторієм, ніколи не голосував. В.Рабинович не дуже часто присутній у сесійній залі (34%). Не дивлячись на таку низьку законодавчу активність, що є його прямим обов'язком, він має високий рейтинг підтримки з боку виборців, у тому числі і завдяки експлуатації теми боротьби з корупцією. Але його антикорупційна діяльність так і залишилася гучними словами, оскільки в 2016 році, під час голосування за законопроекти, спрямовані на подолання корупції в Україні, нардеп стабільно був або відсутній, або ж просто не голосував за їх прийняття [15]. Це лише декілька прикладів, перелік подібних спостережень, нажаль, можна було б суттєво продовжити.

З огляду на всі ці прояви нераціональної, популістичної поведінки політиків актуалізується завдання пошуку методів протидії цим загрозливим тенденціям. Французький громадський та державний діяч Гі Сорман, наприклад, наголошує на важливості просвітницьких методів протидії популізму: «Марно протестувати проти популізму, тому що іноді з'являється ризик зміцнити його, але зрозуміти його — вкрай потрібно. І це нагальна потреба, тому що треба вміти переосмислити його ідеї» [16]. М. Тейлор вважає, що необхідно «об'єднувати людей, нагадувати їм про спільне, а не про відмінне. Щоб вони утримувалися від бажання звинувачувати у своїх проблемах інших людей. Тому вже зараз нам необхідно міркувати про те, як створити зручніші та ефективніші установи, які б дозволяли людям позбутися своїх страхів і допомогти зосередитися на тому, що нас об'єднує. Зокрема, наша гуманність» [17].

Саме громадянське об'єднання, усвідомлення реальних інтересів та шляхів їх реалізації виступає найбільш органічним механізмом боротьби з популізмом та розвитку соціуму. Це свого часу підкреслював ще А. де Токвіль. Він вважав: «Щоб люди були або стали цивілізовані, мистецтво об'єднань має розвинути і вдосконалити серед них прямо пропорційно зростанню рівності умов» [18, с. 415]. На думку Ф. Фукуями, «...стабільна політична структура...може виникнути лише за умов, якщо люди, що об'єднані спільними інтересами, здатні до співробітництва заради загальних цілей – здатність заснована, в кінцевому випадку, на соціальному капіталі. Схильність до самоорганізації є саме та складова, яка конче потрібна для успішної роботи демократичних інститутів. Саме право, засноване на народному суверенітеті, перетворює систему свободи взагалі в систему свободи, засновану на законі. Але ніяка така система не може бути вибудована, спираючись на масу неорганізованих та ізольованих один від одного індивідів, схильних формувати власні погляди та уподобання, про які стає відомо лише під час виборів» [19, с. 580].

Аналізуючи ці надзвичайно актуальні для українського суспільства тези А. Токвіля та Ф. Фукуями й сучасну політичну практику, можна стверджувати, що провідним засобом подолання надмірних впливів нераціонального популізму виступає залучення громадян до реальної, практичної участі в управлінні на всіх рівнях суспільно-політичного життя. Тільки тоді, коли громадяни будуть

переконані, що стан добробуту в державі – це результат переважно їх власних зусиль, а не ворожих та злочинних дій можновладців, можна буде говорити про наявність надійної бази для реального об'єднання людей у справжні, дієві громадянські асоціації. У політиці куди більшу вагу повинні мати інновації, які допомагають не тільки мобілізувати учасників протестів, але й об'єднувати людей. Нові технології мають використовуватися для того, щоб залучати людей до спільного пошуку вирішення суспільних проблем.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Тейлор М. Сучасна політика перетворилася на спорт, коли всі думки лише про перемогу, а не про ідеї // Тиждень, 1 вересня 2013. – URL: <http://tyzhden.ua/Politics/87620> (Дата звернення 27.04.2017)
2. Conovan M. Populism. – N.-Y., 1981. – 278p.
3. Макміллан М. Що таке популізм? – URL: <http://nv.ua/ukr/opinion/makmillan/shcho-take-populizm-412114.html> (Дата звернення 27.04.2017)
4. Дем'яненко М. Морально-етичний аспект популізму. – URL: <http://naukajournal.org/index.php/Paradigm/article/view/480> (Дата звернення 27.04.2017)
5. Taggart P. Populism and the Pathology of Representative Politics // Yves Meny and Yves Surel. – Palgrave, 2002. – P. 65–66.
6. Романюк А.С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 391с.
7. Тейлор М. Сучасна політика перетворилася на спорт, коли всі думки лише про перемогу, а не про ідеї // Тиждень, 1 вересня 2013. – URL: <http://tyzhden.ua/Politics/87620> (Дата звернення 27.04.2017)
8. Дем'яненко М. Морально-етичний аспект популізму. – URL: <http://naukajournal.org/index.php/Paradigm/article/view/480> (Дата звернення 27.04.2017)
9. Побочий І. А. Політичний популізм і його місце в сучасному протистоянні політичних сил в Україні / Мультиверсум: Філософський альманах [збірник наукових праць]. – Київ, 2008. – С. 42–51.
10. У Франції пройшли перші теледебати кандидатів у президенти // День, 24 березня 2017. – URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/210317-u-franciyi-proyshly-pershi-teledebaty-kandydativ-u-prezydenty> (Дата звернення 27.04.2017)
11. Трегуб Г. Дік Пелс: «Патріотизм може бути дуже позитивним явищем, якщо буде сповнений прогресивних ідей» // Тиждень, 16 березня 2017. – URL: <http://tyzhden.ua/World/187183> (Дата звернення 27.04.2017)
12. Ганта М. Вибори у Нідерландах: Тест на популізм пройшли. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2194369-vibori-u-niderlandah-test-ultrapravimi.html> (Дата звернення 27.04.2017)
13. Популізм та діяльність політиків за принципом «чим гірше, тим краще» - не менша загроза для України ніж російська агресія – Виступ Президента України Петра Порошенка на п'ятому засіданні Ради регіонального розвитку. – URL: <http://www.president.gov.ua/news/populizm-ta-diyalnist-politikiv-za-principom-chim-girshe-tim-40466> (Дата звернення 27.04.2017)
14. Реалістичністю передвиборчих обіцянок переймаються лише 7% мажоритарників - дослідження. – URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1411682-realisticnistyu_peredviborchih_obitsyanok_pereymayutsya_lishe_7_magoritarnikov_doslidgennya_1765252.ht (Дата звернення 27.04.2017)
15. Що топ-політики обіцяють і як за це (не) голосують // Тиждень. – 7 березня 2017. – URL: <http://tyzhden.ua/Politics/187071> (Дата звернення 27.04.2017)
16. Сорман Гі. Популізм – це порнографія. – URL: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2017/Sorman_Populizm-se_pornografiya.htm (Дата звернення 27.04.2017)
17. Гуменюк Н., Друзюк Я. Як протистояти сучасному популізму – інтерв'ю експерта британського прем'єра. – URL: <https://hromadske.ua/posts/populizm-britaniya-mettyu-teilor> (Дата звернення 27.04.2017)
18. Токвиль Алексис де. Демократія в Америці / В. Т. Олейник (пер.), Гародьд Дж. Ласки (предисл.). – М.: Весь мир, 2000. – 559с.
19. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели: Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ» АО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.

REFERENCES:

1. Teilor M. Suchasna polityka peretvorylasia na sport, koly vsi dumky lyshe pro peremohu, a ne pro idei [Modern politics has become a sport, when all thoughts are only about winning and not about the idea] // Tyzhden, 1 veresnia 2013. – URL: <http://tyzhden.ua/Politics/87620> (Accessed 27.04.2017)
2. Conovan M. Populism. – N.-Y., 1981. – 278r.
3. Makmillan M. Shcho take populizm? [What is the populism?] – URL: <http://nv.ua/ukr/opinion/makmillan/shcho-take-populizm-412114.html> (Accessed 27.04.2017)
4. Demianenko M. Moralno-etychnyi aspekt populizmu [Moral-ethical aspects of populism]. – URL: <http://naukajournal.org/index.php/Paradigm/article/view/480> (Accessed 27.04.2017)
5. Taggart P. Populism and the Pathology of Representative Politics // Yves Meny and Yves Surel. – Palgrave, 2002. – P. 65–66.
6. Romaniuk A.S. Porivnialnyi analiz politychnykh instytutiv krain Zakhidnoi Yevropy [The Comparative analysis of political institutions of Western Europe]. – L.: Vyd. tsentr LNU im. I. Franka, 2007. – 391s.
7. Teilor M. Suchasna polityka peretvorylasia na sport, koly vsi dumky lyshe pro peremohu, a ne pro idei [Modern politics has become a sport, when all thoughts are only about winning and not about the idea] // Tyzhden, 1 veresnia 2013. – URL: <http://tyzhden.ua/Politics/87620> (Accessed 27.04.2017)
8. Demianenko M. Moralno-etychnyi aspekt populizmu [Moral-ethical aspects of populism]. – URL: <http://naukajournal.org/index.php/Paradigm/article/view/480> (Accessed 27.04.2017)
9. Pobochyi I. A. Politychnyi populizm i yoho mistse v suchasnomu protystoianni politychnykh syl v Ukraini [Political populism and its place in the modern confrontation of political forces in Ukraine] / Multyversum: Filosofskyi almanakh [zbirnyk naukovykh prats]. – Kyiv, 2008. – S. 42–51.
10. U Frantsii proishly pershi teledebaty kandydativ u prezydenty [France held the first televised debate of presidential candidates] // Den, 24 bereznia 2017. – URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/210317-u-francyi-proyshly-pershi-teledebaty-kandydativ-u-prezydenty> (Accessed 27.04.2017)
11. Trehub H. Dik Pels: «Patriotyzm mozhe buty duzhe pozytyvnym yavyschem, yakshcho bude spovnenyi prohresyvnymy ideii» [Dik Pels: «Patriotism can be a very positive development, if be full of progressive ideas»] // Tyzhden, 16 bereznia 2017. – URL: <http://tyzhden.ua/World/187183> (Accessed 27.04.2017)
12. Hanta M. Vybery u Niderlandakh: Test na populizm proishly [Elections in the Netherlands: a Test of populism gone]. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2194369-vibori-u-niderlandah-test-ultrapravimi.html> (Accessed 27.04.2017)
13. Populizm ta diialnist politykiv za pryntsyom «chym hirshe, tym krashche» – ne mensha zahroza dlia Ukrainy nizh rosiiska ahresiia – Vystup Prezydenta Ukrainy Petra Poroshenka na piatomu zasidanni Rady rehionalnoho rozvytku [Populism and politicians on the principle «the worse, the better» – no less of a threat to Ukraine than Russian aggression – the President of Ukraine Petro Poroshenko at the fifth meeting of the regional development Council.]. – URL: <http://www.president.gov.ua/news/populizm-ta-diyalnist-politikiv-za-principom-chim-girshe-tim-40466> (Accessed 27.04.2017)
14. Realistychnistiu peredvyborchykh obitsianok pereimaiutsia lyshe 7% mazhorytarnykh – doslidzhennia [Realistic campaign promises concerned only 7% of constituencies – research]. – URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1411682-realisticnistyuu_peredviborchih_obitsyanok_pereymayutsia_lishe_7_magoritarnykh___doslidzhennya_1765252.ht (Accessed 27.04.2017)
15. Shcho top-polityky obitsiaut i yak za tse (ne) holosuiut [Top politicians promise and how it (not) vote] // Tyzhden. – 7 bereznia 2017. – URL: <http://tyzhden.ua/Politics/187071> (Accessed 27.04.2017)
16. Sorman Hi. Populizm – tse pornohrafiia [Populism is pornography.]. – URL: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2017/Sorman_Populizm-ce_pornografiya.htm (Accessed 27.04.2017)
17. Humeniuk N., Druziuk Ya. Yak protystoiaty suchasnomu populizmu – interv'iu eks-radnyka brytanskoho premiera [How to resist the modern populism – an interview with former adviser to the British Prime Minister.]. – URL: <https://hromadske.ua/posts/populizm-britaniya->

mettyu-teilor (Accessed 27.04.2017)

18. Tokvil' Aleksis de. Demokratiya v Amerike [Democracy in America] / V. T. Oleynik (per.), Garod'd Dzh. Laski (predisl.). – М. : Ves' mir, 2000. – 559s.

19. Fukuyama F. Doverie: sotsial'nye dobrodeteli [Trust: social virtue]. – М.: ООО «Izdatel'stvo ASTZAO NPP «Ermak», 2004. – 730 s.

Новакова Е. В., доктор политических наук, профессор, профессор кафедры политических наук Национального педагогического университета им. М. П. Драгоманов (Киев, Украина), E-mail: nev_lg@ukr.net

Тренд популизма в современном политическом процессе.

Аннотация. В статье рассматриваются современные факторы развития политического популизма, учитывая его отрицательный смысл, что проявляется в ключевых принципах и методах деятельности. Анализируются основные качественные характеристики популизма как политического явления. Исследуется причина его популярности в современном общественно-политическом пространстве, а также последствия применения как для самих популистов, так и для общества в целом.

Ключевые слова: популизм, политика, политическая идеология, гражданское общество.

Novakova O., doctor of political Sciences, Professor, professor of the Department of political science, National Pedagogical Dragomanov University (Kiev, Ukraine), E-mail: nev_lg@ukr.net

Trend of populism in modern political process.

Abstract. This article reviews new factors of political populism because of its mostly negative content that appears in the key principles and methods of work. Analyzes key quality characteristics of populism as a political phenomenon. Investigate the reason for its popularity in today's socio-political space, and the implications of both for the populist and society as a whole.

Keywords: populism, politics, political ideology, civil society.

УДК 324: 321.74 „713”(11)

Поліщук І. О.,

професор, доктор політичних наук,

професор кафедри соціології та політології,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна), E-mail: I_polischuk@ukr.net

ПОСТКОМУНІСТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА РОСІЇ: ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У компаративному контексті розглянуто особливості політико-режимної та електоральної еволюції пострадянських України та Росії. Виокремлюються специфічні траєкторії розвитку названих країн у постсоціалістичний період. Встановлюються оригінальні та спільні характеристики у демократичному транзиті двох пострадянських суспільств. Формулюються прогностичні зауваження щодо можливого політико-режимного розвитку України та Росії. Демократизація трактується як провідна тенденція світового та вітчизняного політичного процесу.

Ключові слова: політична культура, пострадянське суспільство, посткомуністичний транзит.

Актуальність заявленої теми полягає у тому, що зіставлення основних характеристик електоральної культури пострадянських України і Росії дозволяє краще простежити в них специфіку транзитивних процесів, адже саме електоральна культура є необхідним індикатором якісних політико-системних трансформацій у перехідних суспільствах. Природа політичного режиму детермінує врешті-решт усі інші політичні показники в тій чи іншій державі. Сьогодні у світі існують країни, політичні режими яких не можна віднести до класичної типологізації:

авторитарний, тоталітарний та демократичний. Їхні гібридні політичні режими знаходяться в певній «перехідній зоні» між демократією та авторитаризмом: після усунення антидемократичного режиму процес демократичної консолідації в них просунувся незначним чином або загальмувався. Функціонування їх з точки зору демократії виглядає проблематичним, хоча певні народоправчі елементи присутні.

Розглядаючи **наукову бібліографію проблеми**, слід наголосити, що особливої уваги заслуговують нароби у дослідженні електорального процесу В. М. Бебика, Г. Г. Почепцова, М. В. Примуша, О. О. Чемшита, Н. Ю. Ротар та ін. Різноманітні фактори впливу на виборчий процес у постсоціалістичних суспільствах у своїх роботах аналізують М. Авксентьєв, Л. Амджадін, Ю. Привалов, Т. Андрущенко, О. Барановський, І. Вілента, О. Грязнова, О. Дергачов, Л. О. Кочубей, Н. Лікарчук, С. Новіков, В. Петренко, Р. Старовойтенко та ін.

Головна **мета** даної статті полягає в тому, щоби встановити особливості посткомуністичного транзиту України та Росії.

Американський політолог Ф. Закарія для позначення складних політичних режимів впроваджує поняття «неліберальна демократія». Його суть полягає в тому, що деякі механізми демократичного правління використовуються, включаючи формальне утвердження правлячої еліти на важливих посадах через виборчу процедуру. Але вибори здебільшого не мають змагального (вільного) характеру. Як правило, в неліберальних демократіях широко використовуються маніпулятивні та дискримінаційні практики з боку правлячої еліти, що виявляється в різних формах: від погроз та застосування фізичної сили по відношенню до опозиційних сил та їх кандидатів, підпорядкованості переважної більшості засобів масової інформації правлячій еліті, до залучення урядової адміністрації до діяльності, спрямованій на досягнення перемоги правлячої еліти на виборах. Прикладами неліберальних демократій сьогодні вважаються Індія, Єгипет, Росія [1, с. 25].

Думається, що Україна часів президентства Л. Кучми теж цілком може вважатися неліберальною демократією, але після «Помаранчевої революції» 2004 року почали складатися деякі передумови для реальної демократизації нашого політичного режиму, серед яких найважливішою є свобода слова, що прийшла з ліквідацією монополії клану Л. Кучми на українські телеканали (в часи його правління всі телеканали в Україні контролювали його зять В. Пінчук та люди, близькі до глави адміністрації Президента – В. Медведчука).

Щодо Росії, то варто підкреслити той факт, що режим неліберальної демократії тут отримав навіть свої політологічні назви: «режим керованої демократії» або «суверенної демократії». «Суверенна демократія» є відносно новим поняттям, яке належить до розряду ноу-хау, та висунута кремлівськими політичними теоретиками для обґрунтування «свого, окремого російського демократичного шляху». Так, один з кремлівських функціонерів Владислав Сурков розробив концепцію «суверенної демократії», яка базується на таких засадах: самодержавство вільного народу («влада в Росії обирається та формується і спрямовується винятково російською нацією»), протистояння глобальній диктатурі («плоди глобалізації породжують не тільки надію на всеохоплююче процвітання, але й спокусу глобального панування»), справедливості для кожного в Росії та для Росії в світі («креативна російська нація, яка спрямовує хід історії») [2]. Ця концепція фактично виступає в ролі ідеологічної ширми для прикриття авторитарного реверсу Росії, який відбувся в ході другої каденції президентства В. Путіна. «Суверенність» у російському випадку служить для обґрунтування існування «своїх», псевдодемократичних елементів у політичному режимі, які є неприродними для будь-якого режиму ліберальної демократії в західних країнах.

Отже, за критерієм типології політичних режимів політичну культуру трьох досліджуваних нами країн можна класифікувати наступним чином. В Україні та Росії натеper існує маргінальна (у сенсі «неусталена») політична культу-

ра. В Україні після «Помаранчевої революції» 2004 року формується початкова демократична політична культура з превалюванням олігархічних тенденцій, авторитарні нашарування попередньої епохи повільно почали відступати, формуються деякі передумови для відновлення національної демократичної традиції. Але фактично на сьогодні в Україні існує **олігархічний режим електоральної демократії**, за якої народ на конкурентних виборах обирає еліту, але всі важелі управління (в тому числі й формування пропозиції на політичному ринку) знаходяться в руках небагатьох представників крупного національного капіталу. Це може бути ще названо «кланократія» або плутократія. В Росії зараз політичну культуру можна кваліфікувати як неліберально-демократичну, в якій відбувається протиборство деяких демократичних та авторитарних елементів з превалюванням останніх, що також відповідає національній російській автократичній традиції. Для політичної ментальності росіян домінантою є така цінність, як «справедливість», а не «свобода». Звідси виникають такі ідеологеми, як «суверенна демократія», або «демократична імперія», «окремий шлях Росії». Ліберальні цінності ніколи не були притаманні широкому загалу російського народу, який завжди мав своє власне, часто-густо ірраціональне уявлення про «велич Росії». Тому конструювання нових ідеологем, які б примірили національну російську традицію й ментальність з політичним фасадом західного взірця, необхідним для зовнішньої легітимації російської влади, виглядає цілком виправданими вправами кремлівських теоретиків.

Відповідно до типології політичної культури можна визначити й різновиди електоральної культури цих країн, адже виборчий процес в них протікає згідно зі згаданими особливостями здійснення поточного політичного курсу в межах названих політичних режимів.

Важливо визначити траєкторію політико-культурних трансформацій у досліджуваних нами країнах. У цьому зв'язку важливо підкреслити, що сам початок посткомуністичних перетворень в Україні та Росії має істотні розбіжності. Так, в Україні сталася революція згори – національна революція під тиском Народного Руху України у виконанні колишньої компартноменклатури на чолі з комуністичним ідеологом Л. Кравчуком, обраним першим Президентом України. Це багато в чому призвело до того, що в період з початку 1990-х до середини 2000-х рр. в **Україні** характер трансформацій відбувався у вигляді **еволюції** електоральної культури (за низхідною для лівих), що полягає у поступовій переорієнтації настанов політичної культури виборців з лівих етатистсько-патерналістських цінностей комуністичної епохи на традиційні правоцентристські цінності європейської демократії (ліві з кожними новими виборами стабільно втрачають електорат). В **Росії** демонтаж тоталітарної системи стався первісно згори та був підкріплений перемогою на перших виборах Президента креатурою реформаторського крила КПРС Б. Єльцина. Потужний демократичний імпульс був спалюваний невдалими економічними реформами, які призвели до зубожіння переважної кількості населення, тому в середині та наприкінці 90-х демократична еволюція електоральної культури Росії ускладнюється правоавторитарною небезпекою (високий відсоток голосів ЛДПР В. Жириновського) та лівоавторитарною небезпекою (реальна конкуренція на президентських виборах 1996 для Б. Єльцина лідера КПРФ Г. Зюганова). Перемога в 2000 році та особливо в 2004 році В. Путіна, в 2008 році Д. Медведєва, формування конституційної більшості на чолі з провладною «Єдиною Росією» за підсумками парламентських виборів 2003, 2007 років зумовлюють завуальований **авторитарний реверс** у розвитку політичного режиму та політичної культури Росії, який можна вважати поверненням до національної авторитарної традиції.

Можна класифікувати електоральну культуру України та Росії за таким критерієм, як насиченість політичного ринку та кількість партій, що представ-

ляють воутингову партійну систему (партії, за які голосують). За вказаними критеріями, в **Україні** виборці виявляють консерватизм і, незважаючи на велику пропозицію на національному політичному ринку (zareєстровані понад 160 політичних партій), стабільно обирали 7–8 (в 2006, 2007 рр. – 5) політичних сил, що вже мають історичні традиції (КПУ, СПУ, Партія регіонів, ВО «Батьківщина» – основа Блоку Юлії Тимошенко, Народний Рух України – складова частина Блоку «Наша Україна» та ін.) В **Росії** політична пропозиція є набагато меншою порівняно з Україною, адже zareєстровано 35 політичних партій, при цьому стабільну підтримку російського електорату мають 4–5 політичних сил, які репрезентують владу («Наш дом – Росія» 1995, 1999 рр. «Єдинство»–«Медведь» 1999 р., «Єдина Росія» 2003, 2007 рр.), праву, кишенькову опозицію (ЛДПР), ліву опозицію (КПРФ) та демократичну опозицію («Яблоко» до 2003 р.). Це свідчить про консерватизм та чітку структуру культури російського електорату, яка нівелює шанси на успіх нових непровладних політичних сил.

За таким критерієм, як раціональність політичного вибору мусимо констатувати, що тут спостерігаємо спільні риси в електоральній культурі Росії та України. В наших країнах у виборців існує превалювання ірраціональних чинників серед мотивів голосування, які пов'язані з емоційним сприйняттям особистості лідера тієї чи іншої політичної сили. Програмні положення політичних партій мають другорядне значення для виборців, що є ознакою нерозвинутої електоральної культури та показником недостатньо розвинутого рівня політичної свідомості.

Як слушно зауважував С. Г. Рябов, внаслідок виборів відбувається зосередження волі багатьох людей, втілення їх у волі представника або представницького органу – парламенту перш за все. Вибори є способом «фокусування» волі народу в постаті обранця. Віддаючи свій голос на виборах, громадянин республіки немовби укладає свосередню угоду з певною політичною силою (партією чи окремим депутатом) про тимчасове передання своєї частки влади. Отож, акт голосування на виборах можна оцінити як процедуру такого передання, а ухилення від участі у виборах – як незгоду передавати владу, розпоряджатися нею у такий спосіб або й як відмову від своєї частки влади [5, с. 22].

Як на мене, врешті-решт масове ігнорування виборів з боку електорату призводить до виникнення проблеми достатньої демократичної легітимності обраної влади та демократії як системи (мотив байкотування – незгода передавати владу або відмова від своєї частки влади показові самі по собі). Демократія як принцип правління – це влада, що отримала мандат більшості народу (50% + 1 голос). Якщо у виборах взяли участь менше 50% виборців, то виникає питання про легітимність самої демократії як системи правління та легітимність обраних меншістю політиків. Це при тому, що кількість голосів потім ще розподіляється між різними політичними та політичними силами та визначається більшістю з тих, хто взяв участь у голосуванні. Виходячи з такого критерію, як рівень абсентеїзму, можна виділити наступні типи електоральної культури:

- якщо у виборах беруть участь менше 50% електорату – пасивний, кризоводемократичний тип;
- якщо у виборах беруть участь більше 50% електорату – активний, достатньодемократичний тип;
- якщо у виборах беруть участь більше 70% електорату – високоактивний, демократичний тип.

У цій класифікації електоральна культура Росії до активного, достатньодемократичного типу, електоральна культура України – до високоактивного, демократичного типу. Щоправда, дана класифікація є дещо формальною, бо не враховує сам характер проведення виборів, але разом з тим вона відображає важливий аспект електоральної культури тієї чи іншої нації (електоральна культура США, наприклад, підпадає під активний, достатньодемократичний тип, що цілком відповідає

дійсності).

Окрім базових типів політичної культури, в межах функціонального підходу вирізняють також проміжні та перехідні типи. Проміжні типи політичної культури характерні для країн, політичні режими яких мають низку рис, що притаманні різним режимам. Перехідні типи політичної культури притаманні суспільствам, які знаходяться в процесі трансформації – цілеспрямованого переходу від однієї якості до іншої. Перехідний характер мають посткомуністичні суспільства, коли зберігаються ще багато тоталітарних нашарувань, але набирають силу паростки нової демократичної культури, виникають також рецидиви авторитаризму. Політична культура перехідного суспільства має гетерогенну структуру, тобто характеризується протистоянням культур різних соціальних груп.

Політична культура досліджуваних нами країн багато в чому є культурою перехідного типу. Різниця полягає в тому, наскільки просунулася та чи інша країна по шляху демократизації. В цьому контексті Україна з відставанням теж торує шлях реальної демократизації, Росія ж фактично згорнула демократичні реформи. Більшість сучасних політологів зазвичай розглядають типологію політичної культури менш диференційовано та виокремлюють два основні типи політичної культури: демократичний та авторитарний (лише в крайньому вираженні – тоталітарний). Авторитарна культура має своїм праобразом культуру підкорення Г. Алмонда. Для неї є притаманним жорстке управління політичною системою та суспільством, централізація та уніфікація виховання та освіти, жорсткий контроль за політичною діяльністю громадян. Характерними ознаками такого типу політичної культури є не проведення конкурентних виборів, а демонстрація єдності влади й народу, не вираження групових інтересів, а показ однаковості народу, не підкреслення своєї індивідуальності, а розчинення в колективі. Політичні заходи в суспільстві, де превалює авторитарна культура, мають показний та демонстративний характер: довести всьому світові непохитність правителів, налякати свого, як правило, зовнішнього супротивника тощо. Часто для підтримання єдності всіх груп людей існує необхідність у пошуку зовнішнього ворога, якого обов'язково знаходять в «імперіалізмі», не «того тлумачення» релігії, «не тієї» раси, «не тієї нації» тощо. Ознакою такої культури, як правило, виступає відмова від загальнолюдських цінностей і норм. Вищими цінностями оголошуються класові, релігійні або расові. Владою цілеспрямовано виховується у громадян ксенофобія, агресивність до всіх, хто має іншу точку зору, колективізм, стремління до рівності в усьому. Демонстративна лояльність народу до своїх правителів після їх розставання з владою змінюються презирством, ненавистю та осміянням. В даній культурі існує певна роздвоєність: є офіційний та неофіційний її зріз. Офіційний включає показні церемоніальні політичні уявлення, а неофіційний – це політичні відносини на основі загальнолюдських цінностей (обмін думками в кулуарах, у вузькому колі друзів). Звідси виникає роздвоєність не тільки політичних цінностей і норм, але й політичної свідомості. Люди думають одне, говорять інше, а роблять третє.

Виходячи з наведених характеристик авторитарної культури, слід підкреслити, що всі три країни, які ми розглядаємо, значно віддалилися від означених характеристик, хоча елементи авторитарних проявів зберігаються й дотепер. Скажімо, «керована демократія» в Росії зумовлює багато в чому показний, бутафорний, непрозорий, неконкурентний характер такого важливого політичного заходу, яким є вибори. Приклади ескалації напруги навколо «не тих націй» в Росії: чеченська війна, антигрузинська та антиукраїнська кампанії після перемоги в цих країнах демократичних революцій. Російський імперіалізм проявляється в гаслі «енергетичної імперії» і т.ін. В Україні національна толерантність торпедується антилюдськими вчинками місцевих скінхедів (вбивства чорношкірих студентів), земельними та іншими сутичками між кримськотатарським та слов'янським населенням, силовим протистоянням та кримінально-державним терором в ході ма-

сових протестів 2014 р. Проте, найбільше спостерігаємо авторитарних рудиментів у політичній культурі Росії.

Демократична політична культура (за Г. Алмондом – культура участі) формує гнучку, саморегулюючу політичну систему зі зворотнім зв'язком у вигляді науково досліджуваної громадської думки. Держава здійснює допомогу у вихованні та освіті громадян, але не уніфікує жорстко ці процеси. Демократична культура формується природним шляхом за умов дотримання прав і свобод людини та реальної можливості їх захисту через судову систему. Політичні заходи носять природний, а не показовий характер. Припускається плюралізм думок та інтересів. Відбувається не показна, а дійсна політична боротьба в межах існуючого законодавства. Тут немає офіційного та неофіційного прошарків культури, але демократична культура є різноманітною та диференційованою. Вона охоплює різні групи, страти й класи суспільства. Характерними ознаками цієї культури є індивідуалізм, прагнення компромісів і консенсусу, відкритість, превалювання загальнолюдських моральних норм. Реальна оцінка стану політичної культури в Україні та Росії, на жаль, не дає змогу стверджувати, що демократична культура в наведеній нормативній версії цілком вкорінилася у громадян наших держав.

Прибічники функціонального підходу Т. Парсонс, Є. Вятр, Ф. Шміттер, Г. О'Доннелл, В. Кіммерлінг вважають, що демократична культура виявляється в розвинутій мережі зв'язків між владою та громадянським суспільством, у взаємодії між державними інститутами та органами місцевого самоврядування. Ключовою категорією в цій концепції є демократичний потенціал, який має такі характеристики, як наявність елементів демократичної політичної культури в ціннісних орієнтаціях та зразках поведінки громадян.

На мій погляд, описаний демократичний потенціал того чи іншого суспільства не може з'явитися невідомо звідки. Це складна соціальна система, яка зазвичай (у 90% випадків) виростає з національної політичної традиції. Можна погодитися з С. Хантінгтоном та Ш. Авінері у тому, що демократизація навздогін, нав'язана ззовні модернізація призводять до руйнування традиційних структур та призводять до протилежних задуманим наслідків. Демократичні «відливи» або реверси першопричиною мають якраз невідповідність демократичної системи природним настановам політичної ментальності певного народу, який не знав демократичної традиції та апіорі сприймає демократичний режим як щось чуже та нав'язане. О. Волошин, роблячи звіт за підсумками «круглого столу» з питань державного будівництва в Україні, наводить думку Ф. Фукуями, що тиск ззовні на користь демократичного державного будівництва далеко не завжди приводить до бажаних результатів. Наприклад, британцям вдалося створити дієздатні демократичні інститути в Індії, Гонконгу та Сінгапурі, але в Африці їх зусилля ні до чого не призвели. Що стосується Німеччини і Японії, там американцям ні для чого було займатися власне будівництвом держави як такої – достатньо було замінити основу його легітимності на демократичну. Однак у багатьох інших країнах – наприклад, на Кубі, Філіппінах, Гаїті, а також у Домініканській Республіці, Мексиці, Панамі, Нікарагуа та Південному В'єтнамі – Сполученим Штатам так і не вдалося побудувати ефективні демократичні державні інститути. Нагляд ззовні має поєднуватися з внутрішніми нормами поведінки [6, с. 67–68].

У нашому випадку можемо констатувати, що демократичний потенціал сучасних України та Росії є помітно неоднаковим. Коріння маємо шукати в політичній традиції цих країн. Україна має своєрідну демократичну традицію і в перспективі – демократичний потенціал національної політичної культури. Головне завдання полягає в тому, щоб відновити, реанімувати національну демократичну традицію України, «повернути» громадян в лоно їх природних національних політичних настанов, які були притаманні їх пращурам.

Таким чином, найбільш проблематично шанси на успіх демократичного про-

екту виглядають в Росії. Ускладнює демократичний транзит в цій країні авторитарна національна традиція, яку можна модернізувати та перетворити на демократичну лише за умови наявності сильної волі найвищого політичного керівництва країни та динамічного розвитку «агентів» демократії – вільних засобів масової інформації, громадських асоціацій, середнього класу, опозиційних політичних сил тощо. Всього цього в сучасній Росії немає в достатній для розгортання процесу демократизації мірі, тому і немає підстав для будь-якого оптимістичного прогнозу розвитку російської демократії. Парламентська 2007 р. та президентська 2008 р. виборчі кампанії остаточно закріпили статус кво «суверенної» демократії (псевдodemократії), фактично авторитарний режим у Росії. Звичайно, Україна, яка стала на шлях справжньої демократизації, зацікавлена в іншому сценарії розвитку подій. На мій погляд, є дуже привабливою ідея американського політолога З.Бжезинського про те, що Україна може і має виступити «локомотивом» демократичного процесу в східнослов'янському світі, насамперед для Росії, адже взаємний вплив двох країн одна на одну залишатиметься у будь-якому випадку.

Перспективним напрямком подальших досліджень є проведення компаративістського політико-системного аналізу сучасних України та Росії.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy // Foreign Affairs, 1997, Vol. 76, № 6, P. 22–43.
2. Сурков В. Справедливость для каждого в России и для России в мире – URL: <http://www.izvestia.ru/politic/article3098626/>
3. Сравнительная политология: Мировой обзор: Учеб. пособие: пер. с англ./ Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром М., Р. Далтон. – М., : Прогресс, 2002. – 547 с.
4. Шестопал Е. Б. Психологический профиль российской политики 1990-х: Теорет. и прикл. проблемы полит. Психологии. – М. : РОССПЭН, 2000. – 431 с.
5. Рябов С. Г. Політичні вибори. – К. : ТанDEM, 1998. – 96 с.
6. Волошин О. Государство только начинается: Отчет по итогам «круглого стола» по вопросам гос. строительства в Украине // Эксперт, 2006, 23–29 окт., С. 64–69.

REFERENCES:

1. Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy // Foreign Affairs, 1997, Vol. 76, № 6, P. 22–43.
2. Surkov V. Spravedlivost' dlya kazhdogo v Rossii i dlya Rossii v mire [Justice for everyone in Russia and for Russia in the world] – URL: <http://www.izvestia.ru/politic/article3098626/>
3. Sravnitel'naya politologiya: Mirovoy obzor: Ucheb. posobie: [Comparative politics: a Global review]. – М., : Progress, 2002. – 547 s.
4. Shestopal E. B. Psikhologicheskiy profil' rossiyskoy politiki 1990-kh: Teoret. i prikl. problemy polit. Psikhologii. [Psychological profile of Russian politics of the 1990s: Theoretical and stick. problems watered. Psychology] – М. : ROSSPEN, 2000. – 431 s.
5. Riabov S. H. Politychni vybory [Political elections.]. – К. : Tandem, 1998. – 96 s.
6. Voloshin O. Gosudarstvo tol'ko nachinaetsya: Otchet po itogam «kruglogo stola» po voprosam gos. stroitel'stva v Ukraine [The State is just beginning: report on the results of the «round table» on issues of state construction in Ukraine] // Ekspert, 2006, 23–29 okt., S. 64–69.

Полищук И. А., доктор политических наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (Харьков, Украина), E-mail: I_polischuk@ukr.net

Посткоммунистические трансформации в Украине и России: политико - культурный аспект.

Аннотация. В компаративном контексте рассмотрены особенности политико - режимной и электоральной эволюции постсоветских Украины и России. Выделяются специфические траектории развития названных стран в постсоциалистический период. Устанавливаются оригинальные и общие характеристики в демократическом транзите двух постсоветских обществ. Формулируются прогностические замечания относительно возможного политико-режимного развития Украины и России. Демократизация трактуется как ведущая тенденция мирового и отечественного политического процесса.

Ключевые слова: политическая культура, постсоветское общество, посткоммунистический транзит.

Polishchuk I., doctor of Political Sciences, professor, professor of the Department of sociology and political science, Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkov, Ukraine), E-mail: I_polischuk@ukr.net

The post-communist transformations in Ukraine and Russia. The political-cultural aspect.

Abstract. *The peculiarities of political, regimal and electoral evolutions of post-Soviet Ukraine and Russia are considered in the comparative context. The specific development trajectories in the mentioned countries during the post-socialistic period are singled out. The original and general characteristics in the democratic transition process of the two post-Soviet countries are defined. Forecasting remarks concerning possible political and regimal development of Ukraine and Poland are formed. The democratization is defined as a leading tendency of the world and Ukrainian political proces.*

Keywords: *political culture, post-Soviet society, post-communist transition process.*

УДК 323.39(477)

Циба В. М.,

кандидат філософських наук, доцент кафедри політології та права Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя, співредактор міжнародного часопису «Ідеологія і політика» (Ніжин, Україна), E-mail: stemeon@gmail.com

**«ДЕКОМУНІЗАЦІЯ» І ЛЕГІТИМАЦІЯ
ПРАВЛЯЧОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНІ**

Анотація. У статті показано ідеологічний контекст та вибірковий характер «декомунізаційного» законодавства, його прямий стосунок із етноцентричною політикою пам'яті. Автор доводить, що «декомунізація» є спробою легітимації нової політичної еліти України, котра за умов поточної економічної кризи та військового конфлікту на Сході країни обрала радикальний спосіб конструювання національної ідентичності. Така модель консолідації небезпечна тим, що, з одного боку, деінтегрує соціально-, етнічно- й регіонально неоднорідне українське суспільство, а з іншого, завдає суттєвого удару по зовнішньополітичному іміджу України як суб'єкта євроінтеграції.

Ключові слова: «декомунізація», легітимація, ідентичність, націоналізм, конструкт, політика пам'яті, історичне минуле, Український інститут національної пам'яті.

9 квітня 2015 року Верховна Рада України ухвалила пакет законів про здійснення процесу т.зв. «декомунізації» (надалі – Закони). Хоча формально текст законів передбачав боротьбу з наслідками як нацистського, так і радянського тоталітарних досвідів, у політичному сенсі головним спрямуванням кампанії стала боротьба не зі спадщиною нацистського минулого (адже ще за радянської доби практично всі символи та історичні артефакти націонал-соціалізму були знищені або потрапили до державних музеїв), а з колективною пам'яттю про радянську владу та соціалістичний експеримент на Україні. Не менш важливим аспектом політики «декомунізації» мало стати створення в суспільстві нової ідеологічної атмосфери, суголосної орієнтації країни на європейські цінності і стрімке дистанціювання від спільних з Росією практик комеморації. Поняття «декомунізація», яке є саме по собі жорстким ідеологічним конструктом, репрезентує особливості зміни внутрішньополітичної ситуації в Україні після Євромайдану 2013–2014 років. Опис змісту та структурної динаміки цієї трансформації є необхідною складовою прогнозування соціально-політичних наслідків «декомунізації».

У своїй статті я розгляну специфіку «декомунізації» як інструмента формування нової ідентичності українського суспільства у руслі ініційованої згори «політики пам'яті». Отже, спершу я окреслю тенденції політики пам'яті, провадженої попередніми українськими урядами, проаналізую правовий характер згаданих Законів, і, нарешті, розгляну питання про відношення «декомунізаційного» зако-

нодавства до проблеми легітимності нової української еліти.

Передісторія «історичних» законів

В Україні, як і в решті східноєвропейських республік, термін «декомунізація» набув неоднозначного, ідейно-кон'юнктурного відтінку. Проблема закладена вже у неможливості афірмативного визначення цього процесу. Так, приміром, український дослідник Л. Мачулін визначає його як «визволення пам'яті пострадянського індивіда від дії тоталітарної знаково-символічної системи» [43, с. 71]. Така інтерпретація є прикметною в тому сенсі, що органічно вписується у зміст декомунізаційних законів, і тому подане визначення є не науковим, а радше ідеологічно ангажованим. Будь-яке визначення вимагає коректності й несуперечливості, натомість у даному разі ми стикаємося з низкою труднощів. По-перше, у зазначеному підході наявна дешифрація соціологічного есенціалізму, адже стверджується, що існує деяка спільність пострадянських індивідів, свідомість яких (отже і їхня пам'ять) перебуває під дією тоталітарної символіки. А втім, лишається незрозумілим, за якими правилами ця свідомість індивідів може функціонувати в нових умовах демократичного суспільства. По-друге, якщо припустити, що історична пам'ять є не індивідуальною, а колективною характеристикою, неясно яким чином має відбуватися її звільнення на індивідуальному рівні. По-третє, чим є саме по собі подібне звільнення: зміною реєстру пам'ятання про минуле, сформованого тоталітарною ідеологією, чи відмовою від обов'язкових моделей історизації минулого, його, так би мовити, інституційною лібералізацією тощо. У такому разі «декомунізаційна» політика суперечить цінностям індивідуальної свободи, отже, межує з приховано-рецидивним впливом старих тоталітарних означників. Нарешті, закономірно постає питання про те, чому згадане «звільнення» має з необхідністю відбутися: чи то йдеться про неминучу залежність політики пам'яті від трансформацій у публічній сфері (тоді вузол неузгодженостей трохи ослаблюється), чи то про потребу відмежувати суспільство від домінування будь-яких абсолютистських символічних систем (тоді він дедалі міцніше затягується). Хай там як, найефективнішим є етимологічне виснування змісту «декомунізації» – офіційної політики дезавування ідеології комунізму, і, якщо це так, боротьба з радянськими символами виявляється не намаганням позбавити масову свідомість радянських артефактів, а головно створити перешкоди для можливості певних соціальних груп символічно інструменталізувати власні інтереси за допомогою лівих ідеологічних конструктів. Розібратися в цьому питанні і є нашим завданням.

Характерно, що спроби позбутися елементів радянської політичної системи розпочалися в Україні ще в період радянської влади. На мій погляд, реконструкції радянської історичної спадщини пройшов щонайменше чотири етапи. Перший етап можна датувати періодом Перебудови, коли місцеві Ради Донецчини й Луганщини зніщували перейменування міста Жданова на Маріуполь, а Ворошиловграда – на Луганськ відповідно у 1989 та 1990 роках. На другому етапі, після проголошення незалежності України Президія ВРУ своїм Указом від 30.08.1991 року позбавила КПУ статусу легальної політичної партії, а її власність передала на баланс місцевих Рад. Загалом протягом 1990–1993 років, переважно на Західній Україні (вперше у м. Червоноград Львівської обл.), було повалено майже 2 тис. пам'ятників і постаментів радянської доби, а в 1994–2004 роках ще близько 600 у Центральній Україні [11]. Якщо місцева влада Галичини та частково Волині схвально ставилася до спроб партій та громадських організацій правого гатунку перенормувати історико-культурний контекст, то за межами цих регіонів дерадянізація відбувалася повільно й без ентузіазму з боку населення. Практично всі 90-ті роки відзначилися потужним електоральним тріумфом лівих сил, а також наміром президента Л. Кучми здійснювати політику обережного лавірування.

Третій етап дерадянізації припав на час правління президента В. Ющен-

ка. Ініційований ним Закон «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» (2006), який установив юридичну відповідальність за заперечення факту Голодомору як геноциду (термін «Голодомор» імпліцитно ототожнює ці два явища) та стимулював політичне піднесення правих радикалів з ВО «Свобода», підготував належне підґрунтя для організованого демонтажу пам'ятних знаків більшовикам, визнаним виконавцями політики голоду на Україні. Саме тоді було створено Комітет декомунізації [35, с. 61–62], до якого увійшли 30 організацій, здебільшого націоналістичного штибу на зразок УНА-УНСО і «Тризубу» ім. С. Бандери, а також «Меморіал», «Просвіта» та Спілка офіцерів, де права ідеологія мають помітний вплив. Однак намагання В. Ющенка (за взірцем меморіалізації Холокосту в Ізраїлі та США) перетворити Голодомор на квінтесенцію національної ідеології шляхом заснування Українського інституту національної пам'яті (2006), Меморіалів пам'яті героїв Крут (2007), Музею-меморіалу жертв Голодомору (2009) та нагородження Зіркою Героя України Р. Шухевича (2007) та С. Бандери (2010) виявилися кавалерійською атакою напередодні розгрому. Протягом 2010 року новий глава держави В. Янукович заморозив майже всі «меморіальні» проекти Ющенка, реструктурував вектор діяльності УІНП (директор якого В. В'ятрович, висуванець Ющенка, мусив тимчасово емігрувати, а його посаду за квотою КПУ, як учасника нової парламентської коаліції, обійняв поміркований В. Солдатенко), і неодноразово особисто висловлювався проти запланованої своїм попередником «ревізії історії». Показово, що в очах найбільш вірної радянському світогляду соціальної групи – ветеранів Червоної Армії – Янукович вбачався особою, дії якого були спрямовані на заколихування антагонізму між регіональними ідентичностями країни. А проте, економічна політика Януковича, зорієнтована на інтереси вузької групи лідерів крупного бізнесу, зрештою спричинила спалах громадянського конфлікту. Отож стратегія Януковича, в цілому підваживши реформістську модель націєтворення, обернулася більш виразним відчуженням владної еліти від решти суспільства.

Повалення 8 грудня 2013 р. представниками ВО «Свобода» пам'ятника В. Леніну в Києві під час Євромайдану стало силовою передмовою до теперішньої «декомунізації», четвертого етапу дерадянізації, який триває досі. По суті, день старту «ленінопаду» можна вважати символічним рубежем, що зафіксував початок переходу громадянського Майдану на радикальні позиції, коли вандалізм легалізувався як спосіб боротьби за прихильність мас. З приходом до влади лідерів Євромайдану та анексією Криму Росією легітимність нової влади у межах країни вимагала перегляду принципів національної єдності. Проте, ймовірно, на той час влада ще не мала чіткого проекту ідеологічної реформи. Не випадково, що інтерес до неї оновився навесні 2015 р. в обстановці гострої парламентської кризи, встановлення відносного затишшя на Донбасі та дипломатичних поступок української делегації в Мінську.

«Декомунізаційні» закони in corpore

Зважаючи на те, що на офіційному сайті Українського інституту національної пам'яті, співробітники якого розробили проекти Законів, термін «декомунізація» вжито без лапок і без синхронної прив'язки до денацифікації, мету правотворчої діяльності УІНП можна тлумачити не як сфокусовану виключно на дерадянізації. Хоча текст Закону про «Прозасудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів...» однією зі своїх цілей називає «забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина» і «недопущення будь-якої дискримінації за національною, соціальною, класовою, етнічною, расовою або іншими ознаками у майбутньому» [17], він, разом із тим, вказує лише на порядок ліквідації символів комуністичного ладу. Стаття 2 Закону визнає комуністичний режим злочинним, що є не лише оцінковою дією, похідною від ідеологічної візії нової влади, а й визначає, що весь період існування СРСР (як і УРСР) був ча-

сом злочинів і утисків громадянських свобод (включно з періодом Перебудови). Подібне формулювання викликає подив, адже за цією логікою, навіть рішення ВР УРСР про проголошення державного суверенітету України 16 липня 1990 р. та підняття жовто-синього прапора над Київрадою 24 липня 1990 року слід вважати епізодами тоталітарного панування в Україні. При цьому п.11 ст. 4 Закону дозволяє антикварну торгівлю радянською символікою, оскільки така діяльність начебто не спроможна пропагувати ідеали злочинного режиму. Водночас ст. 6 не гарантує державної охорони об'єктам, які мають подібну символіку. З огляду на те, що таких знаків збереглося багато на спорудах, пам'ятниках і обелісках (зокрема тих, які вшановують пам'ять загиблих у Другій світовій війні), держава фактично відмовилася від переслідування потенційних вандалів, але дозволила комерціалізувати перерозподіл історичних артефактів.

За одночасно внесеними змінами до Законів взагалі заборонялося висування на посаду сільських і міських голів, депутатів місцевих рад, народних депутатів України та Президента України особам, які пропагують ліву ідеологію з використанням комуністичних ознак і гасел, себто практично всім, хто вважає себе (і, за Конституцією, має на це право) комуністом або соціалістом. Найбільш резонансна складова Законів пов'язана з імперативним перейменуванням упродовж 6 місяців об'єктів топоніміки, в назвах яких згадуються («прославляються») радянські знаменні події, діячі або що. Ці назви було запропоновано змінити на нові, котрі б «вшановували пам'ять борців за незалежність України у XX ст.». Зауважимо, що у п. 15 ст. 1 Закону «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» перераховано радикальні організації, причому деякі, як-от Антибільшовицький блок народів (АБН), були створені за фінансової підтримки Держдепартаменту США у роки «Холодної війни» з емігрантів-націоналістів західної української діаспори.

Не викликає сумніву, що прийняття цих нормативно-правових актів стало можливе внаслідок трансформації політичної системи, ідеологічний вектор якої набув відверто консервативно-націоналістичної форми: національна ідентичність повинна відігравати роль консолідаційного чинника в державі, де соціальне розшарування загрожують загострити соціальні вимоги, надавши тим самим тривалу політичну та електоральну підтримку для лівої опозиції.

Склад Верховної Ради, який ухвалив пакет законів, в ідеологічному та соціальному аспектах відображає інтереси крупного бізнесу з помітним украленням ліволіберального популізму («Батьківщина», Партія Олега Ляшка). Ф. Буркгардт, застосувавши індекс Райса (дає змогу з'ясувати, як в ході голосування в парламенті репрезентоване певне лобі), показав, що надшвидка законодавча активність ВРУ у випадку «декомунізаційних» законів (ухвалені одразу в першому читанні) засвідчила недотримання передбаченого Регламентом обговорення й доопрацювання законопроектів. Більше того, ухвалення законів, що мали настільки далекосяжні наслідки, відбулося за відсутності в день голосування не лише більшості народних депутатів та коливань у правлячій коаліції. Так, реально голосував на підтримку чотирьох законів лише 31 % депутатів від складу ВРУ, «за» (при відсутності в залі парламенту) – 49 % [3, с. 110], а 20 % були не присутніми або голосували «проти». Зважмо, що просту відсутність в момент голосування політичні соціологи звично тлумачать як «брак твердої позиції щодо даного питання», себто як «незацікавленість». Насправді, твердить Буркгардт, світова практика доводить: якщо депутат відсутній, він де-факто голосує «проти». Цікавим є й те, що з-поміж 18 депутатів-націоналістів «за» Закони проголосували тільки 6 [3, с. 111]. Як спосіб ухвалення законопроектів, так і законотворча ситуація у Раді загалом, продемонстрували кричущу нехтування процедурними нормами і, отже, порушили питання про статус цих Законів.

Певно, що однозначно позитивним результатом цього процесу мав стати

омріяний для істориків безперешкодний доступ до архівів СБУ, де зберігається значний пласт документів радянського часу, а відверто негативним – визнання бойових та парамілітарних націоналістичних структур у 1917–1953 рр. комбатантами і цим самим де-факто непричетними до скоєння злочинів проти людяності (Закони акцентували увагу на неправомірності засудження «борців за незалежність України» за критеріями кримінального законодавства). Як державна установа УІНП на чолі з істориком В. В'ятровичем, відомим своїми запереченнями участі ОУН та УПА у злочинах Голокосту та геноциду поляків на Волині, ймовірно в очікуванні неоднозначної реакції суспільства, вдався до роз'яснень щодо мотивів і практики «декомунізації». Так, її метою було названо «очищення публічного простору від тоталітарної символіки», «відхід від радянського минулого» і «відновлення історичної та соціальної справедливості» [7, с. 101]. В інтерв'ю урбаністському часопису «Місто» В. В'ятрович обмовився, що завданням декомунізації є «подолати комуністичну, тоталітарну спадщину, знівелювати її в історії, зробити так, щоб вона не відтворювалася і не впливала на сьогодення» [7, с. 101]. Причиною недостатньої демократичності українського суспільства він вважає запізнілу «декомунізацію» та реабілітацію радянського минулого президентом В. Януковичем.

Поза тим, у чому має полягати історична справедливість і чому вона зорієнтована на *селективну* колективну комеморацію ініціатори Законів не уклали. Сам факт того, що певний політичний лад визнано протиправним не в суді, а в парламенті, а глава держави підписує суперечливий з погляду права акт, свідчить про політичну ангажованість суб'єктів влади. Важливо відзначити, що значна частка громадян у цілому позитивно сприймають радянське минуле і становлять найбільш організований сегмент електорату лівих партій. Тим не менше, для порушників Закону № 317-VIII передбачено кримінальне покарання на строк до 5 з можливістю конфіскації майна (а в разі особливо злісного порушення – до 10 років ув'язнення) [17]. Отож до ідеологічного пресингу додається погроза застосування юридичного примусу, що загалом potwierджує ідейно-класовий характер прийнятого законодавства, яке додатково вмотивоване наміром до перерозподілу електоральних сил у середовищі невдоволених владою (потенційно революційних) верств.

«Декомунізація»: юридичні колізії

З юридичної точки зору, Закон № 317-VIII порушує низку положень чинної Конституції України (ст. 15, 36, 37, 76, 85, 103). У цих статтях задекларовано свободу ідеологічного самовираження; неприпустимість цензури; скасування обмежень щодо об'єднання громадян у політичні партії; підкреслено, що заборона тих чи інших політичних партій можлива лише на підставі судового рішення; положення цього Закону обмежують право громадян обиратися до парламенту та на посаду Президента України. Отож до критиків «декомунізаційних» законів долучилися й правники, вказуючи на те, що вони порушують не лише Конституцію, а чимало інших нормативних актів, зокрема Кримінальний кодекс і закон про судочинство та статус суддів.

У контексті проголошеного урядом курсу на євроінтеграцію України в листопаді 2015 р. на «декомунізаторів» чекала неприємна несподіванка: Венеціанська комісія визнала закон № 317-VIII таким, що порушує стандарти Ради Європи і може вважатися антидемократичним знаряддям придушення опозиції [1, с. 148]. Європейське право, як відомо, ґрунтується на низці базових принципів: пріоритет міжнародних норм над національним законодавством, недопущення обмеження прав людини, інклюзивність замість ексклюзивної співучасті громадянського суспільства в урядуванні, перевага рішень судів над рішеннями органів влади. За цих умов чи не єдиним виходом для громадян України-противників «декомунізації» є вимагати скасування Закону № 317-VIII або звертатися до Європейського суду з прав лю-

дини у Страсбурзі. До речі, страсбурзький суд неодноразово ухвалював рішення на користь угорських і польських лівих, по яких теж пройшла (незрівнянно м'якша за українську) хвиля національних декомунізацій [1, с. 149]. Після того, як 16 грудня 2015 р. районний суд Києва (за позовом Міністерства юстиції України та за участю Уповноваженого ВРУ з прав людини!) заборонив діяльність КПУ, колись найбільшої партії у парламенті, нехтування «промоутерів євроінтеграції» порадами представників Ради Європи і порушення ними конституційних прав громадян на політичні об'єднання стали виразно дисонувати з проголошеним євроінтеграційним курсом країни.

Як і у випадку з Законом про Голодомор, метою «декомунізаційних» законів було не вшанування пам'яті жертв політичних репресій, а нав'язування (на це вказує відсутність попереднього публічного обговорення, типового для подібних процесів у решті східноєвропейських країн) громадськості такої стратегії розбудови суспільства, в якій орієнтація на правоконсервативні цінності мала переважати соціальні, ідеологічні та регіональні відмінності. При цьому роль громадськості як чинника подолання деструктивності таких відмінностей дивним чином відтінювалася на задній план. Зокрема, в роз'ясненнях УІНП щодо процедури перейменування географічних об'єктів вказано, що в разі, якщо місцева влада «не впорається з проведенням громадських обговорень», право ухвалювати рішення щодо перейменування автоматично переходить до державного органу вищого рівня [36]. Зрозуміло, що в сучасних реаліях це положення означає, що місцевій владі, якщо вона має побоювання щодо неприйнятності змін з боку громади, достатньо зімітувати діяльність, аби вулиця чи інший об'єкт було все рівно перейменовано, а пам'ятник повалено. До прикладу, Сполучені Штати, безумовний правовий орієнтир для нових демократій, неодноразово різко критикували вимогу провадити декомунізацію одночасно з люстрацією та лімітацією свободи слова, як це відбулося в Польщі, котра подається українськими ЗМІ як своєрідна оаза пост-комуністичного розквіту [45], а також в Угорщині.

Аналіз академічної дискусії про Закони на сайті часопису «Критики» показує, що, абсолютизуючи неоднозначний досвід східноєвропейських суспільств, команда В'ятровича свідомо оминає згадкою той факт, що рішення Європейського суду з прав людини змусили більшість урядів внести поправки до свого декомунізаційного законодавства [20], суттєво пом'якшивши його, наприклад, відмовитись від кримінального переслідування противників цих законів, а в Румунії, Угорщині, Чехії та Польщі – від офіційної заборони компартій. Наприклад, у справі «Вайнай проти Угорщини» страсбурзький суд оголосив про неприпустимість ототожнення червоної зірки з тоталітарним режимом. Враховуючи те, що рішення цього суду є обов'язковими для України, а пов'язані з виконанням його ухвал витрати є частиною державного бюджету, потік позовних заяв здатний сколихнути черговий на скандал довкола України. Угорський прецедент вказує на те, що правова колізія є неминучою, позаяк тлумачення певного факту (використання комуністичної символіки, пропаганда лівої ідеології) як злочинного вимагає того, щоб він з необхідністю супроводжувався додатковими обтяжуючими діями (які, власне, і є об'єктом кримінального права). Саме на цій підставі конституційні суди ФРН, Чехії, Угорщини, Молдови та Польщі відмовилися визнати використання певної символіки правопорушенням [40]. Проте, в національному праві є чимало країн, які, засуджуючи нацизм, відмовилися урівняти цю ідеологію з комуністичною і тим паче піддати забороні її символічну культуру (Франція, Австрія, Норвегія, Бразилія і т.д.).

Не менш вагомим аргументом є те, що не всі мешканці України вважають радянську владу злочинною, а сумлінні історики фактологічно potwierджують химерність таких «чорно-білих» маркерів щодо минулого. Простіше кажучи, Закон № 317-VIII свідомо спрямований створення нової штучної ідентичності за

рахунок на фрагментацію суспільства і віктимізації та поступовій маргіналізації мільйонів громадян, котрі співчують ідеології, близькій до комуністичної. Як слушно зауважила польська журналістка Г. Койнаш, В'ятрович і його однодумці не зробили жодних висновків зі спроб стрімкої дерадянзації періоду Ющенка.

«Декомунізація» і символічне перенормування легітимності

Один із головних мотивів на користь декомунізації полягає в тому, що подолання тоталітарного радянського спадку посутньо не позначиться на переслідуванні політичної опозиції, оскільки начебто «в Україні просто не існує європейських лівих», які змагають за цінності реальної свободи та демократії [2]. Інакше кажучи, через звернення до концептів т.зв. єврокомунізму з запереченням радянської моделі соціальної держави і подальшою її реінтерпретацією як антисоціальної, відбувається дискредитація комуністичної ідеології не як форми державної пропаганди, а саме як *ідеології соціального протесту*. Характерною рисою декомунізації є просування скасування деяких державних свят, встановлених ще за радянської доби, котрі в масовому уявленні ідентифікуються як «радянські», а між тим є властиво днями відзначення подій, пов'язаних із соціальною та професійною ідентичністю та солідарністю. Йдеться, зокрема, про День міжнародної солідарності робітниць (8 березня) та Міжнародний день солідарності трудящих (1 травня). Аргументи прихильників збереження цих свят умотивовані також страхом перед різким перериванням традиції вихідних днів і побоюванням збільшення робочого часу для найманих працівників. Прихильники скасування (формально «команда В'ятровича», неформально уряд) оперують аргументами «застарілості» та «ідеологічності» цих свят (які відзначають навіть у країнах розвинутого капіталізму, напр., у ФРН, Франції та Італії), а також економічними показниками недоотриманих коштів у неробочі дні. Так, на думку економіста М. Заболоцького, втрати від двох зазначених вихідних дорівнює 0,7 % ВВП або близько 14 млрд. грн. недоотриманого прибутку [16]. Економіста особливо настрахало те, що громадяни і організації у ці дні «спалюють енергетичного вугілля, мазуту й природного газу на 31 % більше, ніж у будь-який інший період опалювального сезону» [16]. Однак «недоотриманий прибуток» є терміном, що стосується здебільшого власників підприємств, а не громадян у цілому, адже рекордні темпи тінізації економіки створили ситуацію, коли низькі податкові ставки і корупція чиновників уможливають те, що відрахування до бюджету від податків з середнього та крупного бізнесу залишаються нерелевантними отриманням їх власниками прибутком. У даному разі скасування двох вихідних днів посутньо не змінить описаного становища, даючи працівникам важливу можливість соціальної та родинної комунікації. З іншого боку, якщо зважити на те, що офіційний робочий день, приміром, у Франції становить 6, а не 8 годин, а кількість вихідних не менша за українські, теза про ледачість вітчизняних робітників і службовців і продуктивність іноземних розходиться з реальністю. Справді-бо, як доводить міжнародна статистика, найбільше працюють не найбагатші країни, а ті, де рівень ВВП на душу населення є меншим, ніж у розвинених країнах [25], де діє жорстке трудове законодавство та не існує численних профспілок. Економіст М. Заболоцький наприкінці своєї статті щиро шкодує, що приватний бізнес повинен дотримуватися таких «безглузвих», на його погляд, вимог регулятора як обов'язкові вихідні [16]. Певною мірою, означена позиція викриває економічне походження ініціативи зі скасування «комуністичних свят», яке уряд не готовий взяти на себе, а змушений прикривати власні наміри пропозиціями публічних осіб на кшталт В. В'ятровича. Найбільш кумедною стала пропозиція віце-прем'єр-міністра В. Кириленка перенести День космонавтики з 12 квітня (данина радянській епосі) на інший день, прив'язавши його до історії української космічної галузі. Цю ідею різко розкритикував перший астронавт незалежної України Л. Каденюк, до дня польоту в космос якого пропонувалося її змістити [19].

Загалом, станом на грудень 2016 року, у рамках «декомунізації» було демонтовано 1320 пам'ятників В. Леніну та 1069 пам'ятників іншим радянським керівникам, перейменовано 51 483 вулиці (з них 200 у Києві), 32 міста й 955 населених пунктів [31]. Натомість постали 4 нові пам'ятники С. Бандері, на честь якого змінили назви 34 об'єктам топоніміки, зокрема у столиці [31]. У містах, де постаментам нашвидку замінили окремі частини, підлаштовуючи стару опору під нових героїв, політичний кіч виглядає ще різкіше (одеський Ленін став Дартом Вейдером, а в одному з містечок Луганщини, завдяки домальованим козацьким вусам і шапці-кучмі, він «став» уже Шевченком) [23]. Проте головна проблема «стихійного» повалення пам'ятників полягає в їх незаконності. Зауважмо, що пакет «декомунізаційних» законів *post factum* легалізував протиправні дії правих активістів, при чому щодо жодного з фактів вандалізму не відбулося належного кримінального провадження. На тлі українських реалій симптоматичною є оцінка американськими психологами В. Аленом і Д. Грінбергером актів вандалізму як відчайдушних (а відтак невдалих і, певною мірою, патологічних) спроб особи поширити відчуття контрольованості щодо змін навколо себе [42, с. 319].

Окремі факти перейменувань свідчили не про бажання позбутися радянського досвіду державотворення, а радше про «націоналізацію» історичного минулого. Так, топонімічні об'єкти, пов'язані з іменами К. Маркса, італійських анархістів (*sic!*) Нікола Сакко і Бартоломео Венцетті, діяча руху за деколонізацію П. Лумумби та інших, які ніколи не були членами КПРС чи співробітниками радянських каральних органів, теж підпали під дію законів про «декомунізацію». Як пояснив один із керівників УІНП О. Зінченко [13], це пояснювалося тим, що імена цих осіб активно використовувалися радянською тоталітарною пропагандою. Аргумент має і зворотну силу, позаяк імена Т. Шевченка та М. Драгоманова, І. Франка та Л. Українки (усі троє були соціалістами, а Франко – співголовою соціалістичної партії), а також М. Хвильового (член КП(б)У), Л. Курбаса, М. Куліша та численних інших діячів культури, за логікою законотворців, теж мали би стати об'єктами декомунізації, адже їхні імена та твори регулярно експлуатувалися тоталітарною державою. Вибірковість, помічена в Законах, обґрунтували тим, що ці особи зробили внесок значно більший за той, який вони зробили будучи комуністами або лівими активістами. Утім, твори того ж таки Т. Шевченка можна за бажанням визначити як заклик до дій, спрямованих на «розпалювання міжнаціональної, релігійної та соціальної ворожнечі» (ст. 161 Кримінального Кодексу України). Що вже казати про палкого реалізатора політики українізації Миколу Скрипника, який, між іншим, розпочав участь у Громадянській війні в Україні одним із керівників апарату ВЧК. І як ставитися до заборони вжитку імені одного з українофілів у лавах КПУ, непричетного до політичних репресій, героя шкільних підручників 90-х Петра Шелеста? Або до ідейних переконань поета і комуніста Василя Симоненка, який наразі залишається в літературному каноні? І вже зовсім є загадкою, чому С. Петлюра, який все життя вважав себе соціалістом, уникнув згадані заборони.

Для авторів Законів виявилось незначною дрібницею те, що більшість осіб із запропонованого УІНП переліку (520 осіб) для декомунізації, самі стали жертвами політичних репресій, а частина загинула під час Громадянської війни і до доби сталінізму була непричетна. Фактично, підхід УІНП до цього питання виражається в ототожненні жертв сталінізму зі сталінізмом як явищем, відтак вражає зухвалою непослідовністю та науковою непрофесійністю, які спроможна пояснити хіба що ідеологічна кон'юнктура нового політичного контексту.

Академічна дискусія і реакція влади

Важливим джерелом розуміння того чи іншого явища є реакція на нього експертів та інших публічних інтелектуалів. За даними соціологічного дослідження, проведеного у квітні 2017 року київським Центром Разумкова, 69 % експертів-політологів відмічають позитивний вплив декомунізації на форму-

вання загальнонаціональної ідентичності, тоді як 31 % впевнені у протилежному [12]. Приблизно такий розподіл відтворюється і в оцінці для масової свідомості історичної ролі українських націоналістичних рухів та їхніх діячів. Наведені вище дані засвідчують певний консенсус в експертному середовищі щодо необхідності продовження обраного курсу на конструювання націоцентричного модусу історичної пам'яті.

А все ж, процес «декомунізації» в силу своєї суперечливості й директивності, не міг не спровокувати гостру полеміку в колах українських та іноземних публічних інтелектуалів. Історикиня й професорка Києво-Могилянської академії Н. Яковенко виступила з панегіриком В'ятровичу, назвавши його діяльність на посаді голови УІНП «блискавичною» і такою, що «заслужує на пам'ятник» [5]. Схожу позицію зайняв і відомий американський історик українського походження Олександр Мотиль, відомий дослідженням європейських імперій і своїми заявами про необхідність «віддати Донбас і забути», який наголосив, що «рух України в напрямку Заходу неможливий без повного розриву з радянським минулим», оскільки «радянські конструкти перетворили Україну та українців на пасивний об'єкт історії» і що Закони роблять з українських націоналістів не святих, а «борців проти колонізації» [55, с. 58]. Більш зважену позицію продемонстрували професор Українського Католицького Університету історик Я. Грицак (котрий залюбки повторює тезу польського колеги Я. Гросса про те, що природа комуністичного режиму полягає в «розтратності людського матер'ялу»), котрий виступив з критикою «шкідливої політики», яку провадить УІНП. На думку Грицака, «декомунізація створює ілюзію, що історію можна подолати, лікуючи історичну пам'ять, але історія лікується не пам'яттю, а політичними реформами» [9]. Як і західні ліберальні історики, Грицак описує «комунізм в Україні» крізь призму амбівалентного поняття «модернізація», наголошуючи на тому, що комуністична влада не спромоглася модернізувати СРСР (!) [9]. Прибічник поступової і «м'якої» декомунізації політтехнолог Тарас Березовець висловив упевненість, що «пам'ять про тоталітарні часи буде жити серед людей, навіть, якщо демонтувати всі пам'ятники» [39].

На відміну від українських гуманітаріїв і політологів західні експерти були значно обережнішими в оцінці перспектив «декомунізації» для стабілізації українського суспільства. Сам по собі різкий стрибок від одного історичного наративу до іншого загрожує травматизувати суспільну свідомість. Невдовзі після ухвалення Законів, 69 вчених з України та інших країн звернулися до П. Порошенка з відкритим листом, в якому закликали не підписувати увалені Верховною Радою законопроекти з огляду на те, що вони порушують конституційні норми, суперечать міжнародним зобов'язанням України та шкодять її іміджеві [18]. Не менш руйнівним, на думку підписантів, буде вплив Законів на політичне врегулювання на Сході України [20].

Один з підписантів листа, німецький політолог Андреас Умланд (Інститут Євроатлантичного співробітництва, Київ) підкреслив, що Закони написані непрофесійно, без урахування думки академічних експертів і без належного громадського обговорення. За словами Умланда, автори законопроектів з УІНП мають поміж закордонних колег загально сумнівну наукову репутацію [33, с. 115]. Найбільшою проблемою, вважає експерт, є навіть не однозначна інтерпретація радянської історії як дзеркально подібної до історії нацизму, а моментальне її заміщення символікою таких не менш тоталітарних структур, як ОУН і УПА, котрі на Заході сприймаються як здебільшого ксенофобські [32]. На колективний лист представників академічної спільноти, як і на зауваги Венеціанської комісії, президент України відреагував мляво.

Важко не погодитися з думкою російського історика Михайла Гаухмана, що «декомунізація» замість дерадянізації означатиме й надалі ставлення правлячої

еліти до суспільства як до пасивного об'єкту, а юридична заборона ідеології свідчить про острах щодо зваженої оцінки попередніх поколінь народу України [8]. Звернімо увагу на важливу деталь: пост-революційний уряд виокремив для себе певну спорідненість «ідеологія комунізму – радянський лад – комуністична пропаганда» і, долаючи її юридично, релегітимує себе ідеологічно. Однак ідеологічну систему знищити неможливо – це комплекс поглядів, коріння яких слід шукати в політичній дійсності і – в разі їх відтворюваності в часі – у невідповідному попиту певних соціальних груп. Натомість структурне втілення цих поглядів (рух, партія, політична система) можна позбавити інституційних ресурсів – такою б і мала бути модель дерадянзації. Як висловився А. Портнов, учасникам тяганини про «історичну правду», як і раніше, бракує готовності до контекстуалізації історичних проблем без їх політизації [27].

«Декомунізація» і громадськість: соціологічний аспект

Зрозуміти соціологічну специфіку української «декомунізації» можна в рамках регіонального протистояння ідентичностей. Цей процес, по суті, годі розглядати окремо від реабілітації та увічнення націоналістичного тренду в політиці нової України. На тлі відмови від радянських символів і героїки владою посилено просувався новий пантеон героїв та політичних кредо. З початком війни на Донбасі президент Порошенко став дедалі активніше залучати (вперше під час інавгурації у червні 2014-го) у своїх офіційних зверненнях типово націоналістичний слоган «Слава Україні!». Таке звертання до військових і загалом до громадян зробило небезпідставними припущення окремих іноземних ЗМІ стосовно намагання очільника держави зміцнити свій авторитет завдяки використанню спричинених війною ультрапатріотичних настроїв.

У травні 2014 р. авторитетна соціологічна група «Рейтинг» провела опитування щодо оцінки населенням постаті С. Бандери. В ході опитування було виявлено, що лише 31 % респондентів схвально відгукнувся про Бандеру, при чому понад 76 % осіб з цієї категорії мешкало на Західній Україні і лише 8 % на Сході, тоді як про негативну оцінку його особистості заявило 48 % опитаних [46, с. 260]. Цю конфігурацію оцінок варто пов'язувати з впливом збройного конфлікту на Сході України, позаяк ще в 2012-му позитивно ставилися до Бандери лише 20 % українців, майже всуціль на Заході [46, с. 260]. Рішення зробити з керівника ОУН фігуру консолідації у період кризи є радше невдалим, оскільки він не визнавав окремої ідентичності російськомовних українців.

Відмітимо, що зростання популярності Бандери збіглося зі зменшенням позитивного ставлення до Росії – з 78 % у лютому 2014-го до 30 % на травень 2015-го. Порівняймо ці дані з настроями ностальгії щодо СРСР. Якщо через півроку після старту «декомунізації» (жовтень 2015) 31 % шкодував про розпад Радянського Союзу і ще 14 % не мали щодо цього чіткої позиції, то рік по тому кількість тих, хто відчував ностальгію, навіть збільшилася до 35 % [14], зрівнявшись з показниками 2010 року. Парадоксально, але навіть серед тих, хто назвався прибічниками ПО «Самопоміч» і ВО «Свобода» число ностальгуючих склало 9 і 8 %, при чому 44 % з них україномовні (у жовтні 2015 таких було 23 %).

На ці параметри накладаються й результати опитування (листопад 2016) про ставлення до процесу декомунізації [29]. Так, заборона комуністичної ідеології (так було сформульоване запитання) знайшла підтримку 48 % і осуд 36 % опитаних, тобто за два роки після Євромайдану цей діапазон присутності не змінився. При цьому ініціативу демонтажу радянських пам'ятників і директивне перейменування вулиць не підтримує близько 60 % громадян (навіть серед тих, хто не ностальгує за СРСР). Крім того, помітна тенденція до зниження підтримки Бандери (35 % позитивно, 46 % негативно) та засудження постатей Леніна й Сталіна (відповідно 25 % і 22 %). Водночас, хоча кількість прибічників ОУН і УПА зростає (протягом 2014-2015 рр. з 27 % до 41 %), їхня частка в цілому

залишається регіонально забарвленою (76 % прибічників у шести західних областях) і ледь перевищує частку своїх опонентів (38 % у 2015-му) [15]. Наведені дані дають підстави висувати, що розкол у поглядах відображає наявність в Україні двох полярних ідентичностей. Очевидно, що українці не демонструють в цьому питанні однаковості, а вплив ЗМІ (як українських, так і іноземних) не здатен змінити позицію третини населення країни. Таким чином, кожен третій є мовчазним або прямим критиком «декомунізації», а отже і радикальних стратегій нової влади в цілому. Для коректнішої інтерпретації результатів подібних соціологічних досліджень резонно було би залучати не тільки етнолінгвістичні характеристики, а й ідеологічні симпатії респондентів.

Щоб оцінити рівень просування й попередні наслідки проекту «декомунізації», а також зв'язок цих величин із легітимацією дій владної структури, звернімося до результатів соціологічних опитувань, проведених у Центральній Україні, зокрема в репрезентативній для настроїв населення цього регіону Полтаві. За даними ГО «Інститут аналітики та адвокації» [21], проведене в Полтаві, найменше схвалюють «декомунізацію» працюючі жінки у віці 30–49 років, при тому, що 25 % молоді міста (віком до 30 років) симпатизують цьому процесові, а 27 % ставляться до нього негативно [21]; 27 % літніх людей (віком 60 років і більше) схвалюють, стільки ж не схвалюють зміст Законів. Показово, що представники УІНП готові йти навіть на зміну до реєстру національних культурних пам'яток, аби лише демонтувати деякі з шедеврів радянського авангарду (серія барельєфів в київському метрополітені, пам'ятник М. Щорсу у столиці тощо).

Своєрідним саботажем «декомунізації» в УІНП вважають перейменування на «безликі, а не історичні назви населених пунктів» [10], коли замість Ленінського постає, скажімо, Грушівка, а замість вулиці Щорса – Квітнева, що, на думку ідеологів «декомунізації», є свідченням живості радянського спадку в умах місцевих жителів, бо ж, як висловився один з керманців УІНП Б. Короленко, «історія для них [місцевих мешканців] починається у 1918 році з приходом радянської влади» [10]. Зауважмо, що подібна іронія приховує легковажне ставлення до повноважень органів місцевого самоврядування, яким за участі місцевих мешканців належить вирішувати як і що найменувати. Кумедна історія з перейменуванням Комсомольська на Горішні Плавні (засноване 1960 року місто не мало історичної урбаністичної назви) показує, як відбувається декомунізація в економіці, точніше як дерадянізація мимохіть обертається звеличенням деіндустріалізації [1, с. 150].

«Зворотна передача» убик історизації топоніміки може потягнути за собою негативні соціальні конотації, нехтування соціальними здобутками суспільства і несподівано посилювати не ідеологічну, а якраз міжкласову конфліктність. Так, у м. Ніжин (Чернігівська обл.) вулицю М. Крапив'янского (більшовика, організатора партизанської боротьби проти німецької окупації 1918 року) без погодження з мешканцями вулиці перейменували на Графську (стара назва), що репрезентує пріоритет цінностей станового суспільства.

Разом із тим, опитування, проведене Ukrainian Institute for the Future у грудні 2016 року, показало, що навіть найбільша частка абсолютних прибічників «декомунізації» на Заході країни, не перевищує 34 % («повністю підтримую»), оскільки 37 % мешканців Галичини й Волині висловилися на її підтримку з вагомим зауваженням, що «в країні є більш важливі проблеми» [37]. Максимальне схвалення в інших регіонах коливалося від 25 % на Харківщині, Сумщині та Чернігівщині, до 21 % респондентів на Півдні України. Найменше підтримали кампанію у Центрі (майже 17 %) та на неокупованій території Луганської й Донецької областей («однозначно підтримую» – 11 %). Характерно, що в обох областях також розташовано найбільше категоричних противників «декомунізації», відповідно 35 % і 30 % громадян [37]. Таким чином, у цілому по країні 23 % повністю виправдовують доцільність «декомунізації», 31 % підтримують, але не

схвалюють командний спосіб реалізації, ще 20 % взагалі не підтримують і 19 % ставляться до неї індивідуально [37]. Якщо до цього додати, що, попри наведені дані, в УІНП переконані, що декомунізація є «ініціативою низів», схвалена «переважною більшістю громадян» [39], тоді доводиться визнати директивний характер провадженої політики і небажання рахуватися з неоднозначними суспільними настроями. Про це свідчить і той факт, що президент П. Порошенко підписав Закони лише 15 травня 2015 р., через тиждень після святкування Дня перемоги, ймовірно остерігаючись стихійного незадоволення ветеранів та опозиційно налаштованої частини суспільства.

Масові настрої щодо заходів із «декомунізації», неоднозначне до них ставлення наводять на думку про те, що реальною проблемою для українського суспільства є зростання відчуження мешканців Півдня і Сходу в постмайданній Україні. Вертикальні ініціативи парламенту та президента ігнорують світоглядні позиції значної частини громадян і спрямовані на дискредитацію їхніх поглядів аж до визнання їх злочинними чи «антиукраїнськими». Прикладом є реакція місцевої громади колишнього Кіровограда на перейменування назви міста на «Кропивницький». І хоча більшість містян, у відповідності з нормами Закону № 317-VIII, пристали на повернення місту історичної назви Єлисаветград, націоналістична меншість просувала інші альтернативи. Упродовж 2015 року в Кіровограді відбулося кілька мітингів, які продемонстрували розбіжність між громадською думкою та волею прибічників «проукраїнської назви» [38, с. 220–222]. Тим не менше, у квітні 2016 року рішенням ВРУ було змінено назву обласного центру, щоправда цьому рішення симпатизувало не більше 8 % жителів [46, с. 262]).

Цей випадок не поодинокий і є маркером ставлення можновладців до громадської думки. В інтернет-спільнотах та у друкованих часописах, наприклад, в «Українському журналі», деякі автори всерйоз наголошують, що під час «декомунізації» думкою громадян правомірно (sic!) знехтувати, оскільки вона пройшла формування в категоріях радянської і російської (sic!) пропаганди [30, с. 12]. Сам по собі такий акцент промовисто підкреслює потужні консервативні чинники формування нової, нерадянської, ідентичності.

Разом із тим, в офіційних ЗМІ стратегія влади зазвичай подається як складова «європейського вибору» суспільства без згадки про питому вибірковий характер цього процесу, як і про в цілому стриману, а іноді негативну реакцію на декомунізацію країн-сусідів України. Так, перейменування вулиць на пошану ОУН і УПА, зокрема у Києві, і послідовна відмова дати офіційну оцінку влаштованим бандерівцями етнічним чисткам під час Другої світової війни викликали шквал обурення в Польщі [22, с. 19], як це вже мало місце після Указу президента Ющенка про нагородження Бандери Зіркою Героя України. Відтак Україна ризикує нормалізацією стосунків зі своїм головним зовнішньополітичним партнером в ЄС. Скидається на те, що внутрішня політика для легітимації рішень П. Порошенка і уряду за умов систематичної кризи мала визначальне значення.

Як показує аналіз подій, за умови послаблення конфлікту на Півдні та Сході у 2014-му проект декомунізації був би практично неможливий або, принаймні, виявився б не настільки докорінним. Фактичний дефолт держави у 2015 році супроводжувався мілітаризацією економіки та наступом на соціальні гарантії громадян. Зменшення державних дотацій, політика «затягування пасків» водночас зі зростанням воєнного бюджету з близько 25 млрд. грн. (або 1,5 % ВВП) в 2014 році до 100 млрд. грн. (або 5 % ВВП) у 2016 році [6] вимагали від уряду гнучкої інформаційної кампанії, спрямованої на підтримку довіри серед населення. У цьому руслі Закони про «декомунізацію» варто розглядати як один із інструментів релегітимації владних інститутів.

Можливо, ухвалені закони були б ідеологічно збалансованими, якби не субститували радянську міфологію націоналістичною. Але насправді такий варіант

увияти важко: як найбільш мобілізована сила, радикально праві виконують функцію військового та ідеологічного оплоту правлячої еліти, цим самим диктуючи формат ідеологічного супроводу нової політичної стратегії. Таким чином, відродження антикомуністичної риторики має на меті досягнення відразу двох цілей: (а) нейтралізацію впливу російських медіа на свідомість східних українців через утворення унітарного медіа-поля і (б) узмістовнення ідеї національної єдності, оригінальну версію якої владні еліти незалежної України так і не спромоглися виробити. У площині прагматичної політики «декомунізаційні» закони повинні протидіяти очікуваному в умовах кризи відновленню позицій лівих сил і соціальній мобілізації ними невдоволених режимом громадян. Цим, вірогідно, й пояснюється їх правова неоднозначність і рішучість реалізації.

ВИСНОВКИ

Будь-яке ототожнення (зведення ознак одного явища до ознак іншого явища за умови неврахування відмінностей між ними) історичних явищ зазвичай скероване конкретними політичними мотивами. Уподібнювати комунізм і нацизм лише на основі поверхової генералізації механізмів управління суспільством є непрофесійним і навіть ризикованим наміром. У кращому разі альтернативний дискурс має запропонувати нові соціальні цінності й пріоритети, котрі рівною мірою гарантують економічний та символічний комфорт широким верствам громадян. А проте, правлячій українській еліті наразі нема чого запропонувати, крім примарної інтеграції до співтовариства, яке з побоюванням стежить за провадженнями в Україні реформами. Те саме справедливо і щодо перенормування радянського минулого: радянську державу, яка за жодними параметрами не відповідала описам марксистськими класиками критеріїв комуністичного суспільства, але взяла на озброєння спотворені догми марксизму, оголошено (в добрих традиціях радянського офіціозу) історичним втіленням комунізму – і відтак піддано забуттю. З погляду соціального психолога, годі й казати про глибоко вкорінене у мисленні й діях декомунізаторів «колективне несвідоме» більшовизму.

Кампанії з «декомунізації» у країнах Центрально-Східної Європи наражаються на численні культурні перестороги й психологічні бар'єри. Свого часу дослідник колективної пам'яті Гаральд Вельцер на прикладі повсякденного досвіду ФРН довів, що тенденцією сучасних суспільств є розбіжність між державною політикою уніфікації (макро)пам'яті (створення меморіальних комплексів, введення офіційних дат вшанування героїв, шкільний курс історії) та приватною й родинною (мікро)пам'яттю, яка зазвичай ускладнює й суперечить зовнішнім пояснювальним схемам минулого [4]. Національна культура комеморації спирається на поколіннєві комунікативні коди опису минулого, його актуалізацію в нових дискурсах влади й на візуалізації подій через канали ЗМІ. Отже, те, що ми звикли називати історичною пам'яттю про радянський режим, є полісемантичним конструктом, який зазнав часових видозмін. В його осередді функціонально перетнулися як певний політичний лад, його ідеологічні завдання, так і питома для держави потреба контролювати соціальну реальність. Інакше кажучи, неможливо напевне відокремити дійсне «було» від оцінкового «було» без посідання конкретної ідеологічної настанови, спрямованої на використання цього «було» в інтересах проектованого «має стати...».

У цьому сенсі складність прогнозування ймовірних наслідків й аналізу рецепції «декомунізації» у межах цілого суспільства полягає у двох аспектах. По-перше, різні соціальні групи й покоління пам'ятають по-різному, адже мають відмінні, власні пріоритетні, імперативи пам'яті про історичні явища, оскільки у свідомості представників різних соціальних класів акцентуються неоднакові аспекти суспільних відносин, важливі для них через репрезентацію у їхній соціально-професійній (чи класовій) свідомості. Так, скажімо, представники робітничого середовища схильні надавати більшої ваги таким процесам, як боротьба за соціальні

права, пам'ять про страйки й успіхи профспілкового активізму, факти взаємної допомоги у трудовому колективі під час конфлікту з власником, політизація трудових вимог, а меншою мірою про культурні прориви у мистецтві, особливості парламентської боротьби (аргументом на користь вибіркової «робітничої свідомості» є її суцільна залежність від робочого часу й брак дозвілля). Навпаки, представники інтелектуальних кіл та бізнесу у своїх спогадах, як правило, взагалі не згадують класових конфліктів, відтворюють їх уривчасто або деформовано, приписуючи ті чи інші події якимось незалежним чинникам (причиною заворушень на підприємстві можуть назвати не погані умови праці, а, наприклад, інсинуації конкурентів чи навіть «ледарство» самих працівників). Зовсім інакше здійснюють вибірку з суспільних подій клірики. Якщо «приміряти» цю матрицю на політичні зміни січня 1918 року в Києві, то один і той самий концепт революції викликав би у цих верстах абсолютно протилежні асоціації: у робітників історична пам'ять безпосередньо пов'язала би означену дату з повстанням на «Арсеналі», у селян – зі стихійною демобілізацією та формальним узаконенням Центральною Радою «чорного переділу» літа-осені 1917-го, в діячів церкви – з репресіями більшовиків проти священства, у представників крупного капіталу – зі страхом перед націоналізацією промисловості «українцями», так і більшовиками.

По-друге, співіснування в масовій свідомості офіційних ідеологічних концептів і фольк-культурних уявлень та стереотипів може призводити до їхніх несподіваних комбінацій і зчеплень-розривів за внутрішньою, неочевидною логікою. Вжитий нами термін «комбінація» якнайліпше виказує цю специфічну неоднозначність колективного пригадування минулого. У рамках творення колективних образів минулого *психомнемонічні аберації*, які в уяві живих свідків набувають «більшої реалістичності», ніж історично зафіксовані факти, часто використовуються істориками-інтерпретаторами, а вслід за ними публіцистами, для надання «смутному минулому» чіткіших, «впізнаних» обрисів (популярний на сьогодні напрямок «усна історія» дає чимало підстав для роздумів щодо цієї проблеми). І все ж, проблематичним аспектом українського варіанту «декомунізації» є не стільки її політична контекстуалізація як така, скільки форматизація цього процесу в рамках домодерного націоналістичного дискурсу. Політична еліта, котра тяжіє до подібної настанови, повсякчас змушена радикалізувати засади колективної ідентичності на протиставленні «своїх – чужих».

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Аרטюх В., Пілаш Д. «Декомунізаційна» законотворчість: чим шкідливе нове антикомуністичне законодавство // Спільне (Журнал соціальної критики), 2016, № 10, С. 145–151.
2. Божко Я. Деполітизація радянського досвіду як сенс декомунізації (22.12. 2016), – URL: <http://apolit.info/depolytization-radyanskogo-dosvidu-yak-sens-dekomunizatsiyi/>. (Дата звернення 18.04.2017)
3. Буркхардт Ф. Законы о декоммунизации: историческая политика и законодательная деятельность Верховной Рады Украины // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры (Русская версия), 2015, № 1, С. 99–112.
4. Вельцер Х. История, память и современность прошлого: Память как арена политической борьбы // Неприкосновенный запас, 2005, № 2–3, – URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/vel3.html>. (Дата обращения 24.04.2017)
5. Відомий історик Наталя Яковенко про декомунізацію (30. 12. 2016), – URL: http://galinfo.com.ua/news/vidomyy_istoryk_natalya_yakovenko_pro_dekomunizatsiyu_248577.html. (Дата звернення 30.04.2017)
6. Військовий бюджет України, – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8. (Дата звернення 1.05.2017)
7. Вятрович В. Декомунізація: важливий процес, не лише результат // Місто: історія, культура, суспільство (Е-Журнал урбаністичних студій), 2017, № 1, С. 101–112.

8. Гаухман М. Справа про декомунізацію // Критика. – URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/sprava-pro-dekomunizatsiyu>. (Дата звернення 1.05.2017)
9. Грицак Я. Декомунізація в Україні: pro et contra (26.11.2016), – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3ij93pfJJLM>. (Дата звернення 23.04.2017)
10. Гришко Л. Вісім фактів про декомунізацію в Україні // Deutsche Welle (9 квітня 2016), – URL: <http://www.dw.com/uk/%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%96%D0%BC-%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%B2-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B7-%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8E-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96/a-19174856>. (Дата звернення 30.04.2017)
11. Декомунізація // Український Інститут національної пам'яті (Інфографіка), – URL: <http://www.memory.gov.ua/page/dekomunizatsiya-0>. (Дата звернення 11.04.2017)
12. Декомунізація сприяє формуванню спільної ідентичності – дослідження Центру Разумкова (13 квітня 2017). – URL: http://galinfo.com.ua/news/dekomunizatsiya_spryayaie_formuvannyyu_spilnoi_identychnosti_doslidzhennya_tsentru_razumkova_257494.html. (Дата звернення 16.04.2017)
13. Деленинизация и декоммунизация Киева (Обозреватель ТВ, 3. 12. 2015). – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2mhd2WMkmAU>. (Дата звернення 28.04.2017)
14. Динаміка ностальгії за СРСР (вересень 2016). – URL: <http://ratinggroup.ua/research/ukraine/c910ad1d40079f7a2a28377c27494738.html>. (Дата звернення 12.04.2017)
15. Динаміка ставлення до ОУН-УПА (жовтень 2015). – URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_otnosheniya_k_priznaniyu_oun-upa.html. (Дата звернення 14.04.2017)
16. Заболоцький М. Декомунізація вихідних: погляд економіста // Новое время–Бизнес (1 березня 2017). – URL: <http://biz.nv.ua/ukr/experts/zablotskiy/dekomunizatsiya-vihidnih-pogljad-ekonomista-728216.html>. (Дата звернення 17.04.2017)
17. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (9. 04. 2015). – URL: <http://www.memory.gov.ua/laws/zakon-ukraini-pro-zasudzhennya-komunistichnogo-ta-natsional-sotsialistichnogo-natsistskogo-tota>. (Дата звернення 5.04.2017)
18. Западные ученые – против закона о декоммунизации Украины. (21 апреля 2015), – URL: http://www.bbc.com/russian/multimedia/2015/04/150421_bbseva_scholars_decommunisation_bill (Дата звернення 19.04.2017)
19. Каденюк проти перенесення Дня космонавтики на дату його польоту // Українська правда (13 квітня 2017). – URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/04/13/7141155/>. (Дата звернення 19.04.2017)
20. Койнаш Г. «Декомунізаційні» закони: небезпечний потенціал сіяння розбрату і гарантований судовий розгляд у Страсбурзі // Критика. Травень 2015, – URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/dekomunizatsiyni-zakony-nebezpechnyy-potentsiyal-siyannya-rozbratu-i-garantovanyu>. (Дата звернення 27.04.2017).
21. Кролевська К. Більше половини полтавців проти закону про заборону комуністичної символіки (27 квітня 2015), – URL: <http://archive.kolo.poltava.ua/reaktsiya-gromadi/bilshe-polovini-poltavtsiv-proti-zakonu-pro-zaboronu-komunistichnoyi-simvoliki-26067.html>. (Дата звернення 21.04.2017).
22. Малес Л. Дискурс декомунізації в Києві // Соціологічні студії, 2016, № 2 (9), С. 16–21.
23. На Луганщине из Ленина сделали Шевченко, – URL: <http://korrespondent.net/ukraine/3685265-na-luhanschynе-yz-lenyna-sdelaly-shevchenko>. (Дата звернення 14.04.2017).
24. Немецкий политолог Умланд о войне с Россией, страхах Европы и вступлении Украины в НАТО. (20 серпня 2015). – URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2015-08-20/evropa-boitsya-trety-mirovoy-voynyi-rossiya-igraet-s-etim---nemetskiy-politolog/2122>. (Дата звернення 19.04.2017)
25. Страны мира, где люди работают больше всего (19 мая 2015), – URL: <http://fullpicture.ru/obshhestvo/strany-mira-gde-lyudi-rabotayut-bolshe-vsego.html>. (Дата звернення 02.05.2017).
26. Підсумки декомунізації в Україні: 32 міста отримали нові назви (3 січня 2017), – URL: <http://ukr.segodaya.ua/ukraine/itogi-dekommunizatsii-v-ukraine-32-goroda-poluchili>

novue-nazvaniya-784394.html. (Дата звернення 14.04.2017).

27. Портнов А. Про декомунізацію, ідентичність та історичні закони дещо інакше // Критика. Травень 2015, – URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/pro-dekomunizatsiyu-identychnist-ta-istorychni-zakony-deshcho-inakshe>. (Дата звернення 30.04.2017).

28. Рябчук М. Декомунізація чи деколонізація? Що показали політичні дискусії з приводу «декомунізаційних» законів? // Наукові Записки ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса, 2016, Вип. 2 (82), С. 104–117.

29. Ставлення до окремих історичних постатей та процесу декомунізації в Україні (листопад 2016), – URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyam_i_processu_dekommunizatsii_v_ukraine.html. (Дата звернення 14.04.2017).

30. Тодоров І. Чи варто грати в демократію при декомунізації? // Український Журнал, 2016, № 1, С. 12–13.

31. У В'ятровича прозвітували про тисячу повалених Ленінів // Українська правда (27 грудня 2016), – URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/12/27/7131067/> (Дата звернення 21.04.2017).

32. Умланд А. В Украине за декоммунизацией идёт новая мифологизация истории (11 липня 2016 р.), – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-eBSkMJ0oHw> (Дата обращения 14.04.2017).

33. Умланд А. Сильвестр Сталлоне как боксер: по поводу законов о декоммунизации и (псевдо)экспертной среде в постсоветской Украине // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры (Русская версия), 2015, № 1, С. 113–117.

34. Умланд и еще 62 ученые просят Порошенко не подписывать законы по декоммунизации, – URL: <http://vlada.io/news/umland-i-eshhe-62-uchenyie-prosyat-poroshenko-nepodpisyivat-zakonyi-po-dekomunizatsii/>. (Дата обращения 14.04.2017).

35. Хітрова Т. «Декомунізація» як риторичний дискурс та джерело формування амбівалентних смислів у сучасному інформаційному просторі України // Образ, 2015, № 3 (18), С. 60–67.

36. Хто й за якою процедурою перейменовує географічні об'єкти, – URL: <http://www.memory.gov.ua/page/faq-khto-i-za-yakoyu-protseduroyu-pereimenovue-geografichni-obekti>. (Дата звернення 14.04.2017).

37. Чи підтримують українці декомунізацію? Інфографіка (29 грудня 2016), – URL: http://galinfo.com.ua/news/chy_pidtrymuuyut_ukraintsi_dekomunizatsiyu_infografika_248474.html. (Дата звернення 14.04.2017).

38. Чорний О. Декомунізація, Єлисаветград та загроза національній безпеці // Місто: історія, культура, суспільство (Е-Журнал урбаністичний студій), 2017, № 1, С. 207–225.

39. Швидко А. В'ятрович: декомунізація – процес, породжений Майданом (23.05.2015), – URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/27751620.html>. (Дата звернення 14.04.2017)

40. Яворський В. Аналіз закону про заборону комуністичних символів // Бюлетень «Права людини» (1 травня 2015), – URL: <http://khp.org/index.php?id=1430493970>. (Дата звернення 14.04.2017).

41. Як проходить декомунізація в Україні та сусідніх країнах. Інфографіка, – URL: <http://nv.ua/ukr/ukraine/events/jak-prohodit-dekomunizatsiya-v-ukrajini-ta-susidnih-krajinah-infografika-86486.html> (Дата звернення 14.04.2017).

42. Allen Vallen L., Greenberger D. An Aesthetic Theory of Vandalism // Crime & Delinquency, 1978, vol. 24, p. 309–321.

43. Machulin L. The Role of De-Communization and Commemoration (Immortalization) in the Formation of the Worldview of the Post-Soviet Individual // Вісник ХДАДМ, 2015, № 3, С. 70–73.

44. Motyl A. J. Facing the past: in Defense of Ukraine's New Laws // World Affairs, vol. 178, no. 3, 2015, p. 58.

45. Nalepa M. This is what the gradual erosion of rule of law looks like in Poland, – URL: https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/01/23/this-is-what-the-gradual-erosion-of-rule-of-law-looks-like-in-poland/?utm_term=.3769d6046335. (Accessed 11.04.2017)

46. Shevel, O. The Battle for Historical Memory in Postrevolutionary Ukraine // Current

History: October 2016, vol. 116, No. 783, P. 258–263.

REFERENCES:

1. Artiukh V., Pilash D. «Dekomunizatsiia» zakonotvorchist: chym shkidlyve nove antykomunistychnе zakonodavstvo [«De-communization « lawmaking: the harmful new anti-Communist legislation] // Spilne (Zhurnal sotsialnoi krytyky), 2016, № 10, S. 145–151.
2. Bozhko Ya. Depolityzatsiia radianskoho dosvidu yak sens dekomunizatsii (22.12. 2016) [Depoliticization of the Soviet experience as the meaning of de-communization], – URL: <http://apolit.info/depolityzatsiya-radianskogo-dosvidu-yak-sens-dekomunizatsiyi/>. (Accessed 18.04.2017)
3. Burkkhardt F. Zakony o dekomunizatsii: istoricheskaya politika i zakonodatel'naya deyatel'nost' Verkhovnoy Rady Ukrainy [the law of decommunisation: historical policy and legislative activity of the Verkhovna Rada of Ukraine] // Forum noveyshey vostochnoevropeyskoy istorii i kul'tury (Russkaya versiya), 2015, № 1, S. 99–112.
4. Vel'tser Kh. Istoriya, pamyat' i sovremennost' prishlogo: Pamyat' kak arena politicheskoy bor'by [History, memory and the present past: Memory as an arena of political struggle] // Neprikosnovennyi zapas, 2005, № 2–3, – URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/vel3.html>. (Accessed 24.04.2017)
5. Vidomyi istoryk Natalia Yakovenko pro dekomunizatsiiu (30. 12. 2016) [The famous historian Nataliya Yakovenko decommunisation], – URL: http://galinfo.com.ua/news/vidomyy_istoryk_natalya_yakovenko_pro_dekomunizatsiyu_248577.html. (Accessed 30.04.2017)
6. Viiskovyi biudzhет Ukrainy [The military budget of Ukraine], – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8. (Accessed 1.05.2017)
7. Viatrovych V. Dekomunizatsiia: vazhlyvyi protses, ne lyshe rezultat [Viatrovych Century Decommunization: an important process, not only the result] // Misto: istoriia, kultura, suspilstvo (E-Zhurnal urbanistychnykh studii), 2017, № 1, S. 101–112.
8. Haukhan M. Sprava pro dekomunizatsiiu [Case decommunisation] // Krytyka. – URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/sprava-pro-dekomunizatsiyu>. (Accessed 1.05.2017)
9. Hrytsak Ya. Dekomunizatsiia v Ukraini: pro et contra (26.11.2016) [Decommunization in Ukraine: pro et contra], – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3ij93pfJLM>. (Accessed 23.04.2017)
10. Hryshko L. Visim faktiv pro dekomunizatsiiu v Ukraini [Eight facts about decommunization in Ukraine] // Deutsche Welle (9 kvitnia 2016), – URL: <http://www.dw.com/uk/%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%96%D0%BC-%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%B2-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8E-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96/a-19174856>. (Accessed 30.04.2017)
11. Dekomunizatsiia [Decommunization] // Ukrainskyi Instytut natsionalnoi pamiaty (Infografika), – URL: <http://www.memory.gov.ua/page/dekomunizatsiya-0>. (Accessed 11.04.2017)
12. Dekomunizatsiia spryiaie formuvanniu spilnoi identychnosti – doslidzhennia Tsentru Razumkova (13 kvitnia 2017) [Decommunization promotes the formation of a common identity – a study of the Razumkov Centre], – URL: http://galinfo.com.ua/news/dekomunizatsiya_spryiaie_formuvanniu_spilnoi_identychnosti_doslidzhennya_tsentru_razumkova_257494.html. (Accessed 16.04.2017)
13. Deleninizatsiia i dekomunizatsiia Kieva (Obozrevatel' TV, 3. 12. 2015) [Deleninisation and decommunization Kiev], – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2mhd2WMkmAU>. (Accessed 28.04.2017)
14. Dynamika nostalgii za SRSR (veresen 2016) [Dynamics of nostalgia for the Soviet Union], – URL: <http://ratinggroup.ua/research/ukraine/c910ad1d40079f7a2a28377c27494738.html>. (Accessed 12.04.2017)
15. Dynamika stavlennia do OUN-UPA (zhovten 2015) [Dynamics of attitudes towards the OUN-UPA], – URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dynamika_otnosheniya_k_priznaniyu_oun-upa.html. (Accessed 14.04.2017)
16. Zabolotskyi M. Dekomunizatsiia vykhidnykh: pohliad ekonomista [Decommunization output: an economist's perspective] // Novoe vremia–Byznes (1 bereznia 2017). – URL: <http://>

biz.nv.ua/ukr/experts/zablotskiy/dekomunizatsiya-vihidnih-pogljad-ekonomista-728216.html. (Accessed 17.04.2017)

17. Zakon Ukrainy «Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystskoho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoi symvoliky» (9. 04. 2015) [The law of Ukraine «About the condemnation of the Communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and the prohibition of propaganda of their symbols»] – URL: <http://www.memory.gov.ua/laws/zakon-ukraini-pro-zasudzhennya-komunistichnogo-ta-natsional-sotsialistichnogo-natsistskogo-tota>. (Accessed 5.04.2017)

18. Zapadnye uchenye – protiv zakona o dekomunizatsii Ukrainy. (21 aprelya 2015) [Western scientists opposed the law on de-communization of Ukraine], – URL: http://www.bbc.com/russian/multimedia/2015/04/150421_bbseva_scholars_decommunisation_bill (Accessed 19.04.2017)

19. Kadeniuk proty perenesennia Dnia kosmonavtyky na datu yoho polotu [Kadenyuk against the postponement of the Day of cosmonautics on the date of his flight] // Ukrainska pravda (13 kvitnia 2017). – URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/04/13/7141155/>. (Accessed 19.04.2017)

20. Koinash H. «Dekomunizatsiini» zakony: nebezpechnyi potentsiial siiannia rozbratu i garantovanyi sudovi rozghliad u Strasburzi [«Decommentary» laws: the potential of sowing discord and arestovani trial in Strasbourg] // Krytyka. Traven 2015, – URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/dekomunizatsiyni-zakony-nebezpechnyy-potentsiyal-siyannya-rozbratu-i-garantovanyy>. (Accessed 27.04.2017).

21. Krolevska K. Bilshe polovyny poltavtsiv proty zakonu pro zaboronu komunistychnoi symvoliky (27 kvitnia 2015) [More than half of Poltava against the law banning Communist symbols], – URL: <http://archive.kolo.poltava.ua/reaktsiya-gromadi/bilshe-polovini-poltavtsiv-proti-zakonu-pro-zaboronu-komunistichnoy-simvoliki-26067.html>. (Accessed 21.04.2017).

22. Males L. Dyskurs dekomunizatsii v Kyievi [Discourse of de-communization in Kiev] // Sotsiolohichni studii, 2016, № 2 (9), S. 16–21.

23. Na Luganshchine iz Lenina sdelali Shevchenko [In the Luhansk region from Lenin did Shevchenko], – URL: <http://korrespondent.net/ukraine/3685265-na-luhanschynе-yz-lenyna-sdelaly-shevchenko>. (Accessed 14.04.2017)

24. Nemetskiy politolog Umland o voyne s Rossiei, strakhakh Evropy i vstuplenii Ukrainy v NATO. (20 serpnia 2015) [German analyst Umland about the war with Russia, the fears of Europe and Ukraine's accession to NATO]. – URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2015-08-20/evropa-boitsya-trety-mirovoy-voynyi-rossiya-igraet-s-etim---nemetskiy-politolog/2122>. (Accessed 19.04.2017)

25. Strany mira, gde lyudi rabotayut bol'she vsego (19 maya 2015) [World countries where people work the most], – URL: <http://fullpicture.ru/obshchestvo/strany-mira-gde-lyudi-rabotayut-bolshe-vsego.html>. (Accessed 02.05.2017).

26. Pidsumky dekomunizatsii v Ukraini: 32 mista otrymaly novi nazvy (3 sichnia 2017) [The results of the clashes in Ukraine: 32 cities received new names], – URL: <http://ukr.segodnya.ua/ukraine/itogi-dekommunizatsii-v-ukraine-32-goroda-poluchili-novye-nazvaniya-784394.html>. (Accessed 14.04.2017).

27. Portnov A. Pro dekomunizatsiiu, identychnist ta istorychni zakony deshcho inakshe [Decommunisation, identity and historical laws slightly differently] // Krytyka. Traven 2015, – URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/pro-dekomunizatsiyu-identychnist-ta-istorychni-zakony-deshcho-inakshe>. (Accessed 30.04.2017).

28. Riabchuk M. Dekomunizatsiia chy dekolonizatsiia? Shcho pokazaly politychni dyskusii z pryvodu «dekomunizatsiinykh» zakoniv? [Decommunization or decolonization? That showed political discussions about «delmontagne» laws?] // Naukovi Zapysky IPiEND im. I.F.Kurasa, 2016, Vyp. 2 (82), S. 104–117.

29. Stavlennia do okremykh istorychnykh postatei ta protsesu dekomunizatsii v Ukraini (lystopad 2016) [Attitude to certain historical figures and the process of de-communization in Ukraine], – URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyam_i_processu_dekommunizatsii_v_ukraine.html. (Accessed 14.04.2017).

30. Todorov I. Chy varto hraty v demokratsiiu pry dekomunizatsii? [whether to play in democracy in the de-communization?] // Ukrainskyi Zhurnal, 2016, № 1, S. 12–13.

31. U Viatrovycha prozvituvaly pro tysiachu povalenykh Leniniv [In Vyatrovich reported on a thousand fallen Lenin] // Ukrainska pravda (27 hrudnia 2016), – URL: <http://www.pravda.com>.

ua/news/2016/12/27/7131067/ (Accessed 21.04.2017).

32. Umland A. V Ukraine za decommunizatsiye idet novaya mifologizatsiya istorii (11 lipnya 2016 r.) [Umland A. In Ukraine, for de-communization, there is a new mythologizing of history], – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-eBSkMJ0oHw> (Accessed 14.04.2017).

33. Umland A. Sil'vestr Stallone kak bokser: po povodu zakonov o decommunizatsii i (psevdo)ekspertnoy srede v postsovetskoj Ukraine [Umland A. Sylvester Stallone as the boxer about the decommunisation and (pseudo)experts in post-Soviet Ukraine] // Forum noveyshey vostochnoevropeyskoj istorii i kul'tury (Russkaya versiya), 2015, № 1, S. 113–117.

34. Umland i eshche 62 uchenye prosyat Poroshenko ne podpisivat' zakony po decommunizatsii [Umland and another 62 scientists are asked Poroshenko not to sign the laws on de-communization], – URL: <http://vlada.io/news/umland-i-eshhe-62-uchenye-prosyat-poroshenko-ne-podpisyvat-zakonyi-po-dekomunizatsii/>. (Accessed 14.04.2017)

35. Khitrova T. «Dekomunizatsiia» yak rytorychnyi dyskurs ta dzherelo formuvannia ambivalentnykh smysliv u suchasnomu informatsiinomu prostori Ukrainy [«Decommunization» as a rhetorical discourse and a source of ambiguous meanings in the modern informational space of Ukraine] // Obraz, 2015, № 3 (18), S. 60–67.

36. Khto y za yakoiu protseduroiu pereimenovuiet heohrafichni obiekty [Who and what is the procedure renames the geographical objects], – URL: <http://www.memory.gov.ua/page/faq-khto-i-za-yakoyu-protseduroyu-pereimenovuiet-geografichni-obekty>. (Accessed 14.04.2017).

37. Chy pidtrymuiut ukraintsi dekomunizatsiiu? Infografika (29 hrudnia 2016) [Do Ukrainians decommunisation? Infographics], – URL: http://galinfo.com.ua/news/chy_pidtrymuyut_ukraintsi_dekomunizatsiyu_infografika_248474.html. (Accessed 14.04.2017).

38. Chornyi O. Dekomunizatsiia, Yelysavethrad ta zahroza natsionalnii bezpetsi [Decommunization, Yelisavetgrad, and a threat to national security] // Misto: istoriia, kultura, suspilstvo (E-Zhurnal urbanistichnyi studii), 2017, № 1, S. 207–225.

39. Shvydko A. Viatrovych: dekomunizatsiia – protses, porodzhnyi Maidanom (23.05.2015) [Viatrovych: decommunization is a process generated by the Maidan], – URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/27751620.html>. (Accessed 14.04.2017).

40. Yavorskyi V. Analiz zakonu pro zaboronu komunistychnykh symvoliv [Analysis of the law banning Communist symbols] // Biuletен «Prava liudyny» (1 travnia 2015), – URL: <http://khpg.org/index.php?id=1430493970>. (Accessed 14.04.2017).

41. Yak prokhodyt dekomunizatsiia v Ukraini ta susidnikh krainakh. Infografika [How is the de-communization of Ukraine and neighbouring countries. The infographic], – URL: <http://nv.ua/ukr/ukraine/events/jak-prohodit-dekomunizatsija-v-ukrajini-ta-susidnih-krajinah-infografika-86486.html> (Accessed 14.04.2017).

42. Allen Vallen L., Greenberger D. An Aesthetic Theory of Vandalism // Crime & Delinquency, 1978, vol. 24, p. 309–321.

43. Machulin L. The Role of De-Communization and Commemoration (Immortalization) in the Formation of the Worldview of the Post-Soviet Individual // Visnyk KhDADM, 2015, № 3, S. 70–73.

44. Motyl A. J. Facing the past: in Defense of Ukraines New Laws // World Affairs, vol. 178, no. 3, 2015, p. 58.

45. Nalepa M. This is what the gradual erosion of rule of law looks like in Poland, – URL: https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/01/23/this-is-what-the-gradual-erosion-of-rule-of-law-looks-like-in-poland/?utm_term=.3769d6046335. (Accessed 11.04.2017)

46. Shevel, O. The Battle for Historical Memory in Postrevolutionary Ukraine // Current History: October 2016, vol. 116, No. 783, P. 258–263.

Цыба В. М., кандидат философских наук, доцент кафедры политологии и права Нежинского государственного университета им. М. Гоголя, соредатор международного журнала «Идеология и политика» (Нежин, Украина), E-mail: stemeon@gmail.com

«Декommунизация» и легитимация правящей элиты в Украине.

Аннотация. В статье показан идеологический контекст и избирательный характер «декоммунизационного» законодательства, его непосредственное отношение к этноцен-
тричной политике памяти. Автор доказывает, что «декоммунизация» является попыт-
кой легитимации новой политической элиты Украины, которая в условиях продолжаю-
щегося экономического кризиса и военного конфликта на Востоке страны сделала выбор

в пользу радикального конструирования национальной идентичности. Подобная модель консолидации опасна тем, что, с одной стороны, она дезинтегрирует социально-, этнически и регионально неоднородное украинское общество, а с другой стороны, наносит серьезный удар по внешнеполитическому имиджу Украины как субъекта евроинтеграции.

Ключевые слова: «декоммунизация», легитимация, идентичность, национализм, конструкт, политика памяти, історичне минуле, Український інститут національної пам'яті.

Tsyba V., PhD in philosophical sciences, associate professor of the Department of political science and law, Nezlin state University of M. Gogol, co-editor of the international journal «the Ideology and politics» (Nizhyn, Ukraine), E-mail: stemeon@gmail.com

«Decommunization» and the Legitimization of the Ruling Elite in Ukraine.

Abstract. The article deals with both ideological context as well as selective mode of the «Decommunization» Laws, and their direct relation to the ethnocentric politics of memory. The author argues that «Decommunization» is an effort of the new Ukraine's political elite to be legitimized, but under enduring economic crisis and war conflict in East Ukraine the chosen option proves to be a way for a radical construction of the national identity. This kind of consolidation, from the one hand, threatens to disintegration of socially, ethnically and regionally heterogeneous Ukrainian society and, from the other hand, it might sharply strike on the image of the country which is considered to become a subject for European integration.

Keywords: «Decommunization», legitimization, identity, nationalism, construct, politics of memory, historical past, Ukrainian Institute of National Remembrance.

УДК 323:321

Третяк О. А.,

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна), E-mail: visnukdnu@i.ua

ПОЛІТИЧНА ІСТИНА Й ПОЛІТИЧНЕ БУТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ ОНТОЛОГІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Анотація. Вивчаються особливості тлумачення політичної істини й атрибутивних складників політичного буття, які визначаються дискурсивними чинниками сучасної політичної теорії. Оцінено значення контексту інтерпретаційних стратегій розуміння значення демократичних перетворень для встановлення політичної істини. Характеризується роль суб'єктивної онтологічної природи політичної істини як чинника демонстрації авторського суб'єктивізму у практиці наукового пізнання політики. З'ясовується вплив ідеалу комунікативної організації наукової діяльності в сучасний період на трансляцію політичної істини до соціальних і культурних контекстів.

Ключові слова: політична істина, політична епістемологія, політична суб'єктивність, демократія, політичний дискурс.

Постановка проблеми

Розглядаючи проблемні питання взаємозв'язку політичної онтології та політичної епістемології слід зауважити, що специфіка політичного буття, яке особливого специфічного контексту загального буття людини не є повністю чітко визначеною. Основним чинником формування змісту постсучасної політичної істини є остаточна відмова від тлумачення та утвердження її об'єктивності. Це, однак, не означає, що в умовах риторичної політичної комунікації мовники не будуть апелювати до об'єктивності істини як безсторонності та обґрунтування зв'язку з фактичним світом.

Природа наукової методологічної істини пов'язується з можливістю досягнення згоди між науковими спільнотами, а також набуттям якісно нових наукових результатів, пов'язаних скоріше з еволюцією, ніж революцією у наукових дослідженнях. У практичному плані постмодерністська природа політичної

істини вимагає формування певного тематичного порядку денного й визнання всіма учасниками політичних процесів актуальності тих, чи інших висловлювань (в залежності від типу дискурсу, в якому відбувається обговорення).

Аналіз публікацій

Питання істини у політологічних й інших суспільних науках розглядала низка вітчизняних науковців. Зокрема, В. Ткаченко приділяє увагу історичній істині в просторі і часі [10], В. Тарасенко та І. Майструк вивчають проблеми і можливості соціологічної епістемології [9], В. Радчук та А. Сімак розглядають концептуальні засади синергетичної та нелінійної динаміки в рамках епістемології сімейної системи [8]. Однак, онтологічний вимір політичної істини потребує подальшої розробки у контексті актуального розуміння сучасного й постсучасного політичного буття.

Основний зміст статті

Традиційне бачення політики як сфери змагання за політичну владу поступово втрачає домінуюче становище і набуває поширення погляд на політику, як комунікаційний та навіть, комунікативний процес. В зв'язку з цим, набуває актуальності комунікативна політична істина, яка відрізняється від істини риторичного монологічного навіювання. А. Богачов зауважує, що науковий досвід теж претендує на досягнення цієї мети, навіть претендує на винятковий стосунок до істини; хоч філософія й щоразу збентежувала науковців питанням про взаємозв'язок одиничного досвіду суб'єкта і загальної наукової теорії, який не вдається цілком прояснити в пошуках об'єктивної істини» [2, с. 120].

Зовнішньо-споглядальний характер науковості й політичної експертної діяльності в сучасних умовах поступаються місцем маніпулятивній комунікативній компетентності. Тому у змісті поняття сучасної політичної істини набувають значення не лише зовнішні характеристики політичних явищ, але й можливість сприйняття цієї істини експертним загалом і широкою громадськістю. Отже, політична істина набуває внутрішньо мінливого та динамічного характеру, який узгоджує різноманітні точки зору. «Поновлення питання про буття в герменевтичній філософії починається зі збагнення, що не можна із речі, – якщо ми намагаємося зрозуміти її сенс, – усунути її застосування, аплікацію, у певному культурному горизонті й у певній комунікативній ситуації, бо це буттєві сфери інтерсуб'єктивності та суб'єктивності. Не можна в герменевтичному досвіді сенсу уникнути онтологічного кола інтерпретації, тобто співданості, кореляції в інтерпретованому предметі різних онтологічних вимірів, а саме: об'єктивного світу і суб'єкта інтерпретації з його культурою, історією та мовою (інтерсуб'єктивність)», стверджує А. Богачов [2, с. 126].

Осягнення внутрішнього змісту явищ політичної дійсності, тепер у некласичному розумінні отримує перспективи не лише виявлення нового знання про політичну дійсність, але й узгодження змісту цього знання з усіма зацікавленими учасниками комунікативного процесу, який акцентує увагу на взаємність і діалоговість спілкування. Взаємне узгодження змістів комунікативних повідомлень, які мають претензію на істинність і є основою нового змісту наукової політичної істини. «Таким чином, можна прийти до висновку, що для рішення суду, що включає в себе суд присяжних, вирішальну роль відіграє саме принцип змагальності сторін, оскільки, по-перше, ораторські здібності і переконливість сторін в суді аж ніяк не забезпечують істинність висунутих ними тверджень; по-друге, окрім виступів сторін, у присяжних немає практично жодних фактичних доказів, що допомогли б їм сформулювати позбавлене емоційного навантаження рішення у справі, всі докази, відповіді на питання та інше для них доступні в першу чергу в усній формі; по-третє, якщо присяжні вирішать на основі наявної у них інформації, що підсудний не винен, справа автоматично закривається», зауважує А. Алексеева [1, с. 259].

Принцип конвенційності для політологічної наукової істини є новим принципом,

який узгоджується з напрямками розвитку сучасної логіки й методології науки. Ідеал комунікативної організації наукової діяльності в сучасний період транслюється в інші сфери життєдіяльності суспільства, опановує новими соціальними, культурними контекстами. Політична діяльність також набуває характеру експертної й технологічної специфіки. Це відбувається, серед іншого, через поширення змісту поняття сучасної наукової комунікативної істини. Як стверджує правознавець А. Алексєєва «можна припустити, що беручи курс на демократизацію політичного режиму в Україні і фактичного, а не декларативного залучення народу до реалізації влади, необхідно конституційно закріпити досягнення справедливості як мету судочинства, а в кримінально-процесуальному законодавстві – норму, яка б визначала метою кримінально-процесуального доказування досягнення об'єктивної істини» [1, с. 261]. Міждисциплінарність наукової істини в сучасний період означає взаємозбагачення та використання методик та підходів з різних дослідних сфер для вирішення фахових завдань.

Для сучасної політичної науки цей підхід є надзвичайно властивим і характерним. Однак, розподіл між академічним знанням і прикладними методиками управління політичного процесу призводить до втаємничення найбільш продуктивних та ефективних методик політичного управління. Завдяки цьому зв'язок між експертно-прикладним політичним знанням і науковим ще потребує встановлення певного рівня комунікацій і комунікативності. Проте в умовах демократичного відкритого суспільства бар'єри між прикладним та академічним знанням поступово стають умовними через розвиток інформаційно-комунікаційних систем. Як стверджує М. Галів, «нарративісти, звісно ж, відкидають класичну (кореспонденційну) теорію істини, відповідно до якої істинним вважається той опис подій, який відповідає (кореспондується) реальності. Оскільки історик, на їхню думку, у своєму нарративі нездатний (навіть при використанні тисяч джерел і тисяч історичних фактів) відтворити, реконструювати історичну дійсність, а лише конструювати її, то й класична концепція істини не спрацьовує в історичній науці» [4, с. 77].

Зміст поняття «сучасна політична істина» також пов'язується дослідниками з розвитком суспільствознавчих дисциплін і рівнем суспільної свідомості. Нормативність нарративної правової істини у перехідних суспільствах ставиться під сумнів через недостатність важелів правового регулювання відносин у суспільстві. В зв'язку з цим, не всі дії в межах політичної сфери вкладаються у спільні нормативно-правові стандарти, які мають однозначне нарративне обґрунтування. Отже, тлумачення істини може бути надзвичайно різноманітним. Викривлення правової свідомості призводять до викривлень у оцінці правильності політичної поведінки. У статті М. Галіва зауважується, що реальність і минула, і сучасна настільки багатоаспектна, мультирівнева, розмаїта, структурно еквілібрична, що жоден дослідник не зможе її охопити у жодному метанаративі. Він вихоплює з минулого велетенську сукупність окремих фактів, групує їх в єдиному нарративному конструкті, подаючи лише часточку проінтерпретованої ним «реальності». Однак цю працю (за умови належного дотримання дослідницьких практик) аж ніяк не можна назвати антиреалістичним конструктивізмом [4, с. 77]. Таким чином, комплексне розуміння сучасної політичної істини вимагає аналізу провідних науково-методологічних та філософських контекстів слововживання поняття «істина».

Крім того, природа сучасної політичної істини розкривається через природу сучасного політичного процесу. Слід констатувати багатозначність поняття «політична істина», не лише з точки зору сучасних філософських визначень істини, але й з точки зору дискусії, яка і досі триває. Це веде до констатації мінливого характеру змісту політичної істини, що дозволяє говорити лише про наявний практичний стан істинності політичного знання. Врешті воно набуває статусу істинного лише в рамках існуючих конвенцій наукової спільноти. На

відміну від загальнонаукових принципів істинності знання, істинно-політичне знання набуває затвердження і всезагального ухвалення на основі поєднання практико-прикладних і теоретико-академічних положень.

Зміст сучасної політичної істини розкривається також у співвідношенні з мінливим та динамічним розвитком наукового знання і наукової діяльності та інфраструктури. Він отримує актуальне значення у співвідношенні з постмодерністським світоглядом і поглядом на науку, який відходить від прогресистського бачення розвитку і нарошування наукового знання, даючи перевагу актуалізованому знанню в рамках конкретних проектів та галузей розвитку. Тому сучасна політична істина містить в собі компонент успішності й узгодженості поряд з іншими галузевими поглядами на істину. Це виключає її монізм та однозначну об'єктивність у тлумаченні класичної теорії пізнання. У статті М. Галіва в рамках аналізу критеріїв істинності і науковості постмодерністського знання зазначається, що «спираючись на позицію конструктивного реалізму, наративний підхід, з одного боку, позбувається своїх слабких сторін у вигляді скептицизму, агностицизму, крайньої релятивності, десцієнтизації історії, з іншого – знаходить певну опору в можливостях досягнення «контакту» з історичною реальністю, збереженні і розвитку логікометодологічних практик дослідницької роботи, а отже й збереженні за історією (та історією педагогіки) статусу науки» [4, с. 78]. Сучасні погляди на процеси здобуття імовірісного наукового знання визначають питання визнання наукової істини як певного другорядного або такого, що не має самостійної істотної ролі.

Розбіжності між тлумаченням істинності як результату наукових досліджень природничо-наукового й гуманітарного характеру формують своєрідні підходи до визначення політичної істини як такої, що висловлюється представниками експертних спільнот. Тому пропозиційний зміст істини, тобто його суб'єктивна авторська складова обумовлена потребами того, хто висловлюється. Цей критерій є більш важливим, ніж її об'єктивний зв'язок з політичною реальністю. У цілому це відповідає змісту постмодерністського політичного світу як світу хаотичних дискурсивних висловлювань та довільної інтерпретації сенсу політичних подій і розвитку. У цьому зв'язку політичну епістемологію в її еволюційному вимірі, або політико-еволюційну епістемологію слід тлумачити як синонім поняття «еволюційна політико-інформаційна теорія», предметом аналізу якої є розуміння закономірностей виникнення та розвитку когнітивних здібностей політичного актора. «При цьому пізнання політичної реальності розглядається по аналогії з процедурами адаптування, що дозволяє політичному актору не тільки отримувати необхідну інформацію про політичну реальність, але й формувати засіб поведінки, адекватний умовам політичної дійсності», вказує О. Токовенко [11, с. 71].

Основним чинником формування актуального змісту постсучасної політичної істини є остаточна відмова від тлумачення та утвердження її об'єктивності. Це, однак, не означає, що в умовах риторичної політичної комунікації мовники не будуть апелювати до об'єктивності істини, як безсторонності та зв'язку з фактичним світом. Природа сучасної наукової та практичної політичної істини змінюється відповідно до авторської природи політичної істини. Її орієнтованість відповідно до конкретного контексту і засобів виразу, роблять її у теоретичному плані залежною від узгодження з наявними домінуючими науковими школами і традиціями.

У цьому випадку природа наукової методологічної істини пов'язується з можливістю досягнення згоди між науковими спільнотами, а також набуття якісно нових революційних наукових результатів, пов'язаних скоріше з еволюцією, ніж революцією у наукових дослідженнях. В практичному плані постмодерністська природа політичної істини вимагає формування певного тематичного порядку денного й визнання всіма учасниками політичних процесів актуальності тих,

чи інших висловлювань (в залежності від типу дискурсу, в якому відбувається обговорення). На думку Т. Власової, «на рівні узагальнень феміністська епістемологія нагадує спроби багатьох пригноблених груп поновити цінність свого досвіду, вона нагадує, наприклад, спроби письменників та істориків третього світу відобразити багатство і складність тих економічних і соціальних структур, котрі існували до колонізації. Феміністська епістемологія таким самим чином, як і в випадку з літературою, що описує красу сільського побуту в ностальгічних тонах або чистоту пролетарських відносин в «розвиненому соціалізмі», не повинна впадати в романтичний дискурс і таким чином вводити в оману своїх дослідників. Історія з очевидністю показує, що існує дійсна небезпека феміністського теоретизування та епістемологічних підходів в неконтекстуальному і непрагматичному дискурсі. Колапс так званого «реально існуючого соціалізму» дав вагомий (можливо, остаточний) доказ того, що маскулінний раціоналізм модерну зазнав поразки, до того ж, зазнала поразки андроцентрична спрямованість раціоналізму трансформувати світ за своїм образом і подобою» [3, с. 134]. Наявність стрімкого розвитку інформаційних технологій висуває нові виклики до вимог достовірності і новизни наукової інформації.

Пошук новизни у політичному процесі може бути замінений оригінальністю та неординарністю висловлювань, що часто видно у рекламних політичних кампаніях. Іноді символізація політичного процесу може стати ключовим аспектом інтерпретації істини. Тому, напрямком подальшого розвитку політичної істини є включення інтелекту до процесу набуття нових знань про політичний світ, зокрема, і про форми політичної участі.

«Правила «новореалістичних ігор» змінюються під впливом комп'ютерної техніки як процес творення (в тому числі питання авторства), так і спосіб поширення знань підлягають суттєвим змінам. Прикметним прикладом цієї схеми є феномен Вікіпедії, де автором може бути хто завгодно, а рівень верифікованості наданої інформації наперед не високий, але, тим не менш, для молодшого покоління студентів питання про правомірність використання подібного відкритого джерела не є серйозним. У дискусіях з приводу змін у навчанні що вже відбулись, давно піднімалося питання про ефективність такої форми як реферативна робота ... Колеги з молодшого покоління стверджують, що реферат як форма навчання вже віджив своє, в силу доступності і відкритості інформаційних потоків», вважає О. Муха [7, с. 61]. Поширення нових постмодерністських поглядів на наукову істину та відсунення безсумнівних орієнтирів науковості на другий план, висуває перед політичною істиною низку завдань, серед яких ключовими є формування в політичній науці самостійного дискурсивного середовища щодо істинності політологічних наукових положень, а також експертизи щодо результатів наукових досліджень на різних етапах і рівнях наукової діяльності.

В умовах, коли виробничий науковий принцип і критерій істинності ставиться під сумнів, політологічне знання має знайти збалансовану відповідь на питання валідності політичної та політологічної істини. Формування нового ідеалу науковості на протигагу старому (фундаменталізм, чиста істина, аналітизм, науковий редукціонізм) відбувається від протилежного, передбачаючи антифундаменталізацію, (особливо в психологічному плані), плюралізацію замість чистої істини, екстерналізацію та врахування соціокультурних факторів, а також психологічно-автономічність. «Сама програма демаркації науки як квазі-науки в постмодерністському тлумаченні набуває форми абсурдного питання, астрологія, уфологія, алхімія, які традиційно належать до квазінаук, а також мічурінська біологія, як продукт ідеології, за суворістю експериментального обґрунтування і особливо інтерпретативної практики мало відрізняються від нормативного аналізу, психоаналізу, культурологічного аналізу» [7, с. 62–63].

Зв'язок сучасних політологічних досліджень з тенденціями організації

сучасного наукового знання також простежується на рівні перегляду конкретних філософських компонентів знання, на яких будується значна частина політологічної наукової традиції. «Вихідною позицією постмодерністської ідеології є так зване пост метафізичне мислення, яке рішучо й чітко відмовляється від самої можливості побудови єдиної концептуальної схеми світу. Оскільки стабільність і цілісність системи, як необхідності системи наукового пізнання взагалі відкидаються» [7, с. 63].

Зміст постмодерністської концепції політичної істини полягає в тому, що теоретичні положення можуть бути істотно поставлені під сумнів соціологічним та соціокультурним контекстом, з якого походять ті, чи інші концепти положення і доктрини. Як вказує Ж. Ліотар, будь яка загальновизнана думка, або концепція має розглядатися як небезпека. Приймаючи їх на віру, людина, тим самим, дає згоду на поглинення своєї свідомості черговою системою метарозповідей – буржуазною системою цінностей. Сучасна постмодерністська наука стає пошуком нестабільності [6].

Попри все вказане, постмодерністська природа істинності наукового знання не є остаточною. У ній відбувається боротьба двох тенденцій: тенденції до об'єктивізації знання та тенденції до його плюралізації та багатозначності. Основним і головним наслідком політичного постмодернізму для політичної істини, істинності й параметрів науковості політичного знання, є прагнення до врахування якомога більшої кількості точок зору для комплексного і всебічного відображення політичного світу. Тому технологічний зміст досягнення політичної істини є відмінним від того, який базується на класичних підходах до політичного пізнання. «Отже, в дискурсі постмодернізму, присутні дві головні тенденції, що мають на увазі істину, дві головні стратегії, наближення до неї, перша – воля до істини, лінійний рух за напрямом до істини, векторна спрямованість, необхідна порядку дискурсу, що передбачає «вписуваність» у конкретні історичні моделі. Друга, піклування про істинність, істина не є метою, вона є принципово процесуальна і в цьому мінливому процесі самодостатня ... Доцільно використовувати вираз ця істина, і тиск, який відчувається у семантичному навантаженні виразу не є випадковим, оскільки воля до істини, дійсно справляє певний тиск на дискурс, володіючи здатністю відсікати інші, можливі версії істини» [7, с. 64].

Таким чином, зміст та специфіка сучасної політичної істини детермінується розвитком постмодерної схеми політичного знання. Вона перетворюється як у відповідність з теоретичними настановами постмодерного, які виключають лінійність та моноуб'єктність політичного знання, а також відповідно до специфіки розвитку самого постмодерністського світу, який і виключає лінійний політичний прогресизм та відповідність чітко визначеним ідеологічним критеріям істинності. Тому політична істина XXI століття виступає складним конгломератом висловлювань та регулятивними тенденціями до поєднання протилежних точок зору і дослідних контекстів.

Висновки

Онтологічна природа сучасної політичної істини розкривається через онтологічну природу сучасного політичного процесу та політичне нормозастосування. Слід констатувати багатозначність поняття «політична істина» не лише з точки зору сучасних філософських визначень істини, але й з точки зору реальної наукової дискусії, яка і досі триває. Це веде до констатації мінливого характеру змісту політичної істини, що дозволяє говорити лише про наявний практичний стан істинності політичного знання. Врешті воно набуває статусу істинного лише в рамках існуючих конвенцій. На відміну від загальнонаукових принципів істинності знання, істинне політичне знання набуває затвердження й всезагального ухвалення на основі поєднання практико-прикладних й академічних положень. Перспективою подальшого дослідження теми, порушеної в даній статті, є

розкриття прагматичних засад політичної істини у демократичному політичному процесі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Алексеева А. О. Змагальність та об'єктивна істина в контексті участі народу в судочинстві // Вісник Академії адвокатури України, 2015, Т. 12, № 2, С. 257–263. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2015_12_2_34
2. Богачов А. Герменевтична істина й давньогрецький логос // Філософія освіти, 2013, № 1, С. 119–127. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2013_1_9 (Дата звернення 23.04.2017)
3. Власова Т. Феміністська епістемологія і «філософія дуальності» // Українознавчий альманах, 2013, Вип. 11, С. 132–134. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2013_11_40 (Дата звернення 23.04.2017)
4. Галів М. Епістемологія наративного підходу в історико-педагогічній науці // Молодь і ринок, 2014, № 2, С. 74–80. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_2_15 (Дата звернення 23.04.2017)
5. Гусак П. Що таке істина? ТІ ΕΣΤΙΝ ΑΛΗΘΕΙΑ; Філософсько-герменевтичне дослідження на основі Євангелії від Йоана // Людинознавчі студії. Серія : Філософія, 2015, Вип. 32, С. 4–23. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstudf_2015_32_3 (Дата звернення 23.04.2017)
6. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна, – URL: http://lib.ru/CULTURE/LIOTAR/liotar.txt_with-big-pictures.html (Дата звернення 23.04.2017)
7. Муха О. Я. Критерии истинности и научности постмодернистского знания // Вестник ПСТГУ. Серия 1: Богословие. Философия, Выпуск № 39 (1), 2012, с. 58–66.
8. Радчук В. М., Сімак А. А. Епістемологія сімейної системи в рамках концептуальних засад синергетичної та нелінійної динаміки // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія : Психологія і педагогіка, 2012, Вип. 19, С. 186–188. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2012_19_41 (Дата звернення 23.04.2017)
9. Тарасенко В., Майструк І. Соціологічна епістемологія: проблеми і можливості // Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2011, № 4, С. 162–176. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2011_4_9 (Дата звернення 23.04.2017)
10. Ткаченко В. М. Історична істина в просторі і часі // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету, 2011, Вип. 30, С. 132–148. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvidgu_2011_30_18 (Дата звернення 23.04.2017)
11. Токовенко О. С. Політична епістемологія: трансцендентальний та еволюційний виміри // Філософія і політологія в контексті сучасної культури, 2013, Вип. 5, С. 69–72.
12. Шталтовна Ю. Епістемологія та параметричні властивості концепту «Democratization» в англomовних студіях // Актуальні питання гуманітарних наук, 2015, Вип. 11, С. 147–154. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2015_11_22 (Дата звернення 23.04.2017)

REFERENCES:

1. Aliksieieva A. O. Zmahalnist ta obiektyvna istyna v konteksti uchasti narodu v sudochynstvi [Competitiveness and objective truth in the context of participation in proceedings] // Visnyk Akademii advokatury Ukrainy, 2015, T. 12, № 2, S. 257–263. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2015_12_2_34 (Accessed 23.04.2017)
2. Bohachov A. Hermenevtychna istyna y davnohretskyi lohos [Hermeneutic truth and the Greek logos] // Filosofiia osvity, 2013, № 1, S. 119–127. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2013_1_9 (Accessed 23.04.2017)
3. Vlasova T. Feministska epistemolohiia i «filosofiia dualnosti» [Feminist epistemology and «philosophy of duality»] // Ukrainoznavchyi almanakh, 2013, Vyp. 11, S. 132–134. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2013_11_40 (Accessed 23.04.2017)
4. Haliv M. Epistemolohiia naratyvnoho pidkhodu v istoryko-pedahohichnii nautsi [Epistemology of the narrative approach in the historical-pedagogical science] // Molod i rynek, 2014, № 2, S. 74–80. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_2_15 (Accessed 23.04.2017)
5. Husak P. Shcho take istyna? TI ΕΣΤΙΝ ΑΛΗΘΕΙΑ; Filsofsko-hermenevtychne doslidzhennia na osnovi Yevanhelii vid Yoana [What is the truth? TI ΕΣΤΙΝ ΑΛΗΘΕΙΑ; Philosophical-hermeneutica studies based on the gospel of John] // Liudynoznavchi studii. Serii : Filosofiia, 2015, Vyp. 32, S. 4–23. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstudf_2015_32_3

(Accessed 23.04.2017)

6. Lyotar Zh.-F. Sostoianye postmoderna [The postmodern Condition], – URL: http://lib.ru/CULTURE/LIOTAR/liotar.txt_with-big-pictures.html (Accessed 23.04.2017)

7. Mukha O. Ya. Kriterii istinnosti i nauchnosti postmodernistskogo znaniya [Criteria of truth and postmodern scientific knowledge] // Vestnik PSTGU. Seriya 1: Bogoslovie. Filosofiya, Vypusk № 39 (1), 2012, c. 58–66.

8. Radchuk V. M., Simak A. A. Epistemolohiia simeinoi systemy v ramkakh kontseptualnykh zasad synerhetychnoi ta neliniinoi dynamiky [Epistemology of family systems in the framework of synergetic and nonlinear dynamics] // Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Seriya : Psykholohiia i pedahohika, 2012, Vyp. 19, S. 186–188. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2012_19_41 (Accessed 23.04.2017)

9. Tarasenko V., Mastruk I. Sotsiolohichna epistemolohiia: problemy i mozhlyvosti [Sociological epistemology: problems and possibilities] // Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh, 2011, № 4, S. 162–176. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2011_4_9 (Accessed 23.04.2017)

10. Tkachenko V. M. Istorychna istyna v prostori i chasi [Historical truth in space and time] // Naukovi visnyk Izmail'skoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu, 2011, Vyp. 30, S. 132–148. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvidgu_2011_30_18 (Accessed 23.04.2017)

11. Tokovenko O. S. Politychna epistemolohiia: transtsendentalnyi ta evoliutsiinyi vymiry [Political epistemology: transcendental and evolutionary dimensions] // Filosofiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury, 2013, Vyp. 5, S. 69–72.

12. Shtaltovna Yu. Epistemolohiia ta parametrychni vlastyvoli kontseptu «Democratization» v anhlomovnykh studiiaakh [Epistemology and parametric properties of the concept of «Democratization» in the English-speaking research] // Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 2015, Vyp. 11, S. 147–154. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2015_11_22 (Accessed 23.04.2017)

Третяк А. А., доктор политических наук, профессор, заведующий кафедрой политологии Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара (Днепр, Украина), E-mail: visnukdnu@i.ua

Политическая истина и политическое бытие: особенности онтологической интерпретации.

Аннотация. Изучаются особенности толкования политической истины и атрибутивных частей политического бытия, которые определяются дискурсивными факторами современной политической теории. Оценено значение контекста интерпретационных стратегий понимания значения демократических преобразований для установления политической истины. Характеризуется роль субъективной онтологической природы политической истины как фактора демонстрации авторского субъективизма в практике научного познания политики. Выясняется влияние идеала коммуникативной организации научной деятельности в современный период на трансляцию политической истины в социальных и культурных контекстах.

Ключевые слова: политическая истина, политическая эпистемология, политическая субъективность, демократия, политический дискурс.

Tretayk A., doctor of political Sciences, professor, head of the Department of political science Oles Honchar Dnipropetrovsk national University (Dnipro, Ukraine), E-mail: visnukdnu@i.ua

Political truth and political existence: the features of the ontological interpretation.

Abstract. The research established, that the nature of methodological scientific truth connected with the possibility of consent between the scientific communities, and acquiring a revolutionary scientific results of a new essence, more related to the evolution rather than a revolution in scientific researches. In practical terms, postmodern nature of political truth requires the formation of a certain thematic agenda and recognition by all participants of the political process of the relevance of certain statements (depending on the type of discourse in which the discussion was undertaken.)

After all political knowledge receives the status of true only within existing scientific conventions. In contrast to the general principles of true knowledge, true political knowledge requires universal approval and adoption of practices based on a combination of applied and theoretical positions.

Keywords: *political truth, political epistemology, political subjectivity, democracy, political discourse.*

УДК 324:342.8

Гордійчук О.,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Житомирського Державного Університету ім. І. Франка
(Житомир, Україна), E-mail: farion_o@ukr.net

Любчак Г.

студентка 4 курсу історичного факультету
Житомирського Державного Університету ім. І. Франка
(Житомир, Україна), E-mail: visnukdnu@i.ua

ГОЛОСУВАННЯ ЗА ВІДКРИТИМИ СПИСКАМИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проаналізовано діючий в Україні змішаний тип виборчої системи. Обґрунтовано, що саме пропорційна система з відкритими списками – демократичний ефективний шлях організації виборчого процесу, який забезпечує рівність усіх претендентів та реальну залученість громадян у процес обрання цих претендентів.

Ключові слова: вибори, відкриті партійні списки, політичні партії, місцеве самоврядування, політична свідомість, політична культура, громадянське суспільство.

Уся історія України пронизана трагізмом та боротьбою за власне існування, самовизначення та самобутність. Останні десятиліття ХХ – початку ХХІ ст. не стали винятком: здобувши власну незалежність та шанс стати розвинутою європейською країною, українці були втягнуті в інформаційно-духовну війну з боку «дружнього» сусіда та проросійських представників влади. Справжнім викликом стали проблеми економічного характеру: корупція, тіньова економіка, криза малого та середнього бізнесу, критична поляризація доходів між соціальними групами та ін. Тож замість гідного життя у своїй Батьківщині переважна більшість українців змушена виживати. Слабка більшість підкорилася, але сильна меншість не погодилася з таким економічним та культурним поневоленням. У результаті маємо майдани, певні здобутки демократії, часткове оновлення влади, однак і сотні загиблих та складний військово-політичний конфлікт на Сході України, що загрожують не лише цілісності України, а й безпеці у всьому світі.

Сьогодні важко знайти українця, що цілком задоволений діями влади та ні на що не скаржиться. Так було і 5 років тому, і 10, і більше. Послухавши міркування наших громадян можна підсумувати, що «як керувати країною» знають усі (включно з таксистами та домогосподарками) окрім представників влади. Однак критикувати легко і для цього не потрібні якісь особливі розумові здібності, а виводити країну з кризи життєво необхідно – професійно, послідовно, зважено. Для цього до влади потрібно обрати гідних представників шляхом проведення демократичних виборів. Адже саме вибори є інструментом формування народом органів державної влади та місцевого самоврядування, вагомим показником демократичності суспільства.

У проблемі обрання професійної відповідальної української влади є три основні аспекти:

1) Кандидати. Це – тема гнівних та глузливих нарікань більшості українців, які звикли критикувати «усіх і за все», але одночасно мало хто знаходить в собі силу та відвагу йти до влади, щоб змінювати систему. Зазначимо низький рівень професійності українських політиків у переважній більшості, зацікавленість у захисті власного бізнесу тощо. Сподіваємося, що з розвитком демократії та в

процесі євроінтеграції ситуація зміниться та до влади прийдуть гідні представники.

2) **Виборці.** Рівень політичної свідомості та культури українців, явка виборців на виборах залишають бажати кращого. Зокрема дуже красномовною є статистика виборів Президента України та парламентських 2014 року: у час підвищеної військової небезпеки та необхідності кардинального «перезавантаження» влади явка склала лише 52,42 %. Найвища – західні області, зокрема, у Львівській – 70 %, Тернопільській – 68,28 %, Найнижча – на сході: Луганська область – 32,94 %, Донецька – 30,80 % [11]. Такий показник є наслідком низької політичної свідомості населення, байдужого ставлення до політики загалом, зневіри у можливості якісних змін. Особливо турбує політична байдужість та низька активність молоді, адже психологічно саме молодь найбільш схильна виступати за впровадження нових реалій, долати стереотипи. А кожні вибори – шанс змінити країну загалом та своє особисте життя зокрема. На нашу думку, це не стільки показник розчарування у політиці (що більш характерно для людей зрілого та похилого віку), скільки недостатньої освіченості та зацікавленості, відсутності внутрішньої потреби діяти, низький рівень розуміння особистої відповідальності у розвитку Батьківщини та своєї можливості впливати на дії влади та суспільно-політичну ситуацію загалом.

3) **Вибори.** А саме: забезпечення прозорого демократичного процесу їх проведення на всіх етапах, обрання доцільного та ефективного типу виборчої системи. Виборча система є визначальним чинником формування та оновлення політичної системи: формування органів державної влади, місцевого самоврядування, відображення суспільних настроїв та прагнень тощо.

Вибори загалом та виборчі системи зокрема – предмет дослідження та дискусій досить великої спільноти вчених, політичних діячів. З часу здобуття Україною незалежності вибори відбувалися і за мажоритарною системою (1994 р.), і за пропорційною (2006 р., 2007 р.), і за змішаною (1998 р., 2002 р., 2012 р., 2014 р., 2016 р.). Діюча змішана виборча система піддається жорсткій критиці з боку спеціалістів. Наразі більшість політичних експертів стверджують, що діюче виборче законодавство не відповідає запитам суспільства та гальмує розвиток демократичних ініціатив. С. Конончук, представниця Українського незалежного центру політичних досліджень, слушно підкреслила в одному зі своїх виступів: «Змішана виборча система, яка передбачена чинним законодавством, не враховує змін, які відбулися в політичному та суспільному житті України. У рамках змішаної системи голосування за партії відбувається за закритими списками, що унеможливує вплив простого виборця на половину складу Верховної Ради» [6].

Подібну думку висловлює і директор школи політичної аналітики Національного університету «Києво-Могилянська академія» О. Гарань: «На жаль, країна відкотилася назад. Ця змішана система поєднує зараз два найгірші варіанти: з одного боку – закриті партійні списки, з другого – мажоритарна в один тур. Тобто, ми можемо обрати в Раду людину, яка набрала скажімо, 16% і виграла» [4].

До недоліків змішаної виборчої системи належать ще й такі:

- Проходження через одномандатні округи представників маргінальних партій, які не мають значного впливу у Верховній Раді та сприяють фрагментації парламенту.

- Можливість самовисування, що в українських умовах означає приховування кандидатом власної партійної приналежності. Більшість самовисуванців, ледве потрапивши до парламенту, стають членом певної партії, або ж об'єктом торгів.

- Наближеність кандидатів до виборців, яку б мала гарантувати мажоритарна система, перетворюється на зловживання адміністративним ресурсом, тиском на виборців, підкупом тощо.

- Існування лише одного загальнонаціонального списку партій. За таких умов виборці змушені обирати з-поміж єдиних списків партій, які з об'єктивних

причин не можуть врахувати специфіку та інтереси усіх регіонів [12, с. 10–11].

- Голосуючи на місцевому рівні за партійними списками, громадяни можуть обирати певну політичну партію – ідеологічну платформу, але закриті списки не дають можливості впливати на якісний склад майбутніх рад, немає змоги надати перевагу певним представникам. А факт складання виборчого списку партією, яка тим самим вирішує – хто, скоріше за все, пройде, а хто – ні, вже суперечить ідеї демократичності виборів.

Досвід функціонування змішаної виборчої системи вказує на 3 основні проблеми, які необхідно розв'язати в процесі її зміни:

- 1) Використання мажоритарної системи простої більшості має диспропорційний характер, що призводить до втрати невинувато великої частки голосів виборців і необ'єктивного представлення інтересів громадян у парламенті;

- 2) вразливість виборчого процесу в одномандатних округах до різного роду порушень;

- 3) погана якість та низький рівень підзвітності депутатів, обраних за пропорційною системою із закритими списками [12, с. 10–11].

Узагальнюючи дослідження таких авторів як М. Бучина, О. Вагіної, О. Сидорчука, І. Жданова та інших можемо підсумувати, що наразі є два найдоцільніші сценарії реформування виборчої системи:

- Запровадження мажоритарної системи абсолютної більшості з паралельним скасуванням можливості самовисування, яка передбачає обрання того кандидата, який набрав 50% голосів. Якщо цього не стається під час першого голосування, проходить другий тур, у якому участь беруть 2 кандидати, які набрали більше голосів.

- Запровадження пропорційної виборчої системи з «відкритими» регіональними списками, відповідно до якої виборцю надається право при голосуванні за ту чи іншу партію робити відмітки у партійному списку проти прізвища того кандидата, якому він надає перевагу. Таким чином збільшується конкуренція усередині партії. Серед основних позитивних моментів такої моделі можливість виборця впливати на склад депутатського корпусу, зменшення вірогідності потрапляння до Верховної Ради спонсорів партій, людей, які купують місце і не є здатними до законотворчої діяльності.

Автори даного дослідження є прихильниками пропорційної виборчої системи з відкритими списками. Оскільки саме таким чином можливе оновлення політичних еліт, внутрішньопартійна конкуренція та відповідальність, реалізація демократичних принципів та свобод. До того ж необхідно порушити традицію ухвалення виборчих законів безпосередньо перед проведенням виборів.

Виборці мають отримати можливість не лише голосувати за певну партію, а впливати на якісний склад рад усіх рівнів, визначаючи в самому списку пріоритетну для них черговість кандидатів у депутати.

Саме відкритість списків здатна подолати таку реалію української політики як «вождизм» лідера партії (популярні українські партії наразі є своєрідними «вождистськими» корпораціями закритого типу) та ряд інших недоліків серед яких:

- нечесна боротьба за електорат (підкуп голосів виборців, адміністративний тиск та інші порушення);

- недостатня зацікавленість кожного політика особисто у розвитку власного іміджу та репутації (наші депутати не лише ухиляються від реалізації програми партії з якою вони прийшли до влади, а й дозволяють собі змінювати свою фракцію на іншу (у народі таких людей прийнято називати «тушками» у парламенті);

- пасивність значної частини депутатів через нездатність здійснювати законотворчу діяльність чи через небажання з певних причин це робити (є такі

«діячі», що кілька каденцій є народними депутатами, але жодного разу не виступали з трибуни, жодного законопроекту не подали, не з'являються на засідання тощо).

Голосування за відкритими списками має низку переваг у порівнянні з закритим голосуванням за списком у цілому:

- По-перше, у країнах, де застосовується механізм голосування за відкритими списками (або персоніфікованого голосування), відсутнє таке поняття, як «прохідна частина списку». Кожен активний політик мусить працювати так, щоб його обрали виборці, а не дбати про гроші для купівлі «прохідного» місця.

- По-друге, зростає роль місцевих партійних організацій, які мусять добрати до списку достойних людей, бо якщо певна організація подасть у регіональний список не вартих уваги кандидатів, виборцю округу буде складно підтримати улюблену партію.

- По-третє, оскільки вибори відбуваються в округах, політикам слід тримати відповідь перед виборцем, а не ховатися за рекламу на центральних телеканалах чи іменами «зіркової п'ятірки» [7].

Але окрім позитивних моментів є вагомі негативні, певні ризики. Так, існує складність впровадження такого типу виборчої системи у нинішніх українських реаліях, адже вона потребує ґрунтовного навчання членів виборчих комісій, розробки відповідного програмного забезпечення, а головне – масової освітньої роботи з населенням. Тільки максимально можливо забезпечивши усе вище вказане у майбутньому уникнемо великої кількості помилок та маніпуляцій при голосуванні.

Парадокс полягає ще й в тому, що Україні достатньо складно знайти політика, який виступав би проти обрання парламенту за пропорційною виборчою системою з відкритими партійними списками, однак неможливо знайти необхідну кількість народних депутатів України, що готові проголосувати за відповідні закони. Верховна Рада постійно «провалює» законопроекти з відкритими списками. Тотальне бажання представників влади зберегти стару змішану систему та одночасно популізм й загравання з виборцями є очевидними і це не менша проблема, ніж усі попередньо вказані. На жаль, далеко не всі готові працювати для суспільства і вимога часу – обрання нових активних особистостей не стільки за партійною ознакою, скільки за результатами діяльності та програмою майбутніх дій, рівнем довіри та симпатіями виборців тощо.

Про те ж, що не варто боятися таких нововведень йдеться у публікаціях, присвячених закордонному досвіду використання цієї системи. Наприклад, В. Матчук, народний депутат України VI скликання, спостерігав за процесом голосування до польського Сейму на виборчій дільниці у Генеральному Консульстві Польщі в Україні (вибори у Польщі проходять саме за відкритими регіональними партійними списками). Підсумував, що все, що розповідають про «неймовірну складність» відкритих списків – величезна омана і брехня. Насправді таке голосування відбувається досить просто і для виборців, і для самих виборчих комісій, які потім підраховують кількість голосів [10]. У будь-якому випадку, щоб впровадження такої системи стало для України ефективним та перспективним рухом вперед, необхідно детально вивчати світовий досвід та враховувати українські реалії.

Наразі існує кілька моделей голосування за відкритими списками і особливо корисним є досвід європейських країн, таких як Бельгія, Греція, Естонія, Ірландія, Латвія, Люксембург, Нідерланди, Польща, Словенія, Фінляндія та Швеція [3, с.46-47].

Різні моделі голосування за відкритими списками відрізняються:

- 1) Суб'єктами висунення. Це можуть бути партії, блоки, об'єднання виборців, організації національних меншин чи незалежні кандидати-самовисуванці. Наприклад, в Естонії не дозволяється балотуватися блоком партій, а можна партіям

і незалежним кандидатам. У Латвії, навпаки, висувати кандидатів можуть партії та блоки, а незалежних кандидатів законом не передбачено. У Польщі, крім партій і блоків партій, правом висунення наділені спілки виборців. Достатньо ініціативи 15 виборців для того, щоб висунути своїх кандидатів в окрузі.

2) Умовами балотування. Якщо у деяких країнах рівень фінансової застави для партій і незалежних кандидатів однаковий (Естонія), то в Румунії незалежному кандидату доводиться, крім фінансової застави, додатково збирати підписи в тій колегії, де він висувається. Це робиться для того, щоб стимулювати проходження в парламент партій, які можуть потужніше впливати на формування змісту політики, аніж набір розрізнених кандидатів. У Польщі партіям та блокам, спілкам виборців необхідно зібрати однаково по 1000 підписів виборців округу, а фінансова застава не практикується.

3) Оформленням бюлетенів. Вони можуть бути списком партії, блоку, списком від виборців (Польща), в якому виборець позначає бажаного кандидата. А можуть бути листком, в якому виборець вказує номер зі списку усіх кандидатів, що балотуються в окрузі і яким присвоєно такий номер (Естонія) [7].

Основне ж спільне у всіх варіаціях – можливість виборця віддати голос саме тому кандидату, якому він довіряє, і можливість кандидата не залежати від волі партійної верхівки. Чим більше голосів він отримає — тим вищі його шанси бути обраним.

Висновки. Сьогодні ми свідомі того, що наше суспільство загалом та органи влади зокрема потребують імпульсів для розвитку, оновлення, вдосконалення. Наразі в Україні складні часи, але поряд з випробуваннями саме складні часи – шанс змін та досягнень за умови наполегливої праці та особистої відповідальності кожного громадянина.

Чинна на даний момент змішана виборча система є недосконалою і не задовольняє ті вимоги, які висуває громадянське суспільство. Ефективною та доцільною альтернативою є пропорційна виборча система з відкритими списками.

Позитивні наслідки впровадження відкритих списків підтверджено світовою практикою. Серед основних: зростання внутрішньопартійної конкуренції та відповідальності, що сприяє обранню найбільш гідних людей до депутатських корпусів; формування низових партійних структур та більш ефективна їх робота на місцях; можливість для виборців реально впливати на склад органів влади і обирати не за партійною ознакою, а за персональною та ін.

Однак, така можливість забезпечить позитивні результати за умови розвитку політичної свідомості та політичної культури наших громадян, відповідального вибору, належної підготовки.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бучин М., Федорій І. Порівняльний аналіз основних виборчих систем: проблема вибору оптимальної моделі виборчої системи для України у плані дотримання демократичних принципів виборів // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: [збірник наукових праць]. – Львів, 2009. – Випуск 21. – С. 58–62.
2. Вагіна О. Змішана виборча система: світовий досвід застосування // Вибори та демократія, 2011, № 1, С. 29–37.
3. Головка А. Пропорційна система відкритих регіональних списків: досвід Європи та перспективи для України // Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Політологія. Соціологія. Філософія, 2014, Вип. 17, С. 45–50.
4. Експерти: змішана виборча система виборів в Україні не працює. – URL: <http://tyzhden.ua/News/63157> (Дата звернення 27.04.2017)
5. Жданов І. Яка виборча система потрібна Україні? // Дзеркало тижня, 2004, №44 (673).
6. Закон України «Про вибори народних депутатів України». – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17> (Дата звернення 27.04.2017)
7. Конончук С. Існуюча змішана виборча система не враховує змін, які відбулися за останні півроку в політичному та суспільному житті України – URL: <http://uacrisis.org/ua/>

svetlana-kononchuk/ (Дата звернення 27.04.2017)

8. Конончук С. Як відбувається голосування за відкритими списками. – URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/yak-vidbuvaietsya-golosuvannya-za-vidkritimi-spiskami/> (Дата звернення 27.04.2017)

9. Конституція України. – URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr/page/> (Дата звернення 27.04.2017)

10. Магда Г. Пошук оптимальної моделі української виборчої системи. Відкриті партійні списки в реаліях України: популізм або перспектива // Сучасне суспільство, 2012, Вип. 1, С. 41–53

11. Матчук В. Відкриті списки: не такий страшний чорт... Досвід Польщі. – URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2011/10/17/6665694/> (Дата звернення 27.04.2017)

12. Мегера А. Змішана виборча система – це повернення у минуле. – URL: <http://glavcom.ua/articles/5079.html> (Дата звернення 27.04.2017)

13. Парламентські вибори в Україні 2014 – URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Парламентські_вибори_в_Україні_2014 (Дата звернення 27.04.2107)

14. Сидорчук О. Виборча система в Україні: як краще обирати парламент? // Інформаційно-аналітичне видання «Аналітичні записки». – 2014 р. – 20 с.

REFERENCES:

1. Buchyn M., Fedorii I. Porivnialnyi analiz osnovnykh vyborchykh system: problema vyboru optimalnoi modeli vyborchoi systemy dlia Ukrainy u plani dotrymanna demokratychnykh pryncypiv vyboriv [Comparative analysis of the main electoral systems: the problem of selecting the optimal model of the electoral system for Ukraine in terms of observance of democratic principles of elections] // Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku: [zbirnyk naukovykh prats]. – Lviv, 2009. – Vypusk 21. – S. 58–62.

2. Vahina O. Zmishana vyborcha systema: svitovy dosvid zastosuvannia [Mixed electoral system: the experience of world] // Vybory ta demokratiia, 2011, № 1, S. 29–37.

3. Holovka A. Proportsiina systema vidkrytykh rehionalnykh spyskiv: dosvid Yevropy ta perspektyvy dlia Ukrainy [The Proportional system of open regional lists: European experience and perspectives for Ukraine] // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu : Seriia: Politolohiia. Sotsiolohiia. Filosofiia, 2014, Vyp. 17, S. 45–50.

4. Eksperty: zmishana vyborcha systema vyboriv v Ukraini ne pratsiuie [Experts: mixed electoral system of elections in Ukraine did not work]. – URL: <http://tyzhden.ua/News/63157> (Accessed 27.04.2017)

5. Zhdanov I. Yaka vyborcha systema potribna Ukraini? [What electoral system does Ukraine need?] // Dzerkalo tyzhnia, 2004, № 44 (673).

6. Zakon Ukrainy «Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy» [The law of Ukraine «On elections of people's deputies of Ukraine»]. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17> (Accessed 27.04.2017)

7. Kononchuk S. Isnuucha zmishana vyborcha systema ne vrakhovuie zmin, yaki vidbulysia za ostanni pivroku v politychnomu ta suspilnomu zhytti Ukrainy [The Existing mixed electoral system does not take into account changes that have occurred over the past six months in political and public life of Ukraine] – URL: <http://uacrisis.org/ua/svetlana-kononchuk/> (Accessed 27.04.2017)

8. Kononchuk S. Yak vidbuvaietsia holosuvannia za vidkrytymy spyskamy [How the vote on open lists]. – URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/yak-vidbuvaietsya-golosuvannya-za-vidkritimi-spiskami/> (Accessed 27.04.2017)

9. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution Of Ukraine]. – URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr/page/> (Accessed 27.04.2017)

10. Mahda H. Poshuk optimalnoi modeli ukrainskoi vyborchoi systemy. Vidkryti partiini spysky v realiakh Ukrainy: populizm abo perspektyva [Search for an optimum model of the Ukrainian electoral system. Open party lists in the realities of Ukraine: populism or the perspective] // Suchasne suspilstvo, 2012, Vyp. 1, S. 41–53

11. Matchuk V. Vidkryti spysky: ne taki strashnyi chort... Dosvid Polshchi [Open lists: not afraid of hell... the Experience of Poland]. – URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2011/10/17/6665694/> (Accessed 27.04.2017)

12. Mehera A. Zmishana vyborcha systema – tse povernennia u mynule [Mixed electoral system is a return to the past]. – URL: <http://glavcom.ua/articles/5079.html> (Accessed 27.04.2017)

13. Parlamentski vybory v Ukraini 2014 [Parliamentary elections in Ukraine 2014] – URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Parlamentski_vybory_v_Ukraini_2014 (Accessed 27.04.2017)

14. Sydoruk O. Vyborcha systema v Ukraini: yak krashche obyraty parlament? [The Electoral system in Ukraine: how best to elect the Parliament?] // Informatsiino-analitychne vydannia «Analitychni zapysky». – 2014 r. – 20 s.

Гордейчук А., кандидат философских наук, доцент кафедры философии Житомирского Государственного Университета им. И. Франко (Житомир, Украина), E-mail: farion_o@ukr.net

Любчук Г., студентка 4 курса исторического факультета Житомирского государственного университета им. И. Франко (Житомир, Украина), E-mail: visnukdnu@i.ua

Голосование по открытым спискам: европейский опыт и перспективы применения в Украине.

Аннотация. В статье проанализирован действующий в Украине смешанный тип избирательной системы. Обосновано, что именно пропорциональная система с открытыми списками – демократический эффективный путь организации избирательного процесса, который обеспечивает равенство всех претендентов и реальную вовлеченность граждан в процесс избрания этих претендентов.

Ключевые слова: выборы, открытые партийные списки, политические партии, местное самоуправление, политическое сознание, политическая культура, гражданское общество.

Gordiychuk O., PhD in philosophical science, associate professor of the department of philosophy, Zhytomyr Ivan Franko State University (Zhytomyr, Ukraine), E-mail: visnukdnu@i.ua

Lyubchak A., student of the faculty of history Zhytomyr Ivan Franko State University (Zhytomyr, Ukraine), E-mail: visnukdnu@i.ua

The voting by open lists: European experience and applicability in Ukraine

Abstract. The article gives a detailed analysis of the current mixed electoral system in Ukraine. The authors justify and highlight that open lists provide effective democratic way of electing process that ensures the equality of all applicants and real involvement of citizens in the selection of candidates.

Keywords: election, open party lists, political parties, local government, political consciousness, political culture and civil society.

ЗМІСТ

ПОЛІТОЛОГІЯ

Клюєнко Е. О.	Політична участь в Україні: новітні риси та стріт-арт форми	4
Ляшенко Т. М.	Розвиток профспілок України на сучасному етапі	12
Назаренко А. А., Микитчук Н. М.	Енергетичний фактор у відносинах Туркменістану та КНР	20
Негіна В. Р., Микитчук Н. М.	Особливості ізраїльсько-турецьких відносин на сучасному етапі	28
Ніколайчук К. А.	Жіночі громадські організації у суспільно-політичному житті сучасної України	35
Саган О. В.	Іспанія у протидії екстремізму і тероризму в період новітньої історії	42
Суріна Г. Ю.	Поняття «partiципация»: генеза і актуальність	55
Кіянка І.	Публічна політика і популізм у ХХІ столітті: приклад США та Франції	63
Березинський В. П.	Самоорганізаційний потенціал громади у децентралізаційних процесах у сучасній Україні	73
Колюх В. В.	Проблеми функціонування парламентської більшості у Верховній раді України VIII скликання	79
Черпак Т. В.	Інституційні проблеми інформаційної політики на сході України	86
Міхейченко М.	Масовий протестний рух (рух п'яти зірок в Італії): інноваційні практики громадянської участі	95
Несправа М. В.	Вплив релігії на процеси економічного зростання та європейської інтеграції: аналіз наукових досліджень у парадигмі соціального конструктивізму	102
Барановський Ф. В.	Паритетна демократія в Україні: особливості розвитку в політичній сфері	114

Балабан Р. В.	Дослідження політичного протесту вітчизняною наукою (від практики радянського періоду до першопочатків досліджень у вітчизняних дисертаціях)	122
Новакова О. В.	Тренд популізму у сучасному політичному процесі	137
Поліщук І. О.	Посткомуністичні трансформації в Україні та Росії: політико-культурний аспект	145
Циба В. М.	«Декомунізація» і легітимація правлячої еліти в Україні	152
Третяк О. А.	Політична істина й політичне буття: особливості онтологічної інтерпретації	171
Гордійчук О., Любчак Г.	Голосування за відкритими списками: європейський досвід та перспективи застосування в Україні	179

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТОЛОГИЯ

Клюенко Э. О.	Политическое участие в Украине: новейшие черты и стрит-арт формы	4
Ляшенко Т. М.	Развитие профсоюзов Украины на современном этапе	12
Назаренко А. А., Микитчук Н. М.	Энергетический фактор в отношениях Туркменистана и КНР	20
Негина В. Р., Микитчук Н. М.	Особенности израильско-турецких отношений на современном этапе	28
Николайчук К. А.	Женские общественные организации в общественно-политической жизни современной Украины	35
Саган О. В.	Испания в противодействии экстремизму и терроризму в период новейшей истории	42
Сурина А. Ю.	Понятие «партиципация»: генезис и актуальность	55
Киянка И.	Публичная политика и популизм в XXI веке: пример США и Франции	63
Березинский В. П.	Самоорганизационный потенциал общины в децентрализационных процессах в современной Украине	73
Колюх В. В.	Проблемы функционирования парламентского большинства в Верховной Раде Украины VIII созыва	79
Черпак Т. В.	Институциональные проблемы информационной политики на Востоке Украины	86
Михейченко М.	Массовое протестное движение (движение пяти звезд в Италии): инновационные практики гражданского участия	95
Несправа Н. В.	Влияниерелигии на процессы экономического роста и европейской интеграции: анализ исследований в парадигме социального конструктивизма	102

Барановский Ф. В.	Паритетная демократия в Украине: особенности развития в политической сфере	114
Балабан Р. В.	Исследования политического протеста отечественной наукой (от практики советского периода до истоков исследований в отечественных диссертациях)	122
Новакова Е. В.	Тренд популизма в современном политическом процессе	137
Полищук И. А.	Посткоммунистические трансформации в Украине и России: политико -культурный аспект	145
Цыба В. М.	«Декоммунизация» и легитимация правящей элиты в Украине	152
Третьак А. А.	Политическая истина и политическое бытие: особенности онтологической интерпретации	171
Гордейчук А., Любчак Г.	Голосование по открытым спискам: европейский опыт и перспективы применения в Украине	179

CONTENT

POLITICAL SCIENCES

Kluienko E.	Political participation in Ukraine: the newest features and street-art forms	4
Liashenko T.	The current development of trade unions in Ukraine	12
Nazarenko A. A.	Energetic factor in relations of Turkmenistan and China.	20
Mykytchuk N. M.	Features of the Israeli-Turkish relations at the present stage	28
Niechina V., Mykytchuk N.	Women's public organizations in the public and political life of modern Ukraine	35
Nikolaychuk K.	Spain in combating extremism and terrorism during the modern history	42
Sagan O.	The concept of «participate»: Genesis and actuality	55
Surina A.	Public policy and populism in the XXI century: the case of the US and France	63
Kiyanka I.	Self-organizing potential of the community in decentralization processes in modern Ukraine	73
Berezinsky V.	Problems of Functioning of the Parliamentary Majority in the Verkhovna Rada of Ukraine of the 8 th Convocation	79
Kolyukh V.	Institutional problems of information policy in the East of Ukraine	86
Cherpak T.	The mass protest movement (five star movement in Italy): innovative practices of civic engagement	95
Mikheichenko M.	The religion's influences on the processes of economic growth and european integration: analysis of social constructivism paradigm researches	102
Nesprava M.	Parity democracy in Ukraine: features of the development in the political sphere	114
Baranowskiy F.	Studies of political protest domestic science (from the practice of the soviet period to the beginning of studies in domestic theses)	122
Balaban R.	Trend of populism in modern political process	137

Polishchuk I.	The post-communist transformations in Ukraine and Russia. The political-cultural aspect	145
Tsyba V.	«Decommunization» and the Legitimization of the Ruling Elite in Ukraine	152
Tretayk A.	Political truth and political existence: the features of the ontological interpretation	171
Gordiychuk O., Lyubchak A.	The voting by open lists: European experience and applicability in Ukraine	179

ISSN 2312 2714

ВІСНИК ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ФІЛОСОФІЯ. СОЦІОЛОГІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

Заснований у 1993 р.

Підсерія: Політологія

Видається українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію (перереєстрацію)
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 21265 – 11065Р від 27 лютого 2015 року

Підписано до друку 22.05.2017. Формат 70х108 1/16. Папір друкарський.
Друк плоский. Гарнітура Times New Romans.
Ум. друк. арк. 15,75. Ум. фарбовідб. 15,75. Обл.-вид. арк. 18,00.
Тираж 300 прим. Вид. № 1771. Зам. №

Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631)7-19-72
e-mail: vidavn_ndu@mail.ru
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 2137 від 29.03.2005 р.

